ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

2

TOMUL 31 1978

FEBRUARIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament este de 120 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI", 71.021, Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P. O. BOX 136–137, Telex 11226 – 70.116 Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1.
71.261. Bucureşti, tel. 50.72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOME 31, Nr. 2
februarie 1978

S U M A R

30 DE ANI DE LA FĂURIREA PARTIDULUI POLITIC UNIC AL CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA

DOCUMENTAR

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

„REVISTA DE ISTORIE”, Tom 31, nr. 2, p. 175—358, 1978

REVISTA DE ISTORIE

TOME 31, No 2,
février 1978

SOMMAIRE

30 e ANNIVERSAIRE DE LA CREATION DU PARTI POLITIQUE UNIQUE DE LA CLASSE OUVRIÈRE DE ROUMANIE

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 31, nr. 2, p. 175—358, 1978

COMPTES RENDUS

NOTES

30 DE ANI DE LA FĂURIREA PARTIDULUI POLITIC UNIC AL CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA

CREAREA PARTIDULUI REVOLUȚIONAR UNIC — MOMENT DE SEAMĂ ÎN ISTORIA PATRIEI

DE

GHEORGHE ȚUȚUI

În februarie 1978 se împlinesc trei decenii de la congresul de unificare a Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat şi făurirea Partidului Muncitoresc Român, partid revoluţionar unic al clasei muncitoare din România.

Referindu-se la acest eveniment prin care s-a pus capăt pentru totdeauna sciziunii din mişcarea noastră muncitorească, Programul Partidului Comunist Român formulează aprecierea că făurirea partidului unic al clasei muncitoare „a fost o necesitate obiectivă pentru dezvoltarea cu succes a revoluției, pentru împlinirea misiunii istorice ce revenea proletariatului în calitate de clasă conducătoare a societății.

Pe această bază partidul a asigurat mobilizarea şi unirea tuturor forţelor revoluţionare, democratice ale poporului într-un singur şuvoi — ceea ce a avut un rol determinant în desfăşurarea cu succes a marilor bătălii politice care au dus la instaurarea regimului socialist în România"[1].

Unificarea Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat, pe baza principiilor revoluţionare şi crearea în februarie 1948 a partidului unic al clasei muncitoare din România, reprezintă încununarea unui îndelungat proces de maturizare a mişcării noastre muncitoreşti, a ridicării nivelului său de conştiinţă şi organizare, a activităţii susţinute duse de elementele înaintate ale muncitorimii pentru lichidarea sciziunii şi asigurarea hegemoniei proletariatului în lupta pentru desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice, cucerirea deplină a puterii de stat şi transformarea socialistă a societăţii româneşti.

Avînd la bază unitatea iniţială şi concluziile unei experienţe îndelungate, din perioada interbelică, procesul de desăvîrşire a unităţii mişcării muncitoreşti în România s-a desfăşurat în strînsă legătură cu dezvoltarea revoluţiei populare, ca o parte a acesteia. El se caracterizează prin aceea că frontul unic realizat în aprilie 1944 s-a dezvoltat neîntrerupt pe multiple planuri şi s-a extins asupra mişcării sindicale, în acţiunile de masă pentru instaurarea şi consolidarea puterii populare, asupra activităţii comuniştilor şi social-democraţilor în guvern şi în parlament şi a exercitat o puternică influenţă asupra întregii vieţi politice din ţara noastră. Punînd la temelia luptei pentru desăvîrşirea unităţii mişcării, interesele fundamentale ale

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism* Edit. Politică, Bucureşti, 1975, p. 56.

clasei muncitoare, care precumpăneau şi aveau un rol mobilizator, îndepărtînd treptat, dar continuu elementele de divergenţă, cele două partide muncitoreşti au reuşit într-un timp scurt să determine unificarea mişcării muncitoreşti, nu prin contopirea mecanică a celor două partide existente, ci prin asigurarea victoriei depline a materialismului dialectic şi istoric în întreaga mişcare muncitorească. Acest fapt a exercitat o influenţă puternică asupra creşterii capacităţii revoluţionare a clasei noastre muncitoare, a determinat continue deplasări spre stînga în cadrul întregii societăţi şi a făcut din muncitorimea romînă un detaşament activ al luptei pentru unitatea clasei muncitoare internaţionale, pentru democraţie, pace şi socialism.

„Viaţa — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu — a demonstrat că una din condiţiile succesului în construcţia socialismului este crearea unităţii politice, ideologice şi organizatorice a clasei muncitoare. Fără realizarea acestui obiectiv sînt imposibile închegarea coeziunii celorlalte forme progresiste ale societăţii, unitatea de voinţă şi de acţiune a poporului"[2].

1 DEZVOLTAREA FRONTULUI UNIC MUNCITORESC ÎN LUPTA PENTRU INSTAURAREA GUVERNULUI REVOLUŢIONAR-DEMOCRATIC

Victoria insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste din august 1944, care a deschis poporului român calea spre înfăptuirea unor profunde transformări revoluţionare, a marcat începutul unei noi etape în lupta clasei muncitoare din România, în activitatea celor două partide muncitoreşti. Factor hotărîtor al luptei pentru doborîrea dictaturii antonesciene şi eliberarea ţării, unitatea clasei muncitoare reprezenta o condiţie esenţială a victoriei forţelor democrate în revoluţie, chezăşia desăvîrşirii transformărilor cu caracter burghezo-democratic în interesul maselor, a dezvoltării ulterioare a României pe calea socialismului.

După 23 August 1944, cînd Partidul Comunist Român şi Partidul Social-Democrat au trecut fiecare la reorganizarea activităţii pe baze legale, la încadrarea a noi membri de partid, la elaborarea şi aplicarea unei linii politice care să conducă la soluţionarea sarcinilor fundamentale care se ridicau în faţa ţării, în ciuda a numeroase piedici şi greutăţi, care uneori erau destul de mari, în condiţiile creşterii avîntului revoluţionar al maselor, unitatea de acţiunea realizată în anii ilegalităţii s-a dezvoltat pe multiple planuri, s-a ridicat pe noi trepte.

În această ordine de idei, se impune a sublinia faptul de mare însemnătate, că noile contingente de membri — înscrişi în cele două partide după 23 August 1944 erau de acum formaţi în spiritul unităţii de acţiune şi al colaborării dintre P.C.R. şi P.S.D., în lupta comună de front unic, dusă atît împotriva duşmanului de clasă, dar şi a acelora care căutau să reînvie sciziunea în mişcarea muncitorească, să semene neîncredere şi discordie, să provoace din nou lupte fratricide. Răspîndirea în masa membrilor de partid a ideologiei revoluţionare şi combaterea curentelor oportuniste sau sectare, ridicarea nivelului cultural al întregii clase muncitoare, eliminarea din propaganda scrisă sau verbală a invectivelor sau a altor aprecieri cu

---

[2] Nicolae Ceauşescu, *Expunere la Plenara C.C. al P.C.R. din 24—25 octombrie 1968* în *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 3, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 620—621.

caracter polemic, au contribuit de asemenea la crearea climatului necesar depăşirii greutăţilor care se ridicau în faţa politicii de front unic [2bis].

Avînd concepţia clară că unitatea deplină se poate realiza dezvoltînd neîncetat colaborarea şi lărgind sfera acesteia, nu ascuţind contradicţiile, Partidul Comunist Român i-a subordonat acestui obiectiv numeroase acţiuni în domeniul organizatoric, politico-ideologic şi teoretic. Considerînd că pentru dezvoltarea luptei revoluţionare a poporului trebuie întărită şi extinsă unitatea de acţiune a clasei muncitoare, încă în zilele insurecţiei partidul comunist a chemat clasa muncitoare să acţioneze unită şi să treacă pe baza aceleiaşi unităţi la făurirea organizaţiilor profesionale. „Muncitori! — se arăta în apelul C.C. al P.C.R. din 26 august 1944 — uniţi în Frontul Unic Muncitoresc, puneţi-vă în fruntea luptei de eliberare a poporului român! Refaceţi imediat organizaţiile voastre sindicale!"[3] În documentele elaborate de P.C.R. după 23 august, ca şi în cuvîntările fruntaşilor partidului au fost subliniate de repetate ori necesitatea unităţii proletare ca o condiţie ca muncitorimea să-şi exercite rolul de forţă conducătoare în revoluţie.

În ceea ce priveşte poziţia Partidului Social-Democrat faţă de problemele colaborării cu Partidul Comunist Român, acesta a răspuns în general pozitiv la iniţiativele comuniste de perfecţionare a formelor de conlucrare stabilite. La 24 august 1944, în primul manifest adresat către ţară de Partidul Social-Democrat se arăta că socialiştii români au văzut în frontul unic nu numai „un vremelnic mijloc de acţiune", dar mai ales „primul pas hotărîtor spre unitatea organică a clasei muncitoare din România"[4]. Şase zile mai tîrziu, ziarul „Libertatea" avea să sublinieze din nou hotărîrea P.S.D. de a colabora cu P.C.R. spre a asigura dezvoltarea democratică a ţării şi de a acţiona „pentru o înţelegere definitivă cu partidul comunist şi pentru o îndrumare spre un partid unic proletar"[5].

Alături de problemele nemijlocite ale frontului unic şi ale perspectivelor sale, numeroşi lideri ai P.S.D. în cuvîntări şi în presă încep să abordeze de pe poziţii noi probleme de mare însemnătate politică cum ar fi raportul dintre democraţie şi dictatura proletariatului, caracterul şi sarcinile partidului socialist, poziţia partidului faţă de reforma agrară etc., probleme care în decursul anilor constituiseră puncte nodale în divergenţele dintre social-democraţi şi comunişti. În această ordine de idei se impun prin însemnătatea lor atitudinea militantă de acceptare a necesităţii puterii proletariatului ca etapă de trecere spre socialism, formulată de L. Ghelerter în articolul „Directive socialiste"; argumentarea făcută de Lotar Rădăceanu asupra necesităţii ca P.S.D. să părăsească poziţia pe care se situase de a milita pentru democraţia burgheză, formală, şi să se situeze de partea democraţiei active, condusă şi controlată de clasa muncitoare, armă şi instrumentul constructiv al acesteia"[6].

Deşi viaţa social-politică a României postbelice impunea dezvoltarea unităţii de acţiune a clasei muncitoare, lucru remarcat în mod just de

[2bis] În această problemă, vezi mai pe larg: Gh. Ţuţui, A. Petric, *Frontul Unic Muncitoresc în România*, Edit. politică Buc. 1971 p. 88—126.

[3] „România liberă", nr. 12, din 26 august 1944.

[4] „Libertatea" nr. 1 din 25 august 1944.

[5] „Libertatea", nr. 6 din 1 septembrie 1944.

[6] Lotar Rădăceanu, *Democraţia şi clasa muncitoare*, Edit. P.S.D., 1946, p. 26—2

conducerea P.C.R. și elementele înaintate din P.S.D., realizarea acestui deziderat a cerut eforturi îndelungate și susținute și a necesitat de multe ori o luptă tenace împotriva tuturor manifestărilor care frînau procesul de făurire a unei depline unități proletare pe baze revoluționare.

Desfășurarea revoluției populare și, în strînsă legătură cu aceasta, dezvoltarea unității muncitorești a demonstrat că o serie de elemente social-democrate de dreapta, care, după încheierea Frontului Muncitoresc, cit și după 23 August 1944 sub presiunea luptei contra fascismului și a avîntului revoluționar au făcut declarații de fidelitate frontului unic și au ajuns în funcții de răspundere în partid și în mișcarea sindicală, au folosit ulterior pozițiile deținute pentru a readuce partidul social-democrat la vechile poziții, au promovat practici scizioniste. Dar în noile condiții istorice, cînd unitatea clasei muncitoare pe poziții revoluționare era cerută și înfăptuită de către însăși masa proletară, iar influența politică și forța organizatorică a P.C.R. era în continuă creștere, aceste încercări, deși au produs destule greutăți, nu mai puteau avea sorți de izbîndă. În acest sens, înseși elementele înaintate din conducerea P.S.D. aveau să declare public că : „nimeni și nimic nu mai pot fi o piedică pentru atingerea țelurilor muncitorimii”[7].

Primul pas însemnat pe drumul dezvoltării unității de acțiune în noile condiții istorice a fost făcut în România pe tărîmul activității sindicale. Ca urmare a înțelegerii survenite între conducerile celor două partide unite în F.U.M., la 1 septembrie 1944 a avut loc conferința delegaților comitetelor centrale ale Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat care au constituit comisia de organizare a salariaților în sindicate. Cu acest prilej, cele două partide au reafirmat hotărîrea ca reorganizarea mișcării sindicale să se înfăptuiască pe baze revoluționare, ale unității și democrației muncitorești, ale luptei de clasă și internaționalismului proletar. În rezoluția adoptată la 1 septembrie 1944 se arăta că la baza organizațiilor sindicale stătea unitatea clasei muncitoare, ca emanație a Frontului Unic Muncitoresc, că aceste organizații profesionale trebuiau să acționeze în spiritul luptei de clasă și al solidarității internaționale a oamenilor muncii. Autonomia mișcării sindicale față de partidele politice a ușurat procesul de făurire și consolidare a unității acesteia, iar adoptarea principiilor frontului unic ca bază de acțiune a permis lupta împotriva manifestărilor scizioniste, a făcut din sindicate o școală a unității proletare.

O latură importantă a activității desfășurate de partidul comunist pe linia dezvoltării unității de acțiune a reprezentat-o munca în rîndurile tineretului muncitor. După reorganizarea pe baze legale a Uniunii Tineretului Comunist, în condițiile dezvoltării acesteia prin cuprinderea celor mai înaintate elemente din rîndurile tineretului, la 5 septembrie 1944, între U.T.C. și U.T.S. s-a închegat, pe baza unei platforme cuprinzînd obiectivele principale ale luptei pentru democratizarea țării și sprijinirea războiului antihitlerist, frontul unic al tineretului. Secretarul general al U.T.C., Nicolae Ceaușescu, a militat cu deosebită energie ca frontul unic să capete viață în acțiuni concrete, practice, s-a ridicat împotriva înțelegerii formale a acordului încheiat. „În vederea ducerii cu succes

---

[7] „Libertatea” nr. 5 din 28 august 1944.

a luptei comune — scria la 22 septembrie 1944 secretarul general al C.C. al U.T.C. — este necesar să eliminăm tot ce ne-ar putea despărţi. O colaborare loială, pe baza platformei Frontului Unic, este o sarcină primordială". Consecvenţa, hotărîrea şi spiritul creator în abordarea problemelor revoluţiei şi a rolului tineretului în desfăşurarea acestui proces au contribuit substanţial la definirea sarcinilor şi obiectivelor colaborării celor două organizaţii de tineret, la gruparea în jurul frontului unic a tinerei generaţii.

Afirmarea publică a hotărîrii P.C.R. şi P.S.D. de a menţine şi dezvolta colaborarea în frontul unic, măsurile concrete adoptate de cele două partide în această direcţie, reorganizarea mişcării sindicale pe principiile unităţii de acţiune, au reprezentat succese de seamă ale forţelor revoluţionare din ţara noastră, paşi pe calea manifestării clasei muncitoare ca forţă conducătoare a revoluţiei. Dar colaborarea dintre cele două partide muncitoreşti nu se ridicase nici principial nici practic la nivelul cerinţelor ; acţiunile pe tărîm sindical cuprindeau un cerc restrîns de chestiuni, mai ales profesionale ; se impunea elaborarea unor noi măsuri organizatorice comune, care să ducă la coordonarea activităţii pe tărîm politic şi profesional şi să creeze condiţii corespunzătoare pentru asigurarea hegemoniei proletariatului în lupta revoluţionară. În acest scop C.C. al P.C.R. a elaborat un proiect de platformă care cuprindea în esenţă sarcinile fundamentale ale luptei pentru desăvîrşirea transformărilor cu caracter burghezo-democratic în folosul maselor. Acest program minimal, dat publicităţii la 25 septembrie 1944 a fost imediat luat în dezbatere de Comitetul Executiv al P.S.D., care la 29 septembrie, în scrisoarea adresată către C.C. al P.C.R. îşi afirmă acordul în legătură cu necesitatea consolidării şi desăvîrşirii regimului democratic ca şi a înfăptuirii unor reforme sociale şi economice urgente necesare. Deşi Partidul Social-Democrat avea încă într-o serie de probleme puncte de vedere deosebite de cele formulate în proiectul de platformă, faţă de unele formulînd propuneri şi observaţii chiar în scrisoarea de răspuns, pe primul plan sînt puse şi în acest caz chestiunile esenţiale în care nu existau divergenţe. „Sîntem bucuroşi — se arăta în scrisoarea amintită — să constatăm din proiectul de platformă pe care ni l-aţi trimis că punctul nostru de vedere principal este acelaşi"[8].

Acceptarea platformei P.C.R. ca bază de discuţie, a făcut posibil ca în ziua de 2 octombrie să aibă loc şedinţa comună a delegaţilor comitetelor centrale ale celor două partide, care au dezbătut atît proiectul propus, cît şi scrisoarea de răspuns a P.S.D. şi prin adăugiri şi modificări s-a ajuns la o nouă redactare a platformei pe care Frontul Unic Muncitoresc se angaja să o susţină şi o propunea tuturor partidelor şi organizaţiilor democrate ca program de acţiune şi bază pentru realizarea unui guvern real democratic.

Expresie a hotărîrii P.C.R. şi P.S.D. de a adopta o atitudine unică în problemele politice şi tactice şi de a acţiona în comun pentru a asigura hegemonia clasei muncitoare în lupta pentru nimicirea fascismului, îndeplinirea condiţiilor de armistiţiu, realizarea unei politici de prietenie cu toate popoarele îndeosebi cu cele vecine, apărarea intereselor muncito-

[8] „Libertatea" nr. 35 din 1 octombrie 1944.

rimii și ale întregului popor prin înfăptuirea unei reale democrații [9], rezoluția Comitetului Central al F.U.M. adoptată la 2 octombrie 1944 subliniază necesitatea ca frontul unic să devină o forță puternică, bine organizată". În acest scop s-a hotărît crearea unui comitet central de F.U.M. precum și comitete locale „în toată țara unde există organizații ale celor două partide, menite să coordoneze acțiunea clasei muncitoare atît pe teren politic, cît și pe teren sindical"[10].

Actul din 2 octombrie 1944, prin care cele două partide muncitorești reînnoiau acordul de front unic și-l extindeau potrivit cerințelor izvorîte din situația social-politică existentă în țară și schimbărilor survenite în cele cinci luni de colaborare, stabilirea formelor organizatorice menite să asigure conlucrarea de sus și pînă jos, hotărîrea P.C.R. și P.S.D. de a mobiliza întreaga clasă muncitoare la îndeplinirea platformei-program ca și realizarea frontului unic al tineretului au contribuit la asigurarea unei largi adeziuni față de obiectivele înscrise în Platformă. O ilustrare a acestei realități a constituit-o faptul că în scurtă vreme, la 12 octombrie 1944, s-a constituit Consiliul Național al Frontului Național Democrat, în care au intrat pe bază de paritate cîte trei reprezentanți din partea P.C.R., P.S.D. și sindicatelor unite.

Noua platformă și organele create au avut o importanță deosebită pentru închegarea unei coaliții, care să strîngă în jurul și sub conducerea clasei muncitoare toate forțele sociale interesate în a acționa pentru dezvoltarea democratică a țării, pentru independența și suveranitatea ei. Crearea Frontului Național Democratic, care cuprindea muncitori, țărani, intelectuali, păturile mijlocii de la orașe, masele de femei și tineret, oameni ai muncii aparținînd naționalităților conlocuitoare, a însemnat un important succes al luptei P.C.R. Faptul că la baza acestei largi concentrări de forțe democratice, avînd o componență de clasă neunitară, a stat Frontul Unic Muncitoresc, i-a asigurat dinamism și combativitate ; în cadrul acestei coaliții, unitatea proletară a îndeplinit rolul unui adevărat catalizator politic.

În focul luptelor de stradă, a mitingurilor și demostrațiilor politice pentru regim democratic și reforma agrară, rolul clasei muncitoare de forță conducătoare a revoluției s-a evidențiat și mai mult.

Expresie a rolului jucat de clasa muncitoare în desfășurarea revoluției populare, încă înainte de cucerirea puterii politice din mîna forțelor reacționare, frontul unic, ca relație de colaborare dintre comuniști și social-democrați s-a extins și în cadrul aparatului de stat, inclusiv în guvern. Avînd doi reprezentanți în guvernul constituit la 23 August 1944, P.C.R. și P.S.D. dețineau în cel de-al doilea cabinet, format la 4 noiembrie, cinci ministere — Comunicații, Mine și Petrol, Muncii, Educației Naționale, Asigurări sociale și patru subsecretariate de stat.

Instaurarea la 6 martie 1945 a primului guvern revoluționar democratic din istoria României în care cele două partide muncitorești dețineau 6 ministere și 4 subsecretariate de stat, a deschis noi perspective politicii

---

[9] „Scînteia", nr. 16 din 7 octombrie 1944.

[10] Idem. Din Comitetul Central al F.U.M. au făcut parte cadre din conducerea celor două partide muncitorești, patru din partea P.C.R. și patru din partea P.S.D.

de unitate. Prezența miniștrilor și subsecretarilor de stat comuniști și social-democrați în guvern, activitatea pe baza principiilor stabilite în comun, a reprezentat un element esențial în asigurarea hegemoniei clasei muncitoare în cadrul noii puteri de stat, o chezășie sigură a trăiniciei noului regim, a activității sale puse în slujba revoluției.

2 CONSOLIDAREA FRONTULUI UNIC MUNCITORESC ÎN LUPTA PENTRU ÎNTĂRIREA ORÎNDUIRII DEMOCRAT-POPULARE.

După 6 martie 1945, în lupta pentru desăvîrșirea transformărilor cu caracter burghezo-democratic și trecerea la revoluția socialistă, conlucrarea principială dintre partidul comunist și social-democrat și unitatea de acțiune a clasei muncitoare s-au dezvoltat continuu, acestea reprezentînd o condiție esențială a înseși consolidării puterii democrat-populare.

Evoluția vieții politice din România în perioada de după instaurarea puterii populare demonstra influența directă pe care o exercita clasa muncitoare asupra tuturor domeniilor de activitate, rolul unității sale în realizarea programului de guvernare și zdrobirea acțiunilor contrarevoluționare. De aceea, încă în săptămînile imediat următoare instaurării guvernului democrat, partidul comunist, Comitetul Central al Frontului Unic Muncitoresc și Confederația Generală a Muncii, au adoptat o serie de măsuri în vederea întăririi frontului unic și a rolului diferitelor organe muncitorești în viața țării.

La 14 aprilie 1945 a avut loc ședința Comitetului Central al Frontului Unic Muncitoresc care a analizat situația economică și social-politică din țară și sarcinile ce revin clasei muncitoare. Cu acest prilej s-au stabilit și noi măsuri pentru aplicarea hotărîrii din 2 octombrie 1944 în vederea constituirii organelor de front unic pe întreaga scară organizatorică a celor două partide și s-au adus precizări detaliate asupra sarcinilor acestora [11]. S-a hotărît, de asemenea, ca, începînd de la organizația de bază a partidelor să se păstreze un contact permanent spre a se consulta și pune de acord asupra tuturor problemelor economice, politice și sindicale. Aceeași metodă urma să fie aplicată de toate celelalte organe de front unic, pînă la verigile cele mai înalte ale celor două partide. În lunile următoare, în întreaga țară — concomitent cu activitatea de mobilizare a maselor la opera constructivă desfășurată de guvern — a avut loc o susținută acțiune de consolidare a comitetelor județene și locale de front unic, s-au ținut numeroase adunări pe fabrici, instituții, pe centre industriale, s-au elaborat planuri de acțiune comună, s-au organizat mari manifestări populare.

Corespunzător noilor sarcini și în raport direct cu stadiul la care se aflau relațiile dintre membrii celor două partide, la inițiativa comuniștilor, în vara anului 1945, apar și se dezvoltă noi forme de colaborare : consfătuirile de front unic pe întreprinderi, instituții, sectoare pînă la nivelul orășenesc sau județean și adunări ale salariaților membri ai celor două partide. Astfel, la 22 iunie 1945 a avut loc prima consfătuire a comitetelor de front unic din capitală la care au luat parte circa 500 de participanți [12], care s-au angajat să militeze pentru întărirea frontului unic,

---

[11] *Circulara nr. 2 a Comitetului Central al Frontului Unic Muncitoresc*, București, 1945, p. 1.

[12] „Scînteia" nr. 259 din 23 iunie 1945.

să mobilizeze toţi salariaţii pentru susţinerea politicii guvernului democrat, să lupte pentru organizarea şi mărirea producţiei. În perioada care a urmat, consfătuirile comitetelor de front unic din capitală au avut loc cu regularitate, ele contribuind substanţial la întărirea unităţii muncitoreşti.

Asupra evoluţiei procesului de dezvoltare a unităţii proletare, o însemnătate excepţională o reprezintă hotărîrea adoptată de Conferinţa Naţională a P.C.R. din octombrie 1945, cu privire la felul în care partidul comunist concepe realizarea partidului unic: *nu ca o contopire mecanică a celor două partide, ci prin unificarea politică şi organizatorică pe baze principiale în urma unei acţiuni de lămurire ideologică şi a înfăptuirii unei depline unităţi de acţiune*[13], ca şi sarcinile generale stabilite cu acest prilej.

Poziţia consecventă cu care P.C.R. milita pentru dezvoltarea şi ridicarea calitativă a activităţii de front unic, forţa politică şi organizatorică pe care se sprijinea[14] activitatea unită a clasei muncitoare, reprezentau tot atîţia factori stimulatori. Dar, timp de aproape un an, din mai 1945 pînă în martie 1946, perioadă de mare însemnătate în consolidarea regimului democrat-popular, frontul unic muncitoresc a trecut prin unele momente mai dificile.

Ca o reacţie la creşterea numerică a P.C.R. şi a influenţei sale în mase, folosindu-se de unele neînţelegeri locale şi stimulaţi de noile manevre ale reacţiunii internaţionale, o serie de lideri social-democraţi, în frunte cu preşedintele partidului C. Titel Petrescu, au început să se îndepărteze de comunişti. La nivelul unor organizaţii locale, cum ar fi la Reşiţa, Galaţi, Oradea, organizaţia P.S.D. din atelierele S.T.B. din capitală, social-democraţii din conducere s-au manifestat direct împotriva colaborării cu partidul comunist.

Cauzele acestei recrudescenţe a spiritului scizionist în rîndurile Partidului social-democrat nu pot fi analizate fără a lua în considerare intensificarea activităţii tuturor forţelor reacţionare, îndeosebi după terminarea războiului în Europa. Acum, la sfîrşitul anului 1945, în efervescenţa politică premergătoare pregătirii campaniei electorale avansurile făcute social-democraţilor de către grupările burgheze de opoziţie au stimulat şi mai mult activitatea elementelor scizioniste din P.S.D., au favorizat apariţia şi dezvoltarea în interiorul lui a unei aripi de dreapta.

La finele anului 1945 şi începutul anului 1946, problema principială şi practică în relaţiile dintre P.C.R. şi P.S.D., a fost aceea a tacticii de urmat în alegerile parlamentare. Faţă de punctul de vedere exprimat de P.C.R. încă din octombrie 1945 la Conferinţa Naţională, de cooperare a tuturor forţelor democrate pentru înfrîngerea reacţiunii în alegeri, poziţie primită cu bucurie de masa membrilor P.S.D., unii lideri de dreapta ai acestui partid, urmăreau să împiedice realizarea unui acord între Parti-

---

[13] *Rezoluţia Conferinţei Naţionale a P.C.R.*, în „Scînteia" nr. 377 din 14 noiembrie 1945.

[14] La începutul lunii octombrie 1945 Partidul Comunist Român număra circa 300.000 de membri de partid grupaţi în aproape 17.000 de organizaţii de bază, 58 de comitete judeţene şi 12 comitete regionale La aceeaşi dată, P.S.D. număra peste 100.000 de membri şi avea organizaţii în toate regiunile şi judeţele ţării.

dul Comunist şi Partidul Social-Democrat, afirmînd că „trebuie respins orice cartel electoral”[15].

Poziţia ca P.S.D. să meargă în alegeri pe liste separate a stîrnit puternice frămîntări în rîndurile social-democraţilor. Tot mai mulţi membri de partid, cadre judeţene, regionale şi centrale s-au ridicat împotriva abaterii partidului de la poziţia stabilită prin acordul de front unic.

Confruntările care aveau loc în P.S.D. în legătură cu lupta pentru consolidarea F.U.M. şi cu tactica partidului faţă de alegeri s-au intensificat şi mai mult în timpul pregătirii şi desfăşurării conferinţei pe ţară a partidului din decembrie 1945. Deşi a avut mai multe puncte la ordinea de zi: situaţia politică, alegerile, situaţia economică şi raportul administrativ, Conferinţa a dezbătut mai ales probleme de tactică. În această direcţie tonul a fost dat de raportul prezentat de Ştefan Voitec şi Lotar Rădăceanu, prin care se argumenta necesitatea ca partidul să dezvolte colaborarea de front unic şi în campania electorală, să participe la realizarea unui cartel cu toate grupările participante la guvern. Cu acest prilej s-a demonstrat că o serie de cadre ale organizaţiilor P.S.D din Arad, Constanţa, Cluj, Bucureşti, sînt hotărîte să apere unitatea proletară. „Este o greşeală a merge singuri în alegeri — arăta M. Moraru — reprezentat al organizaţiei P.S.D. Constanţa deoarece comuniştii ne sînt fraţi şi ei se situează în fruntea luptei pentru socialism.”

Evoluţia dezbaterilor în conferinţă a determinat ca şi unii lideri ce susţineau ca partidul să meargă separat în alegeri, să renunţe la poziţiile anterioare, precizînd că ei nu vor merge în alegeri împotriva comuniştilor, iar după campania electorală colaborarea cu aceştia va continua. Aşa că, deşi aripa de dreapta — ca urmare a măsurilor luate în perioada pregătitoare — a avut în cadrul conferinţei o uşoară majoritate (104 contra 98), ea nefiind unitară, neavînd un suport de masă şi nici sprijinul delegaţilor care pînă atunci se situaseră pe poziţii de centru, nu a putut să-şi impună punctul de vedere, iar încercarea de a produce o ruptură a Frontului Unic Muncitoresc a eşuat.

Dat fiind că Conferinţa P.S.D. din decembrie 1945, nu a exclus posibilitatea unei reexaminări a poziţiei partidului faţă de alegeri, cît şi a pericolului pe care continua să-l prezinte elementele de dreapta, se impunea intensificarea acţiunii de demascare politică şi ideologică a acestora, întărirea unităţii de acţiune. Acestui scop i-au consacrat lucrările plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 25—28 ianuarie 1946, care a dezbătut pe larg problema întăririi unităţii clasei muncitoare şi în special a măsurilor ce urmau a fi luate pentru a face din Frontul Unic Muncitoresc temelia şi motorul coaliţiei democrate.

În realizarea acestui deziderat P.C.R., continuînd munca de întărire a colaborării cu P.S.D. în frontul unic, în guvern şi în diferite verigi ale aparatului de stat, şi-a concentrat eforturile în vederea pregătirii şi bunei desfăşurări a alegerilor sindicale, prilej favorabil pentru demascarea şi înfrîngerea elementelor de dreapta care pătrunseseră în conducerea organizaţiilor sindicale, pentru combaterea tendinţelor reformiste şi anarhosindicaliste ce se manifestau pe alocuri, pentru ridicarea nivelului de conştiinţă şi de organizare al clasei muncitoare. Referindu-se la importanţa

---

[15] „Libertatea” nr. 372 din 8 noiembrie 1945.

acestor alegeri, Plenara C.C. al P.C.R. din ianuarie 1946 le aprecia ca „o repetiție a alegerilor generale" în care „trebuie să se înfăptuiască unitatea practică cu P.S.D..."[16].

Începute în ultimele zile ale lunii ianuarie 1946 alegerile sindicale s-au transformat într-o largă acțiune de întărire a F.U.M. și a unității mișcării sindicale. Totodată alegerile sindicale au arătat prestigiul și încrederea de care se bucura partidul comuniștilor în masa largă a oamenilor muncii.

Pe baza hotărîrii plenarei C.C. al P.C.R. din ianuarie 1946, la 6 februarie conducerea partidului comunist a adresat partidului social-democrat propunerea de a merge în alegeri pe liste comune. Acest fapt, care implica dezvoltarea colaborării dintre cele două partide pe noi baze, a determinat precipitarea evenimentelor în rîndurile P.S.D, unde lupta între elementele revoluționare și cele scizioniste a atins intensitatea maximă.

La 10 martie 1946 în plină desfășurare a alegerilor sindicale și în bună măsură sub influența spiritului de unitate manifestat aici, s-a desfășurat la București congresul extraordinar al P.S.D., care avea să hotărască tactica partidului în bătălia electorală.

Luînd poziție hotărîtă împotriva „separatiștilor" raportul prezentat Congresului de către Ștefan Voitec, care susținea participarea P.S.D. pe liste comune cu P.C.R., arăta că „în nici un caz și sub nici o formă nu poate fi pusă în discuție existența Frontului Unic Muncitoresc — care mai presus de orice considerațiune este expresia supremă a celor mai însemnate interese ale clasei muncitoare, a intereselor ei vitale"[17]. Cu același prilej s-a afirmat cu tărie poziția hotărîtă a majorității membrilor P.S.D. care vedeau în convergența electorală a celor două partide muncitorești din România un comandament de la care nu se poate dezice „fără cele mai grave riscuri pentru menținerea și adîncirea rolului activ pe care l-au cîștigat aceste partide în viața politică și în aparatul de stat"[18].

În cursul dezbaterilor s-au făcut referiri la legătura existentă între președintele partidului — C. Titel Petrescu — și conducătorii partidelor de opoziție, care se angajau ca în cazul cînd P.S.D. va candida separat, pe liste proprii, i-ar acorda un sprijin politic și material. Acest fapt a contribuit și mai mult la izolarea elementelor de dreapta din conducerea P.S.D., ceea ce s-a reflectat concludent în rezultatul votului: din 351 de delegați, reprezentînd 69 de organizații, 292 au votat pentru colaborarea cu P.C.R. în alegeri și 29 împotrivă. Un număr de 60 de delegați s-au abținut iar 30 au fost absenți[19].

Hotărîrea Congresului P.S.D. de a menține și dezvolta colaborarea cu P.C.R., măsurile adoptate ulterior de C.C. al P.S.D. de a pune în afara partidului, pentru acțiunea lor „dizidentă", pe liderii de dreapta: Titel Petrescu,

---

[16] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 2, dosar 6, 279.

[17] „Libertatea" nr. 474 din 14 martie 1946.

[18] Ibidem.

[19] Procesul verbal al numărătorii voturilor, ședinței din 10 martie 1946; „Buletinul P.S.D." nr. 6, din martie 1946, p. 48. După anunțarea rezultatului votării, Șerban Voinea, unul din susținătorii lui C.-Titel Petrescu, a declarat că se supune majorității și a criticat în termeni aspri hotărîrea lui C.-Titel Petrescu de a părăsi lucrările congresului, arătînd că nu se solidarizează „cu un gest care poate însemna spargerea partidului" („Libertatea" nr. 473 din 13 martie 1946).

Adrian Dumitriu, Iosif Jumanca şi Ilie Dumitru [20], desfiinţarea funcţiei de preşedinte şi lărgirea Comitetului Central al P.S.D. cu elemente ataşate unităţii proletare, au contribuit la consolidarea frontului unic, la crearea unor condiţii prielnice pentru dezvoltarea sa. În zilele următoare, pe adresa conducerii Partidului Social-Democrat şi Comitetului Central al F.U.M. au sosit sute de moţiuni şi telegrame adoptate în adunări generale ale salariaţilor sau în conferinţe ale Comitetelor judeţene, în care se exprima adeziunea faţă de hotărîrile adoptate. Amintim aici adeziunea totală pentru frontul unic a organizaţiilor P.S.D. din toate sectoarele capitalei ca şi din judeţele Moldovei, Munteniei, Olteniei, Transilvaniei şi Dobrogei [21].

În această atmosferă de îmbunătăţire substanţială a manifestărilor de unitate şi de muncă pentru soluţionarea cu eforturi comune a multitudinii de probleme ridicate de viaţă, la 29 martie 1946 are loc şedinţa de Front Unic Muncitoresc a reprezentanţilor celor două Comitete Centrale [22], care a luat în discuţie colaborarea pe mai departe a celor două partide muncitoreşti şi lupta în comun împotriva tuturor încercărilor de subminare a unităţii clasei muncitoare [23].

Apreciind însemnătatea pasului de apropiere făcut de P.S.D. delegaţii celor două partide au fost unanimi în a constata că prin întărirea unităţii dintre P.C.R. şi P.S.D. se deschid noi perspective întăririi mişcării sindicale, a creşterii rolului de hegemon al clasei muncitoare, a realizării unei coaliţii a tuturor forţelor democrate. Pe baza acestui comunicat în cursul lunii aprilie în întreaga ţară s-au desfăşurat numeroase acţiuni comune : adunări ale salariaţilor, plenare ale comitetelor judeţene de front unic etc., în care, pe lîngă dezbaterea şi însuşirea documentului menţionat s-au rezolvat numeroase probleme curente.

Organizarea de către F.U.M. a marii demonstraţii muncitoreşti din 1 mai 1946, concordanţa lozincilor şi chemărilor cuprinse în apelurile lansate de conducerile celor două partide, ca şi a cuvîntărilor rostite, demonstrau o dată în plus că unitatea proletară poate constitui nucleul noii coaliţii de forţe care să meargă în alegeri pe o platformă comună şi pe aceeaşi listă.

În aceste condiţii, C.C. al P.C.R. a elaborat şi a propus celorlalte partide şi organizaţii politice o platformă pe baza căruia urma să se realizeze unirea tuturor forţelor democrate în alegeri în cadrul unui bloc al partidelor democrate. Expresie a noilor cerinţe ridicate de desfăşurarea revoluţiei. Platforma B.P.D. prevedea ca partidele guvernamentale să se prezinte în alegerile generale pe o singură listă şi cu un program comun, în vederea „continuării şi desăvîrşirii operei de refacere şi democratizare a ţării începută la 6 martie 1945", în care „unitatea de acţiune

---

[20] La 9 mai 1946, grupul celor care au părăsit congresul P.S.D. din 10 martie s-au întrunit în sala „Amiciţia", într-un congres separat punînd bazele Partidului Socialist-Independent. Documentele pregătitoare acestui congres, ca şi ample relatări despre activitatea P.S.D.I., au fost publicate în ziarul P.N.Ţ. „Dreptatea", din 19 şi 20 martie, 10 mai, 10, 12 in 18 iulie 1946.

[21] „Libertatea" nr. 480 din 22,25 martie 1946.

[22] „Scînteia", nr. 490 din 31 martie 1946; Vezi şi „Libertatea" nr. 489 din 31 martie 1946.

[23] Comunicatul C.C. al F.U.M., punctele 1, 2, 4 în „Scînteia", nr. 490, 31 martie 1946.

şi colaborarea rodnică", urma să constituie garanţia realizării acestui program [24].

Sub influenţa acţiunii unite a clasei muncitoare, în cursul lunilor martie şi aprilie 1946, Frontul Plugarilor, Partidul naţional-popular, Partidul naţional-ţărănesc, Anton Alexandrescu şi partidul naţional-liberal—Tătărescu, s-au pronunţat pentru participarea la alegeri pe o listă comună cu P.C.R. şi P.S.D., iar la 17 mai s-a constituit Blocul Partidelor Democrate, coaliţie a tuturor partidelor şi organizaţiilor ce constituiau guvernul de concentrare democratică.

Desfăşurarea campaniei electorale a dus la consolidarea regimului democrat şi a legăturilor sale cu masele. Clasa muncitoare care s-a afirmat cu tărie drept forţa conducătoare a societăţii româneşti şi-a dezvoltat alianţele cu ţărănimea şi cu celelalte pături sociale muncitoare. S-a dovedit astfel încă o dată însemnătatea deosebită pe care unitatea proletară o are în viaţa societăţii, în realizarea şi menţinerea unităţii de acţiune a unor forţe politice eterogene, îndreptarea lor în direcţia soluţionării problemelor majore ale etapei istorice date.

Alegerile parlamentare din noiembrie 1946 s-au încheiat cu o strălucită victorie a forţelor democrate, care au obţinut 78,86% din voturile exprimate trimiţînd în noul parlament 378 de deputaţi din totalul de 414. Activitatea unită a celor 149 de deputaţi comunişti şi social-democraţi a avut o mare însemnătate în asigurarea aplicării cu fermitate a platformei program, ca şi în întreaga activitate a parlamentului ca organ legislativ pus în slujba revoluţiei. Pe baza rezultatelor obţinute în alegeri, la 29 noiembrie 1946 Consiliul politic al B.P.D. a hotărît remanierea guvernului, în care principala schimbare produsă consta în creşterea numărului de miniştri comunişti şi social-democraţi — de la şase la opt — şi a subsecretariatelor de stat — de la patru la şase.

3 REALIZAREA PARTIDULUI UNIC AL CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA

Anul 1947, îndeosebi cea de-a doua jumătate a sa, este caracterizată prin orientarea fermă spre trecerea la revoluţia socialistă. Desăvîrşirea principalelor obiective ale transformărilor burghezo-democratice, cursul revoluţiei spre înfăptuirea unor măsuri cu un conţinut anticapitalist tot mai pronunţat, au determinat deplasări şi schimbări în conţinutul alianţelor politice înfăptuite în perioada anterioară, iar în ultimă instanţă în însuşi caracterul puterii de stat [25].

Pe baza analizei atente a noii situaţii din ţară, Partidul Comunist Român a luat în cadrul plenarei Comitetului Central din 8—9 ianuarie 1947 un ansamblu de măsuri pentru îmbunătăţirea activităţii tuturor organelor şi organizaţiilor sale, deplasînd centrul de greutate al muncii de partid spre verigile de jos, acolo unde se hotăra soarta liniei politice şi realizînd prin aceasta o îmbunătăţire calitativă a comitetelor judeţene de partid, legarea nemijlocită a organizaţiilor judeţene de comitetul central

[24] *Platforma Program a Blocului Partidelor Democrate*, Edit. B.P.D., 1946, p. 3—6.

[25] *România în anii revoluţiei democrat-populare*, Edit. politică, Bucureşti, 1971, p. 259 şi următoarea.

al partidului, întărirea legăturilor partidului cu masele [26]. Acţiunea desfăşurată de către P.C.R. pentru răspîndirea în rîndurile maselor muncitoare a socialismului ştiinţific, orientarea ştiinţei şi culturii pe baze materialiste au asigurat preponderenţa ideologiei clasei muncitoare asupra celei burgheze. Analiza activităţii organelor de partid şi îndepărtarea din rîndurile P.C.R. a unui însemnat număr de elemente carieriste sau cu origină socială şi trecut politic necorespunzătoare au contribuit în mod eficient la întărirea partidului şi a legăturilor sale cu masele. O expresie a acestei realităţi o constituie şi faptul că pînă în septembrie 1947 Partidul Comunist Român ajunsese să cuprindă în rîndurile sale 726.973 de membri, dintre care 44% muncitori şi 39% ţărani muncitori [27].

Însemnate modificări au avut loc în viaţa şi activitatea Partidului Social-Democrat, unde după congresul din martie 1946, prin îndepărtarea din conducerea partidului a principalelor elemente de dreapta şi mai ales după usturătoarea înfrîngere în alegeri a P.S.D.I. — care de fapt a marcat dispariţia acestei grupări hibride — forţele revoluţionare au fost tot mai puternic sprijinite şi de sus.

Evoluţia spre stînga a Partidului Social-Democrat, ca urmare a colaborării cu P.C.R. şi a cerinţelor revoluţiei, a fost astfel prezentată de către unul din liderii acestui partid: „Aşa cum ne cere doctrina marxistă — noi nu ne-am înţepenit în dogme, ci am mers înainte dialectic, dînd principiilor noastre de bază aplicarea cerută de realităţile vii ale clipei. Unde am greşit, căutăm să ne îndreptăm, unde am fost pe drumul bun, încercăm să întărim linia justă pe care am mers. Dar la capătul drumului trebuie să stea acea sinteză superioară socialistă, care singură poate fi expresia unei adevărate unităţi" [28].

În această ordine de idei se impune a fi menţionată ampla acţiune de clarificare începută în P.S.D. încă de la finele anului 1946, analiza atentă a structurii partidului, a liniei sale politice şi ideologice, indicaţiile, propunerile şi măsurile adoptate pentru a face din P.S.D. un partid revoluţionar. Astfel, în o serie de articole publicate în „Viitorul Social", revista teoretică a partidului [29], au fost analizate, rînd pe rînd şi trecute prin focul criticii, principiile de organizare ale P.S.D., criteriile de primire şi educare a membrilor, activitatea sa teoretică, cerîndu-se cu insistenţă să se treacă la aplicarea de măsuri hotărîte pentru a face din P.S.D. un partid cu adevărat de clasă, marxist-leninist. Critica temeinică a felului în care se făcea primirea în partid şi formularea cerinţei de a se acorda titlul de membri numai acelora care şi-au însuşit principiile marxist-leniniste şi disciplina de partid, hotărîrea cu care se cerea îndepărtarea

---

[26] C. Olteanu, *Măsurile politice şi organizatorice stabilite de plenara C.C. al P.C.R. din ianuarie 1947 şi însemnătatea lor pentru îmbunătăţirea muncii de partid şi a legăturilor lui cu masele* în „Anale" nr. 5 1963.

[27] Gh. Ţuţui, *Dezvoltarea Partidului Comunist în anii 1944—1948* în „Anale" de istorie nr. 6 1970.

[28] Lotar Rădăceanu, *Temeliile politicii de Front Unic Muncitoresc şi perspectivele ei*, Edit. P.S.D., Bucureşti, 1946, pag. 24.

[29] Revista „Viitorul Social" şi ziarul „Libertatea" au publicat între altele următoarele articole: *Principii organizatorice*, *Conştiinţa de clasă în mişcarea muncitorească*, *Mai multă teorie marxistă*, *Structura P.S.D.*, *Directivele politicii noastre socialiste*, *Democraţia internă de partid*, *Critica şi autocritica în partidul clasei muncitoare*, *Morala proletariatului*, *Ideologia Partidului Unic Muncitoresc* şi altele.

din P.S.D. a elementelor străine, cu mentalitate mic burgheză, neadaptabile, numeroasele propuneri de organizare a partidului pe baza centralismului democratic, ridicarea teoriei la rangul de cerinţă a practicii revoluţionare, ca şi preocuparea cadrelor de conducere a partidului de a contribui la elucidarea unor probleme importante cum ar fi : căile de trecere la socialism, evoluţia şi perspectivele frontului unic, conţinutul şi caracterul puterii de stat, superioritatea democraţiei populare faţă de democraţia burgheză etc., demonstrează tocmai noua etapă în care păşise Partidul Social-Democrat.

Dar, teama de socialism a elementelor mic burgheze pătrunse în P.S.D., presiunea burgheză — care se accentua pe măsura ofensivei revoluţiei, — ca şi anumite influenţe externe, au determinat mai ales la unele dintre vechile cadre social-democrate în special la cele cu funcţii medii de conducere în partid şi în sindicate, o recrudescenţă a practicilor politicianiste. Această situaţie evoluînd în strînsă legătură cu activitatea unui număr de membri noi ai partidului, mai ales din rîndul acelora strecuraţi în mişcare sau străini de interesele ei, a dus la reapariţia la unii membri şi cadre ale P.S.D. a unor manifestări de încălcare a hotărîrilor adoptate de propria lor conducere.

Dăunătoare prin urmările ce le aveau asupra unităţii clasei muncitoare, dar mai ales periculoasă prin tangenţele sale cu activitatea de frînare a revoluţiei desfăşurată de gruparea burgheză din guvern, acţiunile elementelor social-democrate de dreapta trebuiau demascate şi zdrobite cu toată hotărîrea. Pe această linie, în cursul anului 1947 din rîndurile partidului au fost excluşi un număr apreciabil de membri, a fost dizolvat comitetul de partid al judeţenei Ilfov precum şi comitetul P.S.D. din Capitală, s-a retras mandatul unor fruntaşi ai partidului care aveau funcţii de răspundere în aparatul de stat. În acelaşi timp, pe măsura desfăşurării conferinţelor regionale ale P.S.D. şi a alegerilor sindicale, numeroase elemente de dreapta din P.S.D., fără a fi îndepărtate din partid, au fost înlocuite din funcţiile deţinute, fapt care de asemenea a contribuit la întărirea poziţiilor stîngii revoluţionare.

Evoluţia acestui proces a fost puternic stimulată de precizările făcute de conducerea P.S.D. în legătură cu perspectivele colaborării cu Partidul Comunist Român şi cu caracterul Partidului Social-Democrat. Referitor la prima problemă, la 24 iunie cu prilejul Conferinţei Comitetelor P.S.D., din judeţul Prahova, Ştefan Voitec, secretar general al partidului arăta : „În ceea ce priveşte colaborarea cu partidul comunist... ea trebuie să se manifeste... într-o străduinţă de a da ţării o nouă orînduire... de a dezvolta la maximum capacitatea de producţie, pentru a ridica în felul acesta standardul de viaţă al tuturor păturilor muncitoare"[30]. Această precizare privind hotărîrea P.S.D. de a merge împreună cu P.C.R. spre făurirea noii orînduiri sociale, stimulatoare ea însăşi pentru dezvoltarea spre stînga a social-democraţiei, a fost completată în august 1947 cu hotărîrea Biroului Politic al Partidului Social-Democrat în care se preciza că acest partid : „este un partid socialist de stînga... care va duce o politică corespunzătoare acestei orientări şi nu va tolera în rîndurile sale manifestări sau elemente de dreapta" [31].

---

[30] „Libertatea" nr. 853 din 7 iunie 1947.
[31] „Poporul" nr. 466 din 26 august 1947.

Analiza evoluţiei P.S.D. în prima jumătate a anului 1947 duce la concluzia clară că în acest timp s-a manifestat pe multiple planuri hotărîrea acestui partid de a face totul pentru a ţine pasul cu cerinţele de dezvoltare ale frontului unic, de a-şi aduce contribuţia la realizarea unităţii depline a clasei muncitoare. Aceste fapte infirmă totodată aprecierile unor istorici occidentali care neînţelegînd procesele interne ce s-au desfăşurat în interiorul mişcării muncitoreşti din toată ţara noastră, încearcă să acrediteze ideea după care trecerea la făurirea partidului unic ar fi fost determinată de influenţa unor factori externi [32], sau datorită faptului că P.S.D. era mai slab numericeşte decît P.C.R.[33].

Întărirea continuă a P.C.R. şi a legăturilor sale cu masele şi evoluţia spre stînga a P.S.D., au făcut posibilă, către finele anului 1947, trecerea la adoptarea şi aplicarea unui şir de măsuri în vederea realizării partidului unic. Astfel, la 27 septembrie 1947, Birourile politice ale P.C.R. şi P.S.D. s-au întrunit în şedinţă comună spre a examina situaţia politică şi sarcinile ce reveneau clasei muncitoare din România. În cursul discuţiilor, ambele părţi au fost de acord cu aprecierea potrivit căreia întărirea unităţii de acţiune a clasei muncitoare continua să fie condiţia de bază pentru zdrobirea definitivă a reacţiunii şi desăvîrşirea transformărilor burghezo-democratice. În consecinţă ele au hotărît „să pună în discuţia forurilor de conducere respective mijloacele practice pentru grăbirea înfăptuirii unităţii politice, organizatorice şi ideologice a mişcării noastre muncitoreşti [34]. Imediat după adoptare, hotărîrea a fost dezbătută de către comitetele judeţene ale P.C.R. şi P.S.D. reunite în şedinţele de Front Unic Muncitoresc, stabilindu-se totodată noi măsuri şi acţiuni comune, care să ducă la întărirea unităţii proletare.

În aceste condiţiuni istorice s-au desfăşurat lucrările congresului general al Partidului Social-Democrat (4—9 octombrie 1947) care a avut misiunea de a contribui la sporirea contribuţiei acestui partid la opera de făurire a unităţii politice a clasei muncitoare. Referindu-se la această problemă, Raportul prezentat la Congres de către Ştefan Voitec arăta că unirea este necesară istoriceşte şi se impune a fi realizată din punct de vedere practic, ea legînd „preocupările zilei de azi de cele ale viitorului"[35].

Congresul al XVIII-lea al Partidului Social-Democrat din România a adoptat Rezoluţia politică, în care îşi însuşeşte comunicatul Birourilor Politice ale P.S.D. şi P.C.R. din 27 septembrie şi împuterniceşte Comitetul Central să discute cu Comitetul Central al Partidului Comunist Român mijloacele practice pentru realizarea unităţii politice, organizatorice şi ideologice a mişcării muncitoreşti, şi, pe baza acordului ce se va stabili, să se facă toate lucrările şi formele pentru desăvîrşirea unităţii în cadrul unui singur partid al clasei muncitoare.

---

[33] Francois Fejtö *Histoire des démocraties populaires*, Paris, *Comunist Eastern Europe* New York, 1961, p. 43, *Hug Seton-Watson, From Lenin to Khrushchev the History of World Comunism*. New York, 1965, p. 249—253.

[33] În iulie 1947, P.S.D. avea 9136 de secţiuni care cuprindeau 570.201 membri repartizaţi astfel: 155.303 muncitori, 253.803 agricultori, 30.346 meseriaşi, 62.180 funcţionari, 13.903 liberi profesionişti, 8.663 comercianţi şi 46.603 alte categorii („Libertatea" nr. 940 din 8 octombrie 1947).

[34] „Scînteia" nr. 935 din 29 septembrie 1947.

[35] „Libertatea" nr. 942, din 10 octombrie 1947.

Poziţia comună a celor două partide muncitoreşti faţă de alegerile sindicale care s-au desfăşurat în perioada august-noiembrie 1947 şi înseşi rezultatele alegerilor au constituit o grea lovitură pentru reacţiune, care spera că alegerile s-ar putea transforma într-o „luptă deschisă între partidele de stînga"[36]. Au eşuat totodată şi planurile reacţiunii de a folosi alegerile sindicale spre a izola Partidul Social-Democrat de Partidul Comunist Român şi a-l opune acestuia ca o „a treia forţă".

Desfăşurarea întregii campanii a alegerilor sindicale din 1947 efectuată în strînsă legătură cu lupta pentru refacerea economiei naţionale şi limitarea exploatării capitaliste a dus la alegerea a 4.967 de comitete sindicale şi de întreprinderi, cuprinzînd în total 41.601 membri [37]. În aceste comitete au intrat ca reprezentanţi ai întregii mase de salariaţi 27.122 de comunişti, 5.484 de social-democraţi şi numeroşi oameni ai muncii fără de partid [38].

Ca urmare a schimbării hotărîtoare a raportului de forţe în favoarea proletariatului şi a aliatului său principal, ţărănimea muncitoare, la 6 noiembrie 1947 au fost îndepărtaţi din guvern şi ultimii reprezentanţi ai burgheziei, numărul miniştrilor comunişti şi social-democraţi mărindu-se de la 8 la 11 şi a subsecretarilor de stat de la 6 la 8[39]. Schimbarea calitativă survenită în guvern, preludiu al doborîrii monarhiei şi instaurării republicii ca formă de stat a celor ce muncesc, a dat un nou impuls luptei pentru desăvîrşirea unităţii proletare. La începutul lunii noiembrie 1947, Comitetul Central al Frontului Unic Muncitoresc a stabilit începerea lucrărilor pregătitoare ale realizării Partidului Unic Muncitoresc. În acest scop au fost constituite două comisii din reprezentanţi ai conducerii P.C.R. şi P.S.D. care au fost însărcinate cu elaborarea Platformei şi a Statutului partidului unic precum şi a măsurilor politice şi organizatorice necesare acţiunii de unificare. Lucrînd în comun şi într-o atmosferă prietenească şi principială cele două comisii au elaborat în scurt timp Proiectul de Platformă a Partidului Unic Muncitoresc şi măsurile organizatorice corespunzătoare, documente ce au fost prezentate spre dezbatere şi aprobare Birourilor Politice ale P.C.R. şi P.S.D. reunite în şedinţa comună la 11 noiembrie 1947. Cu acest prilej s-a reliefat faptul că proiectul de platformă care a fost supus spre aprobare era rezultatul unanimităţii de păreri a comisiei, care — după cum se precizează în stenograma discuţiilor „Nu a avut în activitatea sa divergenţe principiale"[40]. În urma dezbaterilor au fost clarificate numeroase probleme ridicate de înfăptuirea unităţii. Cele două Birouri politice, a căror şedinţă a fost prezidată de secretarul general al P.C.R., au adoptat în unanimitate documentele prezentate [41], au constituit fundamentul principial pe care s-a realizat unitatea clasei muncitoare din România, în cadrul unui singur partid marxist-leninist. Platforma prevedea că „Partidul Unic Muncitoresc trebuie să fie partidul de avangardă a clasei muncitoare", ideologia sa

---

[36] „Libertatea" nr. 434, din august 1947.

[37] Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 1/1947, dosarul nr. 306, fila 97.

[38] Vezi mai pe larg Gheorghe Ţutui, Paraschiv Coţofană, *Sindicatele din România în anii democraţiei populare*, Edit. politică, Bucureşti, 1970.

[39] „Scînteia" nr. 970 din 9 noiembrie 1947.

[40] Arhiva C.C. al P.C.R., fond P.S.D., registru de procese-verbale, mapa 2/1947, procesul-verbal din 11 noiembrie 1947.

[41] „Scînteia" nr. 970 din 9 noiembrie 1947.

„ideologia de clasă a proletariatului : marxism-leninismul", iar centralismul democratic „principiul organizatoric de bază"[42].

Prevederile programatice inserate în documentul principial care stăteau la baza unificării P.C.R. şi P.S.D. — şi care prin prevederile şi structura sa se asemăna unui statut al „partidului de tip nou" — demonstrau faptul că cele două partide muncitoreşti aveau un punct de vedere unitar şi în ceea ce priveşte dezvoltarea ulterioară a ţării pe calea socialismului. Platforma ilustra de asemenea unitatea deplină de vederi a celor două partide în ceea ce priveşte scopul final al partidului unic, arătînd că acest scop este *„înfăptuirea societăţii socialiste — prima fază a comunismului... pentru a se trece apoi la realizarea fazei superioare — societatea comunistă"*[43].

Stabilind principalele jaloane ale luptei pentru trecerea la socialism, platforma cuprindea în prevederile sale şi poziţia partidului faţă de celelalte clase şi pături sociale, faţă de organizaţiile şi partidele politice ale ţării noastre. Punînd în centrul politicii sale consolidarea alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare, partidul unic muncitoresc se angaja să promoveze în continuare o politică plină de grijă faţă de celelalte pături de oameni ai muncii, fără deosebire de naţionalitate.

După adoptarea Platformei P.U.M. în lunile noiembrie şi decembrie ale anului 1947, în întreaga ţară au avut loc adunări comune ale membrilor celor două partide în cadrul cărora documentul a fost dezbătut şi aprobat, iar începînd din ianuarie 1948 s-a procedat la alegerea birourilor organizaţiilor de bază, a comitetelor de sector, de plasă şi judeţene ale partidului unic [44].

La 21 februarie 1948, în condiţiile unui puternic avînt politic al clasei muncitoare şi al celorlalţi oameni ai muncii, în sala Ateneului Român din Bucureşti s-au deschis lucrările Congresului de constituire a P.M.R. La Congres, membrii partidului unic, în număr de aproape un milion, au fost reprezentaţi de 822 delegaţi cu drept de vot deliberativ — 760 aleşi în adunările judeţene, 62 membri ai celor două comitete centrale, precum şi 8 delegaţi cu drept de vot consultativ [45]. Delegaţii la congres au aprobat activitatea desfăşurată de Comitetele Centrale ale P.C.R. şi P.S.D. în vederea unificării şi au adoptat în unanimitate hotărîrea istorică de făurire a partidului unic al clasei muncitoare din România. Au participat, ca invitaţi, delegaţi ai partidelor comuniste, socialiste şi ale altor organizaţii democratice din Albania, Anglia, Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Franţa, Grecia, Iugoslavia, Italia, Olanda, Palestina, Polonia, Ungaria [46].

---

[42] Platforma avea o introducere despre condiţiile interne şi internaţionale şi următoarele capitole : Ideologia şi principiile organizatorice, Morala proletară a Partidului Unic Muncitoresc, Sarcinile imediate ale Partidului Unic Muncitoresc pentru dezvoltarea democraţiei populare în România, Politica externă şi scopul final al Partidului Unic Munictoresc. *Platforma Partidului Unic Muncitoresc* — Bucureşti, 1947, p. 17—23.

[43] Platforma P.U.M., p. 29—30.

[44] La data de 10 februarie 1948, cînd s-a încheiat acţiunea de constituire a organizaţiilor partidului unic, numărul total al membrilor P.U.M., era de 937.846 dintre care 805.769 (85,92%) P.C.R. şi 132.077 (14,08%) P.S.D. (Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 2, dosar 505, f. 106.

[45] *Congresul Partidului Muncitoresc Român* — Bucureşti, 20—23 februarie 1948, Edit. P.M.R., 1948, p. 32. (Pe partide 74,77% din delegaţi proveneau din P.C.R. şi 25,23% din P.S.D.)

[46] „Scînteia" nr. 1052 din 22 februarie 1948.

Pe adresa congresului au sosit mesaje de salut din partea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Partidului Socialist Unit German, Partidul Comunist Danez, a partidelor comuniste din Suedia, Argentina, Belgia, Finlanda, Venezuela, Chile, Japonia, Siria şi Liban.

În raportul politic general prezentat la congres de către Gheorghe Gheorghiu-Dej — secretar general al C.C. al P.C.R. — se făcea o amplă analiză a condiţiilor interne şi internaţionale în care se înfăptuia unitatea deplină a mişcării muncitoreşti din ţara noastră, se indicau caracteristicile noului partid şi direcţiile activităţii sale în viitor şi se subliniau particularităţile procesului de unificare. „Crearea partidului unic — arăta raportorul — nu este o simplă hotărîre care abia urmează să fie tradusă în viaţă într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat, deoarece noi venim la acest congres cu organizaţii unice şi cu conduceri unice ale organizaţiilor de partid". Iar mai departe, referindu-se la felul în care s-a înfăptuit unitatea politică, ideologică şi organizatorică, pe baze marxist-leniniste, se precizează că aceasta „a izvorît în mod organic din unitatea noastră de acţiune în cadrul Frontului unic muncitoresc, din acţiunea de lămurire ideologică şi din apropierea tovărăşească ce s-a închegat în munca şi lupta dusă în comun"[47].

Se generaliza astfel o bogată activitate revoluţionară şi se demonstra nu numai posibilitatea realizării unei politici de apropiere continuă între comunişti şi social-democraţi, de trecere a acestora din urmă pe poziţii revoluţionare, dar şi căile şi metodele folosite în acest scop.

Un moment important în desfăşurarea lucrărilor Congresului l-a constituit dezbaterea şi aprobarea statutului P.M.R. pe baza raportului prezentat de Lotar Rădăceanu. Noul statut cuprindea definirea partidului ca avangardă organizată a clasei muncitoare din România, detaşamentul ei cel mai înaintat care se călăuzeşte în întreaga sa activitate din învăţătura marxist-leninistă aplicată în mod creator la condiţiile din România.

„Numai călăuzit de învăţătura marxist-leninistă — se arată în raportul asupra proiectului de statut — şi aplicînd-o în mod creator la condiţiile specifice ale ţării noastre, Partidul Muncitoresc Român, va putea să se orienteze just în toate problemele politice complicate şi să îndrume întreaga activitate a membrilor săi în direcţia corespunzătoare cu interesele clasei muncitoare şi ale poporului, în direcţia pe care o indică legile de dezvoltare a societăţii"[48].

Stabilirea centralismului democratic şi a democraţiei interne ca principii organizatorice de bază ale P.M.R., a criteriilor de primire în partid şi a normelor de activitate, a normelor de constituire a organizaţiilor de partid şi de alegere a organelor conducătoare, şi a sarcinilor acestora, a drepturilor şi îndatoririlor membrilor de partid, demonstrau că partidul unic era un partid revoluţionar de tip nou.

În acelaşi timp cu expunerea principiilor fundamentale de clădire a partidului cuprinse în statut, raportorul a făcut şi o serie de aprecieri asupra însuşi procesului de unificare subliniind temeinicia acestui act istoric.

---

[47] *Gh. Gheorghiu-Dej, Articole şi cuvîntări*, ediţia a IV-a, E.S.P.L.P., Bucureşti, p. 123.

[48] *Raportul asupra proiectului de statut al Partidului Muncitoresc Român*, Editura P.M.R., 1948, p. 19.

„Păşim astăzi la desăvîrşirea procesului de unificare nu numai cu bucuria pe care orice luptător revoluţionar o simte în clipe atît de măreţe şi însemnate — arăta raportorul — dar şi cu conştiinţa fermă că ceea ce facem astăzi e bine făcut şi făcut pentru totdeauna — o unificare organică, izvorîtă din însăşi realitatea luptelor noastre, din însuşi procesul istoric al luptelor clasei noastre muncitoare"[49].

Congresul de constituire a partidului unic a dezbătut şi aprobat în unanimitate întreaga activitate anterioară şi documentele prezentate şi a stabilit jaloanele principale ale procesului complex de construire în România a orînduirii socialiste.

În ultima zi a lucrărilor a fost ales Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român, format din 41 de membri şi 16 supleanţi, (43 provenind din P.C.R. şi 14 din P.S.D.), iar în prima sa plenară, ţinută la 24 februarie 1948, Comitetul Central a ales Biroul Politic format din 13 membri şi 5 membri supleanţi (13 din P.C.R. şi 5 din P.S.D.). În aceeaşi zi, Biroul Politic a ales pe Gheorghe Gheorghiu-Dej ca secretar al Comitetului Central şi a confirmat redactorii responsabili ai ziarelor „Scînteia" şi „Libertatea" — organe ale partidului unic.

Participarea comună a comuniştilor şi social-democraţilor la alegerile comitetelor de partid şi a delegaţilor pentru congres — în raport cu ponderea şi efectivele avute — alegerea în organele superioare a partidului a unor cadre de bază ce proveneau din ambele partide, ca şi întreaga activitate ulterioară, demonstrează falsitatea avertismentelor unor lideri de dreapta ai social-democraţiei occidentale, despre aşa-zisa „lichidare politică".

Este o realitate faptul că în etapa următoare, deşi au existat diferite neajunsuri şi greutăţi în activitatea P.C.R., în interiorul partidului unic nu s-au făcut discriminări între membrii proveniţi din P.C.R. sau P.S.D., toţi membrii partidului avînd, în virtutea prevederilor statutului, aceleaşi drepturi şi aceleaşi îndatoriri, fiind reprezentanţi în mod corespunzător în organele conducătoare — locale şi centrale — ale partidului şi statului. Această osmoză realizată într-o perioadă istorică scurtă a permis Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român să adopte istorica hotărîre prin care s-a acordat vechimea în partid, din momentul intrării în mişcarea revoluţionară atît a celor care au activat în anii ilegalităţii sub conducerea Partidului Comunist, cît şi celor care au făcut parte din Partidul Social-Democrat, din Partidul Social-Unitar şi din Partidul Socialist. Este limpede că pentru membrii Partidului Social-Democrat unificarea, pe care au sprijinit-o în covîrşitoarea lor majoritate, a însemnat tocmai posibilitatea de a desfăşura în continuare o activitate politică rodnică, de a se afirma ca elemente active în întreaga operă de construcţie socialistă; şi, dimpotrivă, acea infimă fracţiune care a refuzat unificarea, rămînînd într-o totală izolare, a dispărut din viaţa politică a ţării. Unii dintre cei ce au făcut parte din această fracţiune, înţelegîndu-şi ulterior poziţia eronată pe care se situează au cerut să fie şi ei primiţi ca membri ai Partidului Comunist Român.

Prin felul în care a fost concepută şi realizată, unificarea a avut un puternic ecou nu numai pe plan intern ci şi internaţional oferind prole-

---

[49] *Congresul Partidului Muncitoresc Român*, p. 176.

tariatului de pretutindeni o experiență pozitivă privind rezolvarea uneia dintre cele mai complexe sarcini puse de istorie în fața mișcării muncitorești. O experiență care a demonstrat că unitatea clasei muncitoare este indispensabilă pentru victoria revoluției socialiste, că realizarea acestei unități poate lua diferite forme, în funcție de specificul condițiilor din fiecare țară — menținerea unei anumite independențe a partidelor sau deplina lor contopire —, că făurirea pe baze principiale a partidului unic nu înseamnă un punct final al colaborării și că ea deschide cîmp larg manifestării în viața social-politică tuturor militanților mișcării muncitorești.

LA CRÉATION DU PARTI RÉVOLUTIONNAIRE UNIQUE—MOMENT IMPORTANT DE L'HISTOIRE DE LA PATRIE

RÉSUMÉ

L'article présente, en s'appuyant sur une riche et variée documentation, la collaboration entre le Parti Communiste Roumain et le Parti Social-Démocrate jusqu'au moment de leur fusion en un seul parti révolutionnaire, démontrant que cette réalisation de portée historique est le résultat d'un processus interne, de mûrissement de notre mouvement ouvrier, d'une meilleure compréhension des réalités économiques, sociales et politiques du pays.

Se fondant sur les conclusions d'une ample expérience accumulée pendant la période de l'entre-deux-guerres et sur de longues traditions de lutte remontant jusqu'au début du mouvement, le processus de parachèvement de l'unité du mouvement ouvrier de Roumanie, à l'avant-garde duquel s'est situé, dans un esprit de suite, le Parti Communiste Roumain, s'est déroulé en étroit rapport avec le développement de la révolution populaire, comme une partie intégrante de celle-ci. Il se caractérise par le fait que le front unique, réalisé en avril 1944, s'est développé sans interruption sur de multiples plans et s'est étendu au mouvement syndical, aux actions de masse pour l'instauration et la consolidation du pouvoir populaire, à l'activité déployée par les communistes et les sociaux-démocrates dans le gouvernement et le parlement et a exercé une puissante influence sur toute la vie politique de Roumanie. Faisant reposer la lutte pour le parachèvement de l'unité du mouvement sur les intérêts fondamentaux de la classe ouvrière qui étaient prépondérants et jouaient un rôle mobilisateur, en écartant peu à peu, mais dans un esprit de suite, les éléments de divergence, les deux partis ouvriers ont réussi dans un court laps de temps à déterminer l'unification du mouvement ouvrier, non point par la fusion mécanique des deux partis existants, mais par l'assurance de la victoire complète de la conception révolutionnaire du prolétariat sur tout le mouvement ouvrier.

Ce fait a puissamment influencé l'accroissement de la capacité de lutte de notre classe ouvrière, a déterminé de continuels déplacements vers la gauche dans le cadre de toute la société, faisant de la classe ouvrière roumaine non seulement la force dirigeante de la révolution socialiste, mais aussi un détachement actif de la lutte pour l'unité de la classe ouvrière internationale, pour la démocratie, la paix et le socialisme.

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA PRINCIPALELOR PUBLICAȚII DE ISTORIE ROMÂNEȘTI. „REVISTA DE ISTORIE" — REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE LA 30 DE ANI DE APARIȚIE

DE

ION APOSTOL

Un rol deosebit în lupta pentru transformările sociale și naționale care au avut loc la mijlocul secolului trecut și mai tîrziu în perioada unirii principatelor, a obținerii neatîrnării neamului românesc cît și pentru desăvîrșirea unității statale în 1918 l-a avut presa și periodicele de factură literară, politică sau socială. Încă în primele publicații literare și politice apărute în țările române un loc aparte a ocupat tratarea problemelor de istorie. Susținerea cu argumente istorice sau de altă natură, a drepturilor noastre asupra acestor meleaguri pe care locuim de veacuri a stat în atenția publicațiilor respective, au constituit elemente de bază în pregătirea ideologică și politică a revoluției de la 1848 în țările române.

Personalități politice proeminente ale epocii revoluționare și în același timp istorici de seamă ai țării noastre, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, George Barițiu, Simion Bărnuțiu au exprimat în operele lor și în publicațiile de istorie pe care le-au inițiat problemele fundamentale ale societății românești de la mijlocul secolului al XIX-lea: realizarea unității statale, dobîndirea independenței naționale, emanciparea socială. Revistele de istorie care au apărut în această epocă au desfășurat o amplă și susținută activitate pentru publicarea izvoarelor istoriei țării noastre. Încă primele publicații mai cunoscute din Țara Românească, Moldova și Transilvania, „Curierul românesc", la București, „Albina românească" la Iași, „Gazeta de Transilvania" și apoi „Foaie pentru minte, inimă și literatură" la Brașov ca și alte gazete și ziare au reflectat în paginile lor preocupările de istorie politică, socială, economică puse în slujba propășirii patriei.

Militanți politici ai epocii care au fost în același timp și istorici cunoscuți au făcut din trecutul de luptă al poporului nostru, din gloria străbună fundament științific pentru susținerea drepturilor noastre la libertate și independență. Dacă M. Kogălniceanu prin publicația sa „Arhiva Românească" apărută în 1840 a înzestrat istoriografia noastră cu prima revistă istorică, August Treboniu Laurian, Nicolae Bălcescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu ș.a. vor continua inițierea unor periodice menite să pună bazele studiului istoriei pe un fundament documentar mai bogat.

Subliniind existenţa continuităţii poporului nostru, a patriotismului său, N. Bălcescu menţiona în „Magazin istoric pentru Dacia" necesitatea obiectivă a scrierii unei istorii naţionale din care generaţiile mai tinere să poată cunoaşte experienţa şi virtuţile strămoşilor lor.

Relevînd că istoria este cea dintîi carte a unei naţii şi că întrînsa ea îşi vede trecutul, prezentul şi viitorul, marele revoluţionar democrat arăta că strămoşii noştri s-au aflat de mai multe ori în împrejurări grele, cînd, suportînd migrarea a numeroase popoare sau înconjuraţi de imperii puternice au rezistat cu bărbăţie timp de optsprezece veacuri. Aceasta le-a dat mai multă încredere în viitor, le-a oferit prilejul să apere cu curaj autonomia împotriva duşmanilor din afară, să acţioneze cu mai multă rîvnă asupra transformărilor sociale şi politice care au urmat în interior, permiţîndu-le să-şi ocupe locul cuvenit în marea familie a popoarelor europene.

Căutînd să stabilească modul în care revista concepea alcătuirea viitoarei istorii a patriei, Bălcescu consemna : „Dar ca o istorie să poată aduce aceste foloase, nu trebuie să fie numai ca un şir de oarecare întîmplări politice sau militare uscate, fără nici o coloare, fără nici un adevăr local, nu trebuie să se ocupe numai de oarecare persoane privilegiate, dar să ne arate poporul român cu instituţiile, ideile, sentimentele şi obiceiurile lui, în deosebite veacuri" [1]. Obiectivele de perspectivă ale „Magazinului istoric pentru Dacia" erau bine stabilite, precizîndu-se că trebuie făcut un pas înainte şi în afara lucrărilor scrise pînă atunci; istoricii trebuie să meargă mai departe „să alerge la izvoarele originale, să caute şi să adune toate daturile putincioase şi atunci vor putea ţese o bună istorie... descoperirea, cercetarea şi adunarea lor este scopul acestei publicaţii" [2].

Subliniind importanţa depistării documentelor pentru alcătuirea istoriei patriei, a culegerii legilor şi actelor oficiale, poeziilor şi tradiţiilor populare, a cronicilor, inscripţiilor, monumentelor şi lucrărilor ce descriu obiceiurile poporului care se găseau la mănăstiri şi particulari, în biblioteci şi arhive personale sau publice din ţările române, revista menţiona necesitatea studierii şi a documentelor privind istoria noastră din bibliotecile şi arhivele publice sau personale din ţările vecine Ungaria, Polonia, Rusia ş.a

Ocupîndu-se în „Prospect la Magazin istoric pentru Dacia" de programul publicaţiei, făcînd un călduros apel la toţi cei care se interesează de trecutul ţărilor române să contribuie prin strîngerea documentelor la alcătuirea unei istorii, A. T. Laurian şi N. Bălcescu prezentau cititorilor profilul tematic şi cele şase părţi sau rubrici ale „Magazinului" :

„I. Cronicul românesc va coprinde deosebite cronice anale (sau letopiseţe scrise în limba românească).

II. Diplomaticul românesc va coprinde deosebite acte oficiale autentice ieşite din deosebite împrejurări, hrisoave, anaforale ale obşteştilor adunări..., tractate, convenţii şi alte scrieri cu interes istoric.

---

[1] N. Bălcescu, *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, în „Magazin istoric pentru Dacia", 1845, p. 2; vezi şi N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Edit. Acad., Bucureşti, 1953, p. 59.
[2] *Ibidem.*

III. Memoratoriul dacian va coprinde documente istorice despre Dacia, culese din autori vechi greci, latini, bizantini, istorici din veacul de mijloc, în deosebite limbi traduse în româneşte.

IV. Inscriptoriul dacian va coprinde inscripţii aflate în părţile Daciei, atît vechi, latine şi greceşti, cît şi nouă, româneşti sau într'alte limbi moderne cu traducerea în româneşte şi cu desbaterea critico-istorică, monumente de arhitectură, morminte, movile cu interes istoric.

V. Disertatoriul istoric va coprinde cronologia domnilor aşezaţi după hrisoave, dezbateri istorice, parte spre înţelegerea deosebiţilor scriitori despre Dacia..., descoperiri istorice făcute de autori mai noi, dosebite disertaţii, descripţii geografice şi etnografice.

VI. Buletinul bibliografic va coprinde lista scrierilor moderne, naţionale sau străine, care ating Dacia sau istoria ei, dimpreună cu observaţiile critice asupra lor, precum şi critica scrierilor istorice ce ar ieşi de aici înainte.

În sfîrşit se vor adăoga carte geografice şi deosebite desemne de monumente cu interes istoric" [3]. Am redat aceste şase părţi pentru a vedea ce tematică bogată şi variată, cît de complexă şi totodată interesantă concepeau cei doi istorici ai secolului trecut pentru o publicaţie de istorie, menită să militeze pentru drepturile noastre, să contribuie la alcătuirea „adevăratei istorii" a poporului român.

Numeroase alte publicaţii, în general ziarele cu pronunţat caracter politic sau reviste literare au publicat în coloanele lor articole ce foloseau argumente istorice în mobilizarea maselor populare, a forţelor înaintate ale poporului pentru făurirea şi consolidarea statului român modern, pentru progresul şi propăşirea lui.

După publicarea cîtorva periodice de istorie la Iaşi, ca „Foaia de istorie română" (1860) înlocuită ulterior cu „Foiţa de istorie şi literatură" iar din 1882 revista „Din Moldova" care-şi schimbă numele în „Lumina" unde sînt comentate documente şi publică studii B. P. Hasdeu, marcantă personalitate istorică, acelaşi începe în 1865 publicarea revistei „Archiva istorică a României". Apărută sub auspiciile Ministerului Instrucţiunii publice avînd ca subtitlu „Colecţiune critică de documente asupra trecutului român, începînd de la timpi cei mai depărtaţi şi pînă la anul 1800" ea era concepută să publice „un mare număr de izvoare interne şi externe scrise in limbile medio-bulgar, sîrbă, polonă, latină ş.a., necunoscute pînă atunci în cea mai mare parte cercetătorilor români" [4].

Menţionînd în „Darea de seamă"... cauzele care l-au determinat să publice un volum separat pe primul semestru al „Archivei istorice" B. P. Hasdeu releva că: „Două publicaţiuni periodice converg în momentul de faţă pe calea de a grămădi şi a limpezi materialul, din care se va clădi odată, mai tîrziu, doritul edificiu al istoriei române: *Tezaurul de documente* al d-lui Papiu Ilarian şi această a noastră *Archivă istorică*" [5]. Constatînd faptul că istoria noastră este plină de „poveşti şi lacune" şi pentru a umple aceste goluri şi a îndrepta ceea ce nu se potriveşte adevărului, Hasdeu propune alcătuirea de studii amănunţite bazate pe docu-

---

[3] *Ibidem.*

[4] Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui B.P.Hasdeu*, în „Studii", XVI, 1963, nr. 5, p. 1027.

[5] „Archiva istorică a României", tom. I, partea I, Bucureşti, 1865, p. III.

mente şi nu pe compilaţiuni cît şi utilizarea de „epistole, acte oficiale, călătorie, memorie, adică lucruri descrise sub impresiunea evenimentelor". Argumentînd necesitatea publicării documentelor noastre, autorul releva că istoria patriei era cunoscută mai mult din cărţile străine şi cronicarii au arătat lipsa materialului documentar care se aflau în bună parte la mănăstiri sau la familiile particulare. B. P. Hasdeu propunea depistarea, strîngerea şi publicarea acestor documente interne în revista sa. Subliniind faptul că revista folosea un sistem practic de a însoţi fiecare document de un sumar detaliat pentru a înlesni cititorului căutarea şi înţelegerea documentului „Archiva istorică" mai are meritul de a îmbrăţişa în coloanele sale toate epocile istoriei româneşti privind toate aspectele vieţii social politice încît în toate volumele nu există material „care să nu posede măcar unul din următoarele aspecte : politic, social, juridic, administrativ, eclesiastic, militar, comercial, topografic, cronologic, lingvistic, biografic, eraldic, etnografic, literar artistic" [6].

Prin metodele riguroase de publicare a izvoarelor şi comentariile sale foarte largi şi bogate „Archiva istorică a României" a jucat un rol deosebit în şirul publicaţiilor de istorie apărute în a doua jumătate a sec. al XIX-lea în ţara noastră.

Alte reviste de istorie, sau care pe lîngă caracterul lor politic, literar, juridic, cuprindeau şi note de istorie în această perioadă au fost „Traian" apărută în 1869 care devine din 1870 „Columna lui Traian" editate tot de Hasdeu care deşi aveau o tematică foarte variată de politică, literatură populară, ştiinţe economice, poezie, drept, medicină, bibliografie, filologie, publică numeroase documente sau materiale de popularizare a cunoştinţelor istorice. Din 1869 începe să apară „Analele Academiei Române" care cuprinde numeroase studii de istorie publicate de membrii secţiei de istorie ai Academiei.

„Revista pentru istorie, arheologie şi filologie" de sub direcţiunea lui Gr. Tocilescu, cu apariţie trimestrială din 1882 cu o existenţă foarte îndelungată a jucat un rol deosebit în cercetările de istorie veche, în publicarea rezultatelor săpăturilor care începeau pe atunci să se facă, cît şi în publicarea unor articole de istorie medie şi modernă.

În aceeaşi epocă în 1889 la Iaşi apare „Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare" care pe lîngă caracterul său literar şi multilateral ştiinţific, avînd la conducerea sa o perioadă îndelungată pe A. D. Xenopol, va publica numeroase studii de istorie şi filozofie a istoriei în mare parte contribuţii ale directorului său. Aici şi-a făcut debutul marele istoric şi savant de mai tîrziu Nicolae Iorga.

Odată cu dezvoltarea cercetării istorice la începutul secolului nostru, cu diversificarea ştiinţelor sociale, cu apariţia unor publicaţii care se ocupau cu studierea unor aspecte auxiliare istoriei a apărut necesitatea obiectivă de a se publica o revistă independentă consacrată numai cărţilor de istorie. Apăreau astfel periodice ca : „Buletinul Societăţii Numismatice Române" din 1904, „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice" din 1908 la Bucureşti, „Arhiva genealogică" din 1912 la Iaşi, sau un an mai tîrziu apariţia în cadrul secţiei istorice a Academiei Române a două

[6] „Archiva istorică a României", p. III, vezi şi V. Maciu, *op. cit.*, p. 1021.

periodice „Bulletin de la Section historique" şi „Bulletin de l'Institut pour l'étude du sud-est européen" ambele conduse de N. Iorga [7].

Dacă în primele reviste de la mijlocul secolului trecut istoria era tratată de pe poziţiile romantismului care a dus şi la iniţierea spiritului critic în istoriografia noastră în periodicele care au urmat în a doua jumătate a secolului şi mai tîrziu materialele publicate erau concepute în lumina pozitivismului care capătă o largă răspîndire.

Trebuie subliniat faptul că în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea şi după aceea, pătrunderea materialismului istoric în cultura istorică din România prin revistele socialiste „Contemporanul", „Revista socială" ş.a. unde activau Ioan Nădejde şi C. Dobrogeanu-Gherea a exercitat o influenţă binefăcătoare asupra scrierii istoriei noastre. Apariţia unor studii ample asupra fenomenului social-politic şi mai cu seamă accentuarea cercetării factorului economic au contribuit ulterior la naşterea istoriografiei marxiste româneşti dintre cele două războaie mondiale, de după crearea P.C.R.

Revistele de tradiţie în domeniul literaturii din această perioadă ca „Viaţa Românească" din Iaşi, „Sămănătorul" din Bucureşti, „Transilvania" din Sibiu au continuat să publice articole şi note referitoare la istoria ţării dar se simţea nevoia unui organ care să se ocupe numai de problemele de istorie.

În aceste împrejurări apare în ianuarie 1915 „Revista istorică" publicată sub auspiciile Casei Şcoalelor de N. Iorga cu concursul mai multor specialişti care a apărut trimestrial pînă în 1945. Referindu-se la oportunitatea unei astfel de publicaţii mentorul ei ştiinţific menţiona în cuvîntul introductiv : „O astfel de revistă, fără „arheologie şi filologie" din titlul şi cuprinsul luxoasei publicaţii a lui Tocilescu continuată acum de un comitet n'a existat pînă acum la noi, deşi nu e ţară cu oarecare cultură generală şi istorică la care ca să lipsească" [8]. N. Iorga sublinia în continuare aportul unor profesori arhivişti, sau altor intelectuali pasionaţi de cercetarea trecutului care cu sacrificiul continuu de muncă şi bani au înregistrat succese cu revistele pe care le-au scos, dar că ele nu şi-au putut îngădui de „a se atinge de acele probleme de cultură şi de filosofie a istoriei care preocupă tot mai mult spiritele în zilele noastre".

Făcînd apel la sprijinul specialiştilor, ale publicului cititor, al tineretului, la toţi acei care se apleacă asupra filelor îngălbenite ale trecutului cu dragoste de ţară şi de acest popor, N. Iorga arată : „Rămîne atîta teren, în ce priveşte fondul original, descoperirea care trebuie semnalată fără zăbavă, ideea generatoare care se cere a fi răspîndită neapărat, orientarea folositoare pentru atîţia, îndemnul la cercetări într-un anumit sens. Rămîne materialul mărunt care nu poate da un volum şi nu poate sprijini prin valoarea sa un studiu mai întins. Rămîne informaţia bibliografică şi cîte lucruri de mare folos care zac în saltare, unde se uită şi se pierd !" [9]. Stabilind aşadar un program de strîngere riguroasă a materialelor de istorie şi de informare ştiinţifică a tot ce merită a fi publicat, revista îşi

---

[7] Vasile Netea, *Des périodiques historiques roumains (1821—1970)* în „Nouvelles études d'histoire", vol. IV, Éditions de L'Academie, Bucarest, 1970, p. 378.

[8] „Revista istorică", an. I, nr. 1, 1915, p. 1.

[9] Ibidem, p. 2—3.

propunea pentru orientarea specialiştilor valorificarea uneori a faptelor mai puţin semnificative dar şi trecerea la sintetizarea faptelor istorice, la teoretizarea ideilor care o poate oferi analiza fenomenului social, la evidenţierea actelor de cultură ale istoriei.

Revista avea preocupări de istoria ţării dar şi de istorie universală, oferind paginile sale temelor care ne interesau privind de pildă legături cu popoarele vecine cu care am venit în contact de-a lungul veacurilor, influenţe reciproce care s-au succedat. Avînd ca subtitlu „Dări de seamă — documente şi notiţe", „Revista istorică" sublinia ce înţelegea prin aceste dări de seamă. Acest material urma să cuprindă integrarea elementelor naţionale în contextul sud-estului european sau de istorie universală, avînd legătura cu noi dar şi interes pentru noi „nu numai în ce priveşte nevoia esenţială şi elementară de a ne cunoaşte pe noi dar şi aceea, fără care nu poate fi o cultură de specialitate deplină — şi ce mult lipseşte ea la noi ! — de a avea orientarea în domeniul întreg al istoriei care... se schimbă astăzi aşa de mult de la un moment la altul"[10].

Nicolae Iorga lansa ideea încurajării tuturor celor care indiferent de pregătirea lor intelectuală dar cu inteligenţă, putere de muncă şi dorinţa de a ajuta dezvoltarea scrierii istoriei vor să slujească poporul din care provin, să treacă la cercetarea de documente sau alcătuirea de materiale pentru a putea fi valorificate.

Aducînd contribuţii de preţ la elucidarea a numeroase probleme de istorie medie şi modernă românească sau universală, prin dări de seamă, documente, recenzii, avînd în vedere condiţiile şi posibilităţile epocii în care ele au fost scrise, „Revista istorică" rămîne timp de trei decenii o tribună importantă de manifestare istoriografică de o certă valoare ştiinţifică.

După formarea statului unitar român prin crearea cadrului necesar dezvoltării forţelor de producţie şi impulsionării activităţii economice şi social-politice a României o amploare nouă cunoaşte şi dezvoltarea ştiinţei, artei şi culturii. Pe lîngă continuarea apariţiei revistelor sau buletinelor mai vechi de istorie apar în provincie numeroase reviste de literatură, folclor, geografie, istorie care aduc un plus de cunoaştere aspectelor locale, popularizării istoriei regionale[11].

O contribuţie deosebită la valorificarea cercetărilor de istorie veche, medie, modernă şi contemporană românească pe fondul istoriografiei noastre interbelice l-a adus „Revista istorică română" care a apărut din 1931 pînă în 1947 sub patronajul unor cunoscuţi profesori universitari.

Prezentînd în „Cuvînt înainte" un larg program de activitate al publicaţiei Institutului de istorie naţională de pe lîngă Universitatea din Bucureşti, necesitatea apariţiei ei ca urmare a progresului cercetărilor pe tărîmul istoriei şi pentru o informare cît mai temeinică a profesorilor,

---

[10] Ibidem.

[11] Menţionăm ca fiind mai importante : „Buletinul secţiei istorice a Academiei Române", „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice", „Buletinul Comisiei istorice a României", „Revue historique du sud-est européen", „Dacia", „Revista arhivelor", „Arhivele Olteniei", „Arhiva Someşană", „Codrul Cosminului", „Viaţa Românească", „Cercetări istorice", „Studii şi cercetări istorice", „Analele Banatului", „Ţara Bîrsei", „Revista Transilvania", „Hrisovul", „Blajul", „Însemnări ieşene", „Arhiva românească" ş.a.

sudenţilor şi celor ce se interesează de acest domeniu se subliniază că revista are în vedere răstimpul de la cele mai vechi urme de viaţă românească de pe teritoriul de dezvoltare istorică a poporului nostru pînă la problemele contemporane ale statului românesc.

Înfăţişînd în continuare programul noului periodic de specialitate care îşi propune să ia în consideraţie toate aspectele vieţii poporului nostru, politic, economic, social, instituţiile, limba, literatura, arta, religia care vor fi tratate ca atare cît şi prin prisma raporturilor dintre ele ca părţi ale unui tot organic „Cuvîntul înainte” releva că: „Din această analiză trebuie să reiasă ceea ce este specific românesc, ceea ce este împrumutat de la civilizaţiile străine cît şi contribuţia românească la civilizaţiile străine” [12].

Pornind de la faptul că generaţia istoricilor dinainte de război avea ca preocupare centrală realizarea unităţii statale, generaţiile noi — se arăta — aveau de îndeplinit alte probleme de natură socială, economică şi culturală care au căpătat noi valenţe, tendinţă care de altfel se contura tot mai cert şi pe planul istoriografiei europene contemporane.

Avînd în vedere că reconstituirea istoriei noastre a fost şi este cîmpul de manifestare a nenumărate controverse şi lupte pentru stabilirea sau restabilirea adevărului, colaboratorii publicaţiei şi-au propus de a face partea de informare şi recenzare a lucrărilor foarte critică. Căutînd să sublinieze ceea ce este valoros pe tărîmul istoriografiei româneşti, preţuind contribuţiile autentice dar supunînd unei studieri atente cărţile şi articolele ce se refereau la istoria patriei, revista a luat în nenumărate rînduri o poziţie critică faţă de producţiile necorespunzătoare, faţă de autorii lipsiţi de o pregătire temeinică.

Venind în sprijinul profesorilor de istorie, a studenţilor şi a celor care au preocupări în acest domeniu publicaţia, printr-o rubrică specială, urmărea să informeze prin scurte note progresele disciplinei istorice prin ştiri şi informaţii care se refereau atît la bibliografia românească cît şi la cea universală în strînsă legătură cu istoria României.

Dacă în domeniul patrimoniului documentar, al prezentării şi interpretării faptelor, publicaţiile din această perioadă au înregistrat succese, reprezentînd preocupările şi problema şcolilor de istorie de la Bucureşti, Iaşi şi Cluj pe planul superior al aspectelor teoretice ele s-au încadrat în curentul general al istoriografiei interbelice unde „orizonturile largi de filozofia istoriei, fixate cercetătorilor de la noi la începutul veacului se restrîng sau dispar, acoperite fiind de o cercetare neopozitivistă [13].

Subliniem în această perioadă dezvoltarea istoriografiei marxiste care, prin studiile elaborate de Lucreţiu Pătrăşcanu, Miron Constantinescu, P. Constantinescu-Iaşi, A. Oţetea, David Prodan ş.a. publicate în reviste sau ca lucrări independente au dus la cristalizarea unei şcoli istorice româneşti marxiste.

Încheind aici prezentarea dezideratelor şi problematicii pe care revistele şi le propuneau şi pe care în parte le-au realizat, pentru a vedea stadiul la care s-a ajuns în domeniul cercetării istorice în revistele şi periodicele de specialitate, minusurile şi limitele istoriografiei burgheze pro-

---

[12] „Revista istorică română”, an. I, 1931, p. 4.

[13] Pompiliu Teodor, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, Edit. Dacia, Cluj, 1970, p. XLVI,

venind din poziţiile de pe care ele activau, putem înţelege mai bine sarcinile şi obiectivele actuale pe care noile generaţii de istorici le au în procesul făuririi noii orînduiri sociale.

În urma Insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste din august 1944, a marilor transformări care au avut loc în domeniul forţelor de producţie, al relaţiilor sociale, cercetarea ştiinţifică în ansamblu, dezvoltarea culturii în general au luat un avînt necunoscut, fiind în mod constant susţinute de statul socialist. Între acestea, un loc deosebit a cunoscut amploarea fără precedent pe care a luat-o dezvoltarea istoriografiei, de la planificarea săpăturilor arheologice şi punerea bazelor publicării corpusului medieval de documente pînă la studierea mişcării muncitoreşti, revoluţionare şi democratice, a istoriei contemporane, atît de neglijate în trecut.

Un loc aparte l-a ocupat în această perioadă în frontul istoriografiei româneşti revista „Studii". Ca urmare a cotiturii hotărîtoare în domeniul social-politic, a revoluţiei culturale în plină desfăşurare, a făuririi unei culturi noi socialiste corespunzătoare noilor relaţii sociale, a reorganizării învăţămîntului şi punerii bazelor noii Academii a apărut la începutul anului 1948 revista „Studii". Publicaţia avea un rol bine determinat în cadrul luptei ideologice pe care Partidul Comunist Român o desfăşura pentru promovarea noii concepţii marxist-leniniste în rîndul intelectualităţii şi a lichidării rămăşiţelor vechi din conştiinţa oamenilor muncii. Apărută „la cererea oamenilor de ştiinţă din ţara noastră, oameni de ştiinţă care se afirmă tot mai mult în cadrul efortului general pe care-l depune poporul pentru construirea României democrate", deschisă tuturor acelora „care caută să studieze, să pătrundă şi să explice fenomenele naturii şi ale societăţii pe baza concepţiei ştiinţifice progresiste"[14] publicaţia a avut la început un caracter enciclopedic.

Avînd ca subtitlu revistă de ştiinţă-filozofie-arte, deci un profil iniţial de revistă ştiinţifică generală, propagatoare a fundamentării materialist dialectice şi istorice a tuturor ştiinţelor, apoi cu al treilea număr din 1949 de „Revistă de Ştiinţă şi filosofie" tematica ei a fost determinată de împrejurări specifice. Prezenţa ei în contextul prefacerilor radicale care au avut loc între 1944—1947 şi după aceea, marca trecerea întregului front ştiinţific pe noi poziţii calitativ superioare de slujire a intereselor clasei muncitoare, a maselor largi populare, de combatere a tot ceea ce era retrograd în gîndirea ştiinţifică şi ideologică românească. Devenind revistă a Institutului de istorie şi filosofie al Academiei, publicaţiei i-au revenit obligaţii noi. Dacă la început a apărut trimestrial, din 1955 ea apare cu şase numere pe an iar odată cu aceasta şi problematica ei rămîne consacrată numai cercetărilor de istorie purtînd subtitlul de „Revistă de istorie".

În perioada la care ne referim revista a constituit ca un catalizator nucleul de bază în jurul căruia s-au strîns forţele tinerei istoriografii marxiste menite să alcătuiască o nouă istorie a patriei pe principii noi. Contribuţia revistei „Studii" la dezvoltarea istoriografiei româneşti în perioada trecerii la construirea socialismului s-a manifestat prin promovarea con-

[14] „Studii" revistă de ştiinţă-filosofie-arte. Cuvînt înainte, an. I, 1948, p. 1.

cepţiei marxist-leniniste în problemele fundamentale ale istoriei ţării noastre.

Militînd de pe poziţiile materialismului istoric, în revistă au apărut materiale ce reflectau temele periodizării istoriei României după criteriul formaţiunilor social-economice [15]. Ridicînd pe o treaptă nouă, superioară interpretarea fenomenului social din trecut, beneficiind de condiţiile noi create de regimul socialist, principalul organ de specialitate al frontului istoric a abordat în coloanele sale teme noi, o problematică axată pe o concepţie ştiinţifică autentică. S-a acordat o atenţie sporită situaţiei economice a ţării în diferite perioade, dezvoltării forţelor de producţie şi a relaţiilor sociale, luptei de clasă şi în mod constant rolului maselor populare în făurirea istoriei, probleme abordate sporadic sau în mare măsură ignorate de vechea istoriografie [16].

În paginile publicaţiei au apărut studii şi articole privind aspecte sau momente semnificative din istoria mişcării muncitoreşti şi socialiste, din lupta de eliberare socială şi naţională a P.C.R., căutînd concomitent să se pună în adevărata lumină rolul conservator, de multe ori antipopular al claselor dominante, al monarhiei în istoria ţării.

Ca urmare a începerii unei ample activităţi de depistare, pregătire şi publicare a documentelor de bază ale istoriei medii şi moderne a ţării ale căror introduceri au fost publicate în coloanele revistei se lărgeşte baza documentară a cercetării, se trece la adîncirea interpretării unor momente însemnate din istoria României. Prin studiile, comunicările şi notele ştiinţifice publicate, revista a reflectat un stadiu mai înaintat al cercetării aducînd totodată în circuitul istoriografic date şi interpretări originale privind momente deosebite ale istoriei poporului nostru.

S-a dat un sprijin substanţial elaborării primelor patru volume din prima ediţie a tratatului *Istoria României* prin informarea cititorilor asupra diferitelor etape de realizare a volumelor cît şi de dezbatere a diferitelor capitole sau probleme controversate. Publicarea tematicii primei părţi a volumului de istoriografie şi discuţiile care au avut loc pe marginea acestuia a evidenţiat importanţa abordării temelor de istoriografie românească, reconsiderarea activităţii istoricilor noştri din trecut.

În perioada la care ne referim în procesul închegării şi prezentării unor numere cît mai consistente din punct de vedere al bazei documentare dar şi al argumentării ştiinţifice, unele pe cît posibil orientate tematic au existat neîmpliniri şi greşeli. Au văzut lumina tiparului şi materiale mai puţin realizate ca structură, cu idei şi teze depăşite în concluzii, neconforme realităţilor româneşti, unele interpretări dogmatice poate şi cu anumite confuzii iar în partea a doua nu totdeauna recenziile au constituit dezbaterea critică a lucrărilor prezentate. Luată în ansamblu activitatea principalului organ de specialitate al istoriografiei marxiste româneşti, aşa cum au arătat şi alte publicaţii [17] a înregistrat succese.

Au fost alcătuite numere, rubrici sau studii potrivit hotărîrii Comitetului de redacţie şi în lumina indicaţiilor forurilor superioare care pe

---

[15] „Studii", revistă de istorie, XV (1962), nr. 6, p. 1780.
[16] Ibidem.
[17] „Lupta de clasă", nr. 8, 1962.

baza noilor cercetări au adus date şi interpretări noi în elucidarea unor momente de cotitură din istoria patriei sau universală cît şi sublinierea aportului unor personalităţi marcante ale ştiinţei şi culturii româneşti sau străine. Au constituit cu adevărat reuşite profesionale numerele sau rubricile dedicate aniversării centenarului unirii ţărilor române (1/1959), semi-mileniului primei menţiuni documentare despre oraşul Bucureşti (5/1959), sărbătoririi a 15 ani de la eliberarea României de sub dominaţia fascistă (4/1959), sau un deceniu şi jumătate de la victoria împotriva Germaniei hitleriste (3/1960); în 1961 împlinirea a 40 de ani de la crearea P.C.R. sau a 140 de ani de la răscoala de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, în 1962, 40 de ani de la crearea U.T.C. Pe planul istoriei universale s-au realizat rubricile 90 de ani de la naşterea lui V. I. Lenin (2/1960) sau Centenarul unităţii Italiei (1/1961). O menţiune specială merită nr. 6/1962 dedicat aniversării Republicii care cuprindea cercetarea istoriei României în anii puterii populare, o adevărată istorie a ştiinţei istorice româneşti a perioadei analizate.

În perioada următoare pînă la Congresul al IX-lea al P.C.R. de cînd începe o nouă etapă de ample investigaţii şi scriere a istoriei, înlăturînd lipsurile din trecut, revista „Studii" a abordat numeroase probleme de istorie medie, modernă şi contemporană mai puţin studiate, concentrînd materiale tematice cu diferite prilejuri. Astfel s-au aniversat 30 de ani de la eroicele lupte din ianuarie-februarie 1933 în nr. 1/1963, 15 ani de la activitatea Academiei în nr. 3/1963, 100 de ani de la reforma agrară din 1864 în nr. 3/1964, insurecţia armată din 23 august 1944 — cotitură hotărîtoare în istoria poporului român în nr. 4/1964, 100 de ani de la înfiinţarea Universităţii din Bucureşti în nr. 6/1964, centenarul Internaţionalei I în nr. 5/1964 ş.a.

După desfăşurarea lucrărilor Congresului al IX-lea al P.C.R. şi mai cu seamă după expunerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român din mai 1966 un suflu nou, o viziune mai largă asupra fenomenelor cercetate a pătruns şi în ştiinţele sociale, în domeniul istoriografiei. Indicaţiile preţioase referitoare la rolul personalităţii în istorie care poate fi prezentată în mod just „numai în strînsă legătură cu clasa socială căreia îi aparţine" pentru a evita atît exagerarea meritelor cît şi negarea contribuţiei lor la luptă pentru dezvoltarea socială sau aprecieri privind interpretarea ştiinţifică obiectivă a evenimentelor social-politice, modul de alcătuire a istoriei mişcării muncitoreşti sau a patriei au fost de un real folos istoricilor. Însemnătatea obiectivelor stabilite frontului istoric a fost confirmată pe deplin. Sublinierea faptului că istoria urmează să arate „întregul proces al luptei revoluţionare în complexitatea sa, să pornească de la analiza ştiinţifică a realităţii sociale, să înfăţişeze faptele nu după dorinţele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, după criterii de conjunctură, ci aşa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieţii" a deschis largi perspective interpretării trecutului nostru. Pe bună dreptate cei ce alcătuiesc articolele şi monografiile privind istoria mai veche sau mai nouă a patriei au pornit de la principiile că: „Valoarea unei istorii cu adevărat ştiinţifice constă în înfăţişarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă, constituind astfel

o oglindă a conştiinţei de sine a poporului, a claselor, înmănunchiind experienţa de viaţă şi de luptă a maselor şi a conducătorilor"[18].

Comunicările, notele şi studiile publicate în revistă după această perioadă au o viziune mai largă asupra fenomenului social, scot în evidenţă noi faţete ale proceselor istorice, au o bază documentară mult lărgită şi interpretări noi dau o valoare sporită materialelor publicate. Înlăturînd aprecierile eronate, greşite sau dogmatice asupra unor personalităţi sau epoci istorice, care s-au manifestat în anii precedenţi, evidenţiind contribuţia reală a conducătorilor politici cu calităţile şi minusurile pe care le aveau, dezvăluind ceea ce a fost înaintare şi progres cît şi epocile de stagnare sau întuneric de-a lungul milenarei noastre istorii, materialele apărute redau o istorie mult mai apropiată de realitate, mai veridică a ţării noastre.

În această perioadă de creştere a nivelului ştiinţific, a producţiei istorice, de efervescenţă creatoare, apar noi publicaţii de specialitate, unele continuînd o tradiţie, altele pe plan local valorificînd cercetarea muzeistică sau din domenii înrudite cu istoria ca etnografia, numismatica etc. dar conţinînd tematic rezultate ale cercetării istorice[19].

Menţionăm în mod deosebit contribuţia valoroasă pe care o aduce la sintetizarea şi popularizarea diferitelor aspecte şi momente ale istoriei patriei „Era socialistă" cît şi aportul revistei „Anale de istorie" la cercetările de istoria mişcării muncitoreşti, revoluţionare şi democratice, a Partidului Comunist Român şi poziţia ei militantă, în domeniul evidenţierii punctului de vedere al istoriografiei marxiste româneşti actuale în probleme nodale ale istoriei României, prezentată mulţi ani în coloanele reviste noastre.

Rămînînd în continuare ca principala revistă de istorie am continuat să valorificăm în primul rînd rezultatele obţinute de marile centre de cercetare din ţară cît şi din universităţi, şcoli sau alte instituţii. O pondere însemnată în această perioadă au avut-o editorialele, materiale de filozofie a istoriei, cele cu caracter de orientare ca: *Congresul al X-lea al P.C.R. — locul şi importanţa sa istorică*, *La semicentenarul Partidului Comunist Român*, *Pentru dezvoltarea spiritului militant în domeniul ştiinţei istorice*, *Ştiinţa istorică în lumina sarcinilor ideologice actuale*, *Istoria în actuala etapă de dezvoltare socialistă a României*, *Progresul ca legitate istorică în lumina concepţiei marxist-leniniste* ş.a.

---

[18] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. I, Edit. politică, Bucureşti, 1968, p. 338.

[19] Menţionăm ca fiind mai importante: „Analele Universităţii Bucureşti", — seria de ştiinţe sociale, „Studii şi cercetări ştiinţifice" seria III ştiinţe sociale, Cluj, „Analele ştiinţifice ale Unversităţii „Al. Ioan Cuza" din Iaşi, „Dacia" revistă de arheologie şi istorie veche, „Revista arhivelor", „Studia Universitatis „Babeş-Bolyai" — seria Istorica din Cluj, „Revue roumaine d'histoire", „Revue des etudes sud-est européennes", „Revista Muzeelor", „Magazin istoric", „Revista română de studii internaţionale", „Apulum" — Alba Iulia, „Forschungen zur Volks und Landeskunde" — Sibiu, „Aluta" — Deva, „Danubius" — Galaţi, „Carpica" — Bacău, „Cercetări istorice" — Iaşi, „Cumidava" — Braşov, „Marmaţia" — Baia Mare, „Pontica" — Constanţa şi numeroase volume editate periodic de muzee sau alte instituţii culturale ca: „Studii şi materiale privitoare la trecutul judeţului Prahova" — Ploieşti, „Studii de istorie a Banatului" — Timişoara, „Studii de istorie" — Tg. Mureş, „Studii şi cercetări maramureşene" — Baia Mare, „Studii et acta Muzei „Nicolae Bălcescu" — Bălceşti-R. Vîlcea, „Materiale de istorie şi muzeografie", Bucureşti, ş.a.

Pe lîngă valorificarea unor studii inedite de istorie medie, modernă și contemporană privind aspecte ale unor probleme, perioade sau momente netratate încă de pe pozițiile noii istoriografii, revista a continuat să publice tematic materiale pe epoci sau personalități pe baza unor comenzi ferme, punînd accent îndeosebi pe studiile inedite, interpretările originale, triind cu exigență sporită articolele plate, cenușii, cele care repetau lucruri cunoscute sau altele care nu mai corespund exigențelor actualei etape de cercetare.

Noi valențe au căpătat opera și viața unor figuri remarcabile culturale, științifice sau politice ale neamului românesc prin rubricile sau studiile dedicate lui Nicolae Iorga, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Ioan Cuza, Avram Iancu, Vasile Alecsandri, Tudor Vladimirescu, Eftimie Murgu, Petru Maior, stolnicul Constantin Cantacuzino, ș.a.m.d. sau din domeniul istoriei universale K. Marx, Fr. Engels, V. I. Lenin.

Momente deosebite, unele adevărate pietre de hotar în istoria modernă și contemporană a țării și-au găsit o nouă și amplă prezentare în coloanele revistei „Studii" ca : greva generală din 1920, crearea P.C.R., insurecția națională antifascistă armată, proclamarea Republicii, luptele de la Mărăști, Mărășești, Oituz, răscoala țăranilor din 1907, făurirea P.S.D.M.R., proclamarea Independenței la 1877, centenarul Academiei ș.a.

Pe măsura posibilităților și cu fondul de documentare care îl avem la dispoziție revista a înregistrat și momente de amplă rezonanță pe plan mondial ca aniversarea semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a creării U.R.S.S., centenarul Comunei din Paris, 2500 de ani de la întemeierea statului iranian ș.a.

Contribuții de valoare pe tărîm științific și ideologic cu un înalt nivel al interpretării au conținut numerele 3 și 5 pe anul 1973, primul dedicat aniversării a 125 de ani de la revoluția de la 1848 și al doilea consacrat tricentenarului nașterii marelui cărturar și om de stat Dimitrie Cantemir.

Congresul al XI-lea al partidului ținut în 1974 a avut o însemnătate istorică și prin aceea că pe masa sa de lucru au stat documente de o covîrșitoare importanță teoretică și practică pentru destinele națiunii noastre, el fiind legat de adoptarea Programului Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. Mergînd pe linia congreselor precedente, al IX-lea și al X-lea, Congresul al XI-lea a dat prețioase orientări și indicații istoriografiei românești. „Activitatea politico-educativă — releva tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul prezentat Congresului — trebuie să pornească de la cunoașterea trecutului de luptă revoluționară a poporului nostru, să se bazeze pe tradițiile culturii lui progresiste, ale culturii progresiste și revoluționare mondiale. Nu trebuie uitat că felul de a trăi și gîndi al poporului a constituit și va constitui întotdeauna temelia dezvoltării culturii cu adevărat înaintate. Trebuie să adăugăm de aceea, la creația prezentului, creația trecutului, dînd prețuirea cuvenită marilor înfăptuiri

ale înaintașilor noștri, moștenirii înaintate a mișcării noastre revoluționare''[20].

În lumina documentelor Congresului al XI-lea, al programului partidului au apărut posibilități sporite de interpretare la niveluri calitativ superioare pentru reconsiderarea operelor unor personalități marcante ale istoriografiei românești din trecut, pentru elaborarea unor studii de filozofia istoriei. Studii analitice alcătuite de pe pozițiile materialismului istoric au pus în adevărata lumină contribuțiile unor istorici cunoscuți în diverse perioade ale istoriei patriei, relevînd totodată limitele scrierilor lor determinate de epoca în care au trăit. Cu prilejul unor aniversări sau comemorări, ,,Revista de istorie'' a publicat materiale referitoare la Eudoxiu Hurmuzaki (1/1974) relevîndu-i contribuția remarcabilă la tipărirea renumitului corpus de documente, la centenarul nașterii istoricului Constantin Giurescu (9/1975). Au văzut lumina tiparului studii referitoare la arheologul și istoricul Grigore Tocilescu, la poziția lui Lucrețiu Pătrășcanu față de fenomenul istoric românesc, ambele în nr. 10/1975, la activitatea istoriografică a lui Ioan Ursu (11/1975), la opera lui Ion Nistor (12/1976). Au mai fost omagiați cărturari și militanți care au trăit în secolul trecut ca Ana Ipătescu, Costache Negri, Spiru Haret, iar alte articole au prezentat noi date legate de ultimii ani de viață și activitate a lui Nicolae Bălcescu sau în legătură cu opera lui Al. Papiu Ilarian.

Pe planul valorificării unor materiale cu caracter teoretic au fost înfățișate opiniile unor istorici, Bogdan P. Hasdeu și Vasile Pîrvan în domeniul filozofiei istoriei.

Momente de seamă din istoria zilelor noastre ca dezbaterea programului P.C.R., însemnătatea celui de-al XI-lea Congres al partidului, problemele ridicate de Congresul educației politice și al culturii socialiste, consfătuirea pe țară a cadrelor din domeniul științelor sociale și învățămîntului politic, consfătuirile de la C.C. al P.C.R. din septembrie 1977, prima cu activiștii și cadrele care lucrează în domeniul educației politice, al propagandei și ideologiei, a doua consacrată dezbaterii problemelor organizării și conducerii activității de partid, a tuturor domeniilor vieții economico-sociale au constituit tot atîtea prilejuri pentru revista noastră de a releva semnificația și importanța acestor evenimente pentru istorici, de a trece în revistă realizările obținute și sarcinile prioritare ale istoriografiei românești. În editoriale consacrate acestor evenimente s-au subliniat obiectivele de primă importanță pe care istoriografia noastră le are de îndeplinit și indicațiile prețioase referitoare la istoria patriei, la modul ei de realizare și popularizare.

În aceleași condiții de efervescență creatoare în domeniul cercetării istorice, de omagiere a faptelor de vitejie și eroism ale înaintașilor, prin eforturi susținute ,,Revista de Istorie'' a reușit să alcătuiască rubrici sau numere, prin articole scrise pe baza unor cercetări recente, consacrate unor bătălii celebre, conducători de oști sau momente deosebite în istoria patriei : 400 de ani de la luptele lui Ioan Vodă cu turcii (6/1974); 500 de ani de la lupta de la Vaslui a lui Ștefan cel Mare (1/1975) ; 375 de ani

---

[20] Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al X-lea și Congresul al XI-lea și sarcinile de viitor ale Partidului*, 25 noiembrie 1974, Edit. politică, București, 1974, p. 93.

de la Unirea Țărilor Române sub Mihai Viteazul (4 1975); 500 de ani de la moartea lui Vlad Țepeș (11/1976); 450 de ani de la urcarea pe tron a lui Petru Rareș (1/1977). Bucurîndu-se de un interes sporit din partea specialiștilor cît și a publicului cititor, aceste studii elaborate pe baza ultimelor investigații în lumina programului partidului și care au contribuit la evidențierea unor ctitori de țară și voievozi de oaste, la lupta pentru apărarea autonomiei și independenței sau a primei uniri politice a țărilor române, au avut în substanța lor faptică pe lîngă noutatea științifică și un puternic rol educativ patriotic.

Concomitent s-a acordat atenție, prin studii sau rubrici speciale aniversării a 30 de ani de la făurirea Frontului Unic Muncitoresc (6/1974); a trei decenii de la victoria asupra fascismului (5/1975), a 40 de ani de la acordurile antifasciste de la Băcia, Tebea și București (7/1976), a 55 de ani de la crearea Partidului Comunist Român (4/1976).

„Revista de istorie" a consacrat un larg spațiu grafic întîmpinării și aniversării celei de-a 30-a aniversări a eliberării României de sub dominația fascistă prin studii și comunicări de înaltă ținută științifică, care a reflectat atitudinea fermă, angajantă prin care istoriografia românească a înțeles să materializeze aportul cercetării istorice, subliniind prin aceasta cîteva idei fundamentale.

S-a reliefat însemnătatea de ordin strategic-tactic a insurecției care prin desfășurarea ei victorioasă a contribuit în mod decisiv la prăbușirea dominației hitleriste în Balcani și a deschis pentru ofensiva forțelor coaliției antihitleriste o direcție strategică de majoră importanță — calea Dunării.

Considerată ca eveniment de cotitură în desfășurarea celui de-al doilea război mondial și privită într-o perspectivă europeană, insurecția a constituit — alături de debarcarea aliată în Normandia și de zdrobitoarea înfrîngere a grupului de armate „centru" pe frontul de est — unul din cele trei situații cheie ale anului 1944 care au consfințit eșecul în acest interval al Germaniei naziste și au grăbit sfîrșitul războiului.

În coloanele numerelor 5—8/1974 s-a oglindit combativitatea și consecvența poziției antifasciste a clasei muncitoare din România – forță socială care a dat majoritatea combatanților în lupta împotriva regimului de dictatură militaro-fascistă, împotriva înfeudării țării intereselor Germaniei hitleriste.

Subliniind rolul P.C.R. în pregătirea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, s-a încercat pentru prima oară în istoriografia noastră, o reconsiderare critică a izvoarelor publicate în anii 1944—1947 (articole, reportaje, interviuri, declarații, discursuri, evocări, broșuri etc.) care conțineau referiri și aprecieri asupra împrejurărilor istorice în care a fost pregătit și înfăptuit actul de la 23 August 1944.

În lumina noilor cerințe s-au valorificat materiale de substanță privind aniversări pe plan mondial sau U.N.E.S.C.O. ca : 50 de ani de la moartea lui V. I. Lenin, 100 de ani de la moartea lui Jules Michelet, debarcarea anglo-americană în Normandia din iunie 1944, 30 de ani de la crearea Organizației Națiunilor Unite, 450 de ani de la moartea lui Thomas Müntzer, 80 de ani de la moartea lui Friedrich Engels, anul internațional al femeii, 200 de ani de la proclamarea independenței Statelor Unite ale Americii, momente din crearea și activitatea brigăzilor internaționale din

Spania, a 60-a aniversare a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie. Problemele de istorie universală ocupă o pondere tot mai mare în tematica revistei atît prin faptul că ele au devenit o preocupare a multor cercetători şi cadre didactice cît şi în legătură cu elaborarea tratatului de istorie universală care se afla în plin proces de redactare.

În ultima perioadă în coloanele publicaţiei s-au valorificat ample dezbateri referitoare la : premizele şi semnificaţiile instaurării guvernului dr. Petru Groza la 6 martie 1945 (2/1975) ; Funcţia politică şi educativă a istoriei. Locul acestei discipline în planurile şi programele de învăţămînt (9/1976) ; Mutaţii în viaţa ideologică în timpul făuririi Partidului Comunist Român şi primilor ani ai activităţii sale (10/1976). Ele au relevat noi laturi şi aspecte ale fenomenului şi perioadei cercetate, au îmbogăţit cunoaşterea ştiinţifică, oferind totodată noi sugestii pentru cercetarea şi adîncirea în perspectivă a temelor în discuţie, marcînd în acelaşi timp valenţele educative, patriotice şi ideologice ale disciplinei pe care o slujim cu atîta pasiune.

Pe linia răspîndirii cunoştinţelor de istorie în pături tot mai largi ale populaţiei, a educaţiei politice a maselor populare, în anii 1975—1976 revista a publicat un ciclu de consultaţii în sprijinul propagandiştilor şi cursanţilor la învăţămîntul politico-ideologic de partid încadraţi la cursul „Principalele momente din istoria patriei, a partidului, a mişcării democratice şi revoluţionare din ţara noastră" care ulterior au fost strînse într-o broşură editată de publicaţia noastră. În anii 1976—1977 s-au publicat în continuare în acelaşi scop mai multe documentare care adîncind unele teme majore ale istoriei patriei puteau constitui un ajutor pentru participanţii la învăţămîntul de partid contribuind în felul acesta la popularizarea temelor de istorie în activitatea politico-ideologică şi cultural-educativă.

Anul 1977, cînd s-a împlinit un veac de la cucerirea independenţei de stat a României a produs o efervescenţă creatoare în rîndurile întregii istoriografii româneşti contemporane. Cadre didactice, cercetători, muzeografi, activişti, istorici militari au scos la lumină, noi mărturii, izvoare, şi documente care să rememoreze după un secol marea epopee a cuceririi neatîrnării, eroismul ostaşilor noştri şi sacrificiile făcute de poporul român pentru consfinţirea independenţei depline a României. Sărbătorirea acestui eveniment de covîrşitoare însemnătate pentru istoria patriei a prilejuit publicarea a numeroase lucrări de istorie economică, socială, politică, diplomatică şi militară în care autorii valorificînd critic operele întocmite în trecut, folosind noi informaţii culese în arhive şi interpretînd în lumina materialismului dialectic şi istoric substanţa faptică a acestui moment hotărîtor, au reuşit să redea o imagine mai cuprinzătoare, explicînd mai profund premizele, desfăşurarea şi consecinţele acestui act istoric, care stă la baza statului român independent.

„Revista de istorie" a acordat o pondere deosebită, ca niciodată pînă acum, reflectării acestui moment de referinţă publicînd în numere succesive studii, comunicări, note şi documente care au introdus în circuitul ştiinţific noi teze şi idei care au contribuit la reconstituirea, redimensionarea şi întregirea actului de covîrşitoare importanţă în istoria naţională a românilor. Încă cu doi ani în urmă publicaţia a tratat la ru-

brica „În întîmpinarea Centenarului independenței de stat a României" materiale referitoare la marele eveniment pentru ca în anul jubiliar numărul patru să fie dedicat în întregime sărbătoririi centenarului, iar primele trei numere și alte două, adică 5 și 6 să conțină rubrici cu studii și comunicări referitoare la 1877.

Sub semnul aceleiași aniversări revista a publicat rubrici consacrate împlinirii a 70 de ani de la răscoala țăranilor din 1907 și sărbătoririi a 60 de ani de la luptele de la Mărăști, Mărășești și Oituz, care se înscriu pe aceeași traiectorie a consolidării independenței, a eliberării sociale și întregirii statului românesc.

În ultimii ani „Revista de istorie" a publicat numeroase contribuții de înalt nivel științific din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a patriei și universale, de teorie și metodă a istoriei, de istoriografie. În legătură cu Congresul de tracologie ținut la București în 1976 revista a valorificat mai multe materiale privind originea tracilor, evoluția cercetărilor tracologice în țara noastră de la începuturi pînă în zilele noastre, rezultatele și perspectivele acestei reuniuni internaționale. În domeniile istoriei medii și moderne au apărut studii referitoare la situația țărănimii și relațiilor agrare din țările române, la caracterul răscoalelor secuiești din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, de istorie economică, politică, socială și culturală. În sectorul istoriei contemporane au fost publicate articole privitoare la perioada interbelică, la mișcarea revoluționară și antifascistă din țara noastră, contribuții referitoare la relațiile economice și politice ale României cu alte state, studii de istorie universală contemporană ș.a.m.d.

Menționăm ca o realizare deosebită alcătuirea nr. 1 1978 consacrat în întregime aniversării a 60 de ani de viață și a peste 45 de ani de activitate revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președinte al Republicii Socialiste România.

Relevîndu-se calitățile deosebite ale secretarului general al partidului de cunoscător profund al realităților românești și pătrunzător spirit al esenței marxism-leninismului, înarmat cu cunoașterea istoriei țării, în contact permanent cu poporul al cărui glas știe să-l asculte și să-i interpreteze fidel gîndurile, personalitate marcantă a lumii contemporane într-un prim studiu *Omagiu Președintelui României* se subliniază însemnătatea operei teoretice și practice și aprecierea ei de către numeroase foruri științifice din țară și de peste hotare. Sînt prezentate în studii de largă respirație concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu asupra rolului politico-educativ al istoriei cît și faptul că operele sale constituie un îndreptar și stimulent în activitatea istoricilor. Reputați specialiști au analizat de asemenea problemele făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate în opera teoretică și practică a secretarului general, aportul tovarășului Nicolae Ceaușescu la întărirea unității frățești dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare, contribuția sa la dezvoltarea relațiilor externe ale României socialiste, la definirea și promovarea conceptului unei noi ordini economice și politice internaționale.

Desigur numeroase alte studii, note și comunicări tratînd aspecte inedite, contribuții meritorii la elucidarea problemelor netratate sau

reluate pe o nouă bază documentară împreună cu partea a doua de critică şi informare ştiinţifică care au completat sumarul fiecărui număr au reflectat actualul stadiu la care a ajuns cercetarea istorică în ţara noastră.

Împlinind 30 de ani de la apariţie şi trecînd din 1974 la o apariţie lunară, principalul organ de manifestare al istoriografiei româneşti îşi propune, de pe poziţiile materialismului istoric, realizarea unor noi obiective, înfăptuirea a noi deziderate ale frontului istoric românesc contemporan. Trecerea la 12 numere pe an a presupus pe lîngă creşterea spaţiului grafic şi deci lărgirea posibilităţilor de valorificare şi ridicare a nivelului calitativ al materialelor publicate pe o bază documentară mult îmbunătăţită şi cu noi concluzii teoretice. În contextul actual cînd există mai multe publicaţii de specialitate pe plan naţional, dar şi pe plan local, cînd valorificarea rezultatelor cercetării se concretizează în apariţia a numeroase monografii ştiinţifice şi de popularizare, manuale şi tratate, atlase, bibliografii şi dicţionare de istorie, iar cercetarea a atins un nivel înaintat, principalului organ de istorie din ţară îi revin sarcini deosebite şi importante.

„Revista de istorie" va trebui să rămînă o publicaţie cu un pronunţat caracter teoretic şi de aceea ponderea acestor materiale în coloanele revistei trebuie să crească simţitor. Pe lîngă apariţia editorialelor prilejuite de noile documente sau materiale cu caracter orientativ, vor fi necesare alcătuirea de sinteze pe probleme fundamentale ale istoriei noastre, de metodologie şi filozofie a istoriei în lumina marxism-leninismului. Problemele de metodă şi teoria istoriei, de istoriografie vor fi abordate cu prioritate. Reconsiderarea istoriei, a personalităţilor remarcabile, politice, culturale, ştiinţifice, cu precădere istorici, din trecutul poporului român, a istoriei naţionalităţilor conlocuitoare, a ţărilor socialiste, a tuturor popoarelor lumii vor sta permanent în atenţia Comitetului de redacţie. Prezentarea unor filosofi ai istoriei din ţara noastră cît şi de peste hotare, reconsiderarea tezelor şi teoriilor lor în mod critic de pe poziţiile înaintate ale istoriografiei marxiste româneşti vor ocupa un spaţiu mai mare în fasciculele publicaţiei noastre.

Încurajînd apariţia unor studii uneori analitice de largă respiraţie, iar cu alte ocazii sinteze, de la caz la caz în funcţie de stadiul cercetării în problemele respective, asupra unor epoci cu ample rezonanţe în istoria patriei sau universale, ne propunem lărgirea sferei de cuprindere a istoriei unor popoare din Asia, Africa, sau America Latină. Evidenţierea luptelor de eliberare naţională şi socială, legăturile, uneori cu vechi tradiţii, dintre poporul nostru şi aceste popoare care şi-au cîştigat independenţa cu un secol şi jumătate în urmă, după al doilea război mondial sau chiar în deceniile 6 7 ale secolului XX şi altele, a căror luptă de eliberare continuă, va constitui unul din obiectivele de perspectivă ale publicaţiei noastre.

„Revista de istorie" va relua în lumina unor concluzii arheologice mai noi, pe o bază documentară simţitor lărgită, probleme fundamentale sau altele de mai mică importanţă, dar cu posibilităţi de generalizare, teme din istoria veche, medie, modernă şi contemporană a patriei.

Vom face loc în paginile revistei noilor metode şi tehnici de cercetare, folosirea matematicii sau a computerului care pot confirma sau veni cu interpretări noi în sprijinul studiului clasic al trecutului.

În perioada la care ne-am referit, revista a publicat atît istorici consacraţi, academicieni, profesori, cadre din cercetare, din universităţi care prin experienţa şi noutatea interpretărilor au oferit noi direcţii de investigaţie, încurajînd totodată pe cei care făceau primii paşi în elaborarea unor materiale, manifestîndu-ne ca o tribună de afirmare a tinerilor cercetători, muzeografi, arhivişti, redactori etc.

Ca publicaţie reprezentativă alături de celelalte periodice de specialitate din ţară vom acorda importanţă cuvenită istoriei vechi şi străvechi a patriei. Va trebui să se ia în consideraţie rezultatele deosebite obţinute pe plan mondial unde prin aplicarea metodelor moderne în cercetarea arheologiei şi antropogenezei „s-a ajuns ca începutul istoriei omenirii să fie fixat aproximativ la o perioadă de acum patru milioane şi jumătate de ani, faţă de cele două milioane la care ne oprisem nu de mult" [21]. Se pare astfel că istoria străveche a patriei, tratată în strînsă legătură cu istoria zonală sau universală ar avea începuturi cu mult mai îndepărtate ajungînd pînă la aproximativ două milioane de ani. Teme de importanţă majoră ca renumita civilizaţie materială şi spirituală a tracilor din zona carpato-danubiană, strămoşii direcţi ai geto-dacilor, cultura epocii bronzului pe care triburile tracice au ilustrat-o atît de bine, unde s-au obţinut deja realizări recunoscute, apoi epoca fierului, constituirea şi consolidarea comunei primitive pînă la civilizaţia geto-dacă şi romanizarea Daciei, vor găsi un spaţiu corespunzător în coloanele revistei.

Pornind de la metoda materialismului istoric care relevă că există o dezvoltare continuă fără întreruperi în dezvoltarea societăţii omeneşti, cercetarea arheologică din ultimele trei decenii a dovedit că pe aceste meleaguri a existat nu numai o continuitate, dar şi o unitate în diversitate cu particularităţi zonale. Aceste particularităţi pot întrezări concluzia că adîncimea romanizării şi dăinuirea romanităţii carpato-danubiano-pontice şi formarea unui popor unitar şi a unei limbi romanice unitare se datora şi străvechiului substrat traco-geto-dac care a fost una din componentele fundamentale pe lîngă cea romană a procesului etnogenezei românilor [22].

Avînd în vedere că generaţiile de astăzi pot înţelege mai bine mersul ascendent al societăţii omeneşti pe pămîntul patriei, sensul luptei şi sacrificiilor făcute de strămoşi pentru împlinirea idealurilor de libertate socială şi naţională, de progres material şi spiritual că „cercetarea trecutului pe baza concepţiei materialismului dialectic şi istoric oferă poporului nostru posibilitatea cunoaşterii legilor obiective ale dezvoltării sociale, a coordonatelor fundamentale ale ascensiunii sale pe calea progresului şi civilizaţiei, a factorilor care au accelerat sau au frînat procesul autodevenirii noastre" [23], pornind de la cunoaşterea trecutului patriei, pentru valorifi-

---

[21] D. Berciu, *Arheologia în serviciul istoriei patriei*, în „Era socialistă" anul LIII, nr. 14/1973, p. 26.
[22] *Ibidem.*
[23] Tudor Martinescu *Un eveniment de cea mai mare însemnătate în istoria poporului român*, în „Era socialistă", anul LVII, nr. 22,/1977, p. 26.

carea moştenirii sale progresiste, plenara C.C. al P.C.R. din octombrie 1977 a adoptat hotărîrea cu privire la aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent [24]. În spiritul acestei hotărîri vor trebui intensificate investigaţiile ştiinţifice, planurile noastre tematice vor trebui să oglindească mai bine evenimentele petrecute cu peste 2000 de ani în urmă, continuitatea poporului român pe aceste meleaguri mult frămîntate ale sud-estului european, să valorifice aspecte din marea epopee a dacilor lui Burebista şi Decebal.

Teme de mare însemnătate ca formarea poporului român şi perioada premergătoare, întemeierea statelor feudale româneşti, perioada migraţiei popoarelor care le precede, aşa numitul mileniu al tăcerii, reluate acum în lumina noilor izvoare culese din operele scriitorilor latini şi bizantini, grupate în colecţia „Fontes Historiae Dacoromanae" care vor aduce noi argumente în sprijinul formării şi continuităţii poporului nostru în spaţiul carpato-danubian vor fi publicate cu prioritate. Coroborarea datelor din izvoarele scrise cu rezultatele săpăturilor arheologice cu sprijinul altor ştiinţe ca geografia istorică, etnografia, lingvistica, toponimia ş.a. va aduce un spor de cunoaştere asupra acestei lungi perioade, ceea ce va conduce la noi concluzii privind relaţiile dintre popoarele migratoare şi autohtoni [25].

Din ponderea mare pe care o are în programul de cercetare viitoare a medievisticii româneşti problematica economico-socială, relaţiile dintre stăpînii de pămînt şi ţărani cultivatori de-a lungul veacurilor — în lumina programului partidului, a hotărîrilor Congresului educaţiei politice şi al culturii socialiste privind rolul şi locul ţărănimii în istoria patriei — structura economică a marilor domenii, organizarea fiscală în evul mediu, analiza preţului şi a comerţului în epoca medievală poate oferi subiecte de titluri sau comunicări pentru revistă.

Considerăm că înainte ca o monografie să vadă lumina tiparului sau o teză de doctorat să fie supusă discuţiei, capitole sau părţi mai importante din acestea, alcătuite ca material de sine stătător pot fi publicate într-o revistă sau alta de specialitate pentru a vedea în ce măsură ele corespund nivelului actual al cercetării cît şi pentru a urmări justeţea judecăţilor de valoare asupra epocii şi momentului tratat sau a punctelor de vedere emise.

Putem de asemenea aduce la cunoştinţa specialiştilor şi a publicului aspecte sau părţi din cercetările speciale dedicate modului de viaţă al populaţiei româneşti în evul mediu, din tematica de demografie istorică, consacrate formei şi evoluţiei luptei de clasă în interior şi a trăsăturilor luptei împotriva agresiunilor externe pentru păstrarea fiinţei naţionale [26].

Difuzarea peste hotare a particularităţilor şi diferitelor forme ale culturii româneşti în evul mediu cît şi evoluţiei tiparului din ţările române în raport cu dezvoltarea lui pe plan european în secolul al XVI-lea constituie teme care pot fi abordate în paginile revistei.

Au aşadar mari posibilităţi de publicare teme de larg interes în medievistica românească de la formarea poporului nostru şi a statelor

---

[24] „Scînteia", anul XLVII, nr. 10, 1945 din 28 octombrie 1977.

[25] Şt. Ştefănescu, *Realizări şi perspective în domeniul medievisticii româneşti*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. VI, Edit. Academiei, Bucureşti, 1973, p. 16.

[26] *Ibidem*.

feudale, de la amplele mişcări sociale şi lupta desfăşurată în decursul mai multor secole de români pentru menţinerea independenţei, de la încercarea de centralizare a ţărilor române din 1600 şi menţinere a autonomiei sub dominaţia otomană pînă la destrămarea relaţiilor feudale, apariţia conştiinţei naţionale şi a noilor relaţii capitaliste de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea.

O dezbatere mai amplă asupra genezei şi particularităţilor feudalismului românesc în revistă credem ar interesa un cerc mai larg de specialişti şi ar constitui poate şi începutul unor discuţii asupra altor teme majore din istoria patriei noastre.

În ce priveşte perioada istoriei moderne considerăm că un sprijin efectiv ar putea acorda publicaţia specialiştilor prin reflectarea în paginile sale a unor discuţii referitoare la periodizarea epocii. Ne referim la începuturile epocii moderne unde se constată mai multe puncte de vedere cît şi asupra sfîrşitului acesteia, iar valorificarea amplei dezbateri care a avut loc anul trecut, la Facultatea de istorie cu specialişti din întreaga ţară referitor la periodizarea întregii istorii a patriei va fi de bun augur.

Chiar dacă în domeniul epocii moderne se resimte necesitatea alcătuirii unor monografii cuprinzătoare privind momente de vîrf ca 1821, revoluţia de la 1848, înfăptuirea unirii din 1859 sau o amplă monografie a primului război mondial coloanele revistei pot fi de folos în pregătirea acestora, în valorificarea unor noi surse documentare, a unor noi concluzii ştiinţifice. Contribuţii pot fi aduse de asemenea prin adîncirea cunoştinţelor privind dezvoltarea industriei, a comerţului, a structurii şi evoluţiei claselor dominante. Dacă în ceea ce priveşte istoria politică şi ideologia mai cu seamă a forţelor înaintate ale epocii moderne s-au obţinut rezultate meritorii „studierea partidelor şi grupărilor politice, a compoziţiei şi structurii lor şi mai ales a ideologiei lor şi a evoluţiei acestora, se cere, totuşi adîncită şi concretizată" [27].

În domeniul dezvoltării culturii, artei şi ştiinţei, a contribuţiei României la patrimoniul culturii europene cît şi al asimilării ei de către intelectualitatea şi poporul român se pot aduce elemente noi. Realizările obţinute pe tărîmul scrierii istoriei relaţiilor noastre cu popoarele vecine, influenţele reciproce care s-au înregistrat, lupta diplomatică desfăşurată de statul modern român pentru recunoaşterea Unirii, a obţinerii independenţei, dezvoltarea raporturilor politice, economice, culturale cu alte popoare pot fi tratate în continuare [28].

Nivelul atins de cercetarea ştiinţifică, apariţia unor monografii, tratate tot mai documentate, ca rezultate al unor vaste şi minuţioase investigaţii cu interpretări originale, necesită — considerăm noi — dezbaterea acelor lucrări prioritare, de importanţă naţională alcătuite de colective de specialişti. Responsabilitatea care revine autorilor dar şi instituţiei sau Institutului de care aparţin impun discutarea ei într-un cerc mai larg de istorici şi aducerea la cunoştinţa publicului prin intermediul „Revistei de istorie" a punctelor de vedere emise şi a încheierilor enunţate.

---

[27] Dan Berindei, *Un domeniu încă puţin explorat din trecutul ţării noastre — Istoria modernă*, în „Era socialistă", an LII, nr. 3 II) 1972, p. 48.

[28] Nicolae Ceauşescu, *Expunere cu privire la activitatea politico ideologică şi cultural-educativă de formare a omului nou constructor conştient şi dezvoltat al societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi al comunismului in România*, 2 iunie 1976, Edit. politica, Bucureşti, 1976, p. 61.

În domeniul istoriei contemporane exigenţele sporesc în chip deosebit, iar vastul material documentar pe care istoricul trebuie să-l parcurgă, determină o muncă asiduă de depistare, selectare şi organizare pentru noi concluzii ştiinţifice, pentru prezentarea obiectivă a perioadei sau momentului tratat. Deşi alcătuirea istoriei contemporane este în mare parte rodul istoriografiei marxiste româneşti de după al doilea război mondial, marcăm faptul că s-au obţinut realizări importante în acest domeniu. S-au lămurit aspecte ale istoriei unor momente de vîrf ca făurirea unităţii statale din 1918, crearea P.C.R., eroicele lupte ale ceferiştilor şi petroliştilor din 1933, mişcarea antifascistă a maselor populare, pregătirea, organizarea şi înfăptuirea insurecţiei din 1944.

Referindu-ne la Marea Unire din 1918 „eveniment istoric de importanţă crucială în viaţa poporului nostru, care a dus la realizarea statului naţional unitar român şi a deschis calea dezvoltării unitare a naţiunii noastre" [29] constatăm cu satisfacţie realizările obţinute de istoriografie pînă în prezent, privind premizele, desfăşurarea şi semnificaţia acesteia dar considerăm că se mai pot aduce noutăţi de natură faptică sau interpretativă că această „adevărată piatră de hotar în dezvoltarea României moderne" [30] poate fi privită mai amplu din punct de vedere al încadrării ei în ansamblul istoriei europene şi universale.

Cu prilejul împlinirii anul acesta a 60 de ani de la înfăptuirea măreţului eveniment „Revista de istorie" se va strădui să valorifice noi contribuţii referitoare la cercetarea locală şi naţională, cît şi de investigaţie a lui în legătură cu lupta celorlalte popoare din centrul şi sud-estul european pentru unitate sau desăvîrşirea unităţii statale pentru a demonstra că „la capătul unui lung proces, cu coborîşuri şi suişuri, semănat cu jertfe şi sacrificii, a învins dreptatea popoarelor doritoare să trăiască libere şi independente, unite şi suverane" [31].

Dacă în domeniul istoriei P.C.R., al mişcării revoluţionare şi democratice s-au discutat şi parţial rezolvat numeroase probleme, istoria partidelor şi a vieţii politice, structurile, ideologia şi activitatea grupărilor mai mari sau mai mici ce reprezentau clasele dominante între cele două războaie mondiale au fost tangenţial şi sporadic tratate în revistele de specialitate sau în lucrările apărute. La fel stau lucrurile în domeniul politicii externe, al relaţiilor internaţionale cu vecinii sau cu marile puteri deşi au apărut cîteva studii şi monografii pe aceste teme. În chip deosebit perioada dictaturii regale a atins un nivel de investigaţie mai dezvoltat, prin cele cîteva lucrări apărute. Se impune totuşi abordarea cu mai multă perseverenţă a temelor de istorie contemporană privind situaţia economică şi socială, viaţa politică internă şi externă, activitatea P.S.D. şi altor grupări democratice, trecerea la cercetarea dezvoltării culturii, ştiinţei şi artelor în România între cele două războaie mondiale şi după aceea. Trebuie să avansăm mai rapid în domeniul cercetării istoriei mai noi a patriei, a construirii socialismului, epocii de mari împliniri a poporului pe toate planurile, perioadei Congreselor al IX-lea şi al X-lea, a societăţii socialiste multilateral dezvoltate.

---

[29] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 3, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 705.

[30] *Ibidem*, p. 706.

[31] Ştefan Pascu, *Cucerirea independenţei — rod al luptei seculare a poporului român*, în „Era socialistă", anul LVII, nr. 9/1977, p. 11.

Un obiectiv prioritar, de importanţă naţională al frontului istoric românesc conform hotărîrii Comitetului Politic Executiv [32] şi Congresului educaţiei politice şi al culturii socialiste [33] este alcătuirea celor două tratate de *Istoria României* în 10 volume şi de *Istoria Universală* în 6 volume. Elaborînd *Istoria României* va trebui ca istoricii antrenaţi în această amplă şi complexă activitate să adîncească cercetarea privind toate etapele formării şi dezvoltării poporului nostru, luptele sale milenare pentru libertate, dreptate şi independenţă, privind perioada construirii noii orînduiri sociale, iar pentru *Istoria Universală* să ofere specialiştilor şi publicului cititor propria noastră viziune asupra desfăşurării procesului istoric mondial de la începuturi pînă în prezent.

Reflectarea pregătirilor pentru scrierea celor două sinteze monumentale, pregătite şi în vederea celui de-al XV-lea Congres mondial al istoricilor care va avea loc la Bucureşti în 1980, o informare promptă şi largă asupra elaborării şi dezbaterilor în jurul unor părţi, capitole sau volume va constitui o sarcină importantă a Revistei de istorie, publicaţie a secţiei de istorie şi arheologie a Academiei de ştiinţe sociale şi politice. Relevăm necesitatea sublinierii cu pregnanţă în coloanele revistei, aşa cum am procedat şi pînă acum, a punctului de vedere al istoriografiei româneşti în problemele majore ale istoriei României, atît prin studii şi articole lămuritoare care să clarifice temele în discuţie cît şi prin recenzarea cu obiectivitate a unor lucrări sau materiale apărute în istoriografia străină care din necunoaştere sau în mod tendenţios denaturează sau prezintă în mod eronat personalităţi sau perioade din istoria patriei.

Sînt necesare în continuare eforturi pentru prezentarea călătoriilor de documentare, a schimburilor de experienţă şi a manifestărilor ştiinţifice care au loc în ţară şi peste hotare, a informării prompte asupra activităţii comisiilor mixte ale istoricilor români cu cei din ţările socialiste, a aportului cercetătorilor sau delegaţiilor noastre, a relevării punctelor de vedere al istoriografiei româneşti în cadrul acestor întîlniri, cît şi pentru înfăţişarea izvoarelor şi materialelor inedite din arhivele şi bibliotecile străine care pot aduce clarificări asupra multor aspecte din istoria naţiunii noastre.

Prezentarea majorităţii dezbaterilor, a problematicii variate care există în planurile Academiei de ştiinţe sociale şi politice, a centrelor şi institutelor de cercetare, a catedrelor universitare, a muzeelor şi arhivelor din ţară este o datorie a redacţiei noastre. Publicarea programelor analitice, a cursurilor de istorie de la facultăţi şi licee, a recenzării unor cursuri apărute la tipografiile universităţilor sau manuale apărute în Editura didactică şi pedagogică în lumina ultimelor realizări ale istoriografiei româneşti ar avea menirea să contribuie la îmbunătăţirea şi completarea lor.

Împrospătarea permanentă a rubricilor „Recenzii", „Revista revistelor", „Însemnări" şi „Buletin bibliografic" care urmează să prezinte metodic şi „la zi" variata şi bogata activitate editorială în domeniul nostru de specialitate, va constitui o sarcină deosebită a colectivului redac-

---

[32] „Scînteia", anul XLIV, nr. 10,163 din 24 aprilie 1975.

[33] Nicolae Ceauşescu, *Cu privire la activitatea politico-ideologică şi cultural educativă de formare a omului nou, constructor conştient şi devotat al societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a comunismului în România*, p. 67.

ţional. Aceste rubrici care au un important rol ca instrumente de lucru pentru specialişti pot însemna totodată un bun prilej de apreciere a valorii autentice a cărţilor prezentate, de discutare a punctelor de vedere enunţate sau de criticare a lucrărilor mai puţin realizate, a părţilor nereuşite, sau reluarea sub altă formă şi titlu a unor teme valorificate anterior.

Acumulînd în decursul celor trei decenii o experienţă folositoare, luînd în consideraţie atît realizările cît şi lipsurile, neîmplinirile, lărgind cercul colaboratorilor cu cadre din cercetare, facultăţi şi şcoli din întreaga ţară care s-au dovedit pasionaţi în studierea trecutului ne propunem în continuare — în lumina hotărîrilor Congresului al XI-lea, al programului partidului — valorificarea la un nivel superior a noilor cercetări, evidenţierea metodologiei marxiste, a teoriei şi filosofiei istoriei, informarea şi critica ştiinţifică corectă asupra amplului program editorial în domeniul istoriografiei noastre.

APERÇU GÉNÉRAL DES PRINCIPALES PUBLICATIONS ROUMAINES D'HISTOIRE. „REVISTA DE ISTORIE" — — RÉALISATIONS ET PERSPECTIVES LORS DE SON 30-e ANNIVERSAIRE

RÉSUMÉ

L'étude passe en revue les publications roumaines d'histoire depuis „Arhiva Românească" (Les Archives Roumaines) de M. Kogălniceanu (1840) et „Magazin istoric pentru Dacia" (Magazin historique pour la Dacie) de Nicolae Bălcescu jusqu'à „Revista istorică" (La Revue historique) de Nicolae Iorga et „Revista istorică română" (La Revue historique roumaine) qui ont illustré l'activité des spécialistes de ce domaine pendant la période de l'entre-deux-guerres. On fait des appréciations succintes sur leurs orientations, sur leur rôle dans la création d'écoles d'histoire ainsi que sur leur contribution au développement de l'historiographie roumaine.

On accorde une attention spéciale aux conditions dans lesquelles a paru la revue „Studii" (Etudes), l'actuelle „Revista de istorie" (Revue d'histoire), celles de mutations économiques, politiques et sociales importantes qui ont eu lieu en Roumanie après 1944, de création d'une culture nouvelle socialiste après 1948.

Après avoir relevé les étapes parcourues par cette publication représentative de l'historiographie roumaine contemporaine, de même que ses succès et ses lacunes, l'étude s'arrête à la thématique de la dernière décennie, où, à la lumière des nouvelles orientations du IX-e Congrès, l'on a obtenu des réalisations importantes dans la création de rubriques et la publication de numéros consacrés à des moments décisifs ou à des personnalités marquantes de l'histoire de la patrie et de l'histoire universelle.

On souligne les objectifs prioritaires de la revue, en tant que publication de la section d'histoire et d'archéologie de l'Académie des sciences sociales et politiques, sur le plan du développement plus avant de l'historiographie roumaine,de l'élaboration des traités d'histoire de la Roumanie, d'histoire universelle, de même que les tâches qui lui incombent en vue du XV-e Congrès mondial des historiens de 1980 qui aura lieu à Bucarest.

RELAȚIILE ROMÂNO-BELGIENE ÎNTRE 1859—1878

DE

AUREL FILIMON

Cu prilejul vizitei în România a regelui Bodouin al Belgiei, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că „între popoarele noastre au existat din cele mai vechi timpuri legături de prietenie, bazate pe dorința sinceră de colaborare, pe stimă și respect reciproc"[1]. Afirmația se bazează pe realitatea istorică, pe faptul că începutul relațiilor între cele două popoare este departe de timpurile noastre, iar evoluția lor a fost într-o continuă și evidentă ascensiune.

Relațiile româno-belgiene sînt atestate documentar în secolele XIV XVI, atunci cînd între orașe belgiene și orașe românești se făceau intense schimburi comerciale [2]. Ele n-au putut continua însă în același ritm datorită ocupației străine, cunoscută de ambele popoare. În anul 1830 Belgia s-a eliberat, prin revoluție, de ocupația străină, ceea ce i-a permis să dea relațiilor sale cu România o altă formă. Prin consulatele stabilite în principalele orașe românești, Galați și București [3], la care se adaugă mai tîrziu și altele, s-a dat o primă formă organizată și cea mai convenabilă, acestor relații. Totodată a început și acțiunea de modificare a caracterului lor, din relații economice și culturale ele tind să devină treptat relații cu un pronunțat aspect politic. În acest sens se poate remarca o activitate diplomatică deosebită a Belgiei. Situația ei de stat independent i-a permis să acționeze și să aibă inițiative. Au rezultat de aici, atît stabilirea unei bune rețele consulare, cît și dezvoltarea schimburilor comerciale.

Cu toată această activitate, ar fi greșit să se înțeleagă că numai Belgia era interesată în aceste relații. Deși depindeau de Poarta otomană, Principatele, cercurile politice, și-au adus contribuția, cu forțele lor de atunci, la dezvoltarea acestor relații. Este suficient de amintit aici simpatia de care se bucura Belgia în țările române, faptul că despre revoluția ei se vorbea ca de un exemplu demn de urmat.

Contribuția părții române la dezvoltarea relațiilor cu Belgia a fost mai evidentă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Aceasta a fost

---

[1] Scînteia, XLVI, 10620, din 12 octombrie 1976.

[2] Vezi, S. Goldenberg, *Comerțul. Producția și consumul de postav în țările române (sec. XIV prima jumătate a secolului al XVII-lea)*, în Studii, 21, nr. 5, 1971.

[3] Am respectat ordinea cronologică a deschiderii consulatelor. Vezi, *Reprezentanțele diplomatice ale României*, Vol. I, București, 1967, p. 284—300. A. Filimon, *Stabilirea consulatelor belgiene în România* în „Analele Univ. Al. I. Cuza", Iași, T. XVII, Istorie, 1971, fasc. 2, p. 225—231.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 31, Nr. 2, p. 223—239, 1978

o consecinţă firească a marilor evenimente care au avut loc în istoria ţării noastre: Unirea şi proclamarea independenţei. Urmarea imediată a acestora a fost sporirea rolului diplomaţiei româneşti pe toate planurile, o evidentă participare la dezvoltarea relaţiilor româno-belgiene, fapt pe care dorim să-l prezentăm în articolul de faţă.

Tema n-a constituit, pînă acum, obiectul unui studiu special, deşi problemele care s-au pus în acest cadru merită atenţie din cel puţin două motive. În primul rînd, pentru că diplomaţia română şi-a făcut simţită prezenţa, în cadrul relaţiilor dintre cele două ţări, într-o manieră nemaiîntîlnită. În al doilea rînd, pentru că este interesant modul cum partea belgiană a analizat aceste mari evenimente din istoria României şi consecinţele lor în cadrul acestor relaţii.

Subiectul ridică cîteva probleme de documentare. În mod normal, cînd se tratează o asemenea problemă, trebuie să se facă apel la documentele diplomatice emanate din cancelariile ambelor state. Există însă, în cazul de faţă, unele dificultăţi generate de situaţia în care se găseau Principatele. Lipsa unui aparat diplomatic specializat, cu preocupări numai pentru relaţiile cu Belgia, cel puţin la nivelul consulatelor, este marcată de lipsa de documente diplomatice în arhivele noastre. În schimb, activitatea diplomatică a partenerei, desfăşurată în alte condiţii, ale unei ţări independente, este reflectată şi în numărul mare de documente aflate în arhivele sale. În această situaţie apelul la documentele belgiene se impune fără a avea însă posibilitatea coroborării cu cele româneşti, pentru întreaga perioadă tratată. Dealtfel, analiza documentelor diplomatice belgiene, făcute şi cu alte prilejuri, ne-a convins de modul obiectiv de prezentare a situaţiei din Principate. Departe însă de noi intenţia de a pleda pentru îndepărtarea coroborării. Ne gîndim însă că, în situaţia ei de stat mic şi neutru, Belgia nu avea interese politice deosebite, ceea ce ne face să credem în prezentarea mult mai aproape de realitate a tuturor evenimentelor. Aceasta cu atît mai mult cu cît este vorba de relaţiile directe, de luarea unor decizii cu consecinţe mai largi, ceea ce nu se putea face fără cunoaşterea exactă a situaţiei.

Deci, lipsa unor documente diplomatice româneşti cu referiri la subiect situează documentele belgiene pe primul loc, ele fiind sursa documentară principală a articolului de faţă.

Aşa cum am afirmat mai sus, Unirea şi Independenţa, evenimente cu multiple şi reale consecinţe pentru evoluţia ulterioară a României, au contribuit direct la modificarea caracterului şi dezvoltarea relaţiilor cu Belgia. Evident, între consecinţele unuia şi a celuilalt eveniment există deosebiri de principii şi de modalităţi de a pune şi rezolva problemele, ceea ce presupune o tratare diferenţiată.

Începutul acestor modificări îşi au originea în perioada de pregătire a actului de la 24 ianuarie 1859. În toiul evenimentelor, analizate cu multă atenţie de către diplomaţia belgiană, pentru relaţiile dintre cele două ţări s-au pus cîteva probleme de importanţă deosebită.

Atît cercurile politice cît şi opinia publică belgiană au cunoscut, înainte de 24 ianuarie, ideile Unirii. Prin „L'Étoile du Danube", care a

apărut la Bruxelles din anul 1856, erau cunoscute ideile şi dorinţa românilor de a crea un stat naţional. De asemenea, presa belgiană — unele ziare primind informaţii şi din surse guvernamentale (cazul lui „L'Indépendance belge") — a informat pe larg cititorii despre aspiraţiile românilor, contribuind la apropierea între cele două popoare. Se creează astfel o legătură intimă mai strînsă, pentru că un popor care şi-a cîştigat independenţa şi fiinţa sa naţională pe cale revoluţionară nu poate privi decît cu simpatie acţiuni asemănătoare ale unui alt popor. Şi dacă avem în vedere că acest popor făcea parte din ginta latină, legătura pare şi mai strînsă.

Pregătirea Unirii a preocupat în mod deosebit şi diplomaţia belgiană. Numărul mare de documente, referitoare la acest eveniment, reliefează cît se poate de bine un anume interes. Pentru aceasta au pledat în primul rînd bunele relaţii existente pînă atunci între Belgia şi Principate — în anul 1858 ea ocupa locul al IV-lea în comerţul nostru extern[4] — cît şi posibilitatea dezvoltării lor în viitor. Cu alte cuvinte, am putea spune că este un merit al guvernului belgian că nu s-a mulţumit numai cu înregistrarea evenimentelor, ci a făcut o analiză temeinică din care au rezultat concluzii interesante.

Analizate prin prisma relaţiilor existente şi a interesului pentru acestea, rapoartele diplomatice belgiene[5] pun în lumină, atît posibilitatea dezvoltării acestora, pe noi baze, cît şi a raporturilor Belgiei cu întreaga zonă sud-est europeană. În acest sens, merită remarcată observaţia consulului belgian de la Bucureşti — acceptată de guvern — care spunea că „problema Principatelor dunărene are după ultimele evenimente (războiul Crimeei — n.n.A.F.) o mai mare importanţă şi destinul politic al acestei ţări exercită o mare influenţă asupra relaţiilor comerciale europene"[6].

Pregătirea Unirii a evidenţiat şi începutul unei activităţi, de un fel deosebit, a diplomaţiei române. Deşi neoficiale, acţiunile de acest fel au avut valoarea lor în cadrul relaţiilor cu Belgia. În acest sens, trebuie remarcată, mai întîi, atitudinea oamenilor politici ai vremii faţă de această ţară, pe care cei mai mulţi o simpatizau şi vedeau în ea un model de organizare viitoare a României. În acest timp o asemenea acţiune a preocupat pe mulţi, iar unii, dintre cei care pregăteau Unirea şi erau adepţii prinţului străin, au văzut în Filip de Flandra omul potrivit pentru realizarea acestei viitoare organizări.

Simpatia faţă de Belgia, din considerentele menţionate, la care se pot adăuga şi altele, s-a manifestat de mai multe ori. În mod cu totul deosebit s-a manifestat cu prilejul vizitei în Principate a ambasadorului belgian la Constantinopol, Blondeel. Sosit la Bucureşti în decembrie 1856, el a fost primit cu multă atenţie. „La sosire — raporta din Bucureşti consulul Poumay — Excelenţa sa a fost primit cu multă atenţie şi ceea

---

[4] Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de la Belgique (în continuare Arch. M.A.E.B.) Dos. 988, Rapoartele pe anii 1856, 1857 şi 1858. Vezi şi A. Filimon, *Schimburile comerciale între Belgia şi Principatele române*, în „Analele Univ. Al. I. Cuza", Istorie, III, T. XIX, 1973, fasc. 1.

[5] Unele documente diplomatice belgiene au fost publicate şi de noi. Vezi. A. Filimon, *Documente diplomatice belgiene despre Unirea Principatelor*, în „Revista de Istorie", T.24, nr. 1, 1974.

[6] Arch. M.A.E.B. Correspondance Politique Legations-Roumanie, T.I. (1852—1856), doc. 27 august 1855.

ce este mai semnificativ (a fost primit — n.n.A.F.) chiar de către Prinţul Caimacam şi de miniştrii săi, de marea boierime şi de şefii tuturor partidelor politice"[7].

Discuţiile purtate de Blondeel n-au fost consemnate toate. În timpul vizitei se ştie însă că „el a stabilit legături şi contacte cu numeroase cercuri şi persoane"[8]. Toate acestea i-au permis crearea unei imagini de ansamblu asupra situaţiei de aici. De notat însă că el n-a făcut recomandări politice, insista doar asupra redeschiderii consulatului de la Galaţi, care fusese mutat în anul 1842 la Bucureşti, şi asupra înfiinţării unui consulat la Brăila[9]. Argumenta aceasta prin relaţiile comerciale existente între cele două ţări care, în cea mai mare parte, se făceau prin porturile de la Dunăre. Pe de altă parte, nu poate fi neglijat şi un alt fapt. Bun diplomat şi bun cunoscător al situaţiei din Principate, Blondeel n-a scăpat din vedere momentul favorabil[10] care se oferea pentru dezvoltarea relaţiilor cu Principatele şi într-o altă formă nu numai comercială.

Situaţia Principatelor, în anul 1856, nu permitea o acţiune amplă din partea diplomaţiei şi a cercurilor politice. Oferirea tronului lui Filip de Flandra, în anul 1857, a fost însă cea mai elocventă dovadă a simpatiei de care se bucura Belgia la noi.

Înfăptuirea actului de la 24 ianuarie 1859 a marcat o cotitură radicală în cadrul relaţiilor dintre România şi Belgia. La aceasta şi-au adus o contribuţie esenţială ambele partenere, prin acţiuni care merită atenţia cuvenită.

Un prim şi important act a fost cel din 13 februarie 1859 prin care Belgia a ridicat consulatul din Bucureşti la rangul de Consulat general cu jurisdicţie asupra ambelor principate. Guvernul belgian n-a dat prea multe explicaţii privind hotărîrea sa. În nota din 28 februarie 1859, adresată consulului de la Galaţi şi vice-consulului de la Brăila se spunea doar că „experienţa a demonstrat necesitatea acestei măsuri"[11].

Hotărîrea guvernului de la Bruxelles are, după părerea noastră, o dublă semnificaţie. În primul rînd, credem că prin aceasta Belgia a recunoscut Unirea şi pe Al. I. Cuza, întrucît acreditarea diplomatului său pe lîngă domnitor depăşea graniţele vechilor reguli stabilite de Poartă pentru diplomaţii străini. În al doilea rînd, a fost modificat, de acum, caracterul relaţiilor cu Principatele. Experienţa la care se referea nota nu putea să fie numai de natură comercială. Dealtfel, urmărită prin prisma acţiunilor mai vechi, ale diplomaţiei belgiene, prin statisticile comerciale, care menţionează o sporire a numărului de vase belgiene în porturile româneşti de la 4 cîte erau în 1839 la 9 în 1858 şi menţinerea unei medii anuale de

---

[7] Ibidem, doc. 255. Vezi şi D. A. Sturdza, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. V, Bucureşti, 1890, p. 1079, depeşa din 9 iunie 1857. Pentru amănunte privind activitatea lui Blondeel vezi foarte documentatul studiu, Gh. Platon, *Le diplomat belge Edouard Blondeel Van Cuelebroeck dans les Principautés roumaines (1856—1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", T. XVI, nr. 1, 1977, p. 43—66.

[8] Gh. Platon, *Nicolae Suţu şi Unirea Principatelor*, în „Analele Univ. Al. I. Cuza", Iaşi, Istorie, III, T. XVIII, 1972, fasc. 1, p. 62.

[9] Arch. M.A.E.B. Correspondance... Roumanie, T. II, (1858—1860), doc. 216 şi 217.

[10] J. Poumay remarca şi el că „nu există nici o îndoială asupra simpatiei naţiunii române faţă de Belgia". Doc. 197.

[11] Arch. M.A.E.B. Dos. 989, T.I, doc. 195.

20000 de florini[12] la exportul pe piaţa românească, hotărîrea este şi mai mult justificată. Existau deci interese deosebite ca relaţiile cu Principatele să fie cît mai bune.

După realizarea Unirii, cînd activitatea diplomaţiei a fost pusă pe noi baze de către Al. I. Cuza, cînd se poate vorbi „de o diplomaţie românească, unitară şi oficială, cu activitate neîntreruptă"[13], contribuţia Principatelor la dezvoltarea relaţiilor cu Belgia este un fapt şi mai evident. Sub conducerea directă a domnitorului şi din iniţiativa lui — fapt subliniat de foarte multe ori de documentele diplomatice belgiene — au fost discutate, prin intermediul consulatului de la Bucureşti, chestiuni de interes reciproc. Este pentru prima dată cînd între Principate şi Belgia se discută în acest mod, de la egal la egal.

Dintre problemele discutate s-au detaşat două. În primul rînd, a fost discutată o problemă financiară. Recunoscîndu-l pe Jacques Poumay ca bun specialist în acest domeniu[14], Cuza i s-a adresat lui în momentul cînd a început să se preocupe de organizarea finanţelor Principatelor unite. Se va dovedi însă că nu acesta a fost singurul motiv. Între Cuza şi Poumay au fost purtate discuţii mai ample în vederea încheierii unui împrumut extern pe piaţa belgiană.

Problema aceasta a fost considerată deosebit de serioasă, motiv pentru care a fost raportată la Bruxelles cu foarte multe amănunte. Mai multe rapoarte, din anul 1859, au prezentat sub diferite aspecte atît chestiunea financiară propriu-zisă cît şi situaţia din Principate. Din aceasta se poate deduce opţiunea lui J. Poumay pentru rezolvarea ei, cît şi raporturile foarte bune dintre el şi domnitor.

În anul 1859 guvernul belgian n-a dat nici un răspuns. Cînd a fost reluată discuţia, în anul 1864, s-a dat un răspuns negativ, din motive legate direct de situaţia internaţională, atunci izbucnînd războiul pruso-austro-danez, care a fost în atenţia specială a Belgiei. Tergiversarea răspunsului n-a avut la bază, deci, considerente de alt ordin. Din analiza făcută de guvernul belgian a situaţiei Principatelor, mai ales a situaţiei internaţionale, s-a desprins cu claritate ideea că problema financiară depăşea aspectul strict economic. Aceasta se vede, dealtfel, chiar din rapoartele consulului de la Bucureşti, care sublinia de nenumărate ori că domnitorul Cuza urmăreşte mai mult decît simpla unire. Martor ocular al evenimentelor din Principate, urmărindu-i cu mare atenţie reformele, politica internă şi externă, consulul Poumay îl prezenta pe domnitor ca pe un om al noului, omul care vrea să scoată ţara din vechea ei stare de dependenţă. Or, aceasta însemna opunere faţă de marile puteri, faţă de hotărîrile luate de ele, fapt care nu era fără consecinţe. Se pare că tocmai la aceste consecinţe s-a gîndit guvernul belgian, punînd în balanţă situaţia Belgiei, de stat mic şi neutru, cu simpatia faţă de Unire şi cu situaţia internaţională de ansamblu.

---

[12] Ibidem, Dos. 992, T.I, Rapoartele consulare pentru perioada 1840—1859. Vezi şi C. Buşe, *Comerţul exterior prin Galaţi sub regimul de porto-franc (1837—1883)*, Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1976.

[13] D. Berindei, *Din începuturile diplomaţiei româneşti moderne*, Edit. politică, Bucureşti, 1965, p. 138.

[14] J. Poumay a fost numit consul al Belgiei în anul 1852. El venise însă cu mult timp înainte în Moldova, unde s-a ocupat de afaceri financiare. L. Boicu, *Austria şi Principatele române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1972, p. 303.

S-ar putea foarte bine ca în anul 1859 şi în anii următori, rezolvarea problemei financiare să fi depins în mare parte şi de o altă chestiune. O va demonstra cea de-a doua problemă discutată direct între Cuza şi consulul belgian. Din iniţiativa Ministerului de Externe al Belgiei, încă din anul stabilirii consulatului de la Bucureşti (1842), s-a discutat şi problema deschiderii a încă două consulate la Iaşi şi Craiova. După 24 ianuarie 1859, dar mai ales după înfiinţarea Consulatului general de la Bucureşti, Ministerul de Externe belgian a reluat proiectul respectiv. Ca o primă necesitate, acum, era considerat consulatul de la Iaşi. În acest sens, Poumay a primit sarcina de a studia situaţia şi a face recomandările de rigoare. În ziua de 16 februarie 1859, la numai trei zile după ridicarea la rangul de consul general, el raporta la Bruxelles o primă constatare. După părerea lui, deschiderea acestui consulat era o necesitate de prim ordin. „Este foarte urgent — se spunea în raport — să ne gîndim la Iaşi, întrucît nu avem pe nimeni acolo (persoană oficială — n.n.A.F.) şi raporturile noastre cu această parte (a Principatelor — n.n.A.F.) tind să se dezvolte din zi în zi"[15].

Necesitatea consulatului n-a fost motivată numai prin stadiul existent al raporturilor economice. Subliniind încă o dată că „Principatele au intrat pe un drum nou" şi că „ele vor să se degajeze de toate necazurile pricinuite de diversele ocupaţii militare"[16], se aveau în vedere perspectivele relaţiilor dintre cele două ţări. Tocmai de aceea, proiectul belgian a fost prezentat domnitorului în cadrul unei întrevederi a acestuia cu diplomatul belgian.

În urma discuţiilor, care au fost prieteneşti ca întotdeauna, Poumay a raportat la Bruxelles cu mare satisfacţie, acordul domnului la propunerea făcută. „Prinţul Cuza mi-a spus că i-ar fi foarte agreabil dacă un agent belgian ar fi numit la Iaşi" [17]. Din raportul diplomatului belgian nu reiese dacă au fost stabilite, în cadrul întrevederii sau mai tîrziu, detaliile tehnice ale înfiinţării consulatului. Se ştie însă că guvernul belgian a primit cu mare satisfacţie cele anunţate de la Bucureşti şi a trecut imediat la stabilirea măsurilor care se impuneau. Din păcate, consulatul n-a putut fi deschis decît în anul 1874 [18], motivele amînării fiind de ordin financiar [19], guvernul neprimind aprobarea fondurilor necesare funcţionării consulatului.

Cele două probleme, chiar dacă au rămas nerezolvate, din motive care n-au depins numai de voinţa celor ce le-au ridicat, au evidenţiat interesul pentru modificarea cursului relaţiilor. De asemenea, au fost tot mai evidente tendinţele Belgiei de a avea relaţii directe cu Principatele, ceea ce înseamnă o evaluare exactă şi corectă a actului de la 24 ianuarie 1859. Faptul că problemele respective au fost discutate cu domnitorul şi că s-a ţinut cont de opinia acestuia, este dovada recunoaşterii noii stări a Ţărilor române, a însuşirii ideii că Unirea a însemnat începutul unui nou drum în istoria României.

---

15 Arch. M.A.E.B. Dos. 992, doc. 49. Raportul evidenţiază dezvoltarea economica a oraşului Iaşi, cu date concrete mai ales pentru comerţ.

16 Ibidem.

17 Ibidem, doc. 50.

18 Ibidem, Dos. 994, doc. din 3 august 1874.

19 Proiectul guvernului a fost prezentat Camerei reprezentanţilor în anul 1859. A fost respins pe motiv de cheltuieli suplimentare. S-a cerut însă extinderea jurisdicţiei consulatului de la Galaţi şi s-a acceptat.

Unirea Principatelor a avut o mare importanţă şi pentru relaţiile economice dintre cele două ţări, creîndu-se posibilitatea pentru dezvoltarea, în primul rînd, a schimburilor comerciale. Rapoartele trimise de către diplomaţii belgieni, în special cele ale consulului de la Galaţi şi ale vice-consulului de la Brăila, au atras atenţia asupra mutaţiilor intervenite în cadrul comerţului românesc după 24 ianuarie [20]. În acelaşi timp, negustorii belgieni, cu precădere cei din Anvers, prin intermediul camerelor de comerţ, s-au referit de multe ori „la importanţa schimburilor pe care le facem cu Principatele prin porturile Galaţi şi Brăila" [21]. Din aceste considerente ei au cerut instituirea unei linii directe şi permanente între Anvers şi Galaţi. Prin înfiinţarea acestei linii, în anul 1859, numărul vaselor sub pavilion belgian, sosite la Galaţi şi Brăila, a crescut de la 9, cîte erau în 1858, la 12 în anul 1859 [22].

Prin toate evenimentele care au avut loc în anul 1859, din care se remarcă mai strînsa apropiere între cele două partenere, diplomatică şi economică, s-au creat toate condiţiile necesare intensificării schimburilor comerciale. Faţă de anii trecuţi [23], s-au înregistrat salturi valorice deosebite, atît la importul din Principate, cît şi la export. În acest an numai, negustorii belgieni au adus pe piaţa Principatelor, conform statisticilor lor, 175 733 kile zahăr rafinat, 92 667 kile zahăr pudră, 795 bucăţi sticlă, 242 148 kile fier şi una ladă cu arme [24] şi au cumpărat de aici 248 160 kile de cereale [25].

Dacă avem în vedere numai aceste date, se poate afirma că există o anumită reciprocitate de interese mult sporită faţă de anii trecuţi. Pe de altă parte, se poate spune că şi Principatele îşi aduc o contribuţie mai substanţială la dezvoltarea acestor schimburi. Interesul mai ales pentru comerţul cu cereale, măsurile luate de Cuza prin reformele sale au facilitat negustorilor belgieni toate condiţiile pentru activitatea lor. Prin intensificarea vînzării acestor produse către negustorii belgieni s-au creat condiţii şi pentru comerţul de tranzit. Datorită acestora, portul Anvers a devenit încă de acum un antrepozit al cerealelor româneşti, „intermediarul pentru revînzarea grîului şi orzului" [26], în alte părţi ale Europei.

Din păcate intensitatea comerţului nu s-a menţinut la acelaşi nivel în anii care au urmat. Datorită concurenţei marilor state capitaliste, Belgia a fost nevoită să-şi reglementeze relaţiile pe baza unor tratate comerciale [27] prin care a căutat să-şi asigure comerţul său. Departe de noi gîndul de a vedea în aceste tratate altceva şi de a le evalua pentru comerţul general al Belgiei. Vom spune doar că pentru comerţul cu ţara noastră,

---

[20] Consulul de la Galati se referea la intensificarea schimburilor comerciale a Principatelor, „la politica economică a lui Cuza, care era favorabilă dezvoltării comerţului". Arch. M.A.E.B. Dos. 992, Tome II, doc. 20 şi 28.

[21] Ibidem, doc. 1.

[22] Ibidem, doc. 28.

[23] Vezi A. Filimon, *Schimburile comerciale* ... în „Analele Univ. Al. I. Cuza", Iaşi, storie, III, T. XIX, 1973.

[24] Arch. M.A.E.B. Dos. 992, Tome II, doc. 28.

[25] Ibidem. Sînt cuprinse în calcul numai cerealele rămase în Belgia.

[26] C. Buşe, *op. cit.*, p. 109.

[27] Au fost încheiate următoarele tratate : 1 mai 1861 cu Franţa, 28 iunie 1862 cu Spania 28 martie 1863 cu Zollverein-ul, 9 aprilie 1863 cu Italia, 12 mai 1863 cu Olanda, 20 mai 1863 cu S.U.A. Vezi, S. van de Weyer, *Histoire des relations extérieurs depuis 1830*, în Patria Belgica tome II, Bruxelles, 1878, p. 358.

care nu putea încheia un asemenea tratat datorită dependenței sale față de Poartă, ele n-au avut efecte pozitive. În acest sens, menționăm tratatul din 20 mai 1863 încheiat cu S.U.A. prin care cerealele americane au fost admise pe piața belgiană [28]. Fără îndoială că cerealele românești n-au putut concura cu cele americane, dar menționarea lor în rapoartele consulilor — chiar și fără datele statistice de rigoare ne permite să credem în continuarea vînzării lor pe piața belgiană, chiar și în cantități mai mici. Esențial rămîne faptul că relațiile nu s-au întrerupt. Dealtfel, aceleași rapoarte menționează și venirea în continuare, la Galați și Brăila, a unor vase sub pavilion belgian.

Scăderea intensității schimburilor comerciale n-a afectat relațiile de ansamblu între cele două țări. Din cele prezentate se poate vedea modificarea survenită prin care comerțul nu mai era singura modalitate de manifestare a relațiilor dintre ele. Încă din timpul pregătirii Unirii, dar mai ales după realizarea acesteia, activitatea diplomaților belgieni, acreditați în țara noastră, nu se mai rezuma nici ea numai la probleme strict economice. Consulul Poumay mai ales, unul dintre străinii adepții ai Unirii și prieten al poporului român, a făcut totul pentru ca relațiile politice să primeze. După cum spunea, el se bucura de mare încredere și simpatie din partea domnitorului. Era unul dintre diplomații străini cu care oamenii politici ai vremii au discutat multe probleme de interes reciproc. Din rapoartele sale, în care sînt prezentate evenimentele vieții politice din Principate, în timpul domniei lui Cuza, se poate deduce strădania lui de a nu înșela pe cei care aveau încredere în el. Datorită lui, pe toată perioada anilor 1859—1866 relațiile cu Belgia s-au dezvoltat. S-a dovedit prin aceasta că ridicarea consulatului din București la rangul de consulat general a corespuns unei anumite necesități și unui anumit interes, din partea guvernului belgian, pentru aceste relații.

Din considerente de acest gen a fost urmărită și viața politică internă, din ultimii ani de domnie ai lui Cuza. O mare importanță a fost acordată însă demisiei domnitorului, căutîndu-se, în primul rînd, evaluarea consecințelor pentru relațiile dintre cele două țări.

Anunțată la Bruxelles în ziua de 11 februarie 1866, abdicarea a produs emoție guvernului belgian și cercurilor politice. Spațiul nu permite o prezentare în detaliu a acestei probleme și a modului cum a fost apreciat evenimentul în toată complexitatea lui. Remarcăm doar interesul deosebit, cum am spus mai sus, văzut prin prisma relațiilor dintre cele două țări. Din documentele diplomatice belgiene se desprinde clar intenția de a nu întrerupe, în nici un caz, relațiile cu Principatele. Toată lumea politică, în primul rînd cei mai bine avizați, erau însă de acord că vor interveni elemente noi peste care nu se va putea trece chiar foarte ușor.

Un element nou a fost intenția manifestată a cercurilor politice românești de a-i oferi tronul, din nou, lui Filip de Flandra. În rapoartele sale din 11 și 12 februarie 1866, consulul Belgiei de la București informa despre intențiile acestor cercuri. La 11 februarie el scria că „în acest moment

---

[28] În anul 1858 Belgia a decretat libertatea completă a comerțului de tranzit pentru cereale. Ea devenea astfel un important loc de pătrundere în Europa a cerealelor americane Prin această lege volumul comerțului ei cu cereale a sporit la 9,82 % în anul 1861 și apoi la 16,40 %, în anul 1868. Vezi, S. Capelles, *Le volume du commerce extérieure de la Belgique. 1830—1913*, Bruxelles f. an, p. 246.

(ora trei după amiază — n.aut.) deputații (? !) sînt reuniți pentru a aproba dispozițiile care trebuiesc luate. Am fost asigurat de diverse părți că, Camera va proclama pe A.S.R. contele de Flandra ca rege (? !) al României"[29]. O zi mai tîrziu raporta că „Filip de Flandra a fost ales domnitor al Principatelor unite"[30]. Totodată anunța guvernul său că „o delegație a fost aleasă special pentru a merge la Bruxelles spre a-i oferi A.S. coroana Principatelor"[31].

Exceptînd folosirea termenului de rege, consulul belgian n-a greșit cu nimic și face dovada unei bune cunoașteri a problemei. Cercurile politice românești – fapt recunoscut de către I.C. Brătianu și C.A. Rosetti[32] — s-au gîndit din nou la contele de Flandra dorind și de data aceasta — poate mai mult decît în 1857 să dea țării o organizare asemănătoare cu a Belgiei și să salveze Unirea. De altfel, însuși rațiunea pledoariei lui Poumay pentru prințul străin n-a pledat special pentru prințul belgian era aceeași. Pentru el un asemenea prinț reprezenta garanția menținerii unității celor două Principate.

Fără îndoială că un mare rol în cadrul proiectelor de aducere a unui prinț străin la tronul Principatelor a avut simpatia față de Belgia. Nu s-ar putea spune însă cu exactitate care este raportul dintre această simpatie și relațiile dintre cele două țări. După cum nu s-ar putea răspunde dacă relațiile ar fi fost mai bune, sau mai puțin bune, în cazul acceptării. Există o singură certitudine și anume plasarea Belgiei, prin propunerea făcută, într-o situație mai delicată decît în 1857. Documentele diplomatice nu sînt prea edificatoare în a prezenta cu detalii părerile regelui, a guvernului și a oamenilor politici influenți față de această chestiune. Se cunosc însă unele date privind interesul față de ceea ce s-a întîmplat în continuare și față de reacția pe plan internațional. Din urmărirea, mai ales a situației internaționale, a atitudinii marilor puteri față de Principate, la care s-a adăugat și pregătirea diplomatică intensă a războiului pruso-austriac, Belgia a înțeles că era nevoie de multă prudență. Din informațiile primite de la diplomații săi, guvernul și regele (de data aceasta multe rapoarte au fost prezentate și regelui) au stabilit că situația era mult prea complicată. Analizînd toate acestea prin prisma situației deosebite a Belgiei, a neutralității ei, la 26 februarie, în numele contelui de Flandra, prin ambasada de la Paris, guvernul belgian a răspuns negativ[33].

Răspunsul Belgiei a creat, este adevărat, o anumită derută, dar n-a modificat cu nimic fondul general al relațiilor române belgiene. La Bruxelles

---

[29] Arch. M.A.E.B. Correspondance... Roumanie, T. II(1861—1870), doc. 47.

[30] Ibidem, doc. 49.

[31] Ibidem.

[32] Vezi declarațiile lui I. C. Brătianu și C. A. Rosetti „Românul", 7 februarie și 24—25 martie 1869.

[33] Arch. M.A.E.B. Correspondance... Roumanie, T. II (1861—1870) doc. 49 și 50. În răspunsul guvernului belgian se spunea „Le comte de Flandre part pour Rome; son voyage était décidé depuis longtemps et toutes les dispositions (sont) pris. Son Altesse Royale ne croit pas pouvoire accepter l'offre si flateux du peuple (? !) roumain, dont elle est cependent fort reconnaissante et dont le Roi aussi est extrémément touché. Sa Majesté et son Auguste Frère, feront toujours de voeux pour le bonheur et la prosperité des Principautes". Se confirmă prin aceasta cele spuse de T. V. Riker „Filip de Flandra a refuzat categoric tronul înainte de a pleca din Bruxelles" (*Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, București, f.an, p. 627.)

s-a dorit foarte mult ca relațiile stabilite să continue în aceeași manieră și chiar au continuat. Singura problemă mai deosebită a fost cererea guvernului român, sugerată de prințul Carol, din anul 1867, ca J. Poumay să fie înlocuit din funcția de consul general la București[34]. Aceasta n-a fost motivată în nici un fel. Se pare că la originea ei a stat dorința unora dintre aceia cu care a discutat Poumay problema aducerii la tron a lui Filip de Flandra. S-ar putea, de asemenea, ca și Carol, în măsura în care a cunoscut unele amănunte, să fi cerut cu insistență înlocuirea. Dealtfel, trebuie spus că, așa cum rezultă din rapoartele sale, Poumay nu l-a agreat deloc pe Carol.

Problema respectivă n-a constituit însă un motiv de rupere a relațiilor. La 24 decembrie 1868 Belgia l-a numit la București pe Pitters Stiegart[35]. Odată cu aceasta s-a rezolvat situația neplăcută. Cu ocazia prezentării scrisorilor de acreditare prințului Carol, s-a văzut clar că ambele părți au căutat să treacă peste cele întîmplate, subliniindu-se, și cu acest prilej, că „raporturile existente și relațiile industriale și comerciale care s-au stabilit așa de ferice între ambele țări nu vor înceta a se extinde în interesul reciproc"[36].

Cele afirmate aveau la bază o realitate concretă, interesele reciproce pentru relațiile economice cît și simpatia de care se bucura Belgia și după 1866. În perioada imediat următoare detronării lui Cuza, ea a continuat să fie un exemplu de organizare din care s-au inspirat oamenii politici ai vremii[37]. De asemenea, școlile sale erau căutate de tineri români. La Bruxelles, Liège și Anvers, mulți dintre aceștia s-au format ca specialiști în diferite domenii[38].

Avînd în vedere ansamblul general al relațiilor dintre cele două țări am putea spune că în anii care au urmat după 1868 relațiile dintre ele au cunoscut o și mai mare dezvoltare. Cîteva fapte deosebite întăresc această afirmație. În primul rînd, crearea agenției diplomatice belgiene de la București, în anul 1870, va marca nu numai dezvoltarea de care vorbeam ci și o cotitură radicală. Crearea acestei agenții, care făcea parte din planul mai vechi al guvernului belgian de lărgire a rețelei sale consulare și de reprezentare în România, a fost prima mare dovadă a intenției de a da valențe noi relațiilor dintre cele două țări, a recunoașterii deschise și oficiale a necesității specializării oficiilor diplomatice de la noi din țară. În al doilea rînd, prin crearea consulatelor de la Iași și Craiova[39], în anul

---

[34] Arch. M.A.E.B. Dos. 989, T.I, doc. 237.

[35] Ibidem, doc. 239. Intîrzierea s-a datorat negăsirii persoanei potrivite. La început a fost numit D'Egremont, fostul consul general la Smirna. S-a revenit foarte repede asupra acestei numiri.

[36] Ibidem, doc. 82. Vezi și, *Reprezentanțele diplomatice ale României* vol. I, p. 288

[37] Vezi, *Constituția, legea electorală și organizația judecătorească a Belgiei*, traducere de Teodor Veisa, Iași, 1857. C. C. Angelescu, *Un jurist moldovean uitat, Teodor Veisa*, București, 1938. D. Ionescu, Gh. Țuțui și Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. științifică, București, 1957.

[38] C. Angelescu, *Studenți români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în „Studii și cercetări istorice", 1943, vol. XVIII, p. 119—126. Pentru perioada la care ne referim cel mai reprezentativ elev român al școlilor belgiene a fost Vasile Conta. Vezi, Ana Conta-Kerenbach, *Biografia lui Vasile Conta*, Iași, 1916.

[39] Arch. M.A.E.B. Dos. 994 decretul din 3 august 1874 și Dos. 991 decretul din 29 august 1874. Vezi și A. Filimon, *Stabilirea consulatelor belgiene în România*.

1874, rețeaua consulară belgiană va cuprinde principalele orașe românești, ceea ce este încă o dovadă a interesului față de bunul mers al acestor relații.

La baza acestor decizii au stat, fără îndoială, rațiuni diferite. Au primat și acum rațiunile economice, fără a se neglija însă mutațiile politice. Dacă în perioada anilor 1865—1870 statisticile belgiene nu mai oferă date prea sigure privind valoarea comerțului, menționîndu-se numai numărul de vase belgiene și străine care au încărcat mărfuri de la Galați și Brăila pentru Anvers, nu se poate crede că valoarea acestor schimburi ar fi scăzut foarte mult. Se poate admite, așa cum am spus, doar o scădere de intensitate care pare firească și normală în relațiile dintre două țări.

După 1870 statisticile demonstrează, cu date sigure, sporirea volumului schimburilor dintre Belgia și România. Față de perioada anilor trecuți, pe piața românească au apărut mărfuri belgiene de o mai mare varietate. Primul loc îl deținea tot sticla, urmată de zahăr, amidon și produse textile[40]. Pînă în anul 1875 exportul acestor produse în țara noastră a atins cele mai înalte cote[41]. Alături de acestea au fost aduse însă și multe produse noi: vagoane și șine de tramvai, arme și mașini pentru utilarea fabricilor de zahăr. În anul 1875 valoarea totală a acestora depășea suma de 1300000 de franci[42]. Peste numai un an valoarea totală a exportului belgian în România s-a ridicat la suma de 2175000 de franci, ceea ce reprezintă o creștere, „nu numai față de anul 1875 ci și față de toți anii precedenți"[43].

Prin aceste valori, în importul României, din anul 1876, Belgia ocupa locul al VI-lea, ceea ce ar însemna o dare înapoi. S-ar părea însă că nu acesta era locul ei. Explicația ne-o oferă vice-consulul de la Brăila care arăta că „cea mai mare parte a mărfurilor de proveniență belgiană, veneau pe la Viena, s-au transbordau la Londra, sau veneau pe la Amsterdam-Constantinopol, de unde erau reexpediate prin vapoarele companiei Lloyd. Cele care veneau pe la Viena erau declarate la vamă ca provenind din Austria, iar cele de la Londra ca provenind din Anglia"[44]. Dealtfel, aceasta se va vedea și din insistența cu care diplomații acreditați la noi au cerut restabilirea liniei de vapoare Anvers-Galați", principala cauză a diminuării și durabilității acestor relații"[45].

---

[40] Arch. M.A.E.B. Dos. 991, doc. din 29 iunie 1874.

[41] Ibidem, Dos. 2750, doc. 11, partea a II-a. Statisticile indică următoarele date: sticlă = 50 000 bucăți, amidon = valoare 180 00 de franci, draperii și mătase = 200 000 de franci și zahăr = 20 000 de kilograme.

[42] Ibidem.

[43] Ibidem, doc. 114 bis (anexa). Din suma totală de 2 175 000 de franci, 600 000 fr. reprezenta valoarea armelor, 300 000 fr. șinele și vagoanele și 400 000 fr. mașinile pentru fabrica de la Chitila. Restul erau diferite alte mărfuri.

Pentru mărfurile aduse la Galați, sînt menționate următoarele cantități: 14 lăzi cu oțel (6 751 kg), 625 lăzi amidon (22 060 kg), 375 lăzi luminări (6 440 kg), 200 barili ciment, 1414 barili fier forjat, 269 colete fierărie (14 368 kg), 650 barili cuie, 3 249 colete materiale pentru Sascut (720 193 kg), 14 lăzi cu pate alimentar, 1 ladă ornamente bisericești, 1 colet cu țesături, 34 lăzi cu sticlă, 5 471 lăzi cu sticlărie (6 961 kg), 25 barili zinc. (Cantitățile în kg sînt din aceeași sursă.)

[44] Ibidem.

[45] Ibidem.

Din cele spuse se poate lesne deduce că valoarea mărfurilor de proveniență belgiană sosite în România, în anul 1876, era mult mai mare.

În ce privește importul belgian din țara noastră situația statistică este și mai puțin clară. Lipsa unui consulat românesc în Belgia ne privează de o situație exactă a vînzărilor de produse de la noi în această țară. Știm însă că Belgia cumpăra cereale din România. Nu știm cantitățile, întrucît cea mai mare parte a acestora era încărcată pe vase străine cu destinația Anvers. Nu știm, de asemenea, dacă acestea erau vîndute în Belgia sau erau reexpediate în alte părți. Merită însă de notat, ceea ce diplomații belgieni au recunoscut, că negustorii din această țară erau interesați pentru cerealele și produsele animaliere de proveniență românească.

Intensificarea schimburilor comerciale între România și Belgia s-a făcut într-un moment deosebit. După cum se știe, începînd cu deceniul al VIII-lea al secolului al XIX-lea, România a intrat și mai serios, deschis, pe calea obținerii independenței. În cadrul acestei pregătiri, relațiile cu alte state, mai ales cele comerciale, au avut importanța lor recunoscută. Prin modificările survenite în cadrul politicii economice, prin tratatele comerciale încheiate în perioada anilor 1875—1877, s-a realizat o primă parte a programului de cîștigare a independenței depline. În aceste acțiuni se încadrează organic și relațiile cu Belgia.

Tendințele de independență ale României au fost sesizate și apreciate, de diplomația belgiană, cu mult timp înainte de anul 1877. Încă din anul 1859, consulul Poumay arăta că „Unirea este realizată de o mare adunare populară care disprețuiește toate drepturile de suzeranitate”[46]. În anul 1874, Ministrul de Externe al Belgiei, contele d'Aspremont de Lynden, recunoștea că independența României era „o problemă deloc simplă ci una care ar putea avea serioase consecințe”[47]. El avea în vedere, în primul rînd, consecințele pentru relațiile dintre cele două țări.

Urmărind evenimentele, premergătoare proclamării independenței țării noastre, diplomația belgiană și-a format părerile din care se desprind cîteva idei edificatoare pentru a demonstra și o anumită simpatie cu cauza românilor. Astfel, agentul diplomatic de la București, J. Jooris, un fin și atent observator al evenimentelor, sublinia complexitatea fenomenului. Între altele menționa că „aspirațiile României spre independență completă și nerăbdarea de a sfărîma legăturile de vasalitate ce o leagă de Turcia, corespund pe deplin dorinței naționale și sînt aspirații legitime”[48]. Mai mult decît atît, se considera sosit momentul ca „marile puteri să îndemne Turcia să asculte de vocea rațiunii și a dreptății”[49], acordînd independența României.

Evident, diplomații belgieni au evaluat consecințele independenței țării noastre prin prisma relațiilor cu țara lor. Aceasta, pentru că era de așteptat, mai mult decît după realizarea Unirii, să aibă loc modificări

---

[46] Ibidem, Dos. 992 T. I, doc. 9 februarie 1859.

[47] Ibidem, Correspondance... Roumanie, T. IV (1871—1874), doc. 64.

[48] Ibidem, doc. 81.

[49] Ibidem.

care să permită o dezvoltare pe alte planuri a acestor relații. Nu se poate trece însă cu vederea peste atitudinea diplomaților, care exprimă în fond atitudinea unei țări care a făcut eforturi pentru obținerea și recunoașterea independenței sale. Această asemănare între cele două țări — făcută pentru prima dată de către Jooris [50] — era un element de apropiere și nu unul dintre cele mai puțin importante.

În preajma obținerii independenței țării noastre, problemele care se puneau în cadrul relațiilor sale cu Belgia erau cu totul deosebite, față de perioadele trecute, profilîndu-se și mai bine semnele modificării caracterului acestora și a rolului crescut al diplomației românești. Prima noutate a fost tendința firească și obiectivă a României de a reglementa schimburile comerciale și cu Belgia pe baza unui tratat direct. Inițiativa a pornit din partea guvernului român și făcea parte din acțiunile de scoatere a comerțului de sub autoritatea și prevederile tratatelor încheiate de Poarta otomană cu alte state. În acest sens, agentul diplomatic al Belgiei nota, ca fapt deosebit, această manifestare a României „de a nu mai recunoaște tratatele încheiate de Poartă, tratate care fuseseră deja profund modificate prin măsuri de legislație internă"[51] și atrăgea atenția guvernului său asupra a ceea ce avea să urmeze.

Analizate, în contextul general al situației de atunci, toate aceste acțiuni au fost privite de diplomația belgiană ca „o necesitate economică, care să permită dezvoltarea unei industrii naționale autohtone"[52], ca o formă de manifestare a independenței economice.

Tratatul dintre România și Austro-Ungaria, din anul 1875, a edificat și mai mult, guvernul belgian, asupra acestor tendințe. La încheierea acestuia se știa precis că nu se mai puneau numai probleme economice. Pe de altă parte, se crea și convingerea mai fermă asupra necesității reglementării pe baze noi a relațiilor dintre cele două țări.

La începutul anului 1876, prin agentul diplomatic de la București, J. Hooricx, guvernul român a explicat oficial noile sale intenții. Cu acest prilej, Belgia a fost invitată să încheie o convenție comercială cu țara noastră „pe baza principiilor convenției cu Austro-Ungaria"[53]. În virtutea acestor principii, guvernul român a făcut următoarele propuneri: a) pentru comerț tratamentul reciproc al națiunii celei mai favorizate, b) pentru cetățenii de origine belgiană sau română, tratamentul de egalitate în raport cu impozitele și obligațiile de orice natură, c) avantajele speciale acordate Austro-Ungariei pentru comerțul de frontieră, ca stat limitrof, nu vor fi acordate și Belgiei, d) această înțelegere este provizorie și va fi încheiată pe baza declarațiilor care vor fi schimbate între cele două guverne și are forță obligatorie pînă la 30 aprilie 1877[54].

Declarația guvernului român, din care a reținut atenția în mod special punctul d, a fost analizată în cadrul unei ședințe a cabinetului belgian. Cu acest prilej a fost analizată situația generală a comerțului

---

[50] Ibidem. Referindu-se la situația țării noastre spunea între altele că i s-a creat, după tratatul de la Paris, o situație asemănătoare cu a Belgiei.
[51] Ibidem, doc. 73.
[52] Ibidem, doc. 98 și 101.
[53] Ibidem, Dos. 2750, doc. 939 și anexa 82. Dos. 2013, doc. din 24 mai și 15 august 1876.
[54] Ibidem, Dos. 2750, doc. 45 anexa și Dos. 2013, doc. din 15 august 1876.

cu România și atitudinea altor țări față de noua ei politică economică. În primul caz, au fost discutate și cererile camerelor de comerț „de a nu se pierde din vedere avantajele comerțului belgian"[55], atît în ce privea comerțul cu țara noastră, cît și cel cu alte state din această parte a Europei. În privința atitudinii altor state s-a reținut ideea că unele[56] erau dispuse să discute cu România, ceea ce a fost considerat încurajator, pentru Belgia, și nu putea fi scăpat din vedere.

La 17 iulie 1876, consulul belgian a înmînat Ministerului de externe răspunsul guvernului său. Deși era redactat într-o manieră generală[57], nota guvernului belgian deschidea perspective bune pentru viitoarele tratative cu guvernul român.

Pînă la sfîrșitul anului 1876 tratativele n-au avansat prea mult din cauza unor nepotriviri de vederi asupra duratei convenției, cît și din cauza unor probleme, de altă natură, care preocupau guvernul român. Pe de altă parte, s-a simțit foarte acută lipsa unui diplomat român acreditat în capitala Belgiei.

La începutul anului 1877, cînd și alte țări și-au reglementat schimburile comerciale cu țara noastră pe bază de tratate directe[58], guvernul belgian a urgentat tratativele. Discuțiile dintre M. Mitilineu, secretarul general al Ministerului de externe, și J. Hooricx au evidențiat intenția de a încheia cît mai repede aceste tratative. În ziua de 1 martie 1877, în cadrul ultimei întîlniri, pe această temă, între cei doi diplomați au fost stabilite detaliile tehnice ale convenției. În aceeași zi, Hooricx raporta că „guvernul român este gata să admită, în cazul ratificării, toate observațiile pe care Belgia le considera convenabile"[59].

Semnată la 14 martie 1877[60], convenția comercială (prima de acest fel între România și Belgia) a fost bine primită de către negustori, în primul rînd[61]. Dealtfel, datele statistice, mult mai precise decît în anii trecuți, demonstrează o creștere substanțială a valorii schimburilor. Pînă la 31 decembrie 1877 pe piața românească au venit mărfuri belgiene în valoare de 2 895 000 de franci. Totodată, navigația vaselor sub pavilion belgian, prin restabilirea liniei Anvers-Dunăre, a revenit la condițiile apreciate normale[62].

[55] Ibidem, Dos. 2750, doc. 36.

[56] Hooricx a anunțat că „Franța, Rusia, Germania și Grecia și-au manifestat intențiile de a discuta cu guvernul român". El cerea guvernului său să se grăbească „pentru ca și comerțul belgian să se găsească pe picior de egalitate cu a celorlalte națiuni". Doc. 36 bis.

[57] Ibidem, doc. 40 anexa 1. Nota era o declarație de intenție. Textual se spunea „Animé du desir de voir la commerce belge placé sur un pied d'égalité avec celui des autres nations, le gouvernement du Roi, mon Auguste Souverain, me chargé de vous manifester son désir de conclure une convention commerciale avec la Roumanie".

[58] *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, București, 1964, p. 479.

[59] Arch. M.A.E.B. Dos. 2750, doc. 91 și 92.

[60] Camera și Senatul Belgiei au ratificat-o în ziua de 26 mai. Doc. 105 și 106.

[61] Ziarul „L'Indépendance belge" a publicat în luna februarie 1877 mai multe note speciale prin care se cerea urgentarea tratativelor cu România.

[62] Circulația vaselor belgiene la Dunăre, între anii 1871—1876, conform statisticilor consulatului de la Galați se prezenta astfel: 1871 = 1 vas (1 022 tone), 1872—1873 = 7 vase (4 054 tone), 1874 = 10 vase (12 089 tone), 1875 = 7 vase (6 801 tone), 1876 = 3 vase (2 964 t). Arch. M.A.E.B. Dos 2750, doc. 93 și anexa din 8 iunie 1877.

Reglementarea relațiilor economice a fost apreciată și de către cele două guverne. Era însă îngrijorător că, la 31 decembrie 1877, convenția expira. Din acest motiv, la 7 septembrie 1877, guvernul român, prin M. Kogălniceanu, a remis agentului diplomatic al Belgiei o notă prin care a propus încheierea unei noi convenții ca fiind „în interesul ambelor părți"[63].

Belgia a răspuns la 21 septembrie, dîndu-și acordul pentru începerea noilor tratative. „Guvernul regal — se menționa în răspunsul dat — a primit cu foarte mare interes nota și o examinează cu atenție pentru a se ajunge la o fericită înțelegere"[64].

Tratativele, purtate tot la București, au început imediat. Din cauza situației speciale a României, determinată de participarea ei la război, n-a fost posibilă desfășurarea normală a acestora. Singura chestiune notabilă a fost prelungirea convenției existente pînă la 12 februarie 1878 și acordarea unor noi scutiri vamale pentru produsele belgiene. De asemenea, Ministerul de externe al Belgiei a notificat hotărîrea guvernului că „toate produsele românești de export — cerealele în special — erau scutite de orice fel de taxe vamale la intrarea și ieșirea din Belgia"[65].

La începutul anului 1878 problema încheierii unei noi convenții comerciale a preocupat din nou, în alte condiții, ambele guverne. În timpul întrevederii, din ziua de 22 ianuarie, Hooricx i-a înmînat lui Kogălniceanu nota guvernului său prin care se anunța intenția de a începe tratativele și se solicitau în acest sens reduceri vamale și pentru alte produse decît cele prevăzute pînă acum [66]. În aceeași zi se raporta la Bruxelles acordul de principiu al guvernului român. „Cabinetul princiar — remarca Hooricx — nu se pare că n-ar accepta propunerile belgiene"[67] se menționa însă dorința ca „(Hooricx) să primească puteri depline pentru semnarea noului tratat"[68].

În urma aprobării date și a noilor instrucțiuni primite în luna februarie a anului 1878, Hooricx s-a întîlnit de mai multe ori cu Kogălniceanu. În timpul audienței din 10 februarie au fost prezentate din nou cererile guvernului belgian pentru noi reduceri vamale. S-a înțeles însă că situația nu era propice pentru continuarea tratativelor. „Ministrul (Kogălniceanu) — scria Hooricx — era preocupat de afaceri politice, ceea ce m-a determinat să nu mai insist"[69].

---

[63] Ibidem, doc. 117.

[64] Ibidem, doc. 118 și 119 bis anexa.

[65] Ministerul de Externe al Belgiei estima valoarea grîului importat din România la suma de 140—150 milioane de franci. Dos. 2750, II, doc. 6 anexa C (Este cuprins și comerțul de tranzit).

[66] Belgia a cerut următoarele reduceri : șine de cale ferată = 1,20 lei în loc de 1,75 lei, bandaje de fier 1,25 lei în loc de 1,90 lei, fier brut = 2,90 lei în loc de 5 lei, fier forjat = 3 lei în loc de 4 lei, cuie de fier = 5 lei în loc de 8 lei, sticlă = 3 lei în loc de 6,50 lei, hîrtie de tipar 10 lei în loc de 19 lei, cuțite ordinare = 30 lei în loc de 100 lei, bugii de stearină — 18 lei în loc de 29 lei, ciocolată = 19 lei în loc de 20 lei, fire de tot felul = 39 lei în loc de 70 lei, ață de bumbac = 12 sau 15 lei în loc de 21 lei, țesături de tot felul = 30 lei în loc de 55 lei. Doc. 6 anexa A și D.

[67] Ibidem, doc. 9.

[68] Ibidem, doc. 10.

[69] Ibidem, doc. 16.

Cu toată situaţia delicată în care se afla România, la 19 februarie s-a răspuns la nota belgiană. Cu acest prilej se menţionează „intenţia de a acorda Belgiei regimul vamal acordat Germaniei"[70], aceasta fiind o noutate. La 12 martie s-a dat un răspuns şi mai complet prin care erau admise propunerile cabinetului de la Bruxelles, precizîndu-se şi dorinţa de a fi inserate în noul tratat articolele XIII, XIV şi XV din tratatul cu Germania relative la taxarea unor mărfuri în anumite oraşe. De asemenea, se propunea ca durata tratatului să fie de 7 ani şi nu de 10, cum a propus Belgia, din dorinţa subliniată „ca toate tratatele să expire la aceeaşi dată"[71]. Cu acelaşi prilej, s-a promis că „dacă tratatul cu Germania va fi ratificat înainte de semnarea celui cu Belgia, modificările aduse prin el vor fi inserate şi în acesta"[72].

În principiu, au fost stabilite deci aproape toate detaliile noului tratat, ambele părţi declarîndu-se de acord cu ele. Dar, din motive care n-au depins de ele, tratatul n-a fost semnat în anul 1878. Ambele partenere s-au resemnat în faţa situaţiei şi au reglementat relaţiile dintre ele, în funcţie de aceasta, prin prelungirea cu încă un an a convenţiei din 1877. Soluţia a fost un compromis, care a răspuns însă unei necesităţi şi dorinţei celor două guverne de a dezvolta relaţiile bune existente pînă acum. Din aceste motive prelungirea convenţiei a fost considerată un adevărat succes. Diplomaţia ambelor state a înţeles exact situaţia creată şi s-a preocupat pentru găsirea celor mai bune metode de rezolvare a problemelor şi, în spiritul unei perfecte înţelegeri, le-a găsit. Pe baza celor stabilite relaţiile dintre cele două ţări, schimburile comerciale în mod deosebit, au continuat să se dezvolte.

Tratativele economice româno-belgiene, din anul 1878, au încheiat o etapă importantă a relaţiilor dintre cele două ţări, în secolul al XIX-lea. Cuprinsă între anii 1859—1878, această etapă, pe lîngă evenimentele deosebit de importante din istoria ţării noastre, a pus şi cîteva probleme pentru relaţiile sale cu Belgia. Prin problematica lor, prin modul de desfăşurare, relaţiile dintre cele două ţări au demonstrat şi ele eforturile diplomaţiei româneşti de a activa detaşat de Poarta otomană, pentru obţinerea independenţei politice. Totodată, este evidenţiat modul de evoluţie al acestor relaţii, faptul că în această perioadă, deşi îşi păstrează importanţa, nu mai putea fi vorba numai de relaţii economice sau culturale. Relaţiilor politice, prin tot ceea ce s-a făcut, dar mai ales prin tratativele directe, li s-au deschis perspective noi la baza cărora vor sta cele stabilite acum.

---

[70] Ibidem, doc. 17.

[71] Ibidem, doc. 18, 19 şi 23.

[72] Ibidem, doc. 19 şi 23. Au fost acceptate următoarele reduceri : şine de cale ferată — 1,25 lei în loc de 1,75 lei, bandaje de fier = 1,45 lei în loc de 1,90 lei, sticlă şi oglinzi 5 lei în loc de 6,50 lei, ţesături — 15 lei în loc de 55 lei. Nu au fost admise reducerile vamale pentru stearină şi hîrtie. Aceasta pentru că „România — spunea consulul belgian de la Bucureşti — doreşte să stabilească fabrici de hîrtie şi stearină pe solul ei şi nu va admite degrevări la aceste articole".

LES RELATIONS ROUMANO-BELGES ENTRE 1858—1878

RÉSUMÉ

Prenant comme limites chronologiques de l'étude les deux moments fondamentaux de l'histoire moderne de la Roumanie, l'auteur examine l'évolution des rapports politico-diplomatiques entre l'Etat roumain nouvellement créé et le royaume de la Belgique.

La position favorable de la Belgique envers l'Union des Principautés et le cours constant des relations mutuelles — relève l'auteur — ont contribué à la création d'un climat de détente et de coopération réciproquement avantageuse.

Le développement du réseau consulaire belge dans notre pays pendant les années qui ont suivi le règne du prince Cuza, de même qu'une série de contacts d'ordre économique ont permis une intensification des rapports et une diffusion favorable de la cause roumaine en Occident.

Dans la dernière partie de l'étude on analyse les pour-parlers économiques roumano-belges (1878), leurs effets immédiates de même que l'importance qu'ils ont présenté pour l'évolution du commerce extérieur roumain durant la période mentionnée.

CONTRIBUŢII PRIVIND ÎNCEPUTURILE ARMATEI ROMÂNE MODERNE (1812–1830)

DE

DORINA N. RUSU

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, ca urmare a procesului reformator de degajare a ţărilor române de perimatele structuri feudale şi de scoatere a lor de sub dominaţia străină, reorganizarea oştirilor pămîntene şi aşezarea lor pe baze moderne devenise o necesitate obiectivă. Este ceea ce George Adrian va sublinia mai tîrziu: „Credinţa că naţiunea noastră nu-şi va putea dobîndi niciodată libertatea decît prin puterea armelor trebue a se înrădăcina şi a se întări în inima fiecărui român care voieşte scăparea patriei"[1]. Înfăptuirea largului program social şi naţional cerut de statornicirea noii orînduiri impunea crearea unei forţe armate capabilă să apere fruntariile de diferitele încălcări, să poată contribui, la momentul oportun, la realizarea independenţei şi unităţii poporului român. Prezenţa armatei asigura, dealtfel, claselor dominante din ţările române instrumentul de coerciţie necesar chiar în condiţiile unei apăsătoare dominaţii străine, oferea un element de siguranţă în calea deselor incursiuni de pradă pornite din afara graniţelor, reprezenta, în acelaşi timp, un factor important în efortul de păstrare a acelui statut de autonomie de care beneficiau şi acum ţările române. Iată de ce, primele decenii ale secolului al XIX-lea au reprezentat perioada unei înverşunate lupte pentru realizarea unuia din cele mai arzătoare deziderate: reorganizarea, pe baze moderne, a oştirii pămîntene. Fie că emana de la boierimea conservatoare sau de la fracţiunea boierimii liberale, ale căror ţeluri se identificau adesea cu cele ale burgheziei aflată în plin proces de formare şi afirmare, ideea necesităţii creării unei forţe armate tot mai numeroase, a cărei funcţie principală urma să fie apărarea ţării şi menţinerea libertăţilor ei, se impunea tot mai mult. Recunoaşterea internaţională a acestui vechi şi elementar drept a reprezentat „o mare şi memorabilă izbîndă politică a neamului nostru în năzuinţele sale de libertate şi independenţă"[2], căci ea „nu era o simplă măsură administrativă sau practică, ci a ieşit din însăşi cerinţele de acum o sută de ani ale sufletului românesc"[3].

---

[1] George Adrian, *Idee răpede despre resbelul de partizani*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de gl.-mr. C. Antip, Edit. militară, Bucureşti, 1973, p. 27.

[2] Ion I. Nistor, *Organizarea oştirilor pămîntene sub Regulamentul organic*, Bucureşti, 1943, p. 17–18.

[3] Nicolae Iorga, *Istoria armatei române*, vol. II (de la 1599 pînă în zilele noastre), Bucureşti, 1919, p. 219.

În cele ce urmează ne propunem să subliniem, mai puternic, unele fapte asupra cărora, după părerea noastră, nu s-a stăruit în suficientă măsură în literatura de specialitate : lupta de idei și forțele politice angajate într-o asemenea luptă în vederea realizării scopului final — reorganizarea, pe baze moderne, a unei oștiri pămîntene cu funcții bine stabilite — ca și caracteristicile pe care trebuia să le aibă această oștire. În acest sens, lipsa unei documentări corespunzătoare, la care s-a adăugat, firește, și greutatea selectării, din noianul de aspecte ale programelor de reformare națională, doar a aspectului militar, a determinat, de cele mai multe ori, formarea unor încheieri în dezacord total cu realitatea și cu adevărul istoric. O cercetare atentă și minuțioasă a acestei probleme deosebit de importantă atît pentru istoria noastră națională, cît și pentru cea militară — parte indestructibil legată de prima — dezvăluie aspecte noi și reașează această atît de mult controversată perioadă la locul ce i se cuvine.

Iată cîteva argumente care pledează în sprijinul reconsiderării propuse de noi luptei duse, începînd încă din primii ani ai secolului al XIX-lea, în vederea reorganizării unei oștiri pămîntene, a forțelor care militau pentru acest deziderat, ca și al locului ce-l ocupa aspectul militar în cadrul general al reformării patriei.

Particularitățile procesului de trecere de la feudalism la capitalism [4] pe teritoriul țării noastre și-au pus cu pregnanță amprenta asupra programelor și metodelor de luptă ale forțelor sociale și politice interesate în victoria noii orînduiri. Afirmarea și statornicirea relațiilor capitaliste, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, impunea cu acuitate atît desființarea vechilor relații economice feudale, cît și obținerea unei largi autonomii în raporturile cu Imperiul otoman. Aceasta presupunea înlăturarea sistemului de guvernare turco-fanariot și crearea condițiilor favorabile pentru cucerirea puterii politice de către burghezia în formare și boierimea liberală autohtonă. Aceste forțe progresiste ale societății românești au întreprins o susținută acțiune revendicativă, formulînd și făcînd publice planuri și programe de reformare a structurilor interne perimate care, chiar dacă nu ar fi dus la înlăturarea totală a orînduirii feudale și la obținerea independenței, ar fi ușurat acțiunea ulterioară pentru atingerea acestor deziderate. Lupta ideologică din această perioadă, manifestată prin proiecte de constituție, memorii, programe de reforme sau de organizare a statului a tins să inspire, să faciliteze ori să obțină aplicarea unor soluții de modificare a raporturilor sociale și de reorganizare a statului prin preconizarea introducerii unor instituții și norme care — după cum memoriile, proiectele și programele emanau de la una sau alta din clasele și păturile sociale ale vremii — urmăreau fie răsturnarea și înlocuirea totală, fie numai modificarea parțială, prin adoptarea unor schimbări și ameliorări, a vechiului mecanism de stat. Practic, așa cum se manifestă în numeroasele memorii și

[4] Pentru această problemă, vezi, spre exemplu : A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. IV, Edit. Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1960, p. 307—390.

programe politice [5], acțiunea de reformare acoperă un cîmp foarte vast mergînd de la reorganizarea structurilor administrative prin crearea unei stabilități și ordini interne — cerință de prim ordin a dezvoltării producției și schimbului capitalist —, și pînă la problemele de politică economică și culturală.

În acest cadru, necesitatea creării unui sistem militar modern capabil, deocamdată, de a apăra fruntariile contra diferitelor încălcări și de a asigura ordinea internă, ca și lupta pentru atingerea acestui scop, apare ca o adevărată permanență. Iată de ce, lupta de idei, asupra căreia vom stărui, oglindită în numeroasele planuri și proiecte elaborate de diferitele forțe politice ale vremii se detașează în mod pregnant. Deși deosebite în privința modalităților de înfăptuire practică, a structurii organizatorice, a efectivelor sau denumirilor ce urma să primească noua oștire pămînteană, planurile și proiectele elaborate reflectă, neîndoios, modul constant în care acest deziderat național este prezent în gîndirea înaintată a epocii.

Un rol în dezvoltarea luptei ideologice din acel timp au îndeplinit, de asemenea, și factorii externi, printre care pe primul plan se aflau suzeranitatea turcească și protectoratul țarist, puternice frîne în calea progresului social, economic și politic. Transformarea suzeranității otomane, din nominală și neacompaniată de imixtiuni în administrația internă, într-o suzeranitate tot mai apăsătoare și însoțită de tot mai frecvente ingerențe în funcțiunea mecanismului interior al statelor române, apariția imperiilor țarist și habsburgic la granițe și tendințele lor de expansiune și amestec în viața acestor provincii, în urma dispariției Poloniei ca stat și a scăderii rolului Ungariei, au dus — ca urmare a limitării funcției externe și a știrbirii funcțiilor interne ale țărilor române — la apariția unor noi motive de nemulțumire, la stimularea procesului revendicativ, la schimbări și adăugiri în fundamentarea, mijloacele și țintele ideologiei social-politice din Moldova și Țara Românească, care, dată fiind rivalitatea dintre cele trei mari puteri vecine și contradicțiile provenind din ciocnirea de interese între ele, utilizează căi noi, variate și variabile după împrejurări în urmărirea apărării teritoriului și autonomiei [6]. Un rol stimulant în dezvoltarea acestei ideologii și mai ales în amplificarea și consolidarea bazei ei teoretice au avut curentele ideologice externe. Desigur, evenimentele petrecute pe plan internațional, cu largi implicații de ordin militar, ca și mutațiile ce au avut loc în raporturile internaționale au influențat pozitiv orientarea eforturilor oamenilor politici ai vremii, determinante rămînînd însă necesitățile obiective izvorîte din realitățile românești.

---

[5] Vezi Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830. Répertoire et textes inédites*, Bucarest, 1970.

[6] Vezi V. Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, p. 19—20.

Primul proiect amplu de reorganizare a oștirilor pămîntene a fost formulat de amiralul rus Pavel Ciceagov în 1812[7]. La 10 iulie 1812, prin nota adresată divanurilor Moldovei [8] și Țării Românești, Ciceagov preconiza organizarea unei „miliții din țărani" și a unei „gărzi orășenești", ambele necesare „de a înarma pe români pentru apărarea lor și pentru ca ei să dea tuturor popoarelor vecine o pildă elocventă despre un mare adevăr și anume că un popor care-și cunoaște puterile și care înțelege să-și afirme drepturile sale cu arma în mînă, trebuiește să dobîndească o îmbunătățire a soartei sale"[9].

Conform acestui proiect, miliția națională urma să se compună din 30 000 oameni recrutați dintre săteni, împărțită în două corpuri distincte: unul, de cel puțin 5 000 panduri în Oltenia, iar altul, format din 15 000 catane în Muntenia. Cu organizarea miliției în cele 12 județe ale Munteniei a fost însărcinat vistiernicul Varlaam care, în calitate de efor, trebuia să ia și comanda asupra catanelor, iar în județele din Oltenia, cavalerul Constantin Samurcaș [10]. La rîndul ei, garda orășenească, „înregistrată și organizată pentru apărarea orașelor", urma să fie încredințată spătarului. O delegație permanentă a divanului, formată din mitropolitul țării, Ignatie, din vicepreședintele divanului și din cei doi efori, avea să vegheze la executarea promptă a proiectului inițiat de Pavel Ciceagov care, în nota adresată divanului Țării Românești, își exprima dorința „ca această înarmare să se producă prin o mișcare spontană a națiunii"[11]. Proiectul lui Ciceagov, deosebit de interesant și, în același timp, îndrăzneț pentru acea epocă, nu a putut fi transpus în realitate, el devenind caduc odată cu numirea ca domn a lui vodă Caragea.

Cu toate că acest proiect nu a căpătat o finalizare practică, ideea reorganizării oștirilor pămîntene nu a fost părăsită. Ea a revenit în toate momentele de afirmare a aspirațiilor naționale, o viguroasă exprimare a acestei revendicări făcîndu-se auzită în timpul mișcării revoluționare de la 1821, caracterizată de Nicolae Bălcescu drept „una din acele mișcări energice care arăt junețea popoarelor și dorința lor de propășire"[12]. În acest sens, se poate afirma că Tudor Vladimirescu, împreună cu „norodul /. . ./ adunat întru dobîndirea dreptăților patriei" a urmărit realizarea unor revendicări cu caracter social și național, prin care se tindea la stîrpirea unor abuzuri și la instaurarea unor libertăți, ca și a unor forme de organizare care trebuiau să ofere posibilitatea de activitate și afirmare pentru toți cetățenii vrednici ai țării, de orice categorie socială. La 23 ianuarie 1821, Tudor Vladimirescu adresa locuitorilor Țării Romă-

---

[7] Vezi R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806—1812*, vol. II. Negocierile diplomatice și operațiunile militare de la 1807 la 1812; amănunte relative la ambele țări, București, 1909, p. 118—120; Ion I. Nistor, *Un proiect de organizare a oștirilor pămîntene din 1812*, București, 1939, p. 10—12; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României* (serie nouă), vol. II. Rapoarte consulare austriece (1812—1823) din „Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Moldau und Wallachiei Viena, sub îngrijirea acad. A. Oțetea, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, p. 43—45.

[8] Proiectul adresat Moldovei era identic cu cel pentru Țara Românească.

[9] I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 5.

[10] *Ibidem*, p. 10—11.

[11] *Ibidem*, p. 6.

[12] Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I, Edit. Academiei București, 1953, p. 208.

nești chemarea, izvorîtă tocmai din dorința de a îndrepta, prin toate mijloacele, abuzurile de care suferea țara, de a se înrola „în grabă cu toții: care veți avea arme, cu arme, iar care nu veți avea arme, cu furci de fier și cu lănci"[13], convins fiind că „făr' de arme nu o să ne putem izbăvi țara din mîinile celor care au mîncat-o atîția ani"[14].

Căutînd să reformeze toate instituțiile perimate ale statului, deci și aceea a oștirii, Tudor a formulat, înainte de 16 februarie, în programul său de reforme — „Cererile norodului românesc" — deziderațul ca „țara să fie volnică a-și face și a ținea patru miie de ostași panduri cu căpeteniile lor și doăo sute arnăuți, scutiți de toate dările și cu leafă ușoară, pentru apărarea țării de dușmani, spre fala orașelor, spre paza granițelor și spre stăvilirea molimelor care bîntuie adesea"[15]. „Adunarea norodului" — oastea revoluționară a lui Tudor — care număra, la 15 mai 1821, circa 5 000 pedeștri, 1 000 călăreți și șase tunuri[16], reprezenta o încercare, izbutită pentru scurtă vreme, de a reînvia puterea militară a Țării Românești. Grija deosebită a lui Tudor pentru organizarea armatei, pentru întărirea și păstrarea capacității de luptă, organizarea bazei de operații în Oltenia, întărirea mănăstirilor ca puncte de sprijin și rezistență, măsurile pentru apărarea Bucureștiului[17] vădesc, în egală măsură, obiectivele pentru care el milita.

În plină desfășurare a evenimentelor revoluționare, revendicarea oștirilor pămîntene și-a aflat noi susținători. La 10 aprilie 1821, marele ban Grigorie Băleanu, membru al partidului național, simpatizant al Eteriei, a întocmit un memoriu[18] către țarul Rusiei, Alexandru I, în care arăta țelurile ridicării lui Tudor și cerea sprijinul Rusiei pentru obținerea independenței Țării Românești. Printre alte obiective, autorul memoriului formula și deziderațul formării unei oștiri pămîntene menită „să se împotrivească și să respingă orice încercare lacomă care din altă parte ar îndrăzni să tulbure liniștea și suveranitatea acestei provincii între hotarele ei și să atingă un fir de păr din integritatea ei".

În aceeași direcție sperau să găsească protecție și boierii munteni refugiați la Brașov în urma mișcării din anul 1821. Într-un amplu memoriu adresat Rusiei sînt înfățișate proiectele de reformare a rînduielilor existente în Țara Românească, planuri a căror aplicare ar fi dus, fără îndoială, la o emancipare a administrației interne în raporturile cu Imperiul otoman și cu reprezentanții săi fanarioți. Pe tărîm militar, „ca să nu mai îndrăznească turcul a călca pe pămîntul țării"[19], se preconiza alcătuirea unei miliții formate din ostași pămînteni, „cu cetăți la toate vadurile Dunării și cu o artilerie numeroasă". Pentru asigurarea ordinii interioare

---

[13] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. Edit. Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 208.

[14] *Ibidem*, vol. II, p. 34.

[15] *Ibidem*, vol. I, p. 273.

[16] T. V. Năsturel menționează că „la 1821 în tabăra lui Tudor se văd tunuri de lemn de cireș" (*Contribuții la istoria artileriei române*, București, 1907, p. 33), iar N. Iorga notează că „această armată, care era foarte numeroasă, avea și tunuri" (*Istoria armatei române*, vol II, p. 210).

[17] Arhivele statului București, Microfilme Italia, rola 23, c. 27.

[18] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. rom. 322, f. 124—127; cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. II, p. 55.

[19] Emil Vîrtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 138.

împotriva altor „făcători de rele”, autorii memoriului — membri ai partidei rusofile, avîndu-l în frunte pe mitropolitul Dionisie — socoteau ca suficienţi „un polcovnic de poteră şi un polcovnic de vînători, avînd catanele ţării, carii să fie datori numai unde se vor ivi tîlhari să năvălească, cu porunca divanului, a-i sfărîma”[20], cu alte cuvinte se profila ideea unei jandarmerii naţionale.

Cugetarea emigraţiei muntene aflată la Braşov a fost o încercare mai întinsă de a codifica viaţa naţională a Ţării Româneşti pe baza unor principii noi, cu toate consecinţele ce decurgeau de aici. Dar acestea au rămas doar în stare de proiecte, în primul rînd pentru că Rusia protectoare, de la care boierii munteni cereau sprijin, nu se afla în situaţia politică favorabilă pentru a se ocupa direct de ţările române. Singura în măsură pentru aceasta era Turcia, dar emigranţii — rusofili învederaţi — nu i se puteau adresa. În al doilea rînd, trebuia obţinut şi asentimentul boierilor rămaşi în ţară şi, mai ales, al lui Grigorie Dimitrie Ghica, domnul Ţării Româneşti, ostil lor.

La sfîrşitul anului 1822, după retragerea trupelor turceşti care înăbuşiseră mişcarea lui Tudor şi instauraseră un apăsător regim de ocupaţie, elemente ale boierimii liberale au reluat acţiunea de alcătuire a unor proiecte de reorganizare a ţărilor române — dovadă peremtorie a rolului însemnat ce se atribuia şi organizării armatei în procesul larg de descătuşare a ţării. Astfel, aga Alexandru Villara, fervent susţinător al luptei de reformare a Ţării Româneşti, sau, după o părere mai veche, Grigorie Brîncoveanu [21], reîntorşi, împreună cu alţi boieri emigranţi, de la Braşov, în memoriul adresat Porţii în decembrie 1822[22], subliniau, într-un larg preambul, că ridicarea armatelor de către români la 1821 n-a fost decît „războiul săracilor împotriva celor socotiţi bogaţi”, iar duhul răzvrătirii continua să persiste în rîndul poporului român care „a pierdut cu totul /. . ./ supunerea pe care o avea mai înainte faţă de bici şi de despotism”. Printre cele 29 de articole ale programului de reforme menit să schimbe structural stările de lucruri din ţară, la punctul 8 figurau măsurile de ordin militar. Se cerea alcătuirea unei gărzi regulate, cu efective „cît ar cere siguranţa ţării”, dar care să nu aducă „împovărare locuitorilor ei”, urmărindu-se astfel înarmarea generală a poporului, despre care Nicolae Bălcescu avea să scrie mai tîrziu că „atunci cînd e vorba de apărarea teritoriului naţional, d-a apăra patria de o năvălire străină sau d-a o scăpa dacă este ocupată /. . ./, atunci trebuie o populaţie întreagă armată, pătrunsă de focul sacru al amorului de patrie”[23]. Realităţile locale, ca şi experienţa altor popoare dovediseră cu prisosinţă — aşa cum arăta Engels — că „un

---

[20] *Ibidem.*

[21] De părerea că actul a fost întocmit de Grigorie Brîncoveanu a fost Cezar Bolliac, care socoteşte coautor pe Dionisie Lupu (Vezi Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 27); de părerea că autorul a fost aga Alexandru Villara sînt: I. C. Filitti, *Frămîntări politice şi sociale în principatele române de la 1821 pînă la 1848*, Bucureşti, 1932, p. 89; Emil Vîrtosu, *op. cit.*, p. 141; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, Bucureşti, 1938, p. 293, n. 3.

[22] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhiva Al. Villara, pachet DCCCXCVII, f. 297—309; cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. III, p. 225—239.

[23] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 237.

popor care vrea să-şi cucerească independenţa nu trebuie să se rezume la mijloacele obişnuite de ducere a războiului. Răscoala de masă, război revoluţionar, guerilă pretutindeni — iată singurul mod în care un popor mic poate s-o scoată la capăt cu un popor mare şi o armată mai slabă este în stare să ţină piept unei armate mai puternice şi mai bine organizate"[24]. Se preconiza astfel ca „această gardă să se folosească la apărarea ţării de orice atac din partea unor răzvrătiţi, tîlhari şi criminali fie că sînt din locuitorii ţării, fie din cei de peste hotare, de orice naţiune ar fi", iar în cazul unor conflicte armate între Poartă şi alte puteri europene, „atunci garda să rămînă pe loc, în deplină neutralitate".

Comună tuturor planurilor şi proiectelor de reorganizare a oştirilor pămîntene pe baze noi, moderne, a fost preocuparea îndepărtării tuturor elementelor de mercenari, atît de numeroşi în perioada anterioară. Aşa cum reclama acelaşi Alexandru Villara în al său „Proiect pentru îndreptarea ţării" din 1822[25], ostaşii pămînteni însărcinaţi cu paza şi străjuirea ţării „numai aceia să poarte arme în tot ocolul Ţării Româneşti, iar străinii nicidecum, nici măcar cuţit la brîu să nu aibă".

Acelaşi punct de vedere l-au împărtăşit şi autorii programelor reformatoare din Moldova, fie că se adresează ţarului, aşa cum o fac boierii refugiaţi la Cernăuţi, fie că îşi îndreaptă apelurile către sultan, cum au procedat reprezentanţii micii boierimi moldovene, autorii „Constituţiei" din 1822.

Primii, între care un rol deosebit l-au avut Alecu şi Doxachi Hurmuzaki, Constantin şi Iordache Balş, Anastasie Scorţescul, Scarlat Miclescu [26] şi alţii, declarîndu-se dornici de o cîrmuire potrivită cu pravilele şi obiceiurile ţării, solicitau ca „după veche rînduială, paza domnului şi a ţării va fi încredinţată la o miliţie alcătuită numai di moldoveni, căci fără aceasta liniştire obştească nu poate fi nădăjduită"[27].

Un loc aparte în seria reformelor din Moldova îl ocupă Constituţia din aprilie 1822[28], operă teoretică a cărvunarilor — reprezentanţi ai micii boierimi liberale — în care se rezumă întreaga lor activitate socială şi politică. Este, dealtfel, o caracteristică a acestei perioade în care memoriile şi proiectele de reformă sînt opera boierimii care, în lipsa unei burghezii suficient de dezvoltată şi puternică, se fac purtătorii de cuvînt ai noului, sprijinind, filtrată prin prisma intereselor lor de clasă, necesitatea realizării unor prefaceri în structura economică, socială şi politică a ţărilor române. La acestea au contribuit, fără îndoială, atît spiritul „carbonarismului", manifestat de la un capăt la altul al continentului, cît, mai ales, evenimentele din Moldova, care au dus la „generarea şi

[24] K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. VI, Editura politică, Bucureşti, 1959, p. 429.

[25] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, *ms. rom.* 322, *f.* 147—148. Despre proiectul lui Al. Villara, vezi şi : Em. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 179.

[26] T. Bălan, *Refugiaţii moldoveni în Bucovina 1821 şi 1848*, Bucureşti, 1929, p. 28.

[27] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, fond documente, nr. CCCLX/59.

[28] Vezi A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I (de la origini pînă la 1866), Bucureşti, 1910, p. 582—592; D. V. Barnoschi, *Originile democraţiei române. „Cărvunarii". Constituţia Moldovei de la 1822*, Iaşi, 1922; I. C. Ciubotaru, *Un proiect moldovenesc de organizare a statului după eterie (1821—1822)*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, III (1961), fasc. 2, p. 251 257.

potențarea fenomenului redeșteptării naționale la nivel european"[29], prin delimitarea unei părți progresiste în rîndul boierimii care, „prin investigarea raporturilor istorice cu Poarta otomană, discuții și elaborări de proiecte, căuta să contribuie la refacerea statutului adus la limita extremă a existenței"[30].

Autorul principal al Constituției se pare că a fost comisul Ionică Tăutul[31], sufletul mișcării cărvunare, sau, așa cum l-a caracterizat presa vremii, „România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot același rol de condei și stăruinți în politică, care îl giuca și Vladimirescu cu pușca plăieșească"[32], alături de care se aflau : Andronache Donici — boier de adîncă cultură și judecător iscusit, aga Greceanu, serdarul Stavăr și alții.

În domeniul militar, Constituția menționa crearea unei oștiri naționale care, sub comanda hatmanului, să vegheze „la paza marginilor țărei și prinderea tălharilor cu plăieșii și slujitorii țărei, iar nu cu alt feliu de oameni străini"[33]. În articolul 69 al Constituției, ei cer cu hotărîre desființarea cetelor de arnăuți și a celorlalte formații militare compuse din străini „ca niște oameni ce au fost pururea turburători și supărători patriei"[34], interzicîndu-li-se pe viitor intrarea în Moldova.

Proiectul acesta, datorită ideilor și calităților sale de fond și formă, avea să rămînă, cu toate scăderile inerente, unul din actele de valoare istorică ale trecutului nostru, unul din cele mai importante, ca bogăție și multilateralitate a fondului de idei, dintre actele prin care s-au manifestat la noi, în perioada de trecere spre capitalism, frămîntările și preocupările politico-ideologice. Aplicarea acestei constituții, chiar și parțială, a dovedit, o dată mai mult, că, după două decenii de frămîntări, mentalitatea societății românești, din medievală, devenise modernă.

Reinstaurarea domniilor pămîntene a făcut să renască speranțele patrioților români și în ceea ce privea posibilitatea organizării unei oștiri naționale. În Țara Românească, printre măsurile administrative ce și le propunea noul domn Grigorie al IV-lea Ghica figura și aceea ca „12 000 de oșteni pămînteni să ție țara să să ocîrmuiască de către spătari"[35]. În Moldova, Ioniță Sandu Sturdza începuse recrutarea unui corp de 4 710 oșteni [36]. Aceste încercări s-au lovit de ostilitatea Porții care a împiedicat traducerea în viață a proiectelor militare românești. În scrisoarea din 28 octombrie 1822, comandantul trupelor turcești de ocupație din țările române, Mehmed Selim, pașă de Silistra, declara domnului Moldovei că „nu a înțeles scopul acestei recrutări" și îi recomanda ca în

---

[29] A. Russo, *Scrieri alese. Omul. Opera. Comentarii*, ediție îngrijită de Geo Bogdan, E.S.P.L.A., București, 1959, p. 57.

[30] D. Ciurea, *Moldova în anii 1821—1822*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", Iași, tom IX, 1972, p. 257.

[31] Vezi, în acest sens, A. Russo, *Opere*, publicate de P. V. Haneș, București, 1908, p. 121.

[32] „România literară", Iași, I, nr. 9 din 27 februarie 1855, p. 61.

[33] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 582.

[34] *Ibidem*, p. 592.

[35] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, fond documente, nr. CCLIX/188.

[36] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. III, p. 173—174.

locul unei oștiri pămîntene să alcătuiască trupe de beșlii „dintre musulmanii cinstiți"[37].

Nici după retragerea armatei otomane din țările române, condițiile pentru crearea unei armate autohtone nu au devenit mai favorabile. Speranțele într-un concurs binevoitor al Rusiei s-au dovedit iluzorii. La 12 februarie 1823, consulul general al Rusiei în Moldova și Țara Românească, Minciaky, îi scria vornicului Mihail Sturdza că țarul dezaprobă categoric „orice proiect de inovație sau de modificare a vechilor instituții ale țării"[38].

În ciuda numeroaselor greutăți create de atitudinea ostilă a celor două mari puteri vecine, forțele politice înaintate din țările române și-au continuat eforturile în direcția reorganizării oștirii pămîntene. Astfel, într-un program de inspirație cărvunară din 1824 se cerea, printre altele, o „miliție permanentă, plătită din buget"[39], în timp ce, în același an, obștea boierilor moldoveni, prin condeiul comisului Ionică Tăutul, solicita încuviințare pentru „a alcătui un număr de oameni într-armați, cîți să vor socoti îndestui spre paza marginilor și înlăuntrul locului"[40]. La 12 octombrie 1826, dintr-un raport al consulului Prusiei la București, Kreuchely, rezultă că în Țara Românească se încerca, în această vreme, organizarea unor trupe regulate naționale care însumau 10 000 de oameni[41], în timp ce în Moldova, într-un memoriu al acelorași boieri „novatori" datat 6/18 iunie 1824, adresat domnului țării, se preciza necesitatea creării unui corp format din 4—5 000 de oameni puși sub comanda hatmanului[42].

Treptat se constată și o folosire mai frecventă a conceptului de armată națională. Astfel, omul de cultură și patriotul român Simion Marcovici pleda pentru „o armie națională spre a apăra patria de veri ce primejdie"[43].

Insistența cu care a fost susținută revendicarea unor forțe armate autohtone nu a rămas fără rezultat. Ea s-a impus în conștiința contemporanilor alături de alte idei programatice, de a căror înfăptuire depindea mersul înainte al societății românești. Necesitatea reorganizării unei armate naționale pe baze moderne s-a impus, totodată, atenției marilor puteri vecine, Rusia și Turcia care, în urma războiului dintre anii 1828—1829, au recunoscut, prin tratatul de la Adrianopol, dreptul țărilor române de a-și constitui forțe militare permanente autohtone. Prin actul adițional și dezvoltător al articolului 5 din tratat, încheiat la 2/14 septembrie 1829, se prevedeau următoarele dispoziții referitoare la înfățișarea oștirilor pămîntene: „Pentru slujba carantinelor cît și de a priveghia pentru siguranța marținilor, pentru ținerea bunei orînduieli prin politiile țărei, și pentru aducerea leților și a poruncilor în împlinire, guvernul fieștecăruia

---

[37] *Ibidem*, p. 174.
[38] *Ibidem*, p. 257.
[39] D. V. Barnoschi, *op. cit.*, p. 95.
[40] Ionică Tăutul, *Scrieri social-politice*, Editura Științifică, București, 1974, p. 146.
[41] Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. 378.
[42] Arhivele statului Iași, fond Litere, P/126/251; Arhivele statului București, Microfilme Franța, rola 69, vol. 13, c. 188—189.
[43] Simion Marcovici, *Idee pe scurt asupra tuturor formelor de oblăduiri*, în „Curierul românesc", I, nr. 35 din 9 august 1829, p. 151.

prinţipat va pute ţine un număr de gardă înarmată, cît va fi neapărat nevoie pentru împlinirea acestor însărcinări. Numărul şi ţinerea acestor oşteni se va regula de către domni în înţelegere cu al lor respectiv divan pe temeiul învechitelor paradigme" [44]. Acesta a fost temeiul juridic care a favorizat formarea a ceea ce s-a numit de contemporani „straja pămîntească" sau „miliţia naţională" — moment iniţial al armatei române moderne.

Concomitent cu măsurile pregătitoare pentru organizarea miliţiilor naţionale s-a constituit, în 1829, şi comitetul pentru elaborarea Regulamentului organic care, după aprecierea lui A. D. Xenopol, „căuta să prindă viaţa românească, şovăindă şi plutitoare, în reguli precise, fixe şi nestrămutate ale unor prevederi formulate în chip general" [45].

În timpul elaborării acestor regulamente şi al punerii lor în aplicare, în afară de lupta majorităţii boierimii pentru menţinerea şi înscrierea în regulamente a diferitelor drepturi şi privilegii care îi asigurau dominaţia economică şi politică, s-au exprimat şi unele puncte de vedere progresiste. Astfel, într-un memoriu al lui Mihail Sturdza din februarie 1829 [46] se preconiza, între altele, şi organizarea unei armate naţionale de 2 000 de oameni în Moldova şi 3 000 în Ţara Românească, în care să se introducă lefuri fixe pentru funcţionarii de toate gradele. Din acelaşi an (1829) datează şi un alt proiect de reforme — „Cererile ce ar putea face Valahia şi Moldova la un congres de prinţi creştini, pentru siguranţa lor cea din afară şi statornicirea lor din lăntru" — întocmit, probabil sub influenţa Constituţiei cărvunare moldovene, de elementele înaintate din Ţara Românească, atît din rîndurile boierimii cît, mai ales, ale burgheziei în plină ascensiune, cu intenţia de a-l înainta unui Congres al Sfintei Alianţe. Cu toate că autorii acestui proiect au rămas necunoscuţi, din cuprinsul său, caracterizat de Nicolae Iorga ca înglobînd „lucruri de o extraordinară îndrăzneală" [47] se pot desprinde idei dintre cele mai importante în epocă — deziderate ale noii clase în plin proces de afirmare. Astfel, se propunea ca „Valahia şi Moldova să se împreune şi să facă amîndouă un prinţipat" [48], iar „cîrmuirea acestor întrupate provinţii să fie slobodă a-şi face cel puţin 25 000 de oaste regulată, după tactica evropienească, pentru paza sa ce din lăuntru şi din afară, şi o flotilă măcar de 25 de vase într-armate, iarăşi evropienească, pentru siguranţa negoţului său pe Dunăre" [49], toate acestea sintetizînd cîteva din cele mai stringente necesităţi ale noii clase în formare.

În dezvoltarea luptei ideologice desfăşurate pentru modificarea şi, apoi, înlocuirea vechii orînduiri sociale şi organizări statale, întocmirea şi punerea în aplicare a „Regulamentului organic" formează un punct de răscruce. Admiterea unora dintre cererile şi propunerile prezentate în memoriile şi proiectele anterioare, cuprinderea lor, fie fidelă, fie modifi-

---

[44] *Tractat de pace între mărirea sa împăratul tuturor Rosiilor şi înălţimea sa împăratul şi padişahul otomanilor încheiet la Adrianopole în 2 septembrie 1829*, Iaşi, 1829, p. 17.
[45] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VI, Iaşi, 1893, p. 101.
[46] Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. V, supliment 1, p. 23–29.
[47] N. Iorga, *op. cit.*, p. 282.
[48] *Ibidem.*
[49] Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. 647–648.

cată, într-un act normativ fundamental, a făcut ca lupta ideologică să sufere diferite transformări în conţinutul şi metodele ei. În cadrul lor se dădeau dispoziţii amănunţite în privinţa atribuţiilor, organizării, recrutării, dotării şi instruirii trupelor nou constituite. Prin aceasta se făcea un pas de mare importanţă, asigurîndu-se oştirii, după o perioadă îndelungată, o bază nestrămutată pentru dezvoltarea şi afirmarea lor, deschizîndu-se astfel drumul organizării lor pe baze moderne [50], iar prin stipulaţiile, destul de apropiate în conţinutul şi spiritul lor, se pregătea actul unirii oştirilor româneşti.

Reorganizarea armatei naţionale a fost primită cu un entuziasm deosebit. „Toată tinerimea, din toate unghiurile ţării şi din toate clasele societăţii, alergau a se pune sub drapelele noilor organizaţiuni ale strajei pămînteşti" [51]. Referindu-se la organizarea armatei naţionale, în februarie 1831, boierii munteni constatau că „ea va contribui la desăvîrşirea ordinei şi siguranţei publice, astfel că lumea nu va mai avea motive să se teamă de hoţi, că administrarea ţării va avea la îndemînă instrumente tari şi energice, aşa cum existase pe timpul independenţei ţării" [52]. Pentru contemporani, apariţia noilor uniforme şi a steagurilor naţionale a însemnat un eveniment istoric de rezonanţă deosebită, producînd „o mare bucurie la tot românul în ale cărui vine ţirculează sînge românesc" [53]. Nostalgia trecutului încărcat de biruinţă se conjuga cu speranţa optimistă într-un viitor nu mai prejos : „Mare mişcare şi bucurie au pricinuit în toată capitala noastră uniforma românească şi organizaţia oştirii ce se găteşte. Tot românul parcă-şi vede naţia sa renăscîndu-se din însăşi înfruntata moleşire şi degeneraţiune în care o adusese intrigile străine" [54].

Se punea astfel în practică unul din deziderातele cele mai întîlnite în planurile şi proiectele de reorganizare a ţărilor române din primele trei decenii ale veacului al XIX-lea — reorganizarea armatei naţionale, care marca o lărgire a autonomiei ţărilor române şi un început de independenţă naţională. Cu toate limitele impuse şi carenţele inerente începuturilor, reorganizarea armatelor ţărilor române a însemnat un eveniment cu importante consecinţe pentru efortul poporului nostru în vederea emancipării de sub dominaţia străină. Aceasta explică străduinţele neîntrerupte ale forţelor politice înaintate ale vremii de a transforma oştirile pămîntene în armate moderne autentice, capabile să apere fruntariile ţării de diferitele încălcări şi să poată contribui — atunci cînd condiţiile ar fi permis — la realizarea unităţii şi independenţei poporului român.

---

[50] Pentru organizarea armatelor din cele două ţări române şi evoluţia lor ulterioară, vezi : I. Popovici, *Organisarea armatei române*, Roman, 1900; I. I. Anastasiu, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1933.

[51] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhiva D. A. Pappasoglu, II ms. 67.

[52] Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XXI, p. 334.

[53] „Albina româncască", II, nr. 72 din 18 septembrie 1830, p. 307.

[54] Ibidem.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LES DÉBUTS DE L'ARMÉE ROUMAINE MODERNE (1812—1830)

RÉSUMÉ

Le présent article, s'appuyant sur des informations de vieille ou de récente date, quelques-unes d'entre elles plus rarement utilisées dans le circuit scientifique, se propose d'analyser l'un des problèmes moins abordés dans notre littérature de spécialité, à savoir : l'organisation de l'armée roumaine considérée à travers le prisme de la lutte d'idées et des forces engagées dans une telle lutte.

Vers la fin du XVIII-e siècle et au début du siècle suivant, par suite de l'approfondissement du processus de passage de la société féodale à celle capitaliste, la réorganisation de l'armée roumaine sur des bases modernes était devenue une nécessité objective imposée par les exigences de l'évolution des structures socio-politiques dans l'espace carpato-danubien. L'accomplissement du programme social et national que supposait l'établissement du nouveau régime se montrait impossible à réaliser sans le bras armé capable de défendre les frontières contre les diverses violations, de pouvoir contribuer — au moment opportun — à l'accomplissement de l'unité et de l'indépendance du peuple roumain.

Presque toujours présente dans la multitude de programmes et projets de constitutions, de plus en plus nombreux, au fur et à mesure que l'on approchait de la conclusion du traité d'Andrinople, l'idée de la révitalisation des armées des pays roumains devint une permanence dans la pensée des leaders de la lutte révolutionnaire de libération sociale et nationale des premières décennies du XIX-e siècle — preuve péremptoire du rôle que l'on attribuait à l'armée dans le large programme de réformes des pays roumains. Bien qu'étant enregistrées des opinions diverses quant aux modalités d'accomplissement pratique, aux effectifs ou aux dénominations qu'allait recevoir la nouvelle armée, la réalisation de ce desideratum marquait, dans certaines conditions, une extension de l'autonomie des pays roumains et un commencement d'indépendance politique.

ASPECTE ALE POLITICII INTERNAȚIONALE A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI ÎN TIMPUL LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN ȘI ALEXANDRU CEL BUN

DE

MARCEL D. POPA

Dacă marea majoritate a izvoarelor interne ale istoriei noastre, cîte s-au păstrat, ne sînt cunoscute și au fost utilizate de istoricii noștri, în privința celor externe sîntem încă departe de a fi epuizat explorarea și exploatarea vastului tezaur de informații pe care acestea le conțin pentru trecutul nostru. În rîndurile de mai jos ne propunem să semnalăm atenției medieviștilor români un asemenea izvor, care a scăpat pînă acum investigațiilor lor. Este vorba de scrisoarea hanului Hoardei de Aur Uluğ Muhammed adresată, la 14 martie 1428, sultanului otoman Murad al II-lea — care prezintă un interes deosebit și pentru trecutul poporului nostru, relevîndu-ne, în special, un aspect necunoscut din durabila domnie a lui Alexandru cel Bun [1].

Descoperită și editată acum patru decenii de filologul și istoricul turc Akdes Nimet Kurat [2], scrisoarea este menționată — fără a fi însă

[1] Dintre lucrările închinate marelui domn al Moldovei menționăm: E. Picot și G. Bengesco, *Alexandre le Bon, prince de Moldavie*, Viena, 1882, 100 p.; P. P. Panaitescu, *Alexandru cel Bun, La cinci sute de ani de la moartea lui*, București, 1932, 60 p.; Constantin Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru-cel-Bun. Iașii în legătură cu aducerea moaștelor Sf. Ioan-cel-Nou dela Suceava la 1402. Un aer sau epitaf din 1428*, Chișinău, 1934, 74 p.; Ion I. Nistor, *Alexandru cel Bun, cu ocaziunea aniversării de 500 de ani de la moartea lui*, Cernăuți, 1932, 51 p.; N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru-cel-Bun*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.", Seria III, Tom. XIII (1932—1933), Mem. 10, 11 p.; Emil Diaconescu, *Alexandru cel Bun*, București, 1968, 86 p.; includem în prezenta înșiruire lucrarea lui Ilie Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund, Note istorice*, București, 1919, 280 p. și studiul lui C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în „Revista istorică română", vol. X (1940), p. 237—332, în care domniei lui Alexandru cel Bun îi sînt acordate spații ample (nu am avut în vedere sintezele privind istoria românilor).

[2] Akdes Nimet Kurat, *Kazan Hanlığını kuran Uluğ-Muhammed Hanın yarlığı*. Edirne ve yöresi eski eserleri sevenler kurumu yayînlarîndan, Istanbul, 1937; această lucrare nu ne-a fost accesibilă. Mai tîrziu, a fost republicată, de același autor, în *Topkapî Sarayî Müzesi Arșivindeki Altîn Ordu, Kîrim ve Turkistan Hanlarîna ait Yarlik ve Bitikler*, în „Dil ve Tarih — Coğrafya Facültesi yayînlarîndan, Tarih Serisi 1" („Scrisori și yarlîguri aparținînd Hoardei de Aur, Crimeei și Turkestanului aflate în Arhiva Muzeului Topkapî Sarayi", în „Publicațiile Facultății de litere și istorie-geografie, seria istorie, nr. 1"); aci, autorul arată că scrisoarea se afla în Arhiva Muzeului Palatului Topkapî din Istanbul, înregistrată sub numărul 10202 și menționată în catalogul documentelor vechi sub numărul 4472, fără a i se indica data și conținutul, dar cu precizarea că este scrisă în limba „çagatay"; ea se prezenta într-o stare bună, cu excepția rîndului 13, care era deteriorat și de aceea nu a putut fi descifrat integral (*op. cit.* mai sus, p. 6—7).

înfăţişată în întreaga ei semnificaţie [3] — de principalele sinteze istorice privind Hoarda de Aur — cum ar fi cele aparţinînd lui Bertold Spuler [4], B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi [5] sau lui M. G. Safargaliev [6], şi cu toate acestea ea nu a intrat în circuitul istoriografici române.

Iată textul documentului tradus în limba română [7]: „Din graţia lui Dumnezeu Preamăritul, prin miracolul Profetului Muhammed de la Muhammed [8] către Gazi Murad [9].

Salutări. Domnii hani ai noştri şi domnii părinţi ai voştri, sultanii vilaietului Rum al vostru, trimiţîndu-şi reciproc soli purtători de cuvînt, obişnuindu-se între ei daruri, salutări, umblînd împreună cu negustorii părtaşi, stabiliră raporturi bune.

Apoi, domnul nostru hanul Toktamîş [10], trimiţîndu-şi reciproc cu marele vostru tată Gazi Baiazid [11] Beg, după vechiul şi bunul obicei, sol purtător de cuvînt, schimbînd între ei daruri, salutări, amîndoi, pe cînd erau în bună prietenie, au trecut la cele veşnice. Apoi, prin porunca lui Dumnezeu Preamăritul, pe cînd i-a fost dat înaltul loc domnului nostru hanului, noi ne aflam în luptă între noi. În anii ce au urmat, petrecîndu-se evenimente importante, tronul a trecut în mîna lui Barak [12]. Anul trecut, prin graţia lui Dumnezeu, a pornit oastea, la sosire i-au alungat pe Barak şi Mansur [13]. (Dumnezeu) ne-a dat nouă tronul şi stăpînirea. Iar ei, luîndu-şi numai oamenii lor, au rupt-o la fugă. De un an, doi, am sosit strămutîndu-ne ca să iernăm de-a lungul Niprului. Deşi v-am fi trimis oameni, nu i-am putut pune pe drum, căci românii [14] *(Ulak)* ziceau că nu pot trece. Ştiam că de la voi va veni un om pe apă. Cum s-a întîmplat de nu a venit? De la Haci Ibad [15] ... (?) am aflat de bunul vostru nume, de starea sănătăţii voastre. Mai apoi ... şi noi împreună un veac (?) ... dacă ne dă putere, şi noi cu ajutorul lui Dumnezeu, după bunul obicei de mai înainte, prin raporturi bune între noi, ne vom trimite reciproc sol purtător de cuvînt, expediindu-ne salutările şi darurile noastre, dacă

---

[3] Surprinde că în amplul comentariu istoric referitor la Hoarda de Aur şi la personajele menţionate în „bitik", A. N. Kurat nu încearcă o prezentare a Moldovei lui Alexandru cel Bun, împotriva căreia solicita hanul sfatul şi alianţa sultanului Murad al II-lea. De asemenea, în lucrarea citată aparţinînd lui B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi nu se spune nimic despre români, atunci cînd se arată că legătura pe uscat dintre Hoarda de Aur şi Imperiul otoman a fost oprită, autorii mulţumindu-se a afirma că relaţiile erau „întrerupte din cauza unor neînţelegeri" *(op. cit.*, p. 144).

[4] Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502*, Wiesbaden, ediţia a II-a, 1965; vezi p. 133, nota 1, 158 şi 307.

[5] B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi. *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953, p. 144, 385.

[6] M. G. Safargaliev, *Raspad Zolotoi Ordi*, Saransk, 1960, p. 161, 234.

[7] Mulţumesc colegului Valeriu Veliman pentru traducerea documentului, revăzută de regretatul Aurel Decei.

[8] Uluğ Muhammed, han al Hoardei de Aur (1419—1424, 1427—1437/1438).

[9] Murad al II-lea, sultan otoman (1421—1444, 1444, 1446—1451).

[10] Toktamîş (Tohtamîş), han al Hoardei de Aur (1377—1395).

[11] Baiazid I Trăsnetul, sultan otoman (1389—1402).

[12] Barak, han al Hoardei de Aur (1422—1427).

[13] Mansur, căpetenie tătară, fiul emirului Edigü.

[14] Românii din statul feudal Moldova.

[15] Haci Ibad (Bek, Ebek, Abbas? sau Haci Abd); numele acestui personaj nu se poate citi mulţumitor în document, din cauza deteriorării sale; pentru diferite supoziţii, vezi A. N. Kurat, *Topkapî ... cit.*, p. 34. Pentru Bertold Spuler, el este „Ḥāǧǧī 'Ibād", *op. cit.*, p. 133 nota 61 şi p. 158.

negustorii părtaşi ai noştri vor circula, toate trec, aceasta însă rămîne pentru vecie şi de bună seamă aceasta este bine.

Aşa stînd lucrurile, comunică-mi cum ar fi mai bine să-l înlăturăm dintre noi pe ghiaurul ăsta de român[16]. Negustorii părtaşi mergînd şi venind pe uscat şi pe apă, să vadă traiul sărmanilor săraci. Iar noi am trimis salutări cu scrisoare prin Haci Ibad ... (?) ca să vină să vadă starea sănătăţii voastre... l-am trimis pe Ibar[17], care e o persoană foarte înţeleaptă, ca să ştiţi şi voi, cu scrisoare şi salutări. S-a scris în anul maimuţei[18], cînd oastea se afla pe ţărmul Niprului.

În ziua a douăzeci şi şaptea a (lunii) cemaziyülevvel, în anul opt sute treizeci şi unu"[19].

Izvor de primă însemnătate, scrisoarea lui Ulug Muhammed către Murad al II-lea ne oferă prilejul de a analiza două momente importante din istoria noastră medievală în vremea domniilor lui Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun.

Bunele raporturi dintre hanul Toktamîş şi sultanul Baiazid I pe care ni le dezvăluie scrisoarea, aduc din nou în discuţie episodul trecerii unui grup numeros de populaţie tătară din Hoarda de Aur prin teritoriul românesc în stăpînirile otomane din Peninsula Balcanică.

Primul în istoriografia noastră care a abordat evenimentul a fost P. P. Panaitescu[20]; pentru a-şi lămuri cum şi cînd anume s-a petrecut exodul sus-amintit, despre care pomeneşte bizantinul Laonic Chalcocondil[21], autorul a analizat situaţia politică din această zonă a Europei, ajungînd la următoarele încheieri: după bătălia de la Worskla (12 august 1399), mare parte din oastea lui Toktamîş — care-şi aflase salvarea prin fugă —, s-a retras în Lituania, unde, însă, nu a putut rămîne multă vreme; obligaţi să părăsească ţara lui Witold, tătarii trec (în 1401) prin Moldova în Ţara Românească, unde li se admite aşezarea. Mai apoi, domnul Mircea cel Bătrîn „a vrut să folosească pe tătarii trecuţi în ţara lui împotriva lui Baiazid ... Ce s-a întîmplat precis, nu ştim; tătarii n-au vrut să lupte împotriva turcilor şi au trecut prin solii lor în legătură cu Baiazid .. Mircea n-a putut sau n-a vrut să-i oprească şi astfel ei trec Dunărea în slujba noului lor stăpîn, după ce fuseseră scurt timp în slujba domnului român"[22]. În sprijinul părerii sale că evenimentul s-a produs în 1401, autorul aduce ca argument un raport veneţian[23] din Candia, bazat pe

[16] E vorba de Alexandru cel Bun, domnul Moldovei (1400—1432).

[17] Un personaj neidentificat; după opinia editorului scrisorii, s-ar putea ca acest *Ibar* să nu fie un nume propriu.

[18] Conform calendarului cu 12 animale folosit şi de tătari, anul maimuţei este al noulea.

[19] Adică 14 martie 1428.

[20] P. P. Panaitescu, *Mircea l'Ancien et les Tatares*, în „Revue historique du Sud-Est Européen" XIX (1942), nr. 2, p. 438—444; ulterior, studiul a fost introdus de autor, aproape integral, în monografia *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 285—291, 325—326; în continuare vom cita după monografie.

[21] Vezi pasajul, pus la noi în valoare pentru prima oară de P. P. Panaitescu, în Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, traduse în româneşte de Vasile Grecu, Bucureşti, 1958, p. 75.

[22] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 290.

[23] Raportul veneţian a fost publicat de Nicolae Iorga în *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, I, Paris, 1899, p. 116—117; republicat, cu unele precizări, în „Revue historique du Sud-Est Européen", an XIV (1937), nr. 4—6, p. 91—92, de acelaşi editor.

o ştire sosită de la Enos la 11 aprilie 1402, în care se vorbeşte despre lupta pornită de domnul Ţării Româneşti împreună „cu ungurii şi tătarii" „împotriva lui Baiazid".

Este evident că între raportul veneţian, care indică clar că forţele coalizate „au pornit împotriva lui Baiazid" şi părerea de mai sus că „tătarii n-au vrut să lupte împotriva turcilor" există o contradicţie; ea izvorăşte din confundarea de către P. P. Panaitescu a două fapte diferite într-un singur moment istoric, cînd în realitate Chalcocondil relatează deplasarea tătarilor prin teritoriul românesc în Peninsula Balcanică, iar informaţia receptată la Enos, în 6 aprilie 1402, menţionează luptele purtate în acest an împotriva turcilor otomani de Mircea cel Bătrîn — în a cărui oaste se aflau şi auxiliari tătari —, în alianţă cu ungurii; după cum se va vedea însă, primul eveniment este anterior anului 1401 propus de P. P. Panaitescu.

Regretatul Aurel Decei are meritul de a fi lămurit şi întregit, în mare măsură, cunoaşterea episodului discutat. Într-un erudit studiu [24], bazat pe o largă informaţie [25], el a reluat problema colonizării populaţiei tătare în Peninsula Balcanică, considerînd că prin explicarea contextului acestui eveniment se putea ajunge la „deslegarea" unui pasaj inserat în cronica lui al-'Aynî, pasaj care l-a determinat pe istoricul turc A. Zeki Velidi Togan [26] să afirme că în anul 1399 (sau 1398) a avut loc o luptă la nordul Dunării între hanul Toktamîş şi sultanul Baiazid I.

Succesiunea momentelor legate de acest exod — potrivit lui Aurel Decei — ar fi fost următoarea: o parte dintre tătarii Hoardei de Aur în frunte cu noyonul Aktav [27], după ce fuseseră înfrînţi din nou de Timur-

---

[24] Aurel Decei, *Etablissement de Aktav de la Horde d'Or dans l'Empire Ottoman au temps de Yildirim Bayezid*, în „A. Zeki Velidi Togan Armağanı", Istanbul, 1950 1955, p. 77 92.

[25] Comparativ cu P. P. Panaitescu, autorul citat aduce în discuţie următoarele surse noi: relatările cronicarilor Nizam al-Dīn Abd al-vasî Shamî (*art. cit.*, p. 82 83; vezi textul şi traducerea în limba rusă în *Sbornik materialov, otnosjacihsja k istorii Zolotoj Ordi*, Extrase din lucrările persane adunate de W. G. Tiesenhausen şi prelucrate de A. A. Romaskevici şi L. L. Volin, Moscova-Leningrad, vol. II, 1941, p. 104—121); Sheref al-Dīn Ali Yezdî (*art. cit.*, p. 83; vezi textul şi traducerea în limba rusă în *Sbornik...cit.*, p. 141—189), Orudj Edrenevî (*art. cit.*, p. 87—88; vezi *Cronici turceşti privind ţările romîne. Extrase*, vol. I, *Sec. XV — mijlocul sec. XVII*, Bucureşti, 1966, volum întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa A. Mehmet, p. 50), Ruhi Edrenevî (*art. cit.*, p. 88) şi Ali Mustafa (*ibid.*), precum şi unele izvoare documentare menţionate în lucrările istoricilor turci Tayyib Gökbilgin (*Rumeli' de Yürük ve Tatarlar*, folosită de A. Decei în manuscris, *art. cit., p. 89*, a văzut lumina tiparului în 1957, la Istanbul, cu titlul *Rumeli' de Yürükler. Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihan*, vezi p. 26, 87 — 88) şi Ö. L. Barkan (*XV — XVI nci asirlarda Osmanli imparatorluğunda zirai ekonomim hukuki ve mali esaslari. Birnici cilt: Kanunlar*, Istanbul, 1943, p. 260) (*art. cit.*, p. 90).

[26] A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk tarihine giris*, vol. I, *En eski devirlerden 16 asra kadar*, Istanbul, 1946, p. 338.

[27] Aktav (Ak Ţaw, în turca osmană Akdağ, *Munte Alb*), noyon tătar; apare menţionat pentru prima dată în conturile Caffei la 5 noiembrie 1382 (*Atao*) (vezi N. Iorga, *Notes et extraits..., cit.*, p. 18—19, informaţie pe care A. Decei nu o cunoştea); apoi este pomenit între conducătorii armatei lui Toktamîş (informaţia se află la cronicarul persan Yezdî, în *Sbornik... cit.*, p. 167, textul în limba rusă) cu prilejul luptei împotriva lui Timurlenk, din 18 iunie 1391, de pe rîul Kondurcea (azi în regiunea Kuibîşev din R.S.F.S. Rusă, U.R.S.S.); pe harta lui Fra Mauro, în zona acestui rîu există indicaţia: „aci Tamerlan a făcut un mare măcel de tătari" (cf. M.G. Safargaliev, *op. cit.*, p. 154, nota 1). El reapare în izvoare cu prilejul luptei din aprilie 1395, cînd, împreună cu Konce (Kunce) Oğlan, Bek Yarik, Davud Sufi, ginerele lui Toktamîş, şi Udurku, conducea aripa dreaptă a oştirii lui Toktamîş (vezi Shamî, în *Sbornik...cit.*, p. 120 şi Yezdî, *ibid.*, p. 176).

lenk pe cursul inferior al Niprului „în 1397", s-au îndreptat spre apus; ei au traversat Bugeacul și au pătruns în Țara Românească „unde Mircea cel Bătrîn i-a primit de voie, de nevoie"; tătarii nu s-au stabilit definitiv aici; în urma tratativelor purtate de Aktav cu sultanul Baiazid I, acesta din urmă a acceptat cererile acestor „inamici ai lui Timurlenk" —, permițîndu-le să se așeze în teritoriile aflate sub stăpînirea sa; în consecință, ei au trecut — „probabil în 1398" — la sud de Dunăre și Balcani [28]; totuși, Baiazid I, precaut, a decis mai apoi uciderea căpeteniilor tătare; masacrarea nu s-a putut face fără o împotrivire din partea tătarilor și deci fără luptă. Astfel, după părerea lui Aurel Decei, la această ciocnire se referă cronicarul arab Badr al-Dīn al-'Aynî (23 iulie 1361 — 28 decembrie 1451) și nu la o luptă între tătari și turcii otomani la nord de Dunăre, „deoarece în această alternativă ar trebui să admitem o campanie a lui Yîldîrîm Baiazid pe direcția Moldova — Hoarda de Aur, fapt ce nu poate fi dovedit nicicum" [29].

Ulterior, Mustafa A. Mehmet, prezentînd unele aspecte ale istoriei Dobrogei sub dominația otomană [30], a abordat și el problema refugiaților tătari, fără a cunoaște însă studiul lui Aurel Decei. Față de P. P. Panaitescu, el aduce unele elemente noi, cum ar fi estimarea numărului participanților la exod [31] și locul unde aceștia au fost colonizați [32].

Cît privește teritoriul pe unde a avut loc această trecere Mustafa A. Mehmet își exprimă dezacordul cu P. P. Panaitescu (care își însușise afirmația lui Chalcocondil), arătînd că i se pare mai probabilă pătrunderea tătarilor prin Moldova și de aici în Dobrogea, decît prin Țara Românească „cum lasă să se înțeleagă cronicarul Laonic Chalcocondil, a cărui relatare despre trecerea „sciților" „peste Dacia" i-a silit pe istorici să caute explica-

---

[28] A. Decei, pornind de la constatarea că știrea ciocnirii între tătari și turcii osmanlîi sosise la Cairo în aprilie 1399, unde a fost înregistrată de cronicarul al-'Aynî, ținînd seama și de condițiile de difuzare a știrilor în epocă, datează lupta pentru a doua jumătate a anului 1398 (*art. cit.*, p. 78).

[29] A. Decei, *art. cit.*, p. 92. În prezentul articol nu ne-am propus să discutăm teza istoricului turc A. Zeki Velidi Togan, reluată și în studiul *Timurs Osteuropa-Politik* (în „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", CVIII (1958), 2, p. 293), care, bazat în primul rînd pe o informație consemnată la cronicarul arab al-'Aynî („Și la aceeași dată sosi vestea că Toktamîș han, stăpînul țării Dešt și Saray, se întîlni cu unele trupe ale lui Ibn Uthman și că au fost pierderi de ambele părți..."; vezi citatul la Aurel Decei, *art. cit.*, p. 77—78, precum și textul tradus în limba rusă la W. Tiesenhausen, *op. cit.*, vol. I, p. 531), considera că în anul 1398 (sau 1399) a avut loc o confruntare, la nordul Dunării, între tătarii Hoardei de Aur și turcii otomani. Asupra acestei probleme vom reveni cu alt prilej.

[30] Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV—XVIII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii", tom. 18 (1965), nr. 5, p. 1097—1116.

[31] După estimările lui Enverî, numărul participanților la exod se ridica cam la 30 000 de suflete. A. Decei, *art. cit.*, indică aproximativ 50 000 de persoane; asupra valorii acestei cifre, vezi și Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, București, 1942, p. 60, nota 1.

[32] Ibrahim Peçevî știa că „unii dintre ei s-au stabilit prin părțile Adrianopolei", iar alții „prin ținutul cazalei Baba < dag >", *ibid.*, p. 1102, nota 54 și 1103, nota 59. Potrivit unei legende locale „un număr de 30 de familii tătărești au fost așezate în satul Chirnogeni (fost Chiuvenlia: *Güvenli)*, din raionul Negru Vodă, în timpul luptelor dintre Mircea și Baiazid (*ibid.*, p. 1103, nota 60; azi localitatea se află în jud. Constanța). Evlia Celebi „vorbind de o anumită categorie de populație (*citak)* tocmai din aceste părți ale Dobrogei, pune la baza formării ei elementul turco-tătăresc, colonizat de sultanul Baiazid, și populația locală" (*ibid.*, p. 1103, nota 61).

ţia acestui fapt, care venea în contradicţie cu condiţiile politico-militare de atunci" [33]. Totuşi, credem noi, încercarea lui Mustafa A. Mehmet de a renunţa, în cazul interpretării informaţiei lui Chalcocondil, la semnul de egalitate pus între *Dacia* şi Ţara Românească, pe motivul că „grecii i-au numit pe tătari „sciţi" şi au atribuit „Daciei" nu numai sensul de Ţara Românească, ci şi cel de Moldova pînă în veacul al XVIII-lea, după cum se poate vedea dintr-o scrisoare a lui Nicolae Mavrocordat din 3 septembrie 1711" [34], nu-şi are temeiul. P. P. Panaitescu afirmă şi el că tătarii au trecut prin Moldova şi abia după aceea au pătruns în Ţara Românească[35].

Este adevărat că bizantinii obişnuiau să arhaizeze numele unor etnii şi al unor formaţii statale, precum este la fel de adevărat că prin termenul „Dacia" — în evul mediu [36] — nu s-a înţeles numai Ţara Românească, însă, în cazul comentatului autor bizantin, Moldova apare clar sub denumirea „Bogdania" sau „Bogdania Neagră" [37], deosebită de „Dacia" [38] (prin care desemna Ţara Românească) sau „Dacia peonilor" sau „Penodacia" [39] (prin care desemna Transilvania).

În cazul de faţă, „Dacia" peste care au trecut tătarii noyonului Aktav, desemna, după opinia noastră Ţara Românească şi anume acele teritorii de la nordul Dunării de Jos, care vor fi luate în stăpînire de către Alexandru cel Bun în 1426 [40].

Reluînd firul evenimentelor — aşa cum ne sînt dezvăluite de mărturiile vremii — aflăm că, după lupta de pe rîul Kura (14 aprilie 1395), Aktav, Bek Yarîk Oğlan şi Taş Timur Oğlan s-au retras spre părţile apusene ale Hoardei de Aur ; la puţină vreme [41], avangarda oştii lui Timurlenk, comandată de emirul Osman, i-a ajuns din urmă pe fugari şi i-a izbit pe cursul inferior al Niprului ; înfrînţi, Aktav şi Taş Timur Oğlan — împreună cu populaţia care-i urma — s-au refugiat la vest de fluviu, unde se afla ulusul „lui Hurmadai" [42], „ai cărui locuitori le erau duşmani. Acolo situaţia lor a devenit şi mai rea decît jaful şi robia", ceea ce l-a determinat pe Aktav „să-şi caute (scăparea) prin fugă" [43] ; acţiunea

---

[33] *Ibid.*, p. 1101-1102.

[34] *Ibid.*, p. 1103, nota 58.

[35] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 287 şi nota 44.

[36] Asupra acestei probleme, vezi studiul lui A. Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia". Încercare de analiză între terminologia politico-geografică şi realitatea şi gîndirea politică*, în „Studii", tom. 22 (1969), nr. 3, p. 423—444.

[37] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. cit., p. 63, 93—94, 158, 286, 290.

[38] *Ibid.*, p. 64—65, 75, 114—115, 130—131, 137, 148, 158, 199—200, 210, 282—287, 289, 291, 293, 295, 300, 309; o singură dată apare *Blahia*, p. 287.

[39] *Ibid.*, p. 63, 137, 155—156.

[40] Vezi mai jos.

[41] Surprinde faptul că A. Decei vorbeşte în *art. cit.*, p. 92, de o luptă între Aktav şi Timurlenk în anul 1397, cînd în acelaşi articol (p. 81) arată clar — cum dealtfel este şi corect — că expediţia emirului din Samarkand împotriva Hoardei de Aur a avut loc în anii 1395—1396; lupta de pe Nipru a avut loc în anul 1395.

[42] Vezi Yezdî, în *Sbornik...cit.*, p. 179. La Shamî, *ibid.*, p. 121, apare „locul Uimatai"; vezi pentru acest nume, A. Decei, *art. cit.*, p. 85 şi B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 344.

[43] Vezi Yezdî, în *Sbornik...cit.*, p. 179.

sa a reușit, căci izvoarele documentare și narative atestă așezarea lui Aktav și a „poporului" său în Rumelia[44].

Dar imaginea exodului populației din Hoarda de Aur după teribila campanie a lui Timurlenk din anii 1395—1396 nu ar fi îndeajuns conturată dacă nu am arăta că o parte din refugiații tătari s-au așezat și în alte teritorii, între care Moldova, Țara Românească și Dobrogea — zona geografică prin care s-a scurs grosul populației tătare spre Rumelia —, și izvoarele narative între care İbn 'Arabșah[45], Laonic Chalcocondil[46], Ibrahim Peçevî[47] și Evlia Celebi[48], o atestă.

---

[44] Sursele istorice referitoare la Aktav și la exodul tătarilor nu au fost epuizate de cele trei studii pomenite. Menționăm că în valoroasa culegere de izvoare orientale privitoare la Hoarda de Aur inițiată de W. Tiesenhausen, știri prețioase despre acest noyon și colonizarea „poporului" său aflăm și la İbn 'Arabșāh (Aḥmad b. Muḥammed b. 'Abd Allah b. Ibrāhīm Shihāb al-Dīn Abu l- 'Abbas al-Dimashkī al-Hanafī al-'Adjami) (1389—1450) (vezi articolul „Ibn 'Arabshāh", aparținînd lui J. Pedersen din *Encyclopédie de l'Islam*, vol. III, 1968, p. 734). Vezi W. Tiesenhausen, *Sbornik materialov otnosjascihsja k istorii Zolotoj Ordî*, Culegere din scrierile arabe, Sankt-Petersburg, 1884, vol. I, p. 465 ș. urm. În istoriografia română, cronicarul İbn'Arabșah a fost folosit, parțial, de Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca, în *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, București, 1942; înșirînd forțele armate pe care le pregătea sultanul Baiazid pentru inevitabila confruntare cu Timurlenk, îi menționează și pe tătarii veniți din Deșt-i Kîpceak și care, potrivit cronicarului citat, au trecut prin Moldova (*op. cit.*, p. 59—60), sub conducerea lui „Ak Năr" (aceiași lectură a acestui nume fusese făcută și de A. Decei în studiul intitulat *A participat Mircea cel Bătrîn la lupta de la Ankara?* în „Revista istorică română", vol. VII (1937), p. 339 și urm., bazat pe Ruhi Celebi) (*art. cit.*, p. 60, nota 1). Vezi și A. Decei, *Etablissement... cit.*, p. 88 și notele 28 și 31.

[45] După campania devastatoare a lui Timurlenk în Hoarda de Aur, cronicarul İbn 'Arabșah afirma: „O mare mulțime dintre ei (tătari) pleacă împreună cu Timur, căruia i se supusese și la care se afla ostatică. Din ei se separă o parte care nu poate fi socotită și nici nu se poate afla, nici de către defter, nici de către divan; ei plecară la rumi și la ruși, și așa soarta lor vitregă și ursita schimbătoare i-a aruncat între creștini închinători la mulți dumnezei și musulmani captivi, cum s-a întîmplat și cu hassanidul Djebele. Numele acestei cete este Kara Bogdan" (în W. Tiesenhausen, *op. cit.*, vol. I, textul în limba rusă, p. 470). *Kara Boğdān (Karabojdān)* este numele turcesc dat Moldovei; din cîte cunoaștem, el se întîlnește prima oară la istoricul turc Yazîcioğlu (Yazîcîzâde) Ali, în *Tarih-i al-i Selçuk*, a cărei redactare a fost încheiată în anul 827 h. (5 decembrie 1423 — 22 noiembrie 1424) (vezi A. Decei, *Le problème de la colonisation des Turcs Seljoukides dans la Dobrogea au XIIIe siècle*, în „Ankara Üniv. D.T.C. Facültesi Tarih Araștirmalari Dergisî", Ankara, VI, 1968, 10—11, p. 89. Redactarea operei lui İbn 'Arabșah fiind anterioară anului 1450, considerăm că ne aflăm în fața celei de-a doua atestări cunoscute — în ordine cronologică — a numelui de *Kara Boğdan*. Pentru consemnarea acestui nume, precum și pentru înțelesul ce i s-a atribuit de-a lungul secolelor, vezi Emil Vîrtosu, *Bogdania, alt nume dat Moldovei*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie", Iași, I, 1964, p. 155—165, care însă nu cunoaște aceste două mențiuni.

[46] Laonic Chalcocondil înfățișînd răspîndirea tătarilor afirma că: „Ei veneau dinspre Sarmația (Rusia), mergînd spre Tanais (Don); și o bună parte din neamul acesta s-a sălășuit aci la Istru. Dintre aceștia partea mai mare trecînd sub Baiazid peste Istru, a fost colonizată, fiecare trib din acest neam rămînînd despărțiți" (*Expuneri istorice*, ed. cit., p. 90).

[47] İbrahim Peçevî știa că „O parte din triburile tătare mai sus menționate (cele din Deșt-i Kîpceak) s-au așezat în Țara Moldovei și Țara Românească și s-au creștinat datorită unui lung răstimp de legături prietenești cu ghiaurii". După cum mărturisește cronicarul, el deținea informația așezării tătarilor în aceste locuri și în Rumelia de la contemporanul său Altî Parmak („Omul cu șase degete") (Muḥammed b. Muḥammed) (?—1623/1624), învățat și traducător reputat (vezi articolul din *Encyclopédie de l'Islam*, vol. I, 1960, p. 435 *s.v.*); ar fi interesant de aflat de unde se informase Altî Parmak asupra acestei probleme (textul lui Peçevî, în *Cronici turcești*. ., vol. I, p. 492—493).

[48] Evlia Celebi, descriind Silistra, arăta că „hanul Baiazid Ildîrîm a colonizat aceste locuri cu tătari. Mamele lor fiind bulgăroaice, valahe și moldovene, ei au devenit pe urmă *citaki*" (în *Călători străini despre țările române*, vol. VI partea a II-a, îngrijită de Mustafa Ali Mehmet, p. 372), iar în alt pasaj intitulat „Despre limba dobrogeană, adică a neamului *citak*"

Cînd anume a avut loc trecerea tătarilor în Peninsula Balcanică? Am văzut că data propusă de P. P. Panaitescu (anul 1401) este ulterioară evenimentului. În stadiul actual al informației disponibile nu sîntem în măsură să fixăm cu exactitate data colonizării populației conduse de Aktav, dar o anumită precizare se poate face : în bătălia de la Nicopole (25 septembrie 1396), încheiată cu înfrîngerea cruciaților, oastea biruitorului Baiazid nu cuprindea și contingente tătare ; absența lor ne îndrituiește să considerăm că pînă în momentul luptei, exodul în sudul Dunării nu se săvîrșise. Pare probabil ca datarea propusă de Aurel Decei — respectiv a doua jumătate a anului 1398 — să fie cea corectă.

Cine erau tătarii participanți, alături de Mircea cel Bătrîn, la luptele împotriva turcilor pe care îi menționează raportul venețian din aprilie 1402 [49]? Am arătat mai sus că și în Țara Românească, a cărei stăpînire se întindea în acea vreme pînă la gurile Dunării, și-au aflat refugiu o parte dintre supușii hanului Toktamîș. Cunoscute fiind calitățile ostășești ale tătarilor, este probabil ca domnul român să le fi acceptat așezarea în stăpînirile sale în anumite condiții, și în primul rînd în schimbul unor obligații cu caracter militar [50]. Aceștia vor fi constituit rezervorul de auxiliari din oastea lui Mircea cel Bătrîn în luptele împotriva turcilor.

Acțiunea lui Mircea din 1402, la care au participat tătarii — instalați desigur în teritoriile răsăritene ale Țării Românești — și ungurii, interesați și ei în cel mai înalt grad din punct de vedere comercial și militar în asigurarea circulației pe fluviu, a fost un episod al neîncetatelor lupte pentru stăpînirea gurilor Dunării, unde poziția dominantă o aveau Chilia și Licostomo [51]. Este probabil că acum, în urma acestor lupte, domnul Țării Românești să fi intrat în stăpînirea Chiliei [52].

afirmă că „După ce Ildirim Baiazid han a cucerit acest ținut <este vorba de Dobrogea> de la bulgari, valahi și moldoveni, a așezat acolo tătari și cete de ostași din populația Anatoliei. Acest grup a rezultat din încrucișarea ostașilor cu valahii și a apărut un vocabular pe care îl foloseau între ei..." (*ibid.*, p. 382).

[49] Pentru analiza documentului și a contextului istoric, vezi George T. Dennis, *Three raports from Crete of the situation in Romania, 1401—1402*, în „Studii Veneziani", XII, 1970, p. 241—265 ; autorul fixează ca dată a campaniei antiotomane pomenită în acest raport a doua jumătate a lunii martie 1402 (p. 265).

[50] Obligații militare asemănătoare și-au asumat tătarii și față de Baiazid I (vezi Laonic Chalcocondil, *ed. cit.*, p. 75).

[51] Pentru existența de-sine-stătătoare a celor două așezări — atît de îndelung discutată — vezi Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în „Studii. Revistă de istorie", 25 (1972), nr. 3, p. 435—462 și Gabriela Airaldi, *I Genovesi a Licostomo nel sec. XIV*, în „Studi medievali" A cura del Centro italiano di studi sull' alto Medio Evo", Spoleto, seria a III-a, an XIII, fasc. nr. 2, decembrie 1972, p. 967—982.

[52] Începînd cu Nicolae Iorga care, în fundamentala sa monografie privind cele două importante porturi de la Marea Neagră, propunea ca dată pentru instăpînirea lui Mircea cel Bătrîn la Chilia anul 1403 (vezi *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899 (1900), p. 274), această importantă problemă cronologică a constituit obiectul a numeroase luări de poziție în istoriografia românească ; vezi istoriografia problemei la Octavian Iliescu, *Localizarea... cit.* și Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în „Studii istorice sud-est europene", vol. I, București, 1974, p. 52—55. Localizarea propusă de noi pentru acțiunea lui Mircea cel Bătrîn din 1402 pare a fi confirmată și de faptul că informația o deținea un oarecare Costa Carchia din Enos, cunoscător, prin activitatea sa comercială, a realităților din Marea Neagră.

După înfrîngerea lui Toktamîş pe rîul Kura şi odată cu impunerea de către victoriosul Timurlenk a unui nou han [53], istoria Hoardei de Aur — aflată în plin proces de decădere — s-a caracterizat printr-o gravă criză economică [54] şi politică, cea din urmă manifestată prin luptele între competitorii la puterea supremă şi prin repezi schimbări la domnie [55]; consecinţa acestor lupte intestine a fost accentuata tendinţă spre fărîmiţarea teritorială. În aceste condiţii Hoarda de Aur înceta de a mai juca un important rol internaţional. Dimpotrivă, Polonia, Marele ducat al Lituaniei [56], Marele cnezat al Moscovei [57] şi dinaştii Timurizi [58], fac din statul tătar al Hoardei de Aur terenul de înfruntare a ambiţiilor şi intereselor lor, intervenind în favoarea unuia sau altuia dintre pretendenţi.

În cadrul acestor coordonate se înscrie şi prima domnie (1419—1424) a lui Uluğ Muhammed în Hoarda de Aur; neputîndu-se menţine în tron decît o scurtă perioadă de timp, el este nevoit să-şi caute refugiu la protectorul său, marele duce al Lituaniei.

În timpul celei de-a doua domnii (1427—1437/1438), cu toate că a fost confruntat cu numeroase dificultăţi şi silit să lupte împotriva unor

---

[53] Timur Kutluğ, han al Hoardei de Aur (1395—1400/1401); fiu al hanului Timur Melik (1375—1377); slujise, împreună cu Edigü (?—1419), în oastea lui Timurlenk.

[54] Criza economică din Hoarda de Aur a fost agravată de campaniile lui Timurlenk (şi în special de cea din 1395—1396), care au provocat devastarea şi distrugerea unor însemnate centre comerciale (de ex. Tana, Saray Berke), luarea unui mare număr de captivi — în special mînă de lucru calificată —, refugierea masivă a populaţiei tătare în ţările vecine, precum şi decăderea comerţului caravanier de pe urma căruia se obţineau mari venituri, atît pentru visteria hanului, cît şi pentru negustorii tătari (se ştie că Horezmul, punct de legătură al Hoardei de Aur cu Asia Centrală, Iran, Mongolia şi China, a fost luat în stăpînire de Timurlenk; aşa se explică de ce căpetenia Edigü, în lupta pentru refacerea hanatului tătar, a făcut mari eforturi pentru recuperarea Horezmului). (Pentru gravele consecinţe asupra comerţului internaţional ale campaniilor lui Timurlenk, vezi Jacques Heers, *Gênes au XIV*^{e} *siècle*, Paris, 1961, p. 367); la toate acestea se mai adăugau pagubele şi nesiguranţa rezultate de pe urma permanentelor lupte interne.

[55] Între 1395 şi 1419 s-au perindat la conducerea Hoardei de Aur 9 hani, după cum urmează: Timur Kutluğ, Şadi Beg (1400/1401—1407), Pulat-han (1407—1410), Timur, fiul lui Timur Kutluğ (1410—1412), Celâleddin (1412), Kerim Berdi (1412—1414/1417), Kibek han (1414—1415), Cabbar Berdi (1417—1419?) şi Çegre (1418?). Exactitatea unei astfel de cronologii este departe de a întruni consensul specialiştilor, datorită tocmai situaţiei atît de confuze din Hoarda de Aur. Vezi A. N. Kurat, *Topkapî...cit.*, p. 20—21; M. Guboglu, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album*, Bucureşti, 1958, p. 115; B. Spuler, *op. cit.*, p. 453—454; C. E. Bosworth, *The Islamic Dynasties*, ed. în lb. rusă, Moscova, 1971, p. 204. Pe lîngă principii tătari angajaţi direct în lupta pentru supremaţie în Hoarda de Aur, existau numeroşi descendenţi ai lui Ginghis han, care, în fruntea ulusurilor lor, refuzau, uneori, să se supună autorităţii centrale.

[56] După eşecul încercărilor de a-l reînscăuna pe Toktamîş, Witołd, marele duce al Lituaniei, uneori împreună cu regele Poloniei Władisław II Jagiełło (1386—1434), contribuie decisiv la instalarea ca hani a lui Celâleddin, Kibek han şi Cabbar Berdi, toţi trei fii ai lui Toktamîş, si mai apoi la cea a lui Uluğ Muhammed. Lituanul urmărea să dobîndească influenţă politică în Hoardă şi prin aceasta încetarea atacurilor tătare asupra ţării sale, contact nestingherit cu Marea Neagră, trupe auxiliare tătare în diferite conflicte armate, influenţă în ţinuturile ruseşti prin mijlocire tătară ş. a. (vezi B. Spuler, *op. cit.*, p. 149—153).

[57] Vasile I Dmitrievici, mare cneaz al Moscovei (1389—1425), îngrijorat de influenţa crescîndă a lui Witołd în Hoardă, intervine pe lîngă Edigü — acest adevărat „făcător de hani", ca să-l susţină pe Kerim Berdi, un alt fiu al lui Toktamîş, potrivnic Lituaniei, în lupta sa cu Celâleddin, preferatul lui Witołd (vezi A. N. Kurat, *Topkapî...cit.*, p. 18 şi B. Spuler, *op. cit.*, p. 150—151).

[58] Barak a fost susţinut de Uluğ Beg (Muhammed Turghai) (1393—1449), fiul lui Şahruh, emir în Maverannahr (vezi A. N. Kurat, *Topkapî...cit.*, p. 30—31).

redutabili rivali [59], Uluğ Muhammed a reușit, pentru un timp, să domine forțele ostile autorității centrale și a încercat să redea statului tătar poziția internațională de odinioară. În acest scop, el a reluat legăturile externe ale Hoardei de Aur. Pe lîngă consolidarea bunelor raporturi cu Marele ducat al Lituaniei, hanul s-a străduit să restabilească relațiile ,,tradiționale'' cu turcii otomani și cu statul mamelucilor [60], și a intervenit în treburile interne ale Marelui cnezat al Moscovei [61].

Împrejurările nu i-au permis însă lui Uluğ Muhammed să-și înfăptuiască proiectele. În Hoarda de Aur luptele pentru putere reizbucnesc. iar tendințele separatiste ale principilor tătari se accentuează din nou. Puterile vecine (Marele ducat al Lituaniei și Marele cnezat al Moscovei) nu puteau accepta pasiv reconstituirea unității Hoardei de Aur și restabilirea puterii ei; cît privește celelalte state (al otomanilor și Sultanatul mamelucilor din Egipt), a căror alianță o solicita hanul, interesele prioritare ale acestora erau orientate în alte direcții.

Afirmarea lui Seyid Ahmed [62] și Küçük Muhammed [63], deteriorarea raporturilor cu Lituania și cu Marele cnezat al Moscovei [64] au fost tot atîtea cauze ale eșecului politicii lui Uluğ Muhammed.

Înțelegînd că nu mai poate rezista forțelor care-i erau ostile, hanul — cu armata și cu cei care-l urmau — a părăsit Deșt-i Kîpceakul și, după mai multe peripeții [65], s-a îndreptat spre cursul superior al fluviului Volga, împămîntenindu-se, în anii 1437/1438, la Kazan, unde a pus bazele unui nou stat tătar [66]. Un pas decisiv spre dezagregarea Hoardei de Aur era făcut.

Dorința hanului Uluğ Muhammed de a relua și intensifica raporturile economice cu statul otoman nu se putea împlini deoarece, așa cum ne informează documentul, în acea vreme românii nu mai permiteau circulația negustorilor tătari pe drumurile din țara lor [67].

,,Negustorii părtași'' (cum a fost tradusă expresia *bazargan urtaki)* [68], întîlniți frecvent în izvoarele documentare și narative ale vremii, aveau o importanță economică și politică deosebită în cadrul societății tătare [69] și, în consecință, ei se bucurau de o situație privilegiată, iar hanii tătari, stăpînii lor — de multe ori implicați direct în negoț —, erau interesați

---

[59] Devlet Berdi, Seyid Ahmed și Küçük Muhammed.

[60] În 21 aprilie 1429 la curtea burjidului Așraf Seif ad-Dīn Barsbay, sultan mameluc (1422—1438), ajunge o solie din Hoarda de Aur. Conținutul mesajului trimis de Uluğ Muhammed nu se cunoaște dar, probabil, el are unele asemănări cu cel trimis sultanului Murad al II-lea (vezi A. N. Kurat, *Topkapi...cit.*, p. 27, nota 52 și B. Spuler, *op. cit.*, p. 158—159).

[61] Uluğ Muhammed susținea pe Vasile II Dmitrievici (1425—1462), a cărui succesiune la tronul moscovit era contestată de unchiul său, cneazul de Halici Iuri Dmitrievici și de fiii acestuia (vezi A. N. Kurat, *Topkapi... cit.*, p. 27 și nota 51).

[62] Seyid Ahmed I, han al Hoardei de Aur (c. 1433—c.1465).

[63] Küçük Muhammed, fiul lui Timur han, han al Hoardei de Aur (c. 1435—c. 1465).

[64] Vezi B. D. Grecov și A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 384.

[65] *Ibid.*, p. 386—387.

[66] Hanatul de Kazan, care a dăinuit pînă la 1552.

[67] Scrisoarea menționează: ,,Deși v-am fi trimis oameni, nu i-am putut pune pe drum, căci românii ziceau că nu pot trece''.

[68] Vezi și B. D. Grecov și A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 143—144.

[69] Rolul acestei pături privilegiate este subliniat de B. Spuler, *op. cit.*, p. 388—389.

în cel mai înalt grad ca aceşti negustori să-şi desfăşoare activităţile nestingherit.

Este îndeobşte cunoscut că cea mai mare parte a produselor exportate din Deşt-i Kîpceak se scurgeau prin porturile de la Marea Neagră, unde negustorii străini, în special cei italieni, stabiliţi şi organizaţi aci în puternice colonii, practicau un comerţ deosebit de avantajos. Alături de unele produse ale economiei locale, diverse mărfuri sosite în lumea tătară din regiunile învecinate şi mai ales cele aduse din Extremul Orient prin intermediul caravanelor ce străbăteau una din cele trei rute ,,clasice'' ale mirodeniilor [70], erau încărcate pe vase şi transportate spre alte porturi pontice şi mediteraneene.

Dar, alături de căile maritime, un rol nu neglijabil în vehicularea acestor mărfuri sau măcar a unora dintre ele, în direcţia Europei centrale, estice sau sud-estice a revenit rutelor terestre [71]; în unele perioade chiar negustorii italieni au explorat şi exploatat drumurile de uscat. Mai mult decît atît, se constată că încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, comerţul pe uscat creşte în intensitate, iar negustorii de alte naţionalităţi concurează — de multe ori cu succes — pe cei italieni.

Pînă la măsura preconizată de domnul român, negustorii tătari au participat, alături de localnici, de lioveni, genovezi, armeni ş.a. la activitatea de schimb în tîrgurile sau oraşele Moldovei [72], unde aduceau căutatele ,,mărfuri tătăreşti'', ducînd în schimb îndărăt produsele economiei moldoveneşti sau diferite mărfuri importate din Europa centrală şi apuseană în cantităţi mari, mai ales după ce ,,drumul moldovenesc'' — segment final al marelui traseu transcontinental care unea interiorul continentului şi Marea Baltică cu Marea Neagră — cunoaşte, datorită unui complex de factori interni şi externi, un trafic din ce în ce mai intens [73].

Un important centru de redistribuire a produselor orientale spre diferite centre din estul şi centrul Europei era Chilia [74], ai cărei principali furnizori erau negustorii genovezi. Dar Chilia, era căutată foarte probabil şi de caravanele negustorilor tătari din Hoarda de Aur, care sporeau, prin activitatea lor, comerţul cu mărfuri orientale pe rutele terestre conectate la Dunăre [75].

De asemenea, după cum rezultă şi din scrisoarea mai sus prezentată, negustorii tătari transportau mărfuri şi în teritoriile stăpînite de turcii

---

[70] Vezi Jacques Heers, *op. cit.*, p. 366.

[71] Vezi B. Spuler, *op. cit.*, p. 406—409.

[72] Deşi scrisoarea hanului tătar se referă numai la faptul că domnul Moldovei nu mai permitea ,,negustorilor părtaşi'' să-şi treacă mărfurile prin teritoriul său spre stăpînirile otomane din Peninsula Balcanică, considerăm că măsura privea şi comerţul practicat de tătari în interiorul ţării.

[73] Vezi N. Iorga, *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti*, extras din ,,Buletinul Institutului Economic Romănesc'', VI (1929), nr. 9, p. 455—470; N. Iorga, *Istoria românilor şi a civilizaţiei lor*, Bucureşti, 1930, p. 75; P. P. Panaitescu, *La route comerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge*, extras din ,,Revista istorică română'', vol. III, fasc. II—III, Bucureşti, 1934, p. 4.

[74] Vezi, pentru această perioadă, Şerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în ,,Revue Roumaine d'Histoire'', t. XV (1976), nr. 3, p. 421—436.

[75] Nu este lipsit de însemnătate, în această ordine de idei, faptul că Sigismund de Luxemburg, interesat în intensificarea aprovizionării cu produse orientale a ţărilor aflate sub autoritatea sa imperială, a luat contact, în acest scop, în aprilie 1412, la Buda, cu reprezentanţii Hoardei de Aur (vezi Şerban Papacostea, *art. cit.*, p. 424, nota 10).

otomani din Peninsula Balcanică; ei se îndreptau în primul rînd spre acel mare centru de întîlnire a drumurilor comerciale din sud-estul Europei — orașul Adrianopol (Edirne).

Privilegiile comerciale din 8 octombrie 1408 [76] și 18 martie 1434 [77] acordate negustorilor lioveni de Alexandru cel Bun și fiul său Ștefan; consemnările călătorilor Ibn Battuta [78] (1330—1331), Zosima [79] (1419), Guillebert de Lannoy [80] (1421), Johann Schiltberger [81] (înainte de 1428), Evlya Celebi [82] (între c. 1641 și 1667); cronicarii turci Tursun Bei [83], Neșri[84], Sa'adeddin[85], Ibn Kemal[86], Solakzâde[87], Müneggimbașî [88] și Kodja Husein [89] în relatările lor privitoare la campania din 1484 a sultanului Baiazid al II-lea (1481—1512), încheiată cu luarea în stăpînire a Chiliei și Cetății Albe; jurnalul campaniei din 1538 [90] a sultanului Soliman Magnificul (1520—1566) împotriva Moldovei lui Petru Rareș, iată numai cîteva din izvoarele documentare și narative, mai apropiate și mai îndepărtate în timp de data documentului discutat, care înfățișează circulația călătorilor, negustorilor și a oștirilor pe acest vechi și important drum comercial

---

[76] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 633—636.

[77] *Ibid.*, p. 670—673; acest privilegiu este de fapt o reconfirmare a celui din 1408.

[78] Vezi *Călători străini despre țările române*. Ediție îngrijită de Maria Holban, vol. I, București, 1968, p. 1—12. Pentru orașul Babadag, vezi Aurel Decei, *Le problème...cit.*, p. 106.

[79] Vezi *Călători străini...*, vol. I, p. 41—44.

[80] *Ibid.*, p. 45—52. Vezi și C. C. Giurescu, *Întîlnirea lui Guillebert de Lannoy și Alexandru cel Bun*, în „Revista istorică română", IV (1934), p. 286—287.

[81] Vezi *Călători străini...*, vol. I, p. 31. Drumul de uscat care unea Chilia de Cetatea Albă este atestat și de un portulan bizantin din anul 1450 (vezi P. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și țărmul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în „Studii și cercetări de istorie veche", VII, 1957, p. 296—297).

[82] Vezi la Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei... cit.*, p. 1097—1116; asupra traseelor, vezi p. 1098—1099, notele 8, 10—11, 13, 16, 19, 22—23 și 25; vezi și *Călători străini*, vol. VI, București, 1976, partea a doua, p. 311—753.

[83] Cronicarul turc, după ce prezintă cucerirea cetății Chilia „lacătul acestui ținut", descrie Cetatea Albă, arătînd, între altele, că aci „este un loc de trecere al negustorilor din Caffa, a negustorilor ruși, a celor din Deșt <i-Kipceak>, a negustorilor leși și unguri. Într-adevăr este un loc de trecere populat și înfloritor" (Vezi *Cronici turcești*, vol. I, p. 77—78).

[84] *Ibid.*, vol. I, p. 130—132.

[85] *Ibid.*, vol. I, p. 325—327.

[86] Cronicarul Ibn Kemal, care dă unele informații mai amănunțite față de ceilalți cronicari amintiți, arată că înainte de a începe ostilitățile între turci și români, comandantul navelor înarmate ale Moldovei, deci prezența unei flote a țării, care se aflau la Chilia, a fost capturat și dus în fața sultanului Baiazid al II-lea (vezi N. Beldiceanu, *La conquête de cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bāyezid II*, în „Südost-Forschungen", München, 1964, t. XXIII, p. 36—90).

[87] Vezi *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. II, *Sec. XVII — începutul sec. XVIII*, volum întocmit de Mihail Guboglu, București, 1974, p. 144.

[88] *Ibid.*, p. 249.

[89] O valoare deosebită au știrile cuprinse în cronica lui Kodja Husein care, deținînd, între 1638 și 1650, înalta funcție de prim-cancelar *(reis-efendi)* al Porții otomane, a putut să-și sporească informația istorică din parcurgerea a numeroase documente aflate în arhivele otomane. Prezentînd cauzele care l-au determinat pe sultanul Baiazid al II-lea să întreprindă campania împotriva Moldovei în 1484, el afirmă: „Ghiaurii din vilaietul Moldova care se aflau în cetățile Chilia și Cetatea Albă, pricinuiau mereu pagube negustorilor care veneau acolo din Caffa și Kîrîm și din Deșt-i Tatar și apoi, trecînd peste fluviul Dunărea, atacau mereu țările islamice" (vezi *Cronici turcești*, vol. II, p. 461).

[90] Vezi *Călători străini*, vol. I, p. 380—385. Vezi și observația lui T. Mateescu din studiul *Un oraș dobrogean dispărut — Ester*, în „Pontice", II (1969) p. 413—426.

ce unea lumea tătară cu Peninsula Balcanică [91], străbătînd nemijlocit teritoriul românesc, adică Moldova [92] Ţara Românească şi Dobrogea.

Izvoarele nu ne îngăduie să stabilim lista mărfurilor desfăcute de negustorii tătari pe piaţa românească sau în stăpînirile otomane din Peninsula Balcanică. Spre deosebire de activitatea negustorilor italieni asupra căreia dispunem de o informaţie abundentă, în cazul mărfurilor vehiculate de negustorii tătari sîntem reduşi la ipoteze. Credem totuşi a nu greşi punînd pe primul loc al acestora aşa-numitele „mărfuri tătăreşti" [93], între altele: „mătase, piper, camhă (un fel de mătase turcească), tebenci (un fel de podoabă de mătase pe şeaua calului), tămîie" [94], la care adăugăm ghimber *(Zingiber officinale)*, cuişoare, scorţişoară, şofran, orez, smochine, stafide, lămîi, uleiuri parfumate, vite, cai, piei, blănuri, alaun (piatră acră), argint, diferite ţesături şi diferite arme [95].

Campania devastatoare a turcilor la nordul Dunării din anul 1420 [96] nu a cruţat nici ţara lui Alexandru cel Bun, care s-a confruntat acum, probaail pentru întîia oară, cu un adversar ce va pune în pericol, nu peste multă vreme, integritatea teritorială şi chiar fiinţa de stat a Moldovei.

Situaţia grea în care se afla Ţara Românească vecină şi pericolul unei invazii otomane îl determinaseră pe domnul Moldovei să se adreseze puternicului vecin şi aliat de la nord care era regele Poloniei, cerîndu-i insistent ajutor militar [97]. După cum este cunoscut, atacul turcilor s-a

---

[91] Vezi Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The classical Age. 1300—1600*, New York—Washington, 1973, p. 122—123 (harta), 129—133.

[92] Pentru drumurile ce străbăteau Moldova, vezi şi I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, nach den Quelen dargestellt*, Cernăuţi, 1912, 13—22; Cecilia Alinescu şi Natalia Paşa, *Vechile drumuri moldoveneşti*, în „Anuarul de geografie, şi antropogeografie", 1914—1915, p. 3—43; P. P. Panaitescu, *La route ... cit.;* C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea a II-a, Bucureşti, 1937 p. 553; E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti*, Iaşi, 1939; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, Edit. Academiei, 1962, p. 298—300 (vezi şi harta, planşa VIII); C. C. Giurescu, *Tirguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din sec. al X-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 56—57.

[93] Referitor la expresia „mărfuri tătăreşti", considerăm că este momentul să ne îndepărtăm de vechea viziune enunţată de P. P. Panaitescu *(La route...cit.*, p. 9) şi reluată de Barbu Câmpina *(Scrieri istorice*, vol. I, Bucureşti, 1973,p. 69), potrivit căreia negustorii tătari nu aveau nici un rol în vehicularea lor.

[94] M. Costăchescu, *Documente...cit.*, vol. II, p. 633 şi notele 1 şi 2.

[95] Vezi şi Şerban Papacostea, *Kilia...cit.*, p. 426, nota 14 şi Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (Secolele XIV—XVI)*, Bucureşti, 1965, p. 168.

[96] Vezi scrisoarea adresată din Piotrków de Władisław Jagiełło lui Sigismund de Luxemburg la 27 iulie 1420 (în J. Caro, *Liber cancellarie Stanislai Ciolek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der husitischen Bewegung*, partea a II-a, în „Archiv für osterreichische Geschichte", vol. 52, Viena, 1875, p. 160—161, 163; vezi şi articolul lui V. Pervain, *Lupta antiotomană a ţărilor române în anii 1419—1420*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca", XIX (1976) p. 71, 73—75.

[97] În aceeaşi scrisoare, regele Poloniei anunţa că într-un interval scurt de timp (între Rusalii şi Sf. Iacob, aproximativ trei luni), curtea sa a fost vizitată de trei solii ale domnului Moldovei, care solicitau trupe pentru preîntîmpinarea unei invazii otomane; Władisław ordonase comandanţilor militari aflaţi în apropierea graniţelor Moldovei să acorde ajutor lui Alexandru cel Bun; de asemenea, regele ceruse acelaşi lucru şi vasalului său, marele duce al Lituaniei (J. Caro, *Liber cancellarie ... cit.*, p. 160 — 161).

produs, dar izvoarele vremii nu reţin o cooperare antiotomană a Moldovei, Poloniei şi Lituaniei — aşa cum era prevăzut —, ceea ce ne determină să credem că Alexandru cel Bun şi-a apărat ţara, respingînd pe invadatori, numai cu propriile sale forţe.

Cu acest prilej, domnul va fi înţeles că turcii otomani, instalaţi în imediata apropiere a hotarelor ţării sale, deveniseră un pericol permanent pentru Moldova. Participarea la frontul comun al popoarelor ameninţate de expansiunea otomană, în scopul stăvilirii şi dacă era posibil, al îndepărtării acestor periculoşi inamici era atitudinea politică ce i se impunea.

În consecinţă, depăşindu-şi adversitatea faţă de regele Ungariei — care prin politica sa de hegemonie la Dunărea de Jos afecta şi interesele Moldovei — ,Alexandru s-a aliniat la cruciada antiotomană proiectată de Sigismund de Luxemburg pentru anul 1426. În acest sens stau mărturie atitudinea favorabilă faţă de propunerile regelui Ungariei, precum şi asigurările date de domn solului Ştefan Pohárnok de Berzeviczy[98], salvconductul[99] acordat celor 5000 de oşteni polonezi, comandaţi de starostele Rusiei Roşii, Janusz Kobilenski[100], ce urmau să treacă prin Moldova pentru a ajunge în zona Brăilei — locul de întîlnire al trupelor aliate —dar mai ales trimiterea unui corp de oaste moldovenesc în acelaşi loc[101] — expresie a angajamentului ferm antiotoman al lui Alexandru cel Bun. Dar, după aproape două luni de zadarnică aşteptare lîngă Brăila, trupele polone şi moldovene au ridicat tabăra[102]. Acest fapt i-a confirmat domnului Moldovei — ceea ce el cu siguranţă va fi cunoscut de mai multă vreme că atît Sigismund de Luxemburg, „în goana lui nervoasă" „de a fi pretutindenea în chestiile europene" — cum îi caracteriza Ilie Minea[103] firea ambiţioasă —, cît şi Władisław Jagiełło împreună cu Witołd, nu prezentau garanţii ferme în prevenirea unei noi agresiuni otomane împotriva ţării sale.

Necesitatea apărării hotarelor de sud şi sud-vest — cel mai expuse incursiunilor prădalnice ale akîngiilor —, precum şi interese de ordin economic i-au dictat lui Alexandru cel Bun acţiunea din 1426. Pare probabil că după eşuarea proiectatei cruciade antiotomane, domnul Moldovei a hotărît, folosindu-se în primul rînd de efectivele armate dislocate lîngă Brăila, luarea în stăpînire a teritoriului de la nord de Dunărea de Jos care aparţinea Ţării Româneşti, stabilind astfel hotarele ţării sale pe întreg litoralul Mării Negre cuprins între Cetatea Albă şi braţul Chilia (cu cetatea[104]), iar pe linia Dunării, de la confluenţa cu Siretul pînă la vărsare.

---

98 Vezi Ilie Minca, *op. cit.*, p. 181.

99 Mihai Costăchescu, *Documente...*, vol. II, p. 642—644.

100 Informaţia se află la cronicarul polon Jan Długosz (vezi Ilie Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz*, Iaşi, 1926, p. 18).

101 *Ibid.*

102 *Ibid.*

103 Vezi *Principatele Române...cit.*, p. 134.

104 Luarea în stăpînire a Chiliei de către Alexandru cel Bun a fost lămurită de P. P. Panaitescu, în studiul *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în „Romanoslavica", III (1958), p. 98—102; vezi însă şi obiecţia prof. Alexandru Elian cu privire la modul eronat în care P. P. Panaitescu a citat un pasaj din cronica bizantinului G. Sphrantzes în problema localizării Chiliei în „Valahia Mare", cu prilejul întoarcerii, în 1424, la Constantinopol a lui Ioan al VIII-lea Paleolog prin acest port (in *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV lea*,

Revenind la documentul prezentat, să încercăm să stabilim cînd și cu ce prilej a luat Alexandru cel Bun hotărîrea de a interzice negustorilor tătari comerțul prin teritoriul țării sale. Din datele de care dispunem, reținem ca posibile două momente și anume: anul 1420 (odată cu atacul turcilor asupra Moldovei) sau anul 1426 (odată cu luarea în stăpînire a teritoriului sus-amintit). Deoarece imediat după 1420 se constată că circulația pe drumul de uscat[105] ce unea Cetatea Albă cu Caffa crimeană nu era întreruptă, credem că inițiativa domnului Moldovei devenise fapt împlinit la sfîrșitul anului 1426 sau la începutul celui următor, ceea ce concordă și cu afirmația din scrisoarea hanului Uluğ Muhammed[106].

Modificarea configurației teritoriale la Dunărea de Jos a însemnat pentru Alexandru cel Bun nu numai dobîndirea unor poziții militar strategice excepționale, ci și asigurarea unui cadru economic și politic cît mai avantajos pentru țara sa[107].

Interzicerea desfacerii și tranzitului produselor venite din Hoarda de Aur prin intermediul „negustorilor părtași" este o componentă a acestei noi politici; fără îndoială, restricțiile impuse — care loveau în primul rînd interesele economice ale Hoardei de Aur — aveau și un pronunțat caracter politic, și ele au fost neîndoielnic generate de ostilitatea care caracteriza în acea vreme relațiile moldo-tătare[108]. Nu este însă exclus ca și motive

---

din culegerea de studii îngrijită de Mihai Berza, *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 126, nota 1; pentru traducerea corectă a pasajelor, vezi Georgios Sphrantzes, *Memorii, 1401—1477*, ediție critică de Vasile Grecu, București, 1966, p. 17 și 19). În legătură cu plecarea lui Ioan al VIII-lea Paleolog de la Cetatea Albă la Constantinopol, vezi Al. Elian, *art. cit.*, p. 130—131, nota 3, precum și Șerban Papacostea, *Kilia...cit.*, p. 429, nota 26, ambele avînd la bază informația unei cronici scurte bizantine contemporane. Referitor la perioada din anul 1426 în care Alexandru cel Bun a pus stăpînire pe Chilia, considerăm că ea trebuie fixată imediat după părăsirea taberei de lîngă Brăila.

[105] Vezi mai sus, nota 80.

[106] „De un an, doi, am sosit strămutîndu-ne ca să iernăm de-a lungul Niprului. Deși v-am fi trimis oameni, nu i-am putut pune pe drum, căci românii ziceau că nu pot trece".

[107] Intensificarea traficului cu produse orientale prin teritoriul Moldovei, și implicit, creșterea importanței internaționale a „drumului moldovenesc", instituirea controlului asupra Chiliei — punct final al importantei artere comerciale ce lega Marea Neagră cu centrul și estul Europei —, sporirea veniturilor vistieriei — realizată mai ales prin noile și substanțialele taxe vamale —, asigurarea unui punct de trecere favorabil spre regiunile din sudul Dunării (este vorba de vadul aflat în fața orașului Isaccea), bogăția de pește a regiunii, iată numai cîteva din avantajele dobîndite ca urmare a acțiunilor anului 1426.

[108] Pentru anii 1439 și 1440, *Letopisețul anonim al Moldovei* (în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 15), menționează incursiuni de jaf ale tătarilor în Moldova. Este cunoscut faptul că, în anii 1420 și 1422, Lituania, aflată în bune raporturi cu Uluğ Muhammed a avut de suferit de pe urma incursiunilor prădalnice ale tătarilor (B. Spuler, *op. cit.*, p. 154); probabil tătarii vor fi întreprins incursiuni și pe teritoriul Moldovei înainte de cele consemnate în cronicile interne; că interzicerea circulației „negustorilor părtași" era expresia unui conflict între cele două state ne-o dovedește, *mutatis mutandis*, o scrisoare a lui Timurlenk adresată lui Baiazid I, în februarie 1395, în care marele cuceritor mongol afirma că dacă Toktamîș „nu va lăsa pe negustori și călători să vină de acolo încoace..." (adică din Hoarda de Aur în stăpînirile sale), atunci el va porni război împotriva acestuia, ceea ce s-a și întîmplat (vezi scrisoarea analizată în studiul lui A. Z. V. Togan, *Timurs.. cit.*). În anul 1430 se constată o apropiere moldo-tătară [Vezi *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376—1430*, collectus opera Antonii Prochaska, Cracovia, 1882, p. 915 (tomul VI din *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*], legată, probabil, de pregătirea noii orientări de politică externă a lui Alexandru cel Bun.

de ordin economic să fi contribuit la luarea unei asemenea decizii, ştiut fiind că unele dintre mărfurile pe care negustorii tătari le comercializau în stăpînirile turceşti din Peninsula Balcanică, puteau fi oferite şi de economia prosperă a Moldovei. În acest fel, iniţiativa domnului crea condiţiile amplificării comerţului moldovenesc cu regiunile sud-dunărene, comerţ atestat, în perioada anterioară, de prezenţa monedelor emise de Petru I al Muşatei şi Alexandru cel Bun în tezaurele descoperite în Dobrogea[109].

Dar complexul de măsuri economice şi politice adoptate de Alexandru cel Bun nu putea rămîne fără răspuns din partea celor care-şi vedeau prejudiciate grav interesele în regiunea Dunării de Jos. În consecinţă, Ţara Românească[110], regatul Ungariei şi Hoarda de Aur vor încerca, singure sau în diferite combinaţii politice, să anuleze consecinţele acţiunilor domnului Moldovei.

Dan al II-lea, cu sprijinul larg al regelui Ungariei, va urmări să obţină reintegrarea în hotarele statului său a importantei regiuni pierdute. Va face în acest scop apel, zadarnic însă, la toate mijloacele care îi stăteau la îndemînă, politice şi militare[111].

Pentru Sigismund de Luxemburg în a cărui acţiune, orientată spre toate orizonturile, controlul direct sau indirect al gurilor Dunării era o necesitate atît comercială cît şi strategică, iniţiativa lui Alexandru cel Bun a fost o grea înfrîngere, care a compromis un timp politica sa orientală[112].

Hotărît să recîştige poziţiile pierdute şi chiar să obţină noi avantaje, Sigismund, pe lîngă sprijinul acordat acţiunilor lui Dan al II-lea, a exercitat puternice presiuni asupra lui Władisław Jagiełło, încercînd să-l determine pe regele Poloniei să consimtă la punerea în aplicare a clauzelor privitoare la Moldova stipulate în tratatul din 15 martie 1412, încheiat la Lublau (azi Stará L'ubovňa)[113]. Dar nici aşteptata întrunire de la Luck (ianuarie 1429) şi nici acţiunea de mediere a conflictului, încredinţată marelui duce al Lituaniei[114], nu au dat rezultatul scontat de Sigismund,

---

[109] Vezi Scarlat Lambrino, *Săpăturile arheologice din Ţinutul Dunărea-de-Jos*, în „Revista istorică română", IX (1939), p. 498—502; O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare* (II), în „Studii şi cercetări de numismatică", vol. II, 1958, p. 456, precum şi informaţiile din lucrarea *Din istoria Dobrogei*, vol. III, *Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971, p. 404—405 şi notele. Pentru existenţa legăturilor comerciale între Hoarda de Aur şi Dobrogea, vezi şi monedele de bronz emise în Hoardă, datînd din anul 810 h. (1407—1408), descoperite la Enisala (O. Iliescu, *Însemnări...(II) cit.*, p. 456).

[110] Asupra agravării raporturilor dintre Ţara Românească şi Moldova, vezi P. P. Panaitescu, *Legăturile...cit.*, p. 99—102 şi Şerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii şi materiale de istorie medie", vol. VI, 1973, p. 52—53.

[111] Pentru cele două campanii ale lui Dan al II-lea, din anii 1429 şi 1430, împotriva Moldovei, vezi I. Minea, *Principatele Române...cit.*, p. 196.

[112] Pentru politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg, vezi I. Minea, *Principatele Române...cit.*, *passim* şi Şerban Papacostea, *Kilia...cit.*

[113] Asupra acestui tratat şi a consecinţelor lui, vezi Florin Constantiniu şi Şerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii. Revistă de istorie", 17, 1964, nr. 5, p. 1129—1140 şi Ş. Papacostea, *Kilia...cit.*, p. 421—428.

[114] Vezi scrisoarea adresată din Troki de către marele duce al Lituaniei lui Władisław Jagiełło la 3 mai 1429, în *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 830.

situaţia rămînînd neschimbată pînă în momentul cînd Alexandru cel Bun, în ultimii ani ai domniei, şi-a orientat politica externă în alt sens.

Uluğ Muhammed, neputînd răspunde eficace iniţiativei antitătare a lui Alexandru cel Bun, cu tot sprijinul pe care-l avea din partea prietenului şi protectorului său lituanian[115], şi-a legat speranţele de puterea de la sudul Dunării, aflată în plin proces de expansiune. Subliniind şi interesul turcilor otomani în activităţile neîngrădite ale ,,negustorilor părtaşi", hanul tătar cerea sfatul sultanului Murad al II-lea, sugerînd în acelaşi timp şi necesitatea unei acţiuni conjugate împotriva Moldovei. Nu cunoaştem reacţia sultanului la această scrisoare, însă izvoarele istorice nu consemnează nici o campanie otomană împotriva Moldovei lui Alexandru cel Bun de la 1426 înainte.

Atitudinea Lituaniei în conflictul lui Alexandru cel Bun cu Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg şi probabil cu Uluğ Muhammed, ne dezvăluie poziţia net ostilă a marelui duce. Vechea adversitate a lui Witold faţă de Alexandru cel Bun, suspendată pentru o scurtă perioadă de timp, a fost reluată şi amplificată după 1421[116]. Un rol important în agravarea acestor raporturi a revenit şi lui Sigismund de Luxemburg, care, speculînd cu abilitate neînţelegerile polono-lituaniene, şi întreţinînd ambiţiile regale ale lui Witold, a reuşit să facă din bătrînul şi ambiţiosul conducător al Lituaniei un instrument al politicii sale orientale[117].

Mult mai anevoie ni se oferă cunoaşterii raporturile lui Alexandru cel Bun cu turcii otomani şi cu negustorii italieni — genovezi şi veneţieni — începînd din 1426.

Campaniei împotriva Moldovei din 1420 i-a urmat o perioadă de ,,tăcere" a surselor, întreruptă în 1425—1426 de acuzaţia adusă lui Alexandru cel Bun de adversarii săi, că s-ar fi aliat cu turcii[118]. Pentru perioada imediat următoare, şi care ne interesează în mod deosebit, reţinem ca interesantă informaţia potrivit căreia, înainte de 8 mai 1427, curtea domnului Moldovei era vizitată de emisari turci[119]; ştiute fiind atitudinea lui Alexandru cel Bun, precum şi practicile Porţii în politica externă, pare puţin probabil ca această solie să fi urmărit stabilirea unei alianţe politice;

---

[115] Sînt cunoscute bunele raporturi dintre Uluğ Muhammed şi Witold; în anul 1426, hanul tătar a susţinut cu forţe armate proprii pe marele duce al Lituaniei în campania împotriva Pskovului (vezi B. Spuler, *op. cit.*, p. 157 şi nota 18).

[116] Între 1418 şi 1421, Ryngalla (Rimgaila), sora lui Witold, fusese soţia lui Alexandru cel Bun. La 13 decembrie 1421, domnul Moldovei îi acorda, pentru tot timpul vieţii ei, tîrgurile Siret şi Volohovăţ, o rentă anuală de 600 ducaţi aur ş.a. (vezi *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I *(1384—1448)*, Bucureşti, 1975, p. 70).

[117] Asupra raporturilor Moldovei cu Lituania, vezi C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii...cit.*, p. 316—320.

[118] Vezi, între altele, scrisoarea marelui duce al Lituaniei către Sigismund de Luxemburg, editată de J. Caro, *Liber cancellariae...cit.*, în ,,Archiv für österreichische Geschichte", vol. 45, Viena, 1871, p. 481—483 şi scrisoarea lui Sigismund de Luxemburg către Witold din 15 mai 1427, în *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 724.

[119] Vezi scrisoarea adresată de Witold marelui maestru al Ordinului teuton, Paul von Russdorf, la 8 mai 1427, în *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 771.

putem admite însă rosturile precumpănitor economice[120] ale ambasadei otomane, avînd în vedere că atît Alexandru cel Bun, cît şi turcii sud-dunăreni, neaflîndu-se într-un conflict deschis, erau interesaţi în întreţinerea unor relaţii comerciale normale, reciproc avantajoase.

Genovezii, tradiţionalii furnizori de produse orientale la Dunărea de Jos, dar şi aliaţii de dată veche ai lui Sigismund de Luxemburg, nu vor fi văzut cu ochi buni modificările dictate de Alexandru cel Bun. Dar, pentru continuarea activităţilor comerciale în Moldova, şi în special în cele două importante centre care erau Cetatea Albă şi Chilia, aflate cîndva în stăpînirea lor, trebuiau să se încadreze în coordonatele politice şi economice impuse de domn.

Veneţienilor, prezenţi şi ei în schimburile comerciale din bazinul Mării Negre, dar într-o rivalitate de neîmpăcat cu genovezii şi în război cu Sigismund de Luxemburg, nu le putea scăpa prilejul de a profita de pe urma modificărilor petrecute la Dunărea de Jos. Din punct de vedere politic, Alexandru cel Bun era un posibil aliat împotriva unui duşman comun care era Sigismund de Luxemburg, iar din punct de vedere economic, Republica lagunelor va încerca, probabil, să obţină anumite avantaje comerciale, făcîndu-şi simţită prezenţa[121] în cele două mari porturi ale Moldovei.

Am lăsat la urmă relaţiile Moldovei cu puterea suzerană. Raporturile lui Alexandru cel Bun cu Władisław Jagiełło, pînă la cotitura ce va interveni în 1431, au fost bune[122], cu toate că, de-a lungul anilor, au existat şi momente în care, de ambele părţi s-au formulat şi nemulţumiri. În repetate rînduri, regele Poloniei s-a opus acţiunilor ostile Moldovei preconizate de Sigismund de Luxemburg şi susţinute de marele duce lituanian, rezistînd presiunilor de tot felul exercitate asupra sa de aceştia, în diferite ocazii, şi îndeosebi la întrunirea de la Luck[123]. Această atitudine îi era dictată nu numai de natura raporturilor stabilite cu domnul român, dar şi de interesele economice şi politice ale propriei sale ţări.

---

[120] Reacţia marelui duce la primirea ştirii transmise de Alexandru cel Bun, potrivit căreia aceeaşi solie urma să cerceteze şi Lituania, pare a confirma şi ea că ambasada turcilor era dictată în primul rînd de interese economice şi mai puţin de cele politice (*ibid.)*. Relaţiile comerdiale dintre Moldova lui Alexandru cel Bun şi turcii otomani sînt atestate, între altele, şi de circulaţia monedelor de aur turceşti în Moldova anilor 1431 (vezi scrisoarea lui Ioan de Ryza, episcop catolic de Baia către episcopul de Cracovia Zbygniew Olésnicki, adresată la 5 martie 1431, publicată de Şerban Papacostea în studiul *Ştiri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istoric, Iaşi, anul XIII (1962), fasc. 2, p. 257). Amplificarea şi intensificarea schimburilor comerciale din deceniile următoare au făcut necesară reglementarea raporturilor politice şi economice între Moldova şi statul otoman (vezi actul dat la 9 iunie 1456, din Yeni-Derbend, de sultanul Mehmed al II-lea, în *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, *1455—1774*, întocmit de Mustafa A. Mehmet, Bucureşti, 1976, p. 2).

[121] În 1435 guvernul veneţian hotărîse să stabilească relaţii comerciale cu Cetatea Albă, unde în 1436 va fi numit un viceconsul în persoana lui Franceso Duodo (Diedo) (vezi N. Iorga *Noi descoperiri privitoare la istoria Românilor*, în „Academia Română, Mem. secţ. ist.", seria III, tom. XIX (1937), p. 190—196 şi N. Bănescu, *Maurocastrum — Mo(n) castro-Cetatea Albă*, în „Academia Română, Mem. secţ. ist.", seria III, tom. XXII (1939—1940), p. 165—178.

[122] Căsătoria lui Iliaş, fiul lui Alexandru cel Bun, cu Maria, sora soţiei lui Władisław Jagiełło, Sonca (Sofia), în octombrie 1425, exprimă apropierea moldo-polonă din această vreme (vezi I. Minea. *Informaţiile româneşti...cit.*, p. 17 şi *Letopiseţul anonim al Moldovei, ed. cit* ", p. 14—15.

[123] Vezi I. Minea, *Informaţiile româneşti...cit.*, p. 18.

Intervenţia lui Alexandru cel Bun în Ţara Românească pentru a susţine la domnie pe Radu al II-lea Prasnaglava[124] împotriva lui Dan al II-lea, omul regelui Ungariei, încorporarea la Moldova a importantului teritoriu de la nord de Dunărea de Jos, măsura antitătară dezvăluită de scrisoarea hanului Uluğ Muhammed, acţiunea energică împotriva acelora care încercau să-i nesocotească ordinele[125], dar mai ales eşecul îndelungatelor eforturi ale adversarilor săi, şi în primul rînd al lui Sigismund de Luxemburg, de a anula — pe cale diplomatică sau prin forţa armelor — rezultatele atît de avantajoase dobîndite de Moldova în urma acţiunilor din 1426, demonstrează capacitatea acestei ţări româneşti de a-şi impune şi susţine o poziţie politică internaţională proprie, conformă intereselor sale, ilustrînd în acelaşi timp calităţile remarcabilului om de stat care a fost Alexandru cel Bun.

Îndelungata sa domnie a constituit pentru Moldova o etapă hotărîtoare în evoluţia ei istorică şi nu întîmplător, peste decenii, principalele direcţii ale politicii sale vor fi reluate, pe alt plan şi în alte condiţii internaţionale, de cel mai ilustru dintre urmaşii săi — Ştefan cel Mare.

ASPECTS DE LA POLITIQUE INTERNATIONALE DE LA VALACHIE ET DE LA MOLDAVIE SOUS LE RÈGNE DE MIRCEA L'ANCIEN ET L'ALEXANDRE LE BON

RÉSUMÉ

Source de première importance, la lettre adressée par le khan de la Horde d'Or Uluğ Mahomet le 14 mars 1428 au sultan turc Murad II, inconnue jusqu'à présent à notre historiographie, a offert à l'auteur la possibilité d'analyser certains moments des rapports roumano-tatars à la fin du XIV-e siècle et au début du siècle suivant.

On remet en discussion les relations entre Mircea l'Ancien voïvode de Valachie (1386—1418) et les Tatars, relations nées lors du passage d'un groupe nombreux de population tatare, conduit par le chef Aktav de la Hordre d'Or, à travers le territoire roumain, vers les possessions ottomanes de la Péninsule Balkanique.

Mais la nouveauté et l'importance particulière de ce document pour les Etats roumains médiévaux consistent dans la découverte d'un acte d'autorité dû au voïvode de Moldavie Alexandre le Bon (1400—1432), qui interdisait les activités commerciales des Tatars à l'intérieur de son pays.

Cet article présente, tout à tour, le règne d'Uluğ Mahomet, le commerce pratiqué par les Tatars, les sources attestant la route commerciale internationale qui traversait le Sud de la Moldavie.

L'initiative anti-tatare du voïevode roumain, analysée dans le contexte des directions de la politique étrangère de la Moldavie, montre la position internationale de ce pays roumain pendant la 3-e décennie du XV-e siècle.

[124] Vezi P. P. Panaitescu, *Legăturile...cit.*, p. 100.

[125] În vara anului 1429, Alexandru cel Bun împiedică pătrunderea pe Dunăre, pe la Chilia, a unui convoi de 12 vase, probabil genoveze, obligîndu-le să-şi schimbe direcţia şi să-şi ducă încărcătura la Cetatea Albă (*Codex epistolaris Vitoldi*, p. 860; vezi asupra acestui moment şi Ş. Papacostea, *Kilia...cit.*, p. 431).

IDEEA DE IMPERIU ÎN OCCIDENTUL MEDIEVAL ÎN LUMINA CERCETĂRILOR DIN ULTIMELE DECENII

DE

STELIAN BREZEANU

„Că este necesar a se rescrie periodic istoria lumii, nota cu aproape două veacuri în urmă Goethe, nu mai comportă nici o îndoială în zilele noastre. Această necesitate nu decurge atît din împrejurarea că multe fapte ale trecutului au fost descoperite între timp, ci ea se impune pentru că noi aspecte apar, pentru că cel care trăiește o epocă de progres descoperă anumite puncte de vedere de unde trecutul se dezvăluie și se judecă într-o nouă manieră”[1]. Între marile teme ale istoriei universale, aflate statornic în preocupările cercetării istorice moderne, puține ilustrează mai convingător temeinicia reflecției marelui gînditor german ca evoluția studiilor asupra ideii de imperiu în Occidentul medieval.

Din examinarea evoluției viziunii istoricilor moderni asupra ideii de imperiu se desprind două fapte majore. Mai întîi, se impune atenției raportul strîns între evoluția acestei viziuni și exigențele climatului politic și social în care-și desfășoară activitatea istoricul. Începînd cu faimoasa dispută Sybel — Ficker, pentru a ne referi numai la cercetările din ultimul veac, dispută care nu poate fi înțeleasă fără luarea în considerație a amplei dezbateri din anii '60 ai secolului al XIX-lea în jurul unificării Germaniei[2], discuția a alunecat în problema caracterului imperiului, partizanii caracterului universal al imperiului medieval și adversarii lor continuînd să se înfrunte pînă în zilele noastre. În anii celui de-al doilea Reich teza caracterului universal al imperiului devine oficială[3]. Istoricii celui de-al treilea Reich au preluat și au dezvoltat aceeași teză pentru a furniza argumente istorice „noii ordini” plănuite de dictatorul nazist[4]. Pe bună dreptate s-a subliniat că „la istoricii vremii, convingerile politice erau mai puternice

---

[1] Goethe, *Geschichte der Farbenlehre*, in: *Goethe's sämmtliche Werke*, Stuttgart-Augsburg, 1858, vol. 39, p. 127.

[2] G. Koch, *Der Streit zwischen Sybel und Ficker und die Einschätzung der mittelalterlichen Kaiserpolitik in der modernen Historiographie*, in vol. *Studien über die deutsche Geschichtswissenschaft*, I, Berlin, 1963, p. 311—336.

[3] Reflectată, cu deosebire, în două teze de doctorat apărute în ajunul primului război mondial (J. Hartung, *Die Lehre von der Weltherrschaft im Mittelalter*, Halle, 1909; W. Rüsener, *Der Weltherrschaftsgedanke und das deutsche Kaisertum im Mittelalter*, Halle, 1913).

[4] Vezi tipic, H. Aubin, *Das erste deutsche Reich als Versuch einer europäischen Staatsgestaltung*, Breslau, 1941; E. Bach, *Imperium Romanum* „Classica et Medievalia”, 1945, p. 138—145.

„REVISTA DE ISTORIE”, Tom 31, Nr. 2, p. 273 — 298, 1978

decît integritatea ştiinţifică'[5]'. După al doilea război mondial[6], cei mai mulţi istorici germani şi străini au abordat problema caracterului imperiului medieval dintr-o nouă perspectivă, pornind de la interesele monarhiilor „naţionale"[7] europene în plină afirmare. Din acest punct de vedere imaginea imperiului din Occidentul medieval apare mult mai nuanţată; caracterul universal al puterii acestuia este contestat, iar locul instituţiei în istoria medievală a Germaniei a fost complet reconsiderat în comparaţie cu perioada anterioară[8]. Al doilea fapt major constă în caracterul dialectic al evoluţiei concepţiei despre imperiu, urmînd triada hegeliană teză-antiteză-sinteză, cunoaşterea istorică dovedindu-se ea însăşi un proces, dînd astfel cititorului sentimentul dinamismului cercetării istorice şi complexităţii adevărului din ce în ce mai bogat, mai convingător[9]. Se cuvine însă a fi menţionate dificultăţile care au stat în faţa studierii ideii de imperiu medieval. O primă dificultate constă în însuşi caracterul ideii imperiale. Vagă, lipsită de consistenţă în secolele IX—XI, aceasta se precizează în veacul XII sub presiunea realităţilor politice şi sub influenţa bizantină şi mai ales a dreptului roman, pentru ca după 1250 să intre în „epoca teoreticienilor", în care pierde orice contact cu realitatea politică, şi să se transforme într-o temă de reflecţie şi speculaţie filozofică. Totodată, spre deosebire de Bizanţ, în Occident biserica nu a fost încadrată în stat, de unde şi existenţa a două idei de imperiu, papală şi imperială, care au evoluat paralel[10]. O altă greutate izvorăşte din bogăţia şi diversitatea documentaţiei, foarte greu de dominat; pe de altă parte, ea nu ne oferă de o manieră suficientă reprezentările pe care oamenii politici şi masele populare şi le-au făcut despre imperiu[11]. În sfîrşit, o altă dificultate majoră s-a dovedit a fi terminologia folosită de sursele vremii pentru a defini natura puterii împăraţilor medievali. De origine romană, această terminologie cunoaşte de cele mai multe ori o schimbare evidentă de sens în evul de mijloc, adesea chiar de la un izvor la altul, punînd istoricul modern în faţa unui examen anevoie de trecut. Noţiuni ca *auctoritas*[12], *renovatio*

---

[5] G. Barraclough, *The Mediaeval Empire. Idea and Reality*, London, 1950, p. 24.

[6] Nu lipsesc însă în această perioadă construcţii anacronice, de inspiraţie nazistă (K. G. Hugelmann, *Stämme, Nation und Nationalstaaten im deutschen Mittelalter*, Stuttgart, 1955). Vezi critica lucrării la H. Sproemberg, *La naissance d'un État allemand au Moyen Âge*, „Le Moyen Âge", 64, 1958, p. 213—248 şi la O. Brunner, în „Historische Zeitschrift", 186, 1958, p. 103—111).

[7] Noţiunea de monarhie „naţională" este luată ca termen tehnic, pentru a surprinde noua realitate teritorială, politică şi instituţională ce începe să se contureze în sec. XII XIII într-o Europă dominată de papalitate şi imperiu. Asupra utilităţii unor atari termeni, vezi O. Brunner (în „Historische Zeitschrift", 186, 1958, p. 109 110) şi J. Szücs („*Nationalität" und „Nationalbewusstsein" im Mittelalter*, „Acta historica", 18, 1972, p. 35).

[8] Între lucrările fundamentale asupra chestiunii din perioada postbelică amintim: Carl Erdmann, *Forschungen zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters*, Berlin, 1951; R. Folz, *L'idée d'Empire en Occident du Ve au XIVe siècle*, Paris, 1953; M. Pacaut, *Les structures politiques de l'Occident médiéval*, Paris, 1969; H. J. Kirfel, *Weltherrschaftsidee und Bundnispolitik Untersuchungen zur auswärtigen Politik der Staufer*, Bonn, 1959 etc.

[9] Vezi o bună prezentare a evoluţiei concepţiei despre imperiu în ultimul veac la B. Guenée, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les États*, P.U.F., col. „Nouvelle Clio", Paris, 1971, p. 288—291.

[10] R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 6.

[11] *Ibidem*, p. 7.

[12] Noţiunea a fost studiată de R. Holtzmann (*Der Weltherrschaftsgedanke des mittelalterlichen Kaisertums*, „Historische Zeitschrift", 159, 1939, p. 251 264; ediţie nouă, neschimbată, Darmstadt, 1953) dar interpretarea sa a fost contestată de J. Haller, H. J. Kirfel, Walter Holtzmann şi alţii.

imperii[13], *honor imperii*[14], *reges provinciarum*, *regulus*, *amicitia*[15], *christianitas*[16], *corpus principium secularium*[17] etc. au provocat mari controverse în rîndurile specialiştilor în încercarea de a surprinde evoluţia ideii de imperiu în Evul Mediu.

Înainte de a trece la analiza evoluţiei ideii de imperiu se impun două precizări. Mai întîi, analiza unei teorii sau a unui concept politic nu se poate realiza în abstract, fără raportare la realitatea concretă asupra căreia îşi exercită influenţa. Orice teorie politică medievală are la origine un număr de axiome filozofice sau teologice, dar ea evoluează sub înrîurirea faptelor, făcîndu-se ecoul, într-un domeniu particular, al mutaţiilor economice, conflictelor sociale şi politice, realizărilor politice etc.[18]. Aşadar, în cele ce urmează ne preocupă modul în care ideea sau, cu mai multă îndreptăţire, „ideile" de imperiu se adaptează, se modelează la realitatea în necontenită schimbare dar, totodată, să surprindem capacitatea conceptului de a depăşi planul reflexiei pentru a comanda sau a contribui la formarea unor structuri statale în numele unui ideal politic. În al doilea rînd, trebuie să distingem între existenţa palpabilă a unei stăpîniri limitată geografic asupra mai multor ţări şi popoare şi ideea, proprie nu numai evului de mijloc, că divinitatea îşi întemeiază pacea şi ordinea pe o stăpînire dreaptă şi tocmai această ordine, imagine a ordinii cereşti, reprezintă *de jure* lumea[19]. Această ultimă idee constituie pentru cei mulţi — într-o societate împărţită în clase în care flagelul războiului făcea din pace un imperativ al vieţii sociale — „un vis colectiv, o aspiraţie către o stare ideală de lucruri"[20], identificată de masele populare cu imperiul, iar pentru factorii politici constituind un program de acţiune. Prin urmare, un imperiu este universal nu în realitatea sa teritorială, ci virtual şi în raport cu un ideal de unitate şi de civilizaţie.

De origine orientală, ideea de imperiu a trecut de la asiro-babilonieni la perşi şi, de la aceştia din urmă, la greci[21], în epoca elenistică, cînd ideea cunoaşte şi fundamentarea sa filozofică şi cînd, după subminarea bazelor polisului grec, lumea clasică este în căutare de noi valori morale şi politice. Noua comunitate elenistică de cultură, care teoretic trebuia să atingă limitele universului *(cosmos)*, îşi află cadrul său logic în *monarhia* — luată în sensul etimologic al cuvîntului — a lui Alexandru cel Mare; în concepţia stoicilor, teoreticienii noii formule de organizare a lumii, monarhu-

---

13 P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*², Darmstadt, 1957.

14 Peter Rassow, *Honor Imperii. Die neue politik Friedrich Barbarossas, 1152—1159*², Darmstadt, 1961. O nouă interpretare a noţiunii propune G. Wolf, *Der „Honor Imperii" als Spannungsfeld von Lex und Sacramentum in Hochmittelalter*, în vol. *„Lex et Sacramenta" im Mittelalter*, Berlin, 1969, p. 189—207.

15 H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 24 şi urm.

16 J. Rupp, *L'idée de chrétienté dans la pensée pontificale des origines à Innocent III*, Paris, 1939.

17 Gunther Wolf, *Universales Kaisertum und nationales Königtum im Zeitalter Kaiser Friedrichs II*, în vol. *Universalismus und Partikularismus im Mittelalter*, Berlin, 1968, p. 243—269.

18 M. Pacaut, în „Le Moyen Âge", 64, 1958, p. 626.

19 G. Wolf, *op. cit.*, p. 245.

20 R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 7.

21 Vezi literatura problemei la G. Wolf, *op. cit.*, p. 245.

lui îi revine misiunea de a modela ordinea politică pe aceea cosmică[22]. Cîteva veacuri mai tîrziu, noua ordine romană *(pax Romana)* avea să-şi găsească tot între stoici cei mai buni teoreticieni şi, după uzura stoicismului, între filozofii neoplatonicieni. Monarhia, identificată cu *imperium Romanum* şi concepută la scara universului, este considerată sistemul politic ideal în timp ce regalitatea constituie pentru neoplatonicieni imaginea şi emanaţia divinităţii. Creştinismul se substituie curînd neoplatonismului; filozofii creştini preiau însă esenţialul din ideologia de stat a predecesorilor lor stoici şi neoplatonicieni, punînd bazele unei adevărate teologii imperiale[23]. În Orient, Eusebiu de Cezareea stabileşte o relaţie intimă între funcţia monarhică şi divinitate : aşa cum curtea imperială reflectă pe cea divină, imperiul roman reflectă universul[24]. De-a lungul unui întreg mileniu, aspiraţia spre universalitate, rezimîndu-se pe creştinism şi pe moştenirea imperială romană, avea să constituie una din laturile esenţiale ale doctrinei bizantine de stat; vitalitatea ei se datoreşte bazei solide pe care ideea de imperiu a găsit-o în structurile centralizate ale statului de pe malurile Bosforului[25]. În condiţiile unei evoluţii politice diametral opuse faţă de Orient, în jumătatea occidentală a Imperiului roman doctrina lui Augustin face o distincţie netă între imperiu şi biserică; episcopul de Hippona salva astfel pe plan teoretic biserica, singura realitate ce se putea impune tinerelor regalităţi apusene, din catastrofa spre care se îndrepta imperiul dar, totodată, punea în mîna papalităţii o armă redutabilă în lupta pe care aceasta avea s-o angajeze pentru independenţă şi, apoi, pentru supremaţie în Occident. Dar lumea medievală occidentală nu a abandonat tradiţia imperială romană; civilizaţia clasică a reprezentat pentru Occidentul evului de mijloc „o comoară inepuizabilă, care a dat fiecăruia ceva şi în care fiecare a găsit ceva"[26]. Pe plan politic, în căutare de modele de stat societatea medievală s-a adresat totdeauna antichităţii, în care vedea vîrsta sa de aur. De aici, aspiraţia ei către „renaştere" (*renovatio*). Reînnoirea apostolică, aspiraţie de esenţă religios-mistică, ce năzuia spre întoarcerea la creştinismul primitiv, speranţa într-o lume a mîntuirii, într-un imperiu al păcii şi ideea reînnoirii Romei ca centru al lumii sînt principalele direcţii care se întîlnesc în noţiunea de *renovatio*, cu implicaţii dintre cele mai importante pentru viaţa politică şi spirituală a omului medieval. Speranţa într-un imperiu al păcii, a cărei origine trebuie căutată în spiritualitatea iudaică şi antică-păgînă, şi ideea reînvierii Romei ca centru al lumii au constituit, cu intensităţi diferite în funcţie de epocă şi mediu social, subiect de contemplaţie dar şi program de acţiune politică[27].

---

[22] J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, P.U.F., Paris, 1937, I, p. 48 şi urm. (vezi şi literatura problemei, *Ibidem*, p. 59).

[23] O analiză magistrală a transformărilor din ideologia tîrzie romană şi a fundamentelor teoretice ale universalismului roman şi bizantin a întreprins-o E. Peterson, *Der Monotheismus als politisches Problem. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie im Imperium Romanum*, Leipzig, 1935.

[24] J. Touchard, *op. cit.*, p. 105—106; N. H. Baynes, *Eusebius and the Christian Empire*, „Mélanges Bidez", I, Bruxelles, 1934, p. 13—18.

[25] Fundamentală pentru studiul doctrinei imperiale în Bizanţ rămîne lucrarea lui Otto Treitinger, *Die oströmischen Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*³, Bad Homburg von der Höhe, 1969. Vezi recent şi H. Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, P.U.F., Paris, 1975.

[26] P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio* p. 292.

[27] *Ibidem*, p. 6 şi urm.

Cariera imperiului medieval în Occident este inaugurată de ceremonia din biserica Sf. Petru din Roma din 25 decembrie 800, pregătită de evenimente cunoscute. Alungat din cetatea eternă de o mişcare a orăşenimii, papa Leon III (795—816) se refugiază în regatul franc, cerînd sprijin lui Carol cel Mare (768—814) pentru a înfrînge rezistenţa populaţiei romane. Intervenţia regelui franc restabileşte ordinea în Roma în toamna anului 800; cîteva luni mai tîrziu, primea coroana imperială din mîna papei Leon III, după care era aclamat împărat de populaţia romană, poporul imperial prin excelenţă.

Cercetările din ultimele decenii ne oferă o imagine foarte complexă asupra originilor evenimentului consumat la Roma în ultimele zile ale anului 800. Crearea unui imperiu în Occident apare astăzi încununarea îndelungatului proces de emancipare a lumii latine de sub autoritatea împăratului din Constantinopol, în care iniţiativa a aparţinut Romei. Începuturile propriu-zise ale afirmării papalităţii ca factor politic în Europa apuseană se plasează sub pontificatul lui Leon I (440—461), cel dintîi care suprapune vechii concepţii orizontale a bisericii o articulaţie verticală, fundamentînd-o din punct de vedere teoretic şi preluînd o serie de atribuţii de competenţă imperială[28]. Gelasius I (492—496) merge mai departe în elaborarea argumentaţiei doctrinale, care-i îngăduie să revendice pe plan teoretic supremaţia în *respublica christiana*, inclusiv asupra puterii temporale, punînd premisele emancipării pontificale de sub autoritatea bizantină şi ale rolului conducător jucat de papalitate pe scena politică occidentală în secolele VI—VIII. Inaugurată de Justinian, în strînsă legătură cu opera de „recucerire”, şi continuată de sucesorii săi, politica de transformare a papalităţii într-un simplu mecanism al organismului condus de împărat întîrzie pentru aproape două secole mişcarea de emancipare a Romei faţă de Constantinopolul imperial[29], dar nu poate împiedica creşterea autorităţii episcopului roman în Occident, unde tinerele regalităţi medievale aveau să ofere un preţios reazim papei în atingerea obiectivelor sale politice faţă de împărat. Prima jumătate a secolului VIII reprezintă, neîndoielnic, etapa decisivă a emancipării de sub obedienţa bizantină a papei, care exploatează cu multă abilitate carenţele autorităţii basileilor în peninsulă, odată cu reorientarea politicii bizantine sub Leon III (717—741) şi succesorii săi spre provinciile orientale ale imperiului, îndeosebi spre Asia Mică, placa turnantă a imperiului din Constantinopol. În aceste condiţii, episcopii de Roma se îndreaptă spre regalitatea francă în faţa primejdiei ce venea din partea regilor longobarzi din peninsulă, care, după ce au lichidat exarhatul bizantin din Ravenna (751), ameninţă cetatea eternă. Dubla intervenţie a lui Pepin cel Scurt în Italia în 754 şi 756, răspuns la cooperarea papei în substituirea Carolingienilor vechii dinastii merovingiene, are ca principal rezultat crearea statului papal în teritoriile fostului exarhat imperial, eliberate de sub stăpînirea longobardă. Reacţia basileului Constantin V (741—775), care trece sub autoritatea patriarhului de Constantinopol diocezele din sudul Italiei şi din Illyricum, aflate

---

[28] R. Folz, *La Papauté médiévale vue par quelques-uns de ses historiens récents*, „Revue historique”, 218, 1957, p. 35—36.

[29] *Ibidem*, p. 37.

pînă atunci sub obediența Romei[30], are ca rezultat ruperea ultimelor punți dintre papă și împărat. Pe plan teoretic, doctrina lui Leon I și Gelasius I își afla o logică încununare în *Donatio Constantini*, celebrul fals elaborat, după toate probabilitățile, în anturajul papei în deceniul 7 al veacului VIII[31], care consacra *de jure* emanciparea papalității de sub autoritatea basileului dar, totodată, conferea episcopului roman un rang cvasiimperial în Occident, împrejurare ce explică locul eminent pe care documentul urma să-l dețină în arsenalul propagandei pontificale din veacurile următoare în conflictul ce avea să opună Roma papală împăraților romano-germani[32]. Pasul următor, crearea unui imperiu latin, trebuia să consolideze independența Occidentului față de Constantinopol, dar se va dovedi nu lipsit de riscuri pentru poziția în lumea apuseană a inițiatorului actului.

Cît privește rolul celuilalt mare actor al evenimentului din biserica Sf. Petru în punerea în scenă a actului, chestiunea este mult mai complexă. Este un lucru stabilit că evenimentul din 800 nu l-a găsit nepregătit pe Carol cel Mare iar nemulțumirea afectată de el, la care se referă Eginhard, biograful său oficial, avea în vedere forma și nu fondul lucrurilor. În adevăr, alipirea regatului longobard, lupta Carolingienilor împotriva primejdiei arabe și expansiunea francă la sud de Pirinei, distrugerea puterii avare din Pannonia și aducerea între granițele regatului franc a triburilor saxone au transformat monarhia francă într-o *superregalitate* între regalitățile occidentale, care corespundeau în concepția contemporanilor unui singur popor. La această situație singulară a regalității france se referă Alcuin, principalul sfetnic al lui Carol cel Mare, în faimoasa scrisoare din mai 799 către suveranul său, în care, în condițiile crizei puterii pontificale sub Leon III și ale uzurpării tronului bizantin de către Irena (797—802), regele franc este așezat, ca putere și prestigiu, înaintea episcopului roman și a împăratului[33]. Același Alcuin folosește pentru definirea rega-

---

[30] V. Grumel, *L'annexion d'Illyricum Oriental, de la Sicilia et de la Calabrie au patriarcat de Constantinople*,,, Mélanges J. Lebreten", II (= ,,Recherches des Sciences Religieuses"), 40, 1952, p. 191—209.

[31] Chiar dacă falsul a fost întocmit abia în anii 804—805, sub pontificatul lui Leon III, teză în favoarea căreia au fost aduse în ultima vreme argumente convingătoare (W. Ohnsorge, *Die Konstantinische Schenkung, Leo III. und die Anfänge der kurialen römischen Kaiseridee* în: Idem, *Abendland und Byzanz*, Weimar, 1958, p. 104 și urm.; Idem, *Der griechische Papstpapyrus aus Erfurt*, în: Idem, *Konstantinopel und der Okzident*, Darmstadt, 1966, p. 29 și urm.; H. Beuman, *Nomen imperatoris*, ,,Historische Zeitschrift", 185, 1958, p. 547), în substanța sa *Donatio* aparține anilor care au urmat creării statului pontifical.

[32] O bună analiză a funcției actului în disputa ideologică papă-împărat vezi la Giuseppe Martini, *Translazione dell'Imperio e Donazione di Costantino nel pensiero e nella politica d'Innocenzo* III, ,,Archivio della R. Società Romana di Storia Patria", LVI—LVII, 1933 34, p. 219—362.

[33] Dată fiind importanța documentului, îl redăm în cele ce urmează în versiune românească ,,Pînă acum trei persoane au fost în vîrful ierarhiei lumii : 1. Reprezentantul sublimității apostolice, vicarul prea fericitului Petru, prințul apostolilor, căruia îi ocupă și scaunul. Ceea ce, tocmai i s-a întîmplat deținătorului actual al acestui scaun, maiestatea voastră a avut grija să-mi facă cunoscut; 2. Vine îndată titularul demnității imperiale, care exercită puterea seculară în cea de-a doua Romă <Constantinopol>. Despre chipul nedemn în care conducătorul acestui imperiu a fost depus. nu de străini ci de ai săi și de proprii săi supuși, vestea, s-a răspîndit pretutindeni; 3. Vine în al treilea rînd demnitatea regală, pe care Domnul nostru Isus Christos v-a rezervat-o pentru a guverna poporul creștin. Ea este superioară celorlalte două demnități, le eclipsează în înțelepciune și le depășește. Pe tine singur se sprijină bisericile lui Christos, de la tine așteaptă salvarea, de la tine răzbunătorul crimelor, călăuză a celor rătăciți, cel ce consolează pe năpăstuiți, sprijinul celor buni" (J. Touchard, op. cit., p. 133).

lităţii france dinainte de 800 noţiunea de *decus imperialis regni*, subliniind prin aceasta că prin strălucire şi întindere monarhia lui Carol cel Mare este demnă de imperiu. În acest fel, mediul intelectual din Aachen asimila tot mai mult realitatea carolingiană imperiului[34]. Echivalentă cu *imperium Romanum* şi cu *sancta respublica*, noţiunea de *imperium christianum* se concentrează tot mai mult asupra regalităţii france[35]. Dacă toate acestea demonstrează că iniţiativa lui Leon III nu l-a putut lua prin surprindere, este însă greu de stabilit cîtă influenţă vor fi avut asupra suveranului franc aceste idei din anturajul său.

Şi mai complexă ne apare astăzi interpretarea dată evenimentului din 800 şi noului titlu al lui Carol cel Mare de către cei doi actori principali. Pentru papalitate, singură depozitară a tradiţiilor romane în Occident [36], noul imperiu nu putea fi decît roman şi, implicit, unic ; prin aceasta, era contestat statutul de imperiu şi calificativul de roman al statului basileilor din Constantinopol. Pe de altă parte, încă de la început, prin actul încoronării papalitatea încearcă să acrediteze ideea că ea singură est în drept să legitimeze puterea împăratului roman în virtutea supremaţiei pe care o exercită în lumea creştină. La rîndul său, Carol cel Mare a avut o cu totul diferită viziune atît asupra surselor puterii sale cît şi a noului titlu. Nemulţumirea lui, la care ne-am referit mai sus, pare să fi fost determinată de forma în care s-a desfăşurat ceremonia din biserica Sf. Petru[37] — la început încoronarea de către papă, ca act central al ceremoniei şi izvor al puterii imperiale, şi numai în al doilea rînd, ca element secundar, aclamarea poporului roman—, formă ce a dus la inversarea riturilor în raport cu ceremonialul bizantin. Regele franc a întrezărit primejdia ce-l ameninţa legînd titlul imperial de papalitate şi Roma; aceasta explică refuzul de a mai reveni la Roma după 800 ca şi desfăşurarea încoronării imperiale a lui Ludovic Piosul la Aachen, în sept. 813, încoronare oficiată de Carol însuşi. În ceea ce priveşte viziunea lui asupra ideii de imperiu, cea mai controversată chestiune legată de noua creaţie politică din Occident, cercetările recente au deosebit trei componente, cu ponderi diferite : creştin-biblică, francă şi romană.

Latura creştin-biblică s-a dovedit într-atît precumpănitoare în viziunea imperială a primului împărat franc şi a mediului intelectual din Aachen, încît unii istorici au văzut în monarhia lui Carol cel Mare o regalitate de inspiraţie exclusiv „davidiană"[38]. Fără a merge atît de departe, Carol cel Mare, acest *novus David*, deopotrivă *rex et sacerdos*, cum îl proclamă sursele timpului, este puternic pătruns de substanţa creştinismului ; în concepţia sa, *imperium christianum* se concentrează asupra regalităţii carolingiene, ce se află în fruntea poporului franc, popor creştin prin excelenţă[39]. Suveranul franc, respingînd teza papală pusă în scenă

---

[34] René Fédou, *L'Etat au Moyen Âge*, P.U.F., Paris, 1971, p. 89.

[35] *Ibidem*, p. 72—74 ; L. Halphen, *L'idée d'État sous les Carolingiens*, „Revue historique" 185, 1939, p. 66.

[36] C. Erdmann, *Forschungen*, p. 48.

[37] Eginhard, *Vie de Charlemagne*, ed. Halphen, Paris, 1923, p. 80. Cf. H. Sproemberg, în „Deutsche Literaturzeitung", 74, 1953, p. 676.

[38] W. Mohr, *Die Karolingische Reichsidee*, Münster, 1962. Vezi şi critica lui R. Folz (în „Revue historique", 231, 1964, p. 202—204).

[39] R. Fédou, *op. cit.*, p. 72—73.

de Leon III cu prilejul ceremoniei din 800, apără ideea că sursa imperiului este în divinitate şi deţinătorul lui — *a Deo coronatus* — exercită „protecţia autoritară" asupra bisericii creştine şi a episcopului roman[40]. Viziunea lui Carol cel Mare asupra imperiului nu este teritorială ci mistică; prin noţiunea de *imperium* se înţelege misiunea cu care este investit, misiune cu o finalitate creştină, conceptul însuşi de creştinătate comportînd o doctrină şi o etică politică[41]. Titlul imperial al lui Carol cel Mare — *serenissimus augustus a Deo coronatus magnus et pacificus imperator Romanum gubernans imperium qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum* — luat la cinci luni de la ceremonia din biserica Sf. Petru şi după multe ezitări, reflectă în fapt viziunea sa creştină asupra imperiului; formula *Romanum gubernans imperium* nu exprimă altceva decît misiunea de a conduce poporul creştin cu care suveranul franc se credea investit[42]. Cea de a doua componentă a ideii carolingiene de imperiu este legată de situaţia de excepţie dobîndită de regalitatea francă în Occidentul european, stăpînind peste *regna et gentes;* titlul imperial al lui Carol cel Mare — noţiunea de *imperium* este concepută în accepţiunea sa primară, ca putere de a comanda, şi nu are vreo legătură cu teritoriul statului carolingian[43] — venea să consacre *de jure* această situaţie. Aceeaşi concepţie imperială o întîlnim, fără vreo legătură cu ideea romană, în Britania anglo-saxonă şi la regii creştini din Spania. În condiţiile concrete ale heptarhiei anglo-saxone, încă înainte de 800 cronicarii de dincolo de Canalul Mînecii vorbesc de un *totius imperator Britanniae* sau de un *imperium Saxonicum*[44]; în secolul X exemplele se înmulţesc şi fenomenul este legat de poziţia particulară pe care unul sau altul dintre regii insulari o dobîndeşte în lupta împotriva primejdiei normande. În titulatura lor întîlnim calificativele de *imperator*, *casere* (cezar) şi chiar *basileus*[45]. La sud de Pirinei, apariţia titlului de împărat stă în legătură cu preeminenţa pe care unii regi spanioli din secolele XI—XII au dobîndit-o între ceilalţi monarhi iberici în opera de recucerire[46]. Atît în cazul carolingian cît şi în cel al regalităţii anglo-saxone sau iberice, luarea titlului imperial era justificată de stăpînirea sau de hegemonia exercitată de un rege asupra mai multor regate şi popoare[47]. În cazul concret al lui Carol cel Mare, acesta este deplin conştient că misiunea ce-o exercită în comunitatea creştină este indisolubil legată de titlul de rege al francilor şi longobarzilor, fapt ce explică păstrarea acestuia în noua titulatură pe care şi-o ia în mai 801. Tot tradiţiei france îi este tributară şi practica, preluată de la înaintaşi de Carol cel Mare şi de succesorii săi, de a considera regatul ca un patrimoniu, care trebuie împărţit în mod egal fiilor, chiar dacă unii istorici aduc un omagiu influenţei concepţiei politice romane atunci cînd încearcă să vadă în actele de

---

40 *Ibidem*, p. 74—75.

41 M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 96.

42 Asupra conceptului, P. Classen, *Romanum gubernans imperium*, „Deutsches Archiv", IX, 1951, p. 103—121.

43 C. Erdmann, *Forschungen*, p. 11.

44 *Ibidem*, p. 4 şi urm.

45 R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 52—54.

46 *Ibidem*, p. 51—52, 65 şi urm.; H. Löwe, *Von den Grenzen des Kaisergedankens in der Karolingerzeit*, „Deutsches Archiw für Erforschung des Mittelalters", XIV, 1958, Hft. 2, p. 361 şi urm.

47 C. Erdmann, *Forschungen*, p. 4—5.

împărţire a imperiului — *divisio imperii* (806), *Ordinatio imperii* (817) şi tratatul de la Verdun (843) — o subtilă dialectică între ideea diviziunii şi cea a unităţii, titlul imperial fiind considerat indivizibil[48]. În aceste 9
împrejurări, locul componentei romane în cadrul concepţiei politice a lui Carol cel Mare apare cu totul secundar, legat de regăsirea vagă a ideii de bun public şi de *communis utilitas*[49].

Putem conchide, aşadar, că în concepţia lui Carol cel Mare, noua creaţie politică, denumită în literatura de specialitate cu drept cuvînt ,,imperiul din Aachen''[50], pentru a sublinia deopotrivă originalitatea şi realismul viziunii marelui suveran franc, era de inspiraţie franco-creştină şi nicidecum romană. Dar naşterea noului imperiu, pregătită îndelung de întreaga dezvoltare a societăţii occidentale din primele veacuri medievale, nu este lipsită de o serie de echivocuri, ce anunţă conflictele viitoare.Mai întîi, în raporturile sale cu Imperiul bizantin. Din necesităţi politice, legate de catastrofa din 811 suferită de Nikephor I în defileurile Balcanilor în faţa hanului Crum şi de presiunile militare france asupra Veneţiei, bizantinii au recunoscut în 812 titlul lui Carol cel Mare, dar nu ca basileu al romanilor, titlu rezervat exclusiv împăraţilor din Constantinopol, ci ca simplu basileus, inclus însă în familia de împăraţi bizantini cu calitatea de ,,frate''[51] al împăratului roman de pretenţii universale din Orient[52].

Pentru suveranul franc însuşi şi pentru mediul intelectual din Aachen, *imperium Romanum* era statul bizantin, continuatorul legitim al imperiului cezarilor romani[53] iar noul imperiu, ca imperiu franc, revendica numai recunoaşterea unui loc sub soare[54]. Dar în pofida acestui limbaj comun găsit de Carol cel Mare cu basileii din Constantinopol nu putea fi ascunsă realitatea a două imperii europene rivale; de aceea situaţia nu era mai puţin echivocă din punctul de vedere al doctrinei imperiale romane şi creştine, în virtutea căreia nu putea exista decît un singur imperiu, cu misiunea de a apăra biserica creştină, şi ea unică. Încoronarea din 800 deschide astfel problema celor doi împăraţi, ce avea să constituie timp de peste patru veacuri un fapt de politică europeană[55] şi o temă de reflexie politică[56]. Nu mai puţin important pentru evoluţia istoriei politice medievale

---

[48] R. Fédou, *op. cit.*, p. 42.

[49] L. Halphen, *op. cit.*, p. 61—63.

[50] Noţiunea a fost remarcabil pusă în lumină de C. Erdmann, *Forschungen*, p. 16 şi urm. Cf. H. Sproemberg, în ,,Deutsche Literaturzeitung'', 74, 1953, p. 672—679.

[51] Vezi satisfacţia lui Eginhard (*op. cit.*, p. 80) că, în urma mai multor ambasade trimise la Constantinopol, Carol cel Mare a învins rezistenţa ,,împăraţilor romani'' <bizantini>, care i-au recunoscut titlul imperial, şi le-a zis ,,fraţi'' (...vicitque eorum <imperatorum Romanorum> contumaciam magnanimitate, qua eis procul dubio longe praestantior erat, mittendo ad eos crebras legationes et in epistolis fratres eos appellando).

[52] Fr. Dölger, *Byzanz und Abendland vor den Kreuzzügen*, în ,,Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche'', Roma, 1955, III, Firenze, 1955, p. 73 şi urm.

[53] W. Ohnsorge, *Renovatio regni Francorum*, în vol. Idem, *Abendland und Byzanz*, p. 122 şi urm.; H. Löwe, *Von den Grenzen des Kaisergedankens*, p. 358.

[54] W. Ohnsorge, *Renovatio regni Francorum*, p. 128—129.

[55] În acest sens, vezi clasica lucrare a lui W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem im frühen Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, 1947.

[56] În legătură cu această problemă a fost elaborată şi teoria translaţiei imperiale studiată la scara istoriei umane, ca mecanism al trecerii de la un imperiu mondial la altul, de W. Goez (*Translatio imperii*, Tübingen, 1958) iar la nivelul Occidentului medieval de A. van den Baar (*Die kirchliche Lehre der Translatio imperii Romani bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, Roma, 1956).

este echivocul legat de diferența de concepție din tabăra occidentală asupra surselor și naturii puterii imperiale. Conflictul de doctrină dintre Carol cel Mare și papa Leon III[57] prefigurează drama, în care rolurile principale urmau a fi jucate de papă și împărat, ce avea să se desfășoare pe scena politică occidentală în cursul veacurilor următoare.

Sub succesorii lui Carol cel Mare, ideea de imperiu evoluează sub greutatea acestor echivocuri. Pe de o parte, încoronarea la Roma devine o condiție necesară a luării titlului imperial, actul oficiat de papă constituind în ochii contemporanilor principala sursă de legitimare a puterii împăratului. Mai mult decît atît, în condițiile anarhiei politice din imperiu și ale incapacității ultimilor Carolingieni de a restabili ordinea, papalitatea, principală beneficiară a operei lui Carol cel Mare, se substituie sub energicii Nicolae I și Ioan VIII puterii temporale în *imperium christianum*. Pe de altă parte, contrar politicii realiste a lui Carol cel Mare, incapabilii săi urmași au cedat curiei papale, legînd ideea imperială de tradiția romană prin renunțarea la vechiul titlu regal și luarea celui de *imperator Romanorum*. Ideea de imperiu pierdea în acest fel tot mai mult contactul cu realitatea și, totodată, trezea opoziția basileilor din Constantinopol, care contestă titlul suprem rivalilor lor din Occident. Conflictul de doctrină dintre împărații bizantini și ultimii Carolingieni cunoaște punctul culminant sub Vasile I (867—886) și Ludovic II (855—875), conflict hrănit și din rivalitatea celor două state pentru sudul Italiei[58]. În aceste împrejurări, propaganda occidentală, a cărei argumentație a fost elaborată de Anastasius Bibliothecarius, principal colaborator al lui Nicolae I și Ioan VIII, trece la ofensivă și, pentru întîia oară, contestă titlul de împărați romani basileilor din Constantinopol[59]. Dispariția imperiului din Aachen odată cu detronarea lui Carol cel Gros, ultimul împărat carolingian (888), punea în lumină fragilitatea formațiunii politice care încorporase pentru mai puțin de un veac ideea de imperiu în Occident. Preluarea titlului de împărat de către ducii longobarzi din Italia în deceniile următoare rămîne un fapt minor pentru istoria europeană dar evenimentul are importanța lui pentru evoluția concepției imperiale: pentru întîia oară imperiul devine obiect de cucerire de către un monarh, care pune stăpînire pe Roma, sau se confundă cu regalitatea italiană însăși[60]. Apare astfel o nouă concepție de imperiu, ce are la bază amintirea și glorificarea Romei antice, concepție în fundamentarea căreia un rol esențial l-a jucat aristocrația romană, care a transformat ideea de *renovatio imperii Romani* dintr-o idee de caracter mistic într-un ideal politic, devenit curînd un program de acțiune[61].

Renovatio imperii din 2 februarie 962 are loc în condiții asemănătoare celor în care a apărut imperiul lui Carol cel Mare. Amenințat în

---

57 W. Ohnsorge, *Die konstantinische Schenkung*, p. 101 și urm.

58 Asupra acestei evoluții, Idem, *Das Zweikaiserproblem*, p. 32 și urm.; Idem, *Die Entwicklung der Kaiseridee im 9. Jahrhundert und Süditalien*, în vol. *Abendland und Byzanz*, p. 184—226.

59 Vezi scrisoarea papei Nicolae I către basileul Mihail III din 865 (Mansi, *Nova et amplissima collectio conciliorum*, XV, col. 191) Cf. W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, p. 40 și urm.

60 R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 44—45.

61 P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 45.

Roma de Berengar de Ivrea, fostul rege al Italiei, papa Ioan XII cere sprijinul regelui german Otto I (936—973), care coboară pentru a doua oară în peninsulă. După ce se încoronează rege al Italiei la Pavia, vechea capitală a regilor longobarzi, fără ca Berengar să poată reacţiona, Otto I pătrunde în Roma, unde primeşte din mîna papei coroana imperială. Interpretarea papală a evenimentului desfăşurat în biserica Sf. Petru apare limpede în privilegiul lui Ioan XII din 12 febr. 962, în care pontiful îşi motivează gestul, invocînd victoria regelui german asupra maghiarilor şi a altor popoare păgîne şi sprijinul acordat de acesta bisericii contra lui Berengar. Aşadar, papa încredinţa regelui german misiunea de *imperium* şi, odată cu aceasta, şi pe aceea de apărător al bisericii (*advocatus ecclesiae*), în virtutea căreia aştepta noi servicii din partea lui Otto I. Ioan XII, ieşit din rîndurile aristrocaţiei romane, şi succesorii săi văd în Otto I un *imperator Romanorum* iar în imperiul renăscut un *imperium Romanum* de aspiraţii universale [62]. În opoziţie cu concepţia papală, rămasă fidelă tradiţiei romane, Otto I şi curtea din Aachen se găsesc sub mıiurirea moştenirii carolingiene. Mai întîi, sînt păstrate capitala la Aachen şi interpretarea imperiului ca o superregalitate, Otto I fiind rege al Germaniei şi Italiei. Noul suveran respinge, ca şi Carol cel Mare, titlul de *imperator Romanorum* pentru cel de *imperator augustus* iar bula sa poartă inscripţia *renovatio regni Francorum* [63]. Mediul intelectual saxon, care cultivă tradiţia carolingiană, vede în Otto I un împărat franc, rupt de ideea romană. Aceasta explică faptul că Widukind, călugăr la mănăstirea Corvey, din Saxonia, care scrie la 966, îi dă titlul de împărat încă din 955 Otto I apare în cronica acestuia proclamat împărat de armata victorioasă asupra maghiarilor la Lechfeld — şi nu aminteşte nimic de evenimentele romane din 962 [64]. Ostilitatea mediului intelectual saxon faţă de romani şi de titlul de împărat roman este ilustrată de faimoasa diatribă a lui Liutprand, episcop de Cremona, ambasador la curtea din Constantinopol, contra basileului Nikephor II Phocas şi a bizantinilor [65]. Abia către sfîrşitul domniei, în faţa refuzului lui Nikephor II de a-l recunoaşte împărat, Otto I acceptă de o manieră formală titlul de împărat roman — o singură dată, în 966, se intitulează *imperator Romanorum et Francorum* , considerîndu-l însă izvorît din actul cuceririi şi din graţia lui Dumnezeu şi nu din voinţa papei [66]. Restabilirea raporturilor dintre Aachen şi Constantinopol sub Ioan Tzimiskes (969—976), în urma recunoaşterii titlului de împărat franc lui Otto I şi a căsătoriei moştenitorului tronului cu Theophano [67], nepoată a basileului, slăbeşte şi mai mult orien-

[62] W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, p. 52 şi urm.; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 58.

[63] P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 68 şi urm.; G. Barraclough, *op. cit.*, p. 15; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 59 şi urm.

[64] Cf. W. Ohnsorge, *Widukinds Stellung zum Kaisertum*, în: Idem, *Abendland und Byzanz*, p. 255—260; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 59—60; H. Lowe, *Kaisertum und Abendland ottonischer und frühsalischer Zeit*, „Historische Zeitschrift", 196, 1963 p. 535.

[65] Asupra evoluţiei raporturilor lui Otto I cu bizantinii vezi, recent, W. Ohnsorge, *Die Anerkennung des Kaisertums Ottos I. durch Byzanz*, în Idem *Konstantinopel und der Okzident*, p. 176—206.

[66] R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 60—62.

[67] Este astăzi un fapt stabilit că Theophano nu era o porphyrogenetă, fiică a lui Romanos II, ci o nepoată a lui Tzimiskes. Asupra căsătoriei, cu întreaga literatură asupra chestiunii, vezi W. Ohnsorge, *Die Heirat Kaiser Otto s II. mit der Byzantinerin Theophano* (972). „Braunschweigisches Jahrbuch", 54, 1973, p. 20—36.

tarea romană a primului împărat saxon. Se poate, așadar, conchide că fondatorul noului imperiu nu revendică *dominium mundi*, promovînd o politică realistă în efortul de adaptare a doctrinei imperiale la noua realitate politică [68]. Otto II (973—983) urmează tradiția părintelui său dar la sfîrșitul domniei, probabil sub influența ambițioasei Theophano, își ia titlul de *imperator Romanorum* din dorința de a fi pe picior de egalitate cu basileii din Constantinopol [69].

Cu totul accidental sub primii doi împărați saxoni, titlul de împărat roman devine curent sub Otto III (983—1002), a cărui domnie înscrie o pagină aparte în evoluția ideii de imperiu. Exemplul bizantin, care a îndrumat încă de la început pașii noului imperiu [70], cunoaște sub Otto III punctul culminant al influenței sale, grație educației primite de împărat de la mama sa, Theophano. La aceasta s-a adăugat curînd înrîurirea lui Gerbert de Reims, devenit principalul său sfetnic, care avea să-l conducă în cunoașterea tradiției imperiale romane [71]. Analiza programului de *renovatio imperii Romani*, pe care și-l propune tînărul împărat, s-a aflat în preocupările multor generații de istoricii. În acest plan — chiar dacă este foarte dificil să facem distincție între gîndire și program — , așa cum reiese din articulațiile doctrinale dar și din faptele lui Otto III, ultimele cercetări au subliniat existența unei triple inspirații. Imitația carolingiană aduce ideea unei superregalități, care exercită hegemonia în Occident. Împăratul cultivă, ca nimeni altul pînă atunci, amintirea lui Carol cel Mare, gravînd pe bula sa de metal portretul marelui suveran franc [72]. Dar moștenirea francă cedează repede pasul în fața tradiției romane. Singurul împărat medieval care-și stabilește reședința pe Aventin în cetatea eternă, Otto III creează noi demnități și funcții de rezonanță antică și bizantină, imită ceremonialul de la curtea din Constantinopol, se proclamă succesorul lui August și Constantin cel Mare [73], toate acestea înscriindu-se în programul său de *renovatio*, în virtutea căruia *Roma aurea* — cum apare vechea capitală a cezarilor în documentele vremii — urma să redevină centrul universului. Noile titluri de inspirație bizantină, pe care tînărul împărat le adaugă — chiar dacă numai ocazional — celui de *imperator Romanorum*, și anume „servitor al lui Christos" și „servitor al apostolilor", dezvăluie cea de-a treia latură, de esență creștină, a programului lui Otto III și, totodată, latura principală a programului său de *renovatio* : reformarea bisericii, prin reîntoarcerea la creștinismul primitiv [74]. *Imperium christianum* a lui Otto III, ce se confundă cu *respublica christiana*, în care amintirea romană rămîne pe plan secundar, „își trage forța cea mai importantă din reprezentarea puterii sacre pe care o deține pe pămînt locote-

---

[68] R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 75; M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 169—170

[69] W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, p. 66—67; G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 250.

[70] R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 74—75.

[71] P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 96 și urm.

[72] *Ibidem*, p. 93; R. Fédou, *op. cit.*, p. 93. Pentru funcția politică a legendei lui Carol cel Mare în noul imperiu din Aachen, vezi R. Folz, *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval*, Paris, 1950.

[73] P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 108 și urm.; W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, p. 68 și urm.

[74] R. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio* p. 122 și urm.

nentul lui Christos" [75]. În numele principiului unității puterii, ce decurge în gîndirea medievală din cel al unității creației, Otto III revendică conducerea atît pe plan temporal cît și în biserică [75], încercînd să organizeze o „creștinătate imperială", condusă de împărat și în care papa reprezintă un simplu auxiliar în opera de reformare a lumii [77]. În cadrul acestui program, ale cărui laturi sînt reîntoarcerea la biserica apostolică și reînnoirea Romei imperiale, tînărul împărat, ajutat de Gerbert, ales papă sub numele de Silvestru II (999—1003), creează noi regi după modelul bizantin, înființează noi arhiepiscopate sau ia inițiativa evanghelizării populațiilor păgîne [78]. Pe plan teoretic, idealul creștin și amintirea romană stau la baza ideologiei imperiale a lui Otto III, care revendică puterea universală. Dar ideea de a subordona efectiv întregul Occident latin sau, mai mult încă, de a creea o monarhie universală rămîne lipsită de orice temei concret în realitatea politică a timpului [79].

În deceniile ce urmează morții timpurii a lui Otto III se înregistrează o dublă reacție față de opera sa. La nord de Alpi, partizanii ideii imperiale france, ostile „romanizării" ei, abandonează planurile himerice ale lui Otto III, pentru a reveni la concepția realistă a primului suveran german asupra imperiului [80]. Chiar dacă menține încă titlul de împărat roman, Conrad II (1024—1039), întîiul împărat din noua dinastie saliană, concepe imperiul ca ansamblul celor trei regate asupra cărora stăpînește : Germania, Italia și, din 1032, Burgundia. Urmașul său, Henric III cel Negru (1039—1056), introduce titlul de *rex Romanorum*, ce desemnează pe împărat, mainte de a fi uns la Roma, sau pe succesorul său, titlu dobîndit prin electia principilor germani, fapt ce dădea o mai largă autonomie împăratului față de papalitate, după ce un moment încoronarea din Roma apăruse contemporanilor drept unica sursă a puterii imperiale, în urma renunțării lui Otto I și a succesorilor săi, contrar politicii lui Carol cel Mare, la vechiul titlu regal. În noua viziune, imperiul pierde caracterul său nebulos și renunță la ambițiile de hegemonie europeană sau mondială din vremea lui Otto III dar dobîndește mai multă consistență prin transformarea lui într-un edificiu coerent, cu o arhitectură proprie, conceput ca o putere teritorială, definită și limitată geografic la cele trei regate [81] ; aceasta a conferit instituției o mare capacitate de rezistență, ce i-a îngăduit să se acomodeze pentru încă două secole la realitățile politice europene în continuă schimbare.

Cealaltă reacție, cu consecințe de importanță decisivă pentru istoria politică europeană a veacurilor următoare și legată nemijlocit de reforma cluniacensă, a fost determinată atît de indisciplina din sînul bisericii, care punea în primejdie existența însăși a instituției cît și de pericolul ca papalitatea să fie total subordonată de autoritatea imperială în urma

---

[75] E. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 75.

[76] Otto III este singurul împărat medieval care respinge autenticitatea donației constantiniene, datorită consecințelor sale pe planul doctrinei în cadrul creștinătății latine (Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 168; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 78).

[77] R. Folz, *Papauté* p. 46.

[78] P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 136 și urm.; W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, p. 71—72.

[79] M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 167—168.

[80] C. Erdmann, *Forschungen*, p. 48; Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 186—187.

[81] C. Erdmann, *Forschungen*, p. 47—48; G. Barraclough, *op. cit.*, p. 16—17.

reformelor inițiate de primii doi împărați salieni. Mișcarea pornită din mănăstirea burgundă cuprinde în prima jumătate a secolului XI lumea de la sud de Alpi, pentru a fi îmbrățișată și de papalitate la mijlocul aceluiași veac, sprijinită la început și de autoritatea seculară — cum este cazul lui Henric III cel Negru — pentru disciplina ce o aducea în viață clerului. Într-o primă etapă a mișcării, biserica reușește să se emancipeze de sub controlul puterii laice și să realizeze o profundă reorganizare al cărei principal obiectiv era centralizarea instituției în jurul Romei, fenomen care face din episcopul roman suveranul pontif [82]. Principalul artizan al acestei reforme a fost papa Grigore VII (1073—1085), în opera căruia noutatea ține mai puțin de doctrină cît de practică, unde nu mai recunoaște puterii seculare o sferă de sine stătătoare [83]. Această concluzie pe planul doctrinei, impusă de reforma gregoriană, era încununarea logică a moștenirii carolingiene, care a lăsat ideea că autoritatea stabilită trebuia să exercite înainte de toate o guvernare morală, conformă eticii creștine, și a augustinismului politic, care conducea la afirmația că singura funcție a autorității temporale era să sprijine biserica în opera de salvare a oamenilor [84]. În această lumină, ideea de imperiu era concepută *în* și *pentru* biserică; cele două domenii — spiritual și temporal — se confundă tot mai mult și papa intervine suveran în ordinea temporală, preluînd — într-o tot mai afirmată aspirație spre *imitatio imperii* — atribuții, instituții și însemne ale puterii seculare [85]. Tendința este accentuată în deceniile care au urmat pontificatului lui Grigore VII, cînd are loc transformarea ideii de creștinătate într-o *realitate vie* sub impulsul cruciadelor, cu care prilej resursele temporale au fost puse în slujba bisericii, al cărei șef este privit ,,suzeran suprem sau împărat spiritual" [86]. În contact cu ideologia romană, reforma gregoriană duce la consolidarea imaginii asupra caracterului universal al bisericii romane, ideea de creștinătate substituindu-se celei de *imperium christianum* [87]. Acest fapt ne oferă cheia înțelegerii fenomenelor din perioada postgregoriană: dimensiunea spirituală a mișcării cruciate, formarea ordinelor monaho-cavalerești, pretențiile papale la dreptul de demitere a împăratului precum și stabilirea unor raporturi feudo-vasalice între Roma și regatele europene [88]. O ,,spiritualizare" a funcției imperiale, purtătoare exclusiv a unei misiuni moral-religioase *advocatus ecclesiae* — în slujba papalității, cum interpretează unii istorici fenomenul [89], ori o puternică subțiere a ideii imperiale, cum îl interpretează alții [90], acest fenomen stă sub semnul marilor mutații politice și ideologice pe care le cunoaște Europa în secolul XI. Succesul operei lui Grigore VII, ce are loc într-un climat de largă dezbatere ideologică, în

---

[82] J. Touchard, *op. cit.*, p. 151; R. Fédou, *op. cit.*, p. 76—78.

[83] Asupra concluziilor ultimelor cercetări privind personalitatea lui Grigore VII, vezi R. Folz, *Papauté*, p. 51.

[84] M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 172.

[85] Anunțată prin *Dictatus Papae* (1075), această tendință este accentuată în perioada următoare (R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 87 și urm.).

[86] Idem, *Papauté*, p. 51.

[87] A. van den Baar, *op. cit.*, p. 107—108.

[88] *Ibidem*, p. 108.

[89] F. Kempf, *Papstum und Kaisertum bei Innocenz III. Die geistigen und rechtlichen Grundlagen seiner Thronstreitspolitik*, Roma, 1954, p. 94; A. van den Baar, *op. cit.*, p. 108—109

[90] R. Folz, în ,,Le Moyen Âge", 63, 1957, p. 546.

cadrul căreia propaganda papală, mult mai bine dotată doctrinal și juridic, vădește o superioritate incontestabilă în confruntarea cu tabăra imperială, obligată să lupte cu argumente extrase din arsenalul adversarului, se datorește în mare măsură suportului material de care beneficiază Roma în urma alipirii la statul papal a teritoriilor contesei Mathilda de Toscana și a insulelor Sardinia și Corsica, a intrării în relații de vasalitate față de papă a prinților normanzi din sudul Italiei sau a recunoașterii tutelei pontificale de către regii Ungariei, Croației, Serbiei, Cehiei, Danemarcei, Aragonului și Castiliei, papalitatea urmărind în aceste legături feudale, așa cum au subliniat ultimele cercetări, mai puțin o preponderență politică cît avantaje financiare [91].

Veacul ce desparte venirea la tron a lui Frederic I Barbarossa (1152—1190) de moartea nepotului său, Frederic II de Hohenstaufen (1212—1250), reprezintă ultima etapă din evoluția ideii de imperiu medieval, înainte ca aceasta să devină o temă de speculație filozofică. Transformările social-economice, politice și culturale profunde legate, în principal, de renașterea economică, de afirmarea treptată pe toate planurile a orașului în universul lumii medievale și de reconstrucția în direcție „națională" a tinerelor monarhii europene, cum este cazul celor din Anglia, Franța și a celei normande din Italia sudică, au exercitat o puternică influență asupra evoluției gîndirii politice a vremii. Una dintre cele mai importante consecințe a acestor transformări a fost „declericalizarea" lumii medievale și nașterea treptată a spiritului laic [92]. Dar dacă această evoluție asigura importante avantaje puterii seculare, o alta consolida pozițiile autorității pontificale. În adevăr, paralel cu transformarea creștinătății într-o realitate vie sub imboldul mișcării cruciate, secolul XII înregistrează o lărgire considerabilă a cadrelor geografice în care Roma își exercită efectiv autoritatea, prin conectarea la continent, după mai multe veacuri de izolare, a Angliei, în urma cuceririi lui Wilhelm I (1066), a Scandinaviei și a regatelor iberice, în plină ofensivă împotriva dominației maure [93]. O dublă mișcare pornită din sînul bisericii și a imperiului — biserica în dorința de a-și prezerva pozițiile cucerite în perioada anterioară, amenințate de noua evoluție favorabilă construcției statale, imperiul vizînd stabilirea unui domeniu propriu de manifestare — duce la disocierea netă între *sacerdotium* și *imperium*, între care lupta ia un tot mai pronunțat caracter politic în disputa pentru supremație în *respublica christiana*.

Secolul XII înregistrează în sînul bisericii două curente în interpretarea raporturilor dintre sacerdoțiu și imperiu. Cel dintîi, de esență teologică, rămîne fidel tradiției gregoriene, recunoscînd papei suveranitatea asupra întregii lumi, în concepția reprezentanților lui temporalul fiind cuprins în spiritual. În viziunea lui Bernard de Clairvaux, principalul

---

[91] J. Touchard, *op. cit.*, p. 151 155; R. Fédou, *op. cit.*, p. 77—78.

[92] M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 176.

[93] W. Holtzmann, *Das mittelalterliche Imperium und die werdenden Nationen*, „Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen", Hft. 7, Köln, 1953, p. 15—17. Studiul a fost reluat, în substanța lui, la al X-lea Congres de științe istorice de la Roma (W. Holtzmann, *Imperium und Nationen*, în „Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche", Roma, 1955, vol. III, Firenze, 1955, p. 275 303).

reprezentant al curentului, temporalul nu are valoare decît raportat la spiritual și în funcție de eficacitatea lui în serviciul acestuia ; sabia seculară este primită de la biserică și pentru biserică [94]. Celălalt curent, reprezentat mai ales de canoniști, ține seama de noua evoluție în curs și distinge fiecărei autorități un domeniu propriu de manifestare. Huguccio de Pisa, cel mai de seamă dintre canoniștii din a doua jumătate a secolului XII și dascăl al viitorului papă Innocențiu III, recunoaște autonomia imperiului față de sacerdoțiu atît ca origine cît și ca finalitate. În concepția sa, originea puterii împăratului se află în actul elecției principilor germani, iar „confirmarea" papală nu lovește, în esență, independența puterii imperiale. Pe de altă parte, el consideră că puterea seculară are un domeniu de sine stătător de acțiune, iar autoritatea papală, suverană în cadrul creștinătății, se exercită numai în împrejurări excepționale asupra temporalului [95].

De cealaltă parte, propaganda imperială nu pierde ocazia oferită de noua evoluție din societatea europeană pentru a afirma independența împăratului față de papă și pretențiile lui la supremație universală. Papalitatea, care continuă să vadă în împărat un simplu purtător al misiunii de apărător al bisericii, se găsește în timpul domniei lui Frederic I și a fiului său, Henric VI (1190—1197), în fața unui adversar mai bine dotat atît pe plan politic, unde imperiul dobîndește o tot mai puternică bază instituțională, cît și pe plan doctrinal, prin aspirația spre secularizare a argumentației imperiale [96]. Modificările de pe plan politic merg în întîmpinarea operei primilor doi împărați salieni, sub influența dreptului roman renăscut și urmînd modelul Imperiului bizantin, cu care contactele devin foarte intense [97]. Ideea că imperiul constituie ansamblul celor trei regate, între care Germania este piesa centrală, cîștigă tot mai mult teren în condițiile dispariției treptate a distincției dintre puterea imperială și cea regală, ambele confundate în conceptul comun de imperiu, confuzie exprimată și în termenul german de *Riyke*, care, sub Staufeni, desemnează deopotrivă imperiul și regatul Germaniei [98]. De aici și concepția nouă asupra originii imperiului, în virtutea căreia împăratul primește puterea *(potestas)* de la principii germani, care prin actul elecției revelă voința divină, și independent de intervenția papei, care nu conferă decît un nume *(nomen)*. Chiar dacă istoricii sînt departe de a fi ajuns la un acord în interpretarea realității complexe, ce o reprezintă imperiul în secolul XII, cei mai mulți admit că regele roman, desemnat de principii germani, este privit ca un *pre-împărat*, încoronarea papală reprezentînd o simplă „confirmare" în concepția multor canoniști ai vremii [99]. Henric VI merge mai departe și încearcă — încercare compromisă însă de evoluția evenimentelor din Germania de după moartea sa prematură — să transforme imperiul

[94] M. Pacaut, *Alexandre III. Étude sur la conception du pouvoir pontifical dans sa pensée et dans son œuvre*, Paris, 1956, p. 402.
[95] *Ibidem*.
[96] F. Kempf, *op. cit.*, p. 226—227; H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 100 și urm.
[97] Asupra acestor contacte, H. von Kap-Herr, *Die abendländische Politik Kaiser Manuels mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Strasburg, 1881; P. Lamma, *Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII*, 2 vol. Roma, 1955 și 1957.
[98] R. Folz, *Réalité de l'Empire au XIIe siècle*, „Cahiers de l'Association interuniversitaire de l'Est", 1960, p. 28.
[99] *Ibidem*, p. 28—30.

într-o monarhie ereditară, fapt care ar fi slăbit și mai mult valoarea constituțională a intervenției papale în alegerea împăratului [100]. Pe plan doctrinal, începutul secularizării argumentației imperiale se realizează în contact cu dreptul roman. Juriștii din Bologna, principalii auxiliari ai politicii lui Frederic I Barbarossa, afirmă caracterul esențialmente roman al imperiului, de unde decurge și teza unicității — în virtutea principiului „un Dumnezeu, o biserică, un imperiu, un papă, un împărat" — și universalitatea lui. Totodată, ei proclamă pe Frederic I succesorul lui Constantin cel Mare, Justinian, Heracliu, Carol cel Mare și Otto cel Mare, iar constituțiile suveranului german sînt inserate în *Corpus juris civilis* al lui Justinian [101]. Cea mai completă teorie asupra imperiului medieval occidental o aflăm în cronica universală a lui Otto de Freising, unchiul lui Frederic I, care se mișcă încă în cadrele gîndirii lui Augustin, chiar dacă abandonează planul transcedental [102]. În viziunea sa, Imperiul roman este, în succesiunea celor patru împărății universale — asiro-babiloniană, persană, macedoneană și romană —, al patrulea și ultimul imperiu, înainte de intrarea omenirii în *regnum Christi* [103]. În această viziune anacronică, Imperiul roman apare continuat de greci, în urma translației centrului imperiului din Roma la Constantinopol în 330, de franci, ca urmare a translației inverse din 800, realizată—în concepția sa—de Carol cel Mare prin actul cuceririi, și, în sfîrșit, de teutoni prin *renovatio imperii* a lui Otto I (962) [104]. Paralel noii doctrine imperiale în curs de secularizare, întemeiată pe dreptul roman și pe exemplul bizantin, la încercările curiei romane de a acredita ideea că imperiul este o simplă concesiune papală către regii germani [105], propaganda lui Frederic I Barbarossa dezvoltă concepția potrivit căreia imperiul roman este deținut de titularii săi direct de la divinitate *(divino beneficio)*; apărea astfel concepția despre „sfîntul imperiu" (*sacrum imperium*), întemeiată pe tradiția creștină a lui Constantin cel Mare și a lui Carol cel Mare [106].

Dar această doctrină imperială foarte închegată se precizează, se modelează și chiar se schimbă în contact cu faptele celei de a doua jumătăți a secolului XII, care cunoaște pentru întîia oară o politică cu adevărat europeană, legată de înfruntarea pe teren italian a papalității, Imperiului romano-german, Imperiului bizantin și a regatului normand din Sicilia și la care participă, cu regrupări de forțe și chiar cu răsturnări spectaculoase de alianțe în funcție de interese de moment, Franța, Anglia, Ungaria, Serbia, republicile maritime italiene și chiar unele puteri mediteraneene extraeuropene, bunăoară statele latine din Orient, sultanatul selgiucid și Egiptul. În acest context, într-o primă etapă a domniei, Frederic I promovează, sub influența cancelarului Rainald de Dassel, o politică anacronică, vizînd dobîndirea supremației în Europa în luptă

---

[100] *Ibidem*, p. 31.
[101] R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 115—116.
[102] *Ibidem*, p. 111—113.
[103] Asupra acestei teorii în lumea bizantină, vezi G. Podskalsky, *Byzantinische Reichseschatologie*, München, 1972.
[104] Otto von Freising, *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*, în col. „Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters", Berlin, 1960, p. 12, 18 și urm.
[105] Asupra faimosului incident de la Besançon (oct. 1157), vezi M. Pacaut, *Alexandre III*, p. 92 și urm.
[106] G. Barraclough, *op. cit.*, p. 18; R. Folz, *Réalité de l'Empire*, p. 31—32.

nu numai cu papalitatea și cu Imperiul bizantin — care sub Manuel Comnenul (1143—1180) urmărește o politică nu mai puțin reacționară, reluînd planurile himerice de „recucerire" ale lui Justinian și de stabilire a unui *imperium unicum* în lumea creștină [107] — dar și cu tinerele regalități occidentale în curs de cristalizare pe baze noi [108]. După eșecurile grave suferite în lupta cu orașele lombarde și cu papa Alexandru III(1159—1181) și după umilirea de la Veneția (1177), în a doua parte a guvernării sale împăratul revine la o politică realistă în care accentul se deplasează pe imperiul în sens restrîns, redus la cele trei regate, realizînd o consolidare a lui pornind de la principiile și mijloacele puse la dispoziție de societatea germană contemporană. Abia în acești ultimi ani ai domniei, cînd Frederic I își îndeplinește funcția de apărător al bisericii prin luarea conducerii celei de a III-a cruciade, cronicarii latini din afara imperiului îi recunosc primul rang între principii creștini și titlul de împărat [109].

Prin moștenirea regatului Siciliei, Henric VI, care preia conducerea imperiului în urma morții bătrînului împărat în expediția din Orient, dobîndea o situație pe care părintele său n-o avusese în conflictul cu papalitatea. Piesa centrală a imperiului devine Italia, unde resursele superioare ale regatului normand din Sicilia îi furnizează o forță cu care tînărul împărat năzuia să pună bazele unui imperiu mediteranean [110]. El este primul suveran german care încearcă să treacă de la hegemonie la dominație efectivă în Europa prin jocul raporturilor de vasalitate. Regii Ciprului și ai Armeniei Mici — acesta din urmă primește chiar coroana regală de la împăratul german — i se recunosc vasali, Richard I Inimă de Leu, regele Angliei, este obligat să-i depună jurămînt de vasalitate, iar Imperiul bizantin promite să-i plătească tribut [111]. Deși reprezintă numai „un complex de state, de drepturi de suzeranitate, de relații feudale și zone de influență"[112], imperiul amenință sub Henric VI mai mult ca oricînd independența tinerelor regalități occidentale. Cea mai mare primejdie plana însă asupra papalității, în pericol să-și piardă posesiunile temporale din centrul peninsulei, operă a atîtor generații de pontifi, și situația cucerită în ultimul veac în Europa prin stabilirea raporturilor de natură feudală față de prinții seculari.

Moartea neașteptată a lui Henric VI (sept. 1197) și disputa pentru tron dintre Philip de Suabia, fratele împăratului defunct, și Otto de Braunschweig, fiul lui Henric Leul, oferă Romei o ocazie nesperată să preia ofensiva în evoluția raporturilor sale cu imperiul sub pontificatul lui Innocențiu III (1198—1216), una dintre cele mai ilustre figuri ale papalității medievale. Mai puțin doctrinar decît s-a crezut cîndva, elevul lui Huguccio de Pisa este un dualist convins, care nu ignoră evoluția realizată în favoarea autorității temporale, căreia îi admite un domeniu

---

[107] Vezi lucrarea lui P. Lamma, mai sus citată.

[108] W. Holtzmann, *op. cit.*, p. 18 și urm.; H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 126—127; K. F. Werner, *Das hochmittelalterliche Imperium im politischen Bewusstsein Frankreichs (10—12. Jahrhundert)*, „Historische Zeitschrift", 200, 1965, p. 37.

[109] W. Holtzmann, *op. cit.*, p 24.

[110] M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 170.

[111] R. Folz, *L'idée d'Empire*, 123—121; Idem, *Réalité de l'Empire*, p. 31; G. Wolf *Universales Kaisertum*, p. 255—256.

[112] H. Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar, 1953, p. 266.

propriu de acţiune[113]. Dar Innocenţiu III adaugă noi argumente, de natură istorică îndeosebi, pentru a justifica amestecul său în disputa dintre cei doi candidaţi la scaunul imperial. Conform doctrinei sale, imperiul aparţine papalităţii prin origine *(principaliter)* — misiunea de imperiu a fost transferată în Occident în anul 800 de către papă de la greci la franci[114] şi prin finalitate *(finaliter)* — marele pontif insistă ca nimeni altul pînă atunci asupra rolului împăratului ca apărător al bisericii[115]—, de unde izvorăşte şi dreptul Romei nu numai de a consacra pe împărat ci şi de a-l examina pe alesul principilor germani[116]. Această teză, cuprinsă în *Per Venerabilem*, a fost preluată, în pofida unor dificultăţi doctrinare legate de modificările din peisajul politic european în 1204[117], de cei mai mulţi canonişti din prima jumătate a secolului XIII[118]. Prin argumentele sale istorice, bunăoară prin teoria translaţiei imperiale, Innocenţiu III afirmă supremaţia incontestabilă a papei în lumea creştină iar prin poziţia sa faţă de imperiu slăbeşte noţiunea în profitul celei de creştinătate.

Prima jumătate a secolului XIII reprezintă etapa ultimă şi cea mai dramatică a înfruntării dintre papalitate şi imperiu sub pontifii Grigore IX (1227 1241) şi Innocenţiu IV (1243—1254) şi sub împăratul Frederic II de Hohenstaufen. Teza teocratică cunoaşte expresia sa ultimă sub pana lui Innocenţiu IV, papă „doctrinar prin temperament dar totodată ferm şi realist în politică"[119]. El reuşeşte cel dintîi să regîndească şi să integreze toate argumentele bisericii *Donatio Constantini*, *translatio imperii*, teoria celor două săbii etc. — într-o construcţie coerentă, în virtutea căreia revendică *plenitudo potestatis*. Această *ordinatio ad unum*, realizată în profitul papalităţii, face ca domeniul spiritualului să cunoască o lărgire considerabilă iar imperiul să fie încorporat în biserică; papa posedă administrarea *(ministerium)* spadei temporale în timp ce împăratul nu exercită decît dreptul de *executio*[120]. În practică, Innocenţiu IV excomunică şi destituie din funcţia de împărat pe Frederic II şi numeşte, unul după altul, doi împăraţi în locul acestuia. De cealaltă parte, se afla însă una dintre cele mai mari personalităţi ale imperiului medieval, educat în spiritul tradiţiilor politice bizantine şi arabe, foarte puternice la curtea din Palermo[121]. În lupta împotriva doctrinei papale, „romanizarea" ideii imperiale cunoaşte punctul culminant sub Frederic II, care vede

---

[113] Vezi în acest sens, M. Maccarone *(Chiesa e Stato nella dottrina di papa Innocenzo III*, Roma, 1940), F. Kempf *(op. cit.,)* H. Tillman *(Zur Frage des Verhältnisses von Kirche und Staat in Lehre und Praxis Papst Innocenz' III.*, „Deutsches Archiv.", IX, 1951, p. 136—181) etc. Cf. R. Folz, *Papauté*, p. 58—60.

[114] A. van den Baar, *op. cit.*, p. 99 şi urm., cu literatura problemei.

[115] Asupra sensului celor doi termeni — *principaliter* şi *finaliter* — vezi F. Kempf, *op.cit.*, p. 59; H. Tillman, *op. cit.*, p. 151 şi urm.

[116] M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 178; R. Fédou, *op. cit.*, p. 116.

[117] Stelian Brezeanu, *„Translatio imperii" und das lateinische Kaisserreich von Konstantinopel*, „Revue roumaine d'histoire", XIV (1975), nr. 4, 607—617.

[118] A. van den Baar, *op. cit.*, p. 112 şi urm.; W. Goez, *op. cit.*, p. 166 şi urm.

[119] M. Pacaut, *L'autorité pontificale selon Innocent IV* „Le Moyen Âge", 65, 1960, p. 92.

[120] *Ibidem*, p. 106; R. Folz, *Papauté*, p. 60—61.

[121] Fundamentală pentru personalitatea lui Frederic II rămîne încă, la o jumătate de veac de la apariţie, magistrala monografie a lui Kantorowicz, *Kaiser Friedrich der Zweite*, Berlin, 1927, la care autorul a adăugat un volum complementar de *Quellennweise und Exkurse*, 1931.

în Roma *caput et auctrix imperii* iar în populația Romei poporul imperial prin excelență [122]. Împărat roman și rege al Siciliei și al Ierusalimului, Frederic II se mişcă în plan universal și năzuie, ca și tatăl său, să pună bazele unui imperiu mediteranean, a cărui piesă centrală să fie Italia. Pentru întîia oară în istoria sa, ideea imperială afla în regatul Siciliei un stat în care se putea înrădăcina după modelul bizantin [123]. De aici, înverșunarea conflictului dintre cei doi adversari ale căror obiective politice sînt primordiale : papa urmărește să-l deposedeze pe Frederic II de regatul Siciliei în timp ce împăratul caută să lichideze statul papal și să transforme Roma în capitala *de facto* a imperiului [124]. Fiul lui Henric VI și al Constanței de Sicilia opune tezei teocratice a lui Innocențiu IV ideea unui imperiu cu o finalitate laică de sine stătătoare. În viziunea doctrinei sale, împăratul este *pater et filius iustitiae*, reprezentant, așadar, al justiției, păcii și ordinei pe pămînt, fără să facă vreo referință la biserică sau la doctrina creștină [125]. El opune noțiunilor de *christianitas* și *respublica christiana*, de tentă religioasă, pe cele de *corpus principum secularium* [126] și *Europa imperialis* [127], concepte complet secularizate. În ochii partizanilor săi, Frederic II apare drept *vicarius Dei* și *cooperator Dei* și încarnează speranțe mesianice — de unde și calificativele de *Cosmocrator*, *Soter*, *Novus Adam* [128]—, investit cu misiunea de reformare a bisericii pentru readucerea ei la puritatea evanghelică [129]. Dar domnia lui Frederic II a fost cîntecul de lebădă al imperiului medieval. Moartea sa lăsa victoria în tabăra papală și consacra sfîrșitul carierei imperiului medieval de pretenții universale. Încercarea nepotului lui Barbarossa de a pune bazele unei doctrine politice deplin secularizate se dovedise prematură într-o lume în care biserica deținea încă solide poziții. Totodată, acțiunea lui Frederic II a ruinat forța morală a imperiului, care izvora tocmai din caracterul sacru al instituției [130]. Pe de altă parte, prima jumătate a secolului XIII adusese tot mai hotărît pe primul plan al dezvoltării societății europene tinerele monarhii „naționale", fapt ce îngusta considerabil cîmpul de acțiune al imperiului, incapabil să se acomodeze la noile realități politice.

Pe măsură ce imperiul se cufundă tot mai mult în criză după 1250, transformîndu-se treptat din imperiu romano-german într-un stat german „național" [130bis], ideea imperială pierde contactul cu realitatea, devenind subiect de reflexie politică și speculație filozofică. În viziunea lui Alexandru de Roes, care scrie în penultimul deceniu al veacului XIII, exis-

---

[122] R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 127.

[123] *Ibidem*, p. 125; M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 170.

[124] P. Brezzi, *Roma e l'Impero medioevale. Storia di Roma*, vol. X, Bologna, 1947, p. 405 și urm.

[125] M. Pacaut, *Innocent IV*, p. 90.

[126] G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 260 și urm.

[127] Matei de Paris, *Chronicon Maius*, în : „Mon. Germ. Hist." vol. 28, p. 212. Cf. Stelian Brezeanu, în „Revista de istorie", XXVII (1974), nr. 2, p. 299.

[128] G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 259; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 130—132.

[129] G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 263 și urm.; H. J. Kirfel, *op. cit.*, . 156—157, R. Folz, *L'idée d'Empire*, 131—132.

[130] Către mijlocul secolului XIII se alunecă tot mai mult de la imperiu spre creștinatate (L. Génicot, *Le XIIIe siècle européen*, P.U.F., col. „Nouvelle Clio", Paris, 1968, p. 188).

[130bis] Karin Runge, *Die fränkisch-karolingische Tradition in der Geschichtsschreibung des späteren Mittelalters*, Hamburg, 1965, p. 152—153.

tența imperiului este impusă de rolul său ca factor de ordine într-o Germanie aflată în plină anarhie politică[131]. În opoziție cu acesta, gîndirea călugărului cistercian Engelbert de Admont (Stiria) și a lui Dante, care scriu în al doilea deceniu al veacului următor, este pur speculativă, fără vreo aluzie la realitate. La ambii existența imperiului izvorăște din necesitatea ordinii universale. În concepția călugărului cistercian, împăratul este apărătorul păcii generale, fără a distinge clar între sacerdoțiu și imperiu[132]. Sub pana marelui gînditor italian, justificarea imperiului este mult mai bogată filozofic. În tratatul său politic *De Monarchia* funcția imperială își află un întreit temei: împăratul este cauza primară a ordinii universale, rațiunea însăși de a fi a societății și incarnarea intelectului universal al umanității[133]. Dante face o netă distincție între cele două puteri universale, plecînd de la dubla natură și dublul scop al omului; puterii imperiale îi este încredințată de divinitate sarcina de a se îngriji de atingerea scopului temporal — asigurarea fericirii ființei umane aici pe pămînt — în timp ce biserica trebuie să aibă în vedere atingerea scopului etern — fericirea eternă — al omului. Imperiul și sacerdoțiul, între care trebuie să domnească armonia, sînt egale și deopotrivă responsabile în fața puterii divine[134]. Dar oricît de bogată și de viguroasă ar fi gîndirea lui Dante, ea rămîne profund conservatoare și lipsită de ecou într-o lume ce scrutează noi orizonturi politice.

În ce măsură autoritatea împăratului era recunoscută dincolo de hotarele efective ale imperiului? Acest aspect, ultimul pe care ne propunem să-l prezentăm în cele ce urmează, ocupă un loc eminent în preocupările istoricilor din ultimele decenii. În perioada carolingiană, Britania și Spania, principalele regiuni din Occidentul latin rămase în afara imperiului și formînd, fiecare în parte, un *alter orbis*, au opus propriul lor imperiu statului fondat de Carol cel Mare[135]; pentru suveranii insulari și iberici singurul imperiu roman era Bizanțul[136]. Situația se schimbă odată cu crearea imperiului lui Otto I. Dacă Britania și Spania rămîn încă în izolare și continuă tradiția imperială din perioada precedentă, pe continent peisajul politic se diversifică simțitor. Pe de o parte, noul imperiu din Aachen nu mai cuprindea ansamblul teritoriilor lui Carol cel Mare, lăsînd în afară regiunile Franciei occidentale, piesa centrală a imperiului carolingian. Pe de altă parte, în est, spațiul controlat de biserica romană se lărgește considerabil, prin creștinarea populațiilor slave și maghiare și prin formarea regatelor Poloniei și Ungariei, care împiedică expansiunea imperiului ottonian în această direcție. Aceeași evoluție ne întîmpină și în regiunile nordice ale Europei, unde se cristalizează regatele scandinave. Analiza raporturilor dintre imperiu și aceste tinere

---

131 W. Mohr, *Alexander von Roes — Die Krise in der universalen Reichsauffassung nach dem Interregnum* în vol. *Universalismus und Partikularismus im Mittelalter*, Berlin, 1968, p. 270—300; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 149—151.

132 *Ibidem*, p. 154—156.

133 Dante Aligheri, *Monarhia* (p. 605—688), în: Idem, *Opere minore*, ediție Virgil Cândea, București, 1971, cartea I, 4, 5, 6, 7, 11, 12. Cf. R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 156.

134 Dante Aligheri, *op. cit.*, cartea III. Cf. R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 158.

135 L. Löwe, *Von den Grenzen des Kaisergedankes*, p. 345 și urm.; Idem, *Kaisertum und Abendland*, p. 548—549.

136 Idem, *Von den Grenzen des Kaisergedankes*, p. 358; K. F. Werner, *op. cit.*, p. 57.

regate presupune disocierea aspectului teritorial de acela al autorității. Teritorial, nici un împărat romano-german nu a încercat să aducă regatul francez între hotarele imperiului. Un rol important în acest sens l-a putut juca faptul că, în momentul formării imperiului romano-german de către Otto I, la apus de Rin mai domneau încă succesorii lui Carol cel Mare, priviți de cei mai mulți contemporani ca singurii în drept să poarte titlul imperial [137]. Amestecul Ottonilor în disputa pentru tron angajată dincolo de Rin între ultimii Carolingieni și Capețieni a fost determinată de legăturile lor de familie cu feudalitatea franceză. În răsărit, Ottonii și primii Salieni promovează o politică ofensivă, purtată adesea în numele misiunii cu care se socoteau investiți de către biserică; după crearea regatelor maghiar și polonez și creștinarea lor, politica expansionistă germană în aceste regiuni cunoaște eșecuri răsunătoare. Din punctul de vedere al autorității, ne interesează să surprindem în ce măsură gîndirea politică a timpului lăsa puterii imperiale dreptul să-și exercite misiunea și atribuțiile sale în afara celor trei regate care compuneau imperiul. Cei mai mulți contemporani limitează misiunea imperială, de *defensio ecclesiae Romanae*, la Roma, papalitate și statul papal și resping orice pretenție a împăratului de a o exercita dincolo de hotarele imperiului, luat în sens restrîns. Cronicarii francezi, englezi și spanioli insistă asupra faptului că proprii lor regi îndeplinesc misiunea de apărători ai bisericii în teritoriile asupra cărora își exercită suzeranitatea [138]. Mai mult decît atît, cronicarii francezi tind să-i așeze pe Capețieni pe aceeași treaptă cu împărații germani, dîndu-le unora chiar titlul suprem *(tantus Francorum imperator)* — în Anglia și în Spania monarhii continuă să se intituleze *imperator* sau *basileus* — și respingînd astfel veleitățile Ottonilor și succcesorilor lor de exercitare a unei autorități, oricare ar fi natura ei, asupra regatelor occidentale [139]. Singurul teren pe care împăratului i se recunoaște o superioritate morală, în sensul unei preeminențe și nu al unei autorități efective, este acela al noțiunii largi de creștinătate, concepută ca o comunitate a popoarelor creștine. Teoretic, papa este instanța supremă în *respublica christiana* dar, în practică, slăbiciunea puterii episcopului roman din această perioadă oferă împăratului șansa exercitării misiunii sale religioase în afara hotarelor imperiului, niciodată însă spre apus [140]. Această atitudine independentă a tinerelor regalități apusene se explică prin faptul că ele nu datorau nimic imperiului ottonian, o creație de dată recentă; puterea regală din Occident nu putea fi considerată o uzurpare a unei puteri imperiale universale, în măsura în care se poate vorbi de monarhiile bulgare, sîrbe și chiar occidentale față de Bizanț [141].

Perioada 1050—1125 este decisivă pentru evoluția ulterioară a raporturilor dintre imperiu și statele occidentale. La sfîrșitul ei, pretențiile papale la supremație în cadrul creștinătății devin o realitate: atît imperiul cît și regatele occidentale sînt privite ca aflîndu-se sub papalitate [142]. Prin pierderea caracterului sacru pe care își întemeia și preten-

---

[137] H. Löwe, *Kaisertum und Abendland*, p. 514—546.
[138] *Ibidem*, p. 542 și urm.
[139] *Ibidem*, p. 545—546; K. F. Werner, *op. cit.*, p. 16.
[140] H. Löwe, *Kaisertum und Abendland*, p. 556 și urm.
[141] K. F. Werner, *op. cit.*, p. 57—58.
[142] G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 251—252; W. Holtzmann, *op. cit.*, p. 15 18.

țiile sale la preeminență în ordinea temporală, imperiul apare după concordatul de la Worms (1122) un stat ca oricare altul, cu nimic deosebit de celelalte monarhii ale vremii. Vechea imagine politică a Evului Mediu, în care *imperium Romanum* ocupa un loc preeminent în virtutea faptului că constituia un *singulare imperium*, cedează locul unei imagini politice pluraliste în ordinea temporală [143]. Această evoluție a fost grăbită de noua tendință din structura tinerelor monarhii occidentale. În Sicilia, mai întîi, unde înrîurirea bizantină a jucat un rol esențial, în Anglia și Franța, mai apoi, regalitatea pune bazele unor instituții cu o finalitate străină de idealul creștin [144]. Renașterea dreptului roman, chemat aici să susțină pozițiile unor forțe sociale și politice progresiste, oferă bazele teoretice ale acestei noi evoluții, aducînd „nu numai ideea unei *potestas publica rotunda et plena* ci și modelul unui stat, statul roman, care nu era religios nici prin esență și nici prin finalitate"[145]. Prin redescoperirea lui Aristotel în secolul XIII, ideea de stat face un pas înainte: era stabilită, înainte de apariția bisericii creștine, existența unui organism social natural. Aristotelismul distinge astfel două domenii, temporal și spiritual, fiecare cu o finalitate proprie, și ruinează vechea concepție a lui Augustin asupra lumii. Chiar dacă îi lipsea noua bază instituțională ce începea să se contureze în monarhiile „naționale" apusene, imperiul Staufenilor beneficiază și el, așa cum am văzut mai sus, de aportul dreptului roman în desacralizarea sa treptată. Dar dreptul roman aducea și ideea unui imperiu mondial; propaganda Staufenilor insistă, de aceea, asupra atributelor exclusive — îndeosebi asupra celor de legislator universal și unic și de judecător suprem — ale împăratului [146]. Rainald de Dassel, cancelarul lui Frederic I Barbarossa, vorbește despre *reges provinciarum* și chiar despre *reguli*, referindu-se la regii occidentali, în raport cu autoritatea împăratului [147]. Reacția propagandei „naționale" nu se lasă însă așteptată. În Anglia, John of Salisbury opune cel dintîi doctrinei politice reacționare a lui Otto de Freising o concepție politică pluralistă asupra lumii, contestînd dreptul „tiranului" Frederic I Barbarossa de a exercita vreo autoritate în afara hotarelor imperiului [148]. Într-o scrisoare din 1168, tot el pune în gura lui Henric II Plantagenetul (1154—1189) faptul că înaintașul său, Henric I (1100—1135), era în Anglia *rex, legatus*

[143] K. F. Werner (*op. cit.*, p. 59, n. 3) conchide, cu dreptate — deși cu oarecare lipsă de nuanță în formulare —, că „evul mediu este lumea statelor particulare (*Staatenwelt*) și nu a imperiului universal".

[144] G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 253 251. În Franța, un rol important în afirmarea personalității regatului capețian în sec. XII l-au jucat legenda lui Carol cel Mare (vezi R. Folz, *Le souvenir et la légende de Charlemagne*) și „mitul regal" (P. E. Schramm, *Der König von Frankreich* [2], Darmstadt, 1960, p. 138, 139, 145 și urm. Asupra chestiunii, în ansamblul său, rămîne fundamentală excelenta monografie a lui M. Bloch, *Les rois thaumaturges* [3], Paris, 1961).

[145] E. Fédou, *op. cit.*, p. 81.

[146] S-a afirmat (K. F. Werner, *op. cit.*, p. 58—59; Kirfel, *op. cit.*, p. 17 și urm.) că Staufenii n-ar fi amenințat independența regatelor occidentale; în acest caz, cum se explică reacția propagandei „naționale" din sec. XII împotriva lui Frederic I și a lui Henric VI?

[147] Kirfel, *op. cit.*, p. 24 și urm.

[148] „Quis Teutonicos constituit iudices nationum? Quis hanc brutis et impetuosis hominibus auctoritatem contulit, ut pro arbitrio principem statuant super capita filiorum hominum?" (John of Salisbury, *Epistolae*, în: Migne, „*Patrologia latina*", vol. 199, col. 39, Cf. K. F. Werner, *op. cit.*, p. 38—39).

apostolicus, patriarcha, imperator et omnia quae volebat[149]. În viziunea engleză, regatul lui Wilhelm Cuceritorul şi al succesorilor săi este un *regale imperium*, iar regele este mai mare şi mai nobil decît cezarul romano-german[150]. La sud de Pirinei, teoreticienii susţin cu argumente istorice teza independenţei regatelor iberice faţă de imperiu, evocînd tradiţia lor imperială şi funcţia lor în lupta pentru apărarea creştinătăţii[151]. Aceeaşi reacţie împotriva pretenţiilor universaliste ale lui Frederic I Barbarossa şi ale succesorilor săi le întîlnim şi în Danemarca ori în Ungaria[152]. În sfîrşit, în Franţa ameninţarea germană conduce, încă de la sfîrşitul secolului XII, la ideea că regele francez exercită în regatul său atribuţii imperiale, teză care avea să-şi afle formularea sa clasică *(rex imperator in suo regno)* la mijlocul veacului următor sub pana lui Jean Blanot[153]. În faţa acestei reacţii a monarhiilor „naţionale", aflate în alianţă cu papalitatea, propaganda imperială bate în retragere în a doua parte a domniei lui Frederic I Barbarossa. Împăratul însuşi în politica reală recunoaşte egalitatea dintre imperiu şi regatele Angliei şi Franţei; în căutarea alianţei lor, marele Staufen vorbeşte, referindu-se la imperiu şi la cele două regate, despre „aceste trei regate" *(hec tria regna)*[154].

După încercarea eşuată a împăratului Henric VI de instaurare a unei dominaţii efective în Europa prin jocul raporturilor vasalice, poziţia monarhiilor „naţionale" faţă de imperiu se consolidează şi acestea iau o tot mai netă cunoştinţă asupra independenţei lor. Această evoluţie este foarte pronunţată în Franţa lui Filip II August (1180—1223), care, după afirmaţiile lui Innocenţiu III, „nu recunoaşte superior în ordinea temporală" *(rex ipse superiorem in temporalibus minime recognoscat)*[155]. Venit în fruntea imperiului cu sprijinul aliatului său francez după marea bătălie de la Bouvines, Frederic II trebuie să ţină seama de noua realitate politică. Dacă teza dominaţiei universale pierde orice ecou în politica sa[156], marele împărat încearcă în schimb să-şi păstreze primul rang prin crearea unei confederaţii de stat *(corpus principium secularium)*, în care urma să fie un *primus inter pares*[157]. S-a subliniat, pe bună dreptate, că această preeminenţă pe care urmărea s-o exercite Frederic II în *Europa imperialis* este pusă de acesta totdeauna în raport cu funcţia sa de apărător al bisericii *(specialis defensor ecclesiae)*[158]; curtea din Palermo

---

[149] John of Salisbury, *op. cit.*, col. 271.

[150] G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 253.

[151] G. Post, *„Blessed Lady Spain" Vicentio Hispanus and Spanish National Imperialism in the XIIIth century*. „Speculum", 29, 1954, p. 198—209; Idem, *Two notes on nationalism in the Middle Ages*, „Traditio", IX, 1953, p. 306 şi urm.

[152] W. Holtzmann, *op. cit.*, p. 21; H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 128—130.

[153] G. Post, *Two notes*, p. 289—290; A. Bossuat, *La formule „Le roi est empereur en son royaume. Son emploi au XVe siècle devant le Parlement de Paris*, „Revue historique du droit français et étranger", IV, 39 (1961), p. 371—372. Pentru funcţia formulei în afirmarea drepturilor regale faţă de supuşi, vezi *Ibidem*, p. 374—381.

[154] H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 113.

[155] G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 258; A. Bossuat, *op. cit.*, p. 372—373.

[156] Dacă în documentele interne ale cancelariei din Palermo ideea relativă la *dominium mundi* este încă prezentă (Kirfel, *op. cit.*, p. 158 şi urm.), în documentele externe această idee dispare. Mi se pare, de aceea, lipsită de orice temei afirmaţia lui E. Kantorowicz (*op. cit.*, p. 514—516) că Frederic II, dat fiind caracterul universal al dominaţiei sale, nu are politică externă.

[157] G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 259 şi urm.

[158] H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 147 şi urm.

solicită solidaritatea regilor occidentali în lupta contra „ereziei" politice a orașelor lombarde, răsculate contra autorității imperiale, împotriva primejdiei tătare și contra papei, a cărei politică atingea interesele tuturor principilor seculari[159]. Chiar dacă nu la regii înșiși, propaganda imperială a găsit un important ecou în opinia publică din Franța și Anglia[160], anunțînd astfel succesul operei lui Filip IV cel Frumos. Prăbușirea imperiului medieval de pretenții universale după moartea lui Frederic II înlătura orice primejdie ce putea amenința tinerele monarhii „naționale".

Dar pentru afirmarea deplină a independenței lor, monarhiile europene mai aveau de doborît cea de-a doua putere universală — papalitatea —, nu mai puțin anacronică decît imperiul. Am subliniat mai sus că odată cu reforma cluniacensă, episcopul roman a reușit nu numai să-și impună puterea întregii biserici catolice ci să exercite și o autoritate temporală asupra unor regate occidentale, care au devenit vasale Sfîntului Scaun. Această vasalitate se accentuează sub Innocențiu III, care impune același regim și Angliei sub Ioan Fără de Țară (1213). Pe de altă parte, existența unui cler cu o jurisdicție proprie și cu un vast sistem de imunități și privilegii era incompatibilă cu independența și suveranitatea statelor în curs de centralizare. Încercarea lui Henric II Plantagenetul de a supune clerul englez jurisdicției regale s-a dovedit prematură ; suveranul englez și succesorii săi au lărgit cîmpul influenței papale în Anglia. În veacul XIII teoriile moniste ale lui Innocențiu IV amenința deopotrivă imperiul și monarhiile „naționale" în încercarea de lărgire a domeniului spiritualului. Această amenințare cunoaște punctul culminant în primii ani ai secolului XIV sub pontificatul lui Bonifaciu VIII (1294—1303) ; noutatea operei acestuia trebuie căutată mai puțin pe plan doctrinal cît în practică, unde își propune să impună doctrina teocratică a lui Innocențiu IV[161]. Dar încercarea lui de a supune Romei pe Filip IV cel Frumos se lovește de rezistența hotărîtă a opiniei publice franceze, ce se solidarizează cu acțiunea suveranului său ; societatea franceză făcea astfel dovada coeziunii sale, datorată progreselor construcției statale din veacul precedent și operei juriștilor regali[162]. După moartea lui Bonifaciu VIII, care a urmat umilirii de la Anagni (1303), papalitatea își pierde treptat prestigiul și forța morală în cursul crizei pe care avea s-o traverseze în perioada următoare datorită "captivității babilonice" de la Avignon (1309—1377) și „marii schisme" (1378—1417). Pe plan teoretic, Marsiliu de Padova dezvolta în *Defensor Pacis* (1324) teoriile juriștilor lui Filip cel Frumos, despuind statul de orice finalitate metafizică ; funcția sa principală, asigurarea păcii, nu se mai înscrie într-o ordine divină, reducîndu-se la „funcționarea fără dificultate a organelor

---

[159] G. Wolf, *Universales Kaiserlum*, p. 263 și urm.

[160] *Ibidem*, p. 264.

[161] Gabriel Le Bras, *Boniface VIII, symphoniste et modérateur*, „Mélanges Louis Halphen", Paris, 1951, p. 383—394.

[162] În acest sens este semnificativ noul conținut pe care-l dobîndește noțiunea de patrie ; fără a pierde întru totul vechile accepțiuni medievale — locul natal și *patria communis*, identificată vag cu comunitatea creștină sau cu imperiul (B. Guenée, *op. cit.*, p. 119 — 120) — aceasta se identifică tot mai mult în sec. XIII cu noua realitate teritorială și politică, monarhia „națională", asupra căreia se răsfrînge întreaga ei forță afectivă și emoțională (G. Post, *Two notes*, p. 281—320 ; E. Kantorowicz, „*Pro patria mori" in medieval Political Thought*, „American historical Review", 56, 1951, nr. 3, p. 472—492).

cetății"[163]. Membrii clerului, priviți ca membri ai cetății și nu ai unei caste privilegiate supranaționale, trebuie să se supună jurisdicției principelui laic; termenii monismului lui Innocențiu IV erau răsturnați în favoarea puterii seculare[164]. Chiar dacă tezele lui Marsiliu de Padova aveau să găsească puțin ecou la contemporani datorită caracterului lor revoluționar, ele anunță Pragmatica Sancțiune (1438) și Concordatul de la Bologna (1516), care, în Franța, au încununat opera lui Filip cel Frumos, creînd biserica galicană, și biruința statului asupra bisericii în Anglia și în regatele scandinave în cursul Reformei.

L'IDÉE DE L'EMPIRE DANS L'OCCIDENT MÉDIÉVAL À LA LUMIÈRE DES INVESTIGATIONS DES DERNIÈRES DÉCENNIES

RÉSUMÉ

La pensée politique et surtout l'idée de l'empire en Occident représentent l'un des domaines de l'histoire européenne médiévale, qui a connu, par suite des investigations effectuées ces derniers temps, des progrès incontestables.

Les préoccupations des spécialists de cette période se sont orientées en deux directions. Ainsi, l'on a accentué la distinction entre les deux idées de l'Empire en Occident — papale et impériale — qui ont évolué parallèlement. La première s'est avérée conséquemment romaine et la seconde a été beaucoup plus complexe, les historiens relevant l'existence d'une triple inspiration — franque, chrétienne et romaine — celles-ci jouant un rôle différent d'une période à l'autre et même d'un empereur à l'autre. La prépondérance de l'inspiration franque et chrétienne romaine est enregistrée au temps de Charlemagne et d'Otton le Grand qui appliquent une politique réaliste; l'idée de l'empire commence à se „romaniser" sous le règne d'Otton III et des Staufen et surtout sous celui de Frédéric II, dans le conflit pour la suprématie en Occident avec la papauté et dans la tentative de jeter les bases d'un empire méditeranéen. Mais cette tentative s'est soldé par un échec retentissant dans les conditions du désaccord entre l'idée et la réalité.

Une seconde direction des préoccupations des histoires a consisté dans l'examen de l'idée de l'empire en contact avec la réalité directe. Par suite de l'analyse de cette intime relation entre l'idée de l'empire et les faits économiques, les conflits socio-politiques ou les réalisations politiques, les recherches de ces derniers temps ont mis en lumière la manière dont l'idée se précise ou même se transforme au long du Moyen Age. Ce qui plus est, l'on a souligné la capacité du concept de dépasser le plan de la réflexion pour commander ou contribuer à la formation de structures étatiques au nom d'un idéal politique .

---

[163] R. Fédou, *op. cit.*, p. 82.

[164] *Ibidem*; J. Touchard, *op. cit.*, p. [illegible]

CONCEPȚIA DESPRE ISTORIE ÎN OPERA LUI ANTONIO GRAMSCI

DE

ANDREI SILARD

Creșterea continuă în ultimii ani a influenței Partidului Comunist Italian în viața politică a țării, — cea mai recentă confirmare fiind consecințele deplasării masive a electoratului italian spre platforma P.C.I. în alegerile parlamentare din iunie 1976, — a fost însoțită de apariția, cu o frecvență crescîndă, a unor studii și lucrări monografice (mai ales în Italia și Franța), consacrate activității teoretice și practice a lui Antonio Gramsci (ianuarie 1891 — aprilie 1937), unul dintre întemeietorii acestui partid. O serie de cercetători au interpretat contradictoriu unele pasaje ale operei gramsciene, ceea ce reflectă nu numai optici politice divergente, dar și bogăția de conținut a concepției social-politice și activității de militant a celui care apare astăzi — într-o perspectivă istorică — ca unul dintre cei mai eminenți gînditori marxiști ai secolului XX. Cunoașterea operei gramsciene în țara noastră * se înscrie pe linia politicii consecvente a Partidului Comunist Român de dezvoltare a colaborării internaționale cu toate partidele comuniste, de studiere a istoriei, experienței și contribuției „fiecărui partid la dezvoltarea gîndirii și practicii sociale, la definirea perspectivelor evoluției societății în noua etapă istorică"[1].

PRELIMINARIILE CERCETĂRII

Originalitatea și actualitatea scrierilor lui Gramsci derivă din permanenta sa referire la realitățile concret-istorice și la practica social-politică, întreaga sa operă fiind rezultatul unei gîndiri creatoare, într-o continuă luptă împotriva oricăror schematizări ale istoriei. Gramsci nu a sistematizat însă propria sa concepție despre istorie în texte speciale, ce ar putea fi considerate de referință, ci a abordat acest concept în două moduri : fie criticînd concepțiile și părerile unor autori, pe care le consi-

---

* În țara noastră au fost publicate : *Scrisori din închisoare*, București, E.S.P.L.P., 1955 ; *Opere alese*, București, Edit. politică, 1969 ; *Scrieri alese*, București, Edit. Univers, 1973. Studii și articole consacrate activității teoretice și militante a lui Gramsci au fost publicate de : P. Apostol, A. Busuioc, Fl. Potra, G. Lăzărescu, I. Fonta, A. Silard, ș.a.

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 192.

dera eronate, cum este cazul lui B. Croce * sau a lui N. Buharin, fie relevîndu-şi indirect propriile opinii cu prilejul dezvoltării altor subiecte. Datorită acestei particularităţi, tratarea concepţiei gramsciene despre istorie întîmpină dificultăţi, ceea ce s-a reflectat în numărul relativ redus de lucrări publicate pe această temă în diferite ţări, precum şi în abordările trunchiate, unilaterale a activităţii gramsciene. Este incontestabil faptul că, în lucrările lui Gramsci, istoria nu poate fi disociată de filozofie şi politică; ea pulsează în activitatea sa de militant şi în scrierile sale, atît în cele din tinereţe, cît şi în „Caietele din închisoare"**.

În concepţia sa, istoria se identifică cu însăşi mişcarea lumii, cu evoluţia, transformarea şi devenirea sa, avîndu-l ca protagonist pe omul concret conceput ca subiect al raporturilor complexe în toate domeniile vieţii social-economice. Această mişcare a lumii este rezultanta unui ansamblu de raporturi de forţe, care au acţionat în trecut, acţionează în prezent şi determină într-o oarecare măsură viitorul, devenind în cele din urmă istorie care analizează trecutul, actualizează prezentul şi care „prevede" — în sensul „proiectului" — viitorul.

Procesul cristalizării concepţiei gramsciene despre istorie nu este liniar; Gramsci este tributar tradiţiei gîndirii social-politice italiene, care de la G. Vico la A. Labriola *** îşi găseşte punctul de referinţă în „cel mai clasic maestru al artei politice [2] — N. Machiavelli ****. Studiile universitare au ghidat gîndirea lui Gramsci spre concepţiile lui B. Croce — acest „hegelian inteligent", precum şi spre G. Sorel ***** şi sindicalismul francez. Factorii decisivi ai evoluţiei acestui „triplu şi chiar cvadruplu provincial", — cum îşi defineşte Gramsci însuşi obîrşia sa sardă, — trebuie însă căutaţi în tradiţiile culturii europene, în luminismul şi raţionalismul francez şi în consecinţele revoluţiei săvîrşite în gîndirea timpului de către Hegel. În acest sens, formaţia sa intelectuală este comparabilă cu cea a fondatorilor materialismului istoric: Marx şi Engels ******.

* Despre B. Croce vezi „Note istorice" de la sfîrşitul lucrării.

** Remarcabila activitate din tinereţe de publicist revoluţionar s-a concretizat în articolele publicate în ziare şi reviste ca: „Il Grido del Popolo" (1914—18), „La Città Futura (1917), „Avanti" (1915—19), „Ordine Nuovo" (1919—24), „ L'Unità" (1924—26).

Cele aproximativ 3000 de pagini ale *Caietelor din închisoare* au fost redactate de Gramsci în anii detenţiunii sale (1926 — 1937). Referinţele la operele lui Marx, Engels şi Lenin din *Caiete* sînt făcute din memorie sau din unele texte, care figurau în diverse cărţi şi reviste. Imaginea care rezumă sărăcia bibliotecii pe care Gramsci o ducea cu sine de la un penitenciar la altul: o singură valiză, pe care o lega cu o curea de piele pentru a o împiedica să se deschidă, subliniază elocvent universalitatea şi capacitatea activităţii sale intelectuale. Constanta sa activitate intelectuală, voinţa sa de a nu renunţa „la sine" cînd, de fapt, încetase existenţa „pentru sine", hotărîrea sa de a-şi face cunoscut glasul critic în toate sferele cunoaşterii, i-au permis să-şi menţină luciditatea spiritului în faţa opresiunii fasciste. (P. Togliatti — *Antonio Gramsci*. Roma, Edit. Riuniti, 1967, p. 142; M.-A. Macciocchi — *Pour Gramsci*. Paris, Edit. du Sevil, 1974, p. 91). Între scrierile din tinereţe şi „Caietele din închisoare" există o certă continuitate pe planul ideilor şi a modului coroziv de abordare a problemelor din punct de vedere metodologic.

*** Giambattista Vico (1668—1774) — filozof, jurist şi istoric italian. Considera că mersul istoriei este determinat de legi sociale obiective.

Antonio Labriola (1843—1904) — om de litere şi filozof italian, propagator al materialismului istoric în Italia.

[2] A. Gramsci — *Opere alese*. Bucureşti, Edit. politică, 1969, p. 206.

**** N. Machiavelli (1469—1527) — gînditor, om politic şi scriitor din Florenţa, strălucit reprezentant al burgheziei în ascensiune.

***** Georges Sorel (1847—1922) — teoretician al anarho-sindicalismului.

****** M. A. Macciocchi — *Pour Gramsci*. Paris, Edit. du Seuil, 1974, p. 81.

În perioada marilor frămîntări în gîndirea socialistă, ceea ce-l conduce pe Gramsci la depăşirea definitivă a îngustimii provincialismului său şi la înţelegerea creatoare (evitînd cele două extreme : dogmatismul şi revizionismul) a spiritului operei iniţiate de Marx şi Engels, este leninismul. Fără Lenin, Gramsci nu ar fi atins poate niciodată amploarea viziunii sale teoretice, nu ar fi avut acea largă deschidere spre lumea faptelor şi ideilor care i-a permis evitarea schematizării şi fatalizării istoriei.

MANIFESTUL GRAMSCIAN

Cheia pentru înţelegerea întregii concepţii gramsciene rezidă în părerea sa potrivit căreia opera iniţiată de fondatorii materialismului istoric nu este un discurs definitiv şi absolut despre istoria societăţii omeneşti, un sistem închis şi rigid. În concepţia lui Gramsci, marxismul este un complex viu al teoriei şi practicii, care aderă strîns la dezvoltarea realităţii, adică la *procesul istoric de devenire al societăţilor*. Pietrificarea acestei teorii în scheme dogmatice o condamnă la sterilitate şi inutilitate, îndepărtînd momentul atingerii scopului pe care-l urmăreşte această filozofie. Viitorul conturat de marxism nu conţine nici o schemă imuabilă, nici o previzibilitate mecanicistă, în sensul legilor naturii, a înlănţuirii moleculare a elementelor sale constitutive; viitorul conturat de această teorie este tendenţial — probabilistic, delimitînd direcţiile, impulsurile, liniile de forţă şi echipotenţialele. Confirmarea marxismului ca *ansamblu al legilor sociale generale* i-a fost furnizată lui Gramsci de către Lenin şi de Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, care a izbucnit într-o ţară relativ înapoiată din punct de vedere economic — Rusia şi nu în ţările industriale avansate, cum fusese prevăzut de Marx. În două articole * despre Revoluţia din Octombrie, tînărul Gramsci şi-a afirmat poziţia sa dialectică : legile dezvoltării istorice apar ca o *tendinţă generală*, fiind în realitate faptele oamenilor într-un cadru delimitat de elemente obiective şi subiective ce caracterizează o realitate *naţională*. „Revoluţia bolşevică... este revoluţia contra *Capitalului* lui Marx. Aceasta din urmă era în Rusia mai curînd cartea burgheziei decît a proletariatului..."[3], întrucît pe baza ei se putea invoca rămînerea în urmă a ţării ca argument în favoarea necesităţii dezvoltării unui capitalism de tip occidental, înainte ca proletariatul să fie apt de a-şi pune problema menirii sale istorice.

„Marx a prevăzut previzibilul. El nu putea prevede războiul european **... şi că acest război va avea durata şi efectele pe care le-a avut. El nu a putut prevede că... în Rusia războiul va avea ca efect eliberarea voinţelor... suscitarea unei voinţe populare colective... care în condiţii *normale* are nevoie pentru formare de un lung proces de infiltrări capilare..." (subl. A.S.). În Rusia, „evenimentele au depăşit ideologiile", demonstrînd că „legile materialismului nu sînt pe atît de

---

* *Revoluţia contra Capitalului* (publicat în ziarul „Avanti" la 24 noiembrie 1917) şi *Marx al nostru* (publicat în „Il Grido del Popolo" din 4 mai 1918).

[3] A. Gramsci — *La rivoluzione contro „Il Capitale"*. În: *Scritti Giovanili*. Torino, Einaudi, 1958, p. 148—152 (şi: *Écrits Politiques*. Paris, Gallimard, 1974, p. 135—139).

** Prevăzut, de altfel, de Engels (A.S.)

intangibile pe cît s-a crezut... Este adevărat că dacă bolșevicii au negat unele afirmații ale *Capitalului*, ei nu au negat însă gîndirea sa imanentă... Ei au trăit gîndirea marxistă... și această gîndire consideră totdeauna ca factor determinant al istoriei nu faptele brute ale economiei, ci omul, societatea omenească... cei ce afirmă o voință socială, colectivă, *înțeleg faptele economiei*, le judecă, le *supun voinței lor*, pînă la a o transforma pe aceasta din urmă în forța motrice a economiei, în *elementul formator* al realității obiective[4]..." (subl. A.S.).

„Manifestul gramscian" este îndreptat însă nu contra *Capitalului* ci împotriva interpretărilor fataliste, deterministe și schematice date operei lui Marx. Faptul că bolșevicii au infirmat, prin acțiunea lor istorică, interpretările unor pasaje din „*Capitalul*" demonstrează că, revoluția așa cum a fost codificată și sistematizată *, redusă la o ecuație ce pretinde să cuprindă nu numai procesul general, dar și fazele acestuia, nu este un simplu act determinist, ci *o acțiune umană colectivă în condiții istorice specifice*. Or meritul incontestabil al lui Marx a fost tocmai elaborarea unei concepții globale, integrale, care identifică realitatea cu acțiunea umană *concretă*, cu activitatea economică și productivă (cu „praxisul"), în cadrul căreia se stabilește un dublu raport organic între natură și oameni, precum și raporturile sociale dintre oameni.

„Marx a fost un gigant, acțiunea sa a fost fecundă... nu pentru că el a extras din imaginația sa o viziune originală a istoriei, ci pentru că tot ce nu era decît fragmentar, neterminat... a devenit la el maturitate, sistem, conștientizare... Marx este... un moment individual al (acestei) căutări seculare... pe care o întreprinde umanitatea pentru a deveni conștientă de existența sa și de devenirea sa, pentru a descoperi ritmul misterios al istoriei și de a risipi acest mister, pentru a fi mai puternică în momentul gîndirii și acțiunii. Marx este pătrunderea inteligenței în istoria umanității, este ascensiunea conștiinței..."[5].

Dacă odată cu Marx, istoria a devenit pentru prima oară cea a acțiunii și practicii umane *conștiente*, „pătrunderea inteligenței în istoria umanității" nu înseamnă în nici un caz stabilirea unui set de reguli și dogme definitive, absolute, în afara spațiului și timpului, a unei „doctrine exterioare" faptelor istorice. Dobîndind conștiința realității obiective, oamenii devin stăpînii secretului care asigură succesiunea evenimentelor și contribuie la modificarea legilor, aparent imuabile, ale dezvoltării istorice. Conștiința puterii voinței individuale și colective le permite oamenilor ca, ascultînd de necesitate, supunîndu-i-se, să ajungă chiar să domine această necesitate, „identificînd-o cu scopul pe care-l urmărește voința..."[6] Or din punct de vedere marxist, *voință înseamnă conștiința scopului*, ceea ce la rîndu-i semnifică cunoașterea exactă a propriilor posibilități, precum și a mijloacelor existente pentru a le exprima în acțiune.

---

[4] A. Gramsci — *Ibidem*.

* Mai ales prin absolutizarea *literei* învățăturii marxiste și prin extinderea la scară generală a unor analize efectuate de Marx în cazul unor situații particulare, concret-istorice.

[5] A. Gramsci — *Marx al nostru* (în: *Écrits Politiques*. Paris, Gallimard, 1974, p. 145—148).

[6] *Ibidem*.

Astfel, încă în primele scrieri din tinereţe, istoria apare în concepţia lui Gramsci ca o pură activitate practică (economică şi morală) a oamenilor : o idee se realizează nu în măsura în care ea este logic coerentă cu o schemă prestabilită sau cu adevărul pur, cu umanitatea pură (care nu există decît ca program, ca scop etic al oamenilor), ci în măsura în care ea găseşte în realitatea economică justificarea sa, instrumentele care îi permit afirmarea.

Însăşi transformarea lumii apare ca un lanţ complex de dependenţe şi interacţiuni : prin activitatea sa fiecare om acţionează asupra naturii, asupra societăţii (alţi oameni), asupra sa însuşi. Izvorît din practica istorică şi aplicat creator, marxismul este o expresie a articulării complexe a teoriei şi practicii în raportul dialectic infrastructură-suprastructură. Revalorizînd conceptul de „praxis", Gramsci conferă subiectului primatul plenitudinii sale, dar nu în sens abstract, ci într-o perspectivă revoluţionară, în sensul trecerii de la „necesitate" la „libertate". Cu alte cuvinte, în concepţia gramsciană negarea negaţiei nu este numai rezultatul unei determinări economice, ci a unei *activităţi* umane, fiind *actul asumării conştiente a contradicţiilor economice în practica cotidiană.* Revoluţia din Octombrie constituie pentru Gramsci tocmai un exemplu al victoriei repurtate de voinţa politică asupra determinismului economic, a omului în realitatea istorică asupra cursului, aparent „ineluctabil", al evenimentelor. Este o victorie a gîndirii creatoare asupra închistării conducătorilor socialişti ai Internaţionalei a II-a, reduşi la neputinţă politică prin propria lor abdicare de la lupta pentru transformarea societăţii.

Prin însăşi geneza şi esenţa sa, materialismul marxist este incontestabil istoric, căci odată cu Marx, „istoria continuă să fie domeniul ideilor, a spiritului, a activităţii conştiente a indivizilor izolaţi sau asociaţi. Dar ideile, spiritul, se substanţializează, îşi pierd caracterul arbitrar; ele nu mai sînt ficţiuni abstracte, sociologico-religioase; *substanţa lor se găseşte în economie, în viaţa practică, în sistemele şi raporturile de producţie şi de schimb*... Karl Marx este mentorul vieţii noastre spirituale şi morale..."[7] (subl. A. S.).

Lectura de tinereţe a operei lui Marx, deşi marcată de o tentă de voluntarism *, este dublată la Gramsci de o permanentă referire la practica politică şi la realitatea coucret-istorică, la căile optime de edificare a unei societăţi, în care fiecare om să devină artizanul propriului destin. În manifestul său — „Revoluţia contra *Capitalului*", Gramsci considera opera înfăptuită de Lenin ca rezultatul aplicării creatoare a marxismului în condiţii istorice specifice şi utilizării *ansamblului legilor sociale generale* în vederea modificării elementelor inacceptabile ale realităţii social-economice naţionale. Confruntînd teoria marxistă cu realităţile concret-istorice, Lenin a oferit mişcării socialiste ceea ce i-a lipsit în acea vreme : o autentică revoluţie în gîndire care a stat la baza unei autentice revoluţii sociale. Exemplul leninist de înţelegere dialectică a raportului teorie-practică şi-a pus amprenta pe întreaga operă gramsciană,

---

[7] *Ibidem.*

* Cu ocazia reuniunii socialiste de la Florenţa (18—19 noiembrie 1917) a fost lansată contra lui Gramsci acuzaţia — adesea reluată de atunci — de voluntarism şi bergsonism (V. *Écrits politiques...*, p. 30, 147, 425).

întrucît în concepţia sa, efortul lui Lenin de a uni teoria şi practica social-politică a demonstrat *în fapt* că sinteza efectuată de Marx şi Engels nu înseamnă o epuizare *totală* a moştenirii filozofiei hegeliene, nu este „un cerc istoric închis de acum înainte, în care acţiunea de absorbţie a părţii vitale din gîndirea hegeliană s-a terminat odată pentru totdeauna”[8], ci este un ***proces istoric complex***, atît în planul economic, cît şi în cel suprastructural, care în dialectica sa imanentă creează şanse pentru noi sinteze, noi depăşiri şi înnoiri *.

Exaltarea omului,** împinsă pînă la voluntarism, istorismul marcat de o tentă de idealism, apar în tinereţe ca elemente legitime ale „umanismului gramscian”, constituind totodată puncte de confluenţă cu părerile similare ale tînărului Marx. Influenţa lui B. Croce asupra scrierilor gramsciene din perioada 1915—18 este incontestabilă***; această înrîurire este firească, întrucît gîndirea lui Croce a stîrnit în general o creştere a interesului tinerilor pentru marxism, tot aşa cum hegelianismul a constituit pentru tînărul Marx originea unei noi concepţii despre istorie şi legile ei. Lui Hegel, simbol al libertăţii gîndirii în opoziţie cu arbitrariul şi constrîngerile metafizice, Gramsci îi recunoaşte o valoare incontestabilă, într-o strînsă legătură pe care o stabileşte între Hegel şi Marx, între idealism şi materialismul istoric****. „În conflictul care-l opune pe Syllabus lui Hegel, victorios este Hegel, deoarece el este viaţa gîndirii care nu cunoaşte limite şi se constituie ea însăşi ca un lucru tranzitiv, care se depăşeşte ca istoria şi urmînd istoria...”[9] (subl. A.S.).

Gramsci utilizează creator lecţia sa de neohegelianism în lupta contra materialismului vulgar, strict determinist, care nega influenţa suprastructurii asupra dezvoltării istorice. *****

Din concepţia sa dialectică a rezultat şi polemica cu Buharin******, care prin reducerea marxismului la o sociologie a redus în final o concepţie despre lume la o „schemă mecanică” care ne dă iluzia că avem toată istoria în buzunar”, adică că poate „standardiza” întreaga istorie. Or „ex-

---

[8] A. Gramsci — *Opere alese.* Bucureşti, Edit. politică, 1969, p. 84.

* Filiaţia dialectică dintre Marx şi Lenin revine în permanenţă în textele gramsciene. Sugestiv în acest sens este următorul pasaj din „L'Unità”, 10 sept. 1925 : „Leninismul conţine o viziune asupra lumii, care îi este proprie şi fără de care nu ar fi astăzi posibilă înţelegerea lui Marx. Se poate spune că Lenin îl continuă pe Marx, actualizîndu-l”.

** „Dumnezeu e Omul !” scria în tinereţe Gramsci. (M. A. Macciocchi — *Op. cit.*, p. 59).

*** Opera gramsciană de maturitate s-a născut în bună parte prin lupta sa contra poziţiilor filozofice ale lui Croce. Rămînînd fidel lui însuşi, Gramsci remarca nu fără ironie, „croceanismul” tinereţii sale, atunci cînd scria în, Caietele din închisoare” :„În 1917..., eu eram mai curînd crocean” (A. Gramsci — *Il materialismo istorico e la filosofia di Benedetto Croce*, Torino, Ed. Einaudi, 1949, p. 199).

**** O legătură similară se poate stabili între Croce şi Gramsci.

[9] *Syllabus şi Hegel* apărut în „Il Grido del Popolo”, din 15 ianuarie 1916. (A. Gramsci — *Scritti Giovanili...*, p. 17 ; şi *Écrits politiques...*, p. 73).

***** Relevînd dimensiunea etico-politică a materialismului istoric, Gramsci afirma : „Nu este adevărat că filozofia praxisului (marxistă — A.S.) exclude istoria etico-politică, adică faptul că, ea nu recunoaşte realitatea unui anumit aspect al hegemoniei, că ea nu acordă nici o importanţă direcţiei culturale şi morale şi că ea consideră doar pentru pură aparenţă fenomenele suprastructurale.” (A. Gramsci *Il materialisimo...*, p. 189).

****** Pentru polemica cu Buharin v. A. Gramsci — *Opere alese...* p. 92—128.

perienţa pe care se bazează filozofia praxisului nu poate fi schematizată ; această experienţă e însăşi istoria, în varietatea şi multiplicitatea ei infinită[10]..."

RELAŢIA ISTORIE-FILOZOFIE-POLITICĂ

Pornind de la părerea lui Marx, potrivit căreia nu există o cheie universală pentru determinarea „cauzei fundamentale", mai presus de istorie, Gramsci consideră ca inseparabilă legătura dintre istorie, filozofie şi politică. În concepţia sa, o filozofie este istorie, deoarece ea reflectă istoria, dar şi pentru că îşi aduce contribuţia la formarea ei, şi în acest caz este politică. Noţiunea de „politică "la care se referă Gramsci nu se rezumă la aspectele ei clasice de organizare a valorilor şi instrumentelor puterii, a artei de a guverna şi de a supune (împărţirea societăţii în conducători şi guvernaţi * reproducînd şi legitimizînd alte disjuncţii : munca manuală — munca intelectuală, teorie-practică, etc.), ci implică căutarea formelor şi modalităţilor de participare a fiecărui om la opera de transformare continuă a lumii, adică la forjarea propriei sale istorii şi a unei noi filozofii, care să reflecte schimbările economice şi suprastructurale în societate.

Faptul că în concepţia lui Gramsci orice act în relaţia muncă-transformare este act politic, rezultă implicit din considerarea istoriei ca rezultatul activităţii umane productive, adică ca *itinerariul praxisului în permanentă devenire.*

Fundamentul acestei concepţii îl formează omul, fiecare individ, care „nu e numai o sinteză a raporturilor existente, ci şi a istoriei acestor raporturi, adică e rezumatul întregului trecut"[11]. *Omul este un proces*, „procesul actelor sale", natura cărora se identifică cu istoria însăşi ; însă caracterul actelor sale nu este legat de „natura biologică" care constituie doar o unitate generică, de suprafaţă, fiind de fapt o premiză a istoriei, ci se fondează pe relaţiile pe care omul, *fiecare om* le întreţine cu alţi oameni şi cu natura. Acesta este motivul pentru care „istoria e întotdeauna istorie contemporană, adică politică"[12]. Istoria admisă ca politică şi identificată cu ea este o recunoaştere a intervenţiei (a inserţiunii) imediate a oamenilor, *ca indivizi* şi *ca grupuri sociale* în realitatea lumii. Istoria este filozofie în măsura în care ea este creată de gîndire, filozofia, pasiunile, conştiinţa şi voinţa colectivă a oamenilor ; în acest caz „nu se poate separa filozofia de politică şi chiar se poate demonstra că alegerea şi critica unei concepţii despre lume ** sînt şi ele fapt politic"[13].

[10] A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 96.

* Referindu-se la scopurile finale ale noii orînduiri Gramsci scria că „în operaţia de formare a conducătorilor, ceea ce e fundamental e premisa : voim să existe veşnic oameni care guvernează şi oameni care sînt guvernaţi, sau vrem să creăm condiţiile în care necesitatea existenţei acestei diviziuni să dispară?" (A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 148).

[11] A. Gramsci — *Op. cit...*, p. 49.

[12] A. Gramsci — *Scrieri alese*, Bucureşti, Editura Univers, 1973, p. 184.

** Adevărata filozofie a fiecărui om este cuprinsă în întregime în conduita sa, în politica sa, căci *a acţiona conform unei filozofii înseamnă întotdeauna a acţiona politic* (v. A. Gramsci — *Opere alese*, p. 24—25).

[13] A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 25. (D. Grisoni R. Maggiori — *Lire Gramsci*. Paris, Ed Universitaires, p. 1972, p. 190—193).

Identitatea istoriei și filozofiei * este imanentă în concepția materialismului istoric ** în sensul previziunii istorice a unei faze viitoare și prin legătura cu politica, relație devenită evidentă odată cu apariția marxismului, adică în momentul în care filozofii nu s-au rezumat numai la încercări de a explica lumea, ci și-au propus sarcina de a o schimba. *** Conștientizarea contradicțiilor sociale într-un sistem filozofic relevă existența unei dinamici interne a istoriei**** ; Gramsci revine la principiul acestei dinamici, în cadrul căruia se situează legăturile dintre filozofia praxisului și istorie, arătînd că în cadrul ei se dezvoltă funcțiile pozitive și negative ale procesului istoric, însuși ritmul înnoirii social-istorice. Filozofia praxisului înțeleasă ca o totalizare, ca o concepție integrală este istorie în măsura în care ea unește și face coerente elementele existenței sale și leagă între ele diferite manifestări evenimențiale sau organizează forțele active ale acestei istorii. Filozofia praxisului nu este o simplă metodologie istorică, un set de canoane de interpretare care nu ar avea altă menire decît de a îmbogăți cercetarea istorică, adică o cazuistică dogmatică, ci dimpotrivă, ea vine să afirme că *orice realitate este istorică*, în perpetuă devenire, că istoria dă naștere întotdeauna unei noi realități istorice*****. Nu există în această concepție nici o dezvoltare liniară sau de tip naturalist, căci procesele istorice sînt guvernate de legi dialectice ale dezvoltării prin teze și antiteze, confirmările cele mai imediate ale acestei aserțiuni fiind chiar concepțiile despre lume care s-au succedat în cursul istoriei. O filozofie se elaborează în jurul factorilor în permanentă evoluție, urmînd atît transformările elementelor fundamentale (structură), cît și ale celor derivate (suprastructura), fiind un seismograf sensibil în urmărirea sistematică a procesului istoric.

În concepția gramsciană istoria este un permanent proces de „eliberare", adică de trecere de la necesitate la libertate. Fiecare etapă a acestui proces, care este imediat absorbită de trecut, adică depășită, concură la actualizarea prezentului și pregătește viitorul —, operație care se efectuează fie pozitiv, fie negativ. Istoria este însă și *conștiința de sine* a omului, care se surprinde ca subiect-obiect al istoriei, ca creator și produs al istoriei, om care nu ignoră valoarea „provizorie" a cunoștințelor sale,

---

* „Filozofia unei epoci istorice nu e deci altceva decît „istoria" acelei epoci", adică transformarea, prin politică, a realității; „istoria și filozofia sînt, în acest sens, inseparabile, constituie un „bloc". Filozofia la care se referă Gramsci „nu e filozofia unui filozof sau a altuia, a unui grup de intelectuali sau a altuia, a unei mari părți din masele populare sau a altei părți, ci e o îmbinare a tuturor acestor elemente, care culminează într-o orientare determinată, devenind normă de acțiune colectivă, adică „istorie" concretă și completă (integrală)" (A. Gramsci — *Opere alese...*, p. 41).

** V. A. Gramsci *Ibidem*, p. 82.

*** În sensul celei de a XI-a teze despre Feuerbach.

**** Dinamica internă a istoriei este determinată de lupta pentru depășirea contradicțiilor sociale și din acest punct de vedere, istoria apare ca teren al „eliberării" omului, adică de trecere de la necesitate la libertate. Acest proces este întrevăzut ca un lanț de sinteze și depășiri, inerente unei dezvoltări dialectice care oscilează între două puncte cardinale: nici o societate nu piere înainte de a-și fi consumat întregul său potențial pentru înnoiri, iar „omenirea își pune întotdeauna sarcini pe care le poate rezolva, căci la o examinare mai aprofundată se va constata întotdeauna că sarcina însăși se naște numai atunci cînd condițiile materiale ale rezolvării ei există deja, sau cel puțin, sînt în proces de devenire". (K. Marx — *Prefață la „Contribuții la critica economiei politice"*. În K. Marx, F. Engels *Opere alese în două volume*. Buc., Edit. Polit., 1966 ed. III., vol. 1, p. 311).

***** D. Grisoni, R. Maggiori — *Ibidem*.

evitînd însă scepticismul şi pesimismul moral. Istoria este pulsaţia procesului de umanizare a omului, adică este rezultanta luptelor care se derulează la nivelul structurii (bazei economice) şi suprastructurii. Această mişcare (devenire) istorică atît pe plan economic, cît şi suprastructural, se realizează prin acte politice, care tind spre o „depăşire a praxisului", adică la o transformare a structurilor economice şi politice ale societăţii, conform exigenţelor dezvoltării sociale*. Orice „realitate", întreaga „realitate" este istorie (istorismul fiind concepţia despre lume care aderă la acest punct de vedere), întrucît ea este un produs al trecutului, pentru că fiecare fază a istoriei *reale* lasă urme în fazele următoare şi „care devin, într-un anumit sens, cel mai bun document." Filozofia praxisului concepe procesul de dezvoltare istorică ca o unitate, „ceea ce face ca prezentul să conţină întreg trecutul şi din trecut să se realizeze în prezent ceea ce e „esenţial", fără rămăşiţa vreunui „incognoscibil", care ar fi adevărata „esenţă". De aceea, istorismul nu poate fi pesimist şi nu poate conduce la un scepticism marcat, căci ceea ce se conservă în istorie, adică ceea ce se transmite dialectic prin procesul istoric este esenţialul; restul, „ceea ce s-a „pierdut" ceea ce nu s-a transmis dialectic în procesul istoric era prin sine însuşi fără importanţă, sau era o „zgură" ocazională şi întîmplătoare, era cronică, nu istorie, episod superficial, în ultimă analiză neglijabil".[14]

ISTORISMUL ŞI LEGITĂŢILE ISTORIEI

În concepţia filozofiei praxisului, nici un fapt, nici o condiţie nu se pot repeta, datorită prezenţei umane, decît „o dată ca fapt şi o dată ca lege..."[15]. Omul este „ultima cauză" care neagă cauzalitatea metafizică cu tendinţele acesteia spre regularitate, normalitate, uniformitate. Unicitatea actelor sale conferă legilor sociale caracterul tendenţial-probabilistic şi numai pasivitatea sa conferă legilor statistice o demnitate în ştiinţa şi arta politicii. Omul este cel ce neagă toate schemele prestabilite şi conferă istoriei varietatea şi multiplicitatea ei infinită**. Intelectul şi voinţa sa sînt instrumente ale progresului istoric, politic şi ştiinţific. Prin gîndirea şi lupta sa omul descoperă legile sociale, care tocmai prin acţiunea sa încetează de a mai fi legi, iar previziunea istorică este expresia modului practic de a crea o voinţă colectivă contra fatalismului şi a jugului necesităţii. Tocmai această nesupunere, căutarea neobosită a căilor spre libertate constituie fundamentul dialecticii istorice, a ascensiunii demnităţii umane. În mîinile fiecărui om stă puterea de a strînge într-un singur focar ideile mărețe şi realizarea lor concret-istorică, de a nu permite strecura-

* Gramsci considera „că valoarea istorică a unei filozofii poate fi „calculată" după eficacitatea „practică" pe care ea a cucerit-o...", căci „dacă e adevărat că orice filozofie e expresia unei societăţi, ea ar trebui să acţioneze asupra acelei societăţi, să determine unele efecte, pozitive sau negative; *gradul în care ea acţionează e tocmai gradul însemnătăţii sale istorice* (subl. A.S.), dovada că ea nu e o „elucubraţie" individuală, ci un „fapt istoric". (A. Gramsci — *Opere alese*. Bucureşti, Editura Politică, 1969, p. 43).

[14] A. Gramsci — *Ibidem*, p. 90.

[15] A. Gramsci — *Ibidem*, p. 123.

** Gramsci consideră că filozofia praxisului este „legată de concepţia subiectivă asupra realităţii, în măsura în care ea o răstoarnă, tocmai explicînd-o ca fapt istoric, ca „subiectivitate istorică a unui grup social", ca fapt real care se prezintă ca fenomen de „speculaţie" filozofică, *deşi în fond nu e decît un act practic*, forma unui conţinut social concret şi modul de a face ca ansamblul societăţii să-şi constituie o unitate morală (subl. A.S.) v.A. Gramsci — *Opere alese...*, p. 82.

rea inadvertenţelor dintre idei şi materializarea lor practică*. Privită prin această prismă istoristă, materia ** este fundamentul praxisului în acţiune, este produsul unor nesfîrşite procese anterioare, fiind „natura umanizată", adică rezultatul transformării naturii de către om. Unind teoria cu practica, filozofia praxisului se bazează pe această concepţie integrală a realităţii, care implică înţelegerea raportului dialectic dintre om şi natură (materie), a raportului transformării lor reciproce. Datorită acestor elemente, precum şi a inseparabilităţii dialecticii naturii de cea a omului, materia nu poate fi socotită ca atare, ci „organizată social şi istoric pentru producţie şi, prin urmare, ştiinţele naturii trebuie considerate în esenţă ca o categorie istorică, ca un raport uman". În lumina acestei abordări critice şi umaniste, „*filozofia praxisului e istorismul absolut*, gîndirea devenită absolut încorporată în lume şi terestră, un umanism absolut al istoriei (subl. A.S.). În această direcţie trebuie explorat filonul noii concepţii despre lume"[16].

Astfel, istorismul gramscian nu se referă numai la procesul apariţiei unor legi, simultan cu dispariţia altora, ci consideră posibilă explicarea tuturor fenomenelor sociale numai în contestul progresului societăţii şi a cunoaşterii omeneşti. Acest aspect rezultă implicit din identificarea filozofiei marxiste cu „istorismul absolut", afirmaţie care a suscitat polemicile cele mai vii şi violente***. Din ansamblul scrierilor gramsciene reiese că marxismul este istorism în măsura în care el este raţional, adică în măsura în care filozofia praxisului reflectă istoria oamenilor, creatori ai istoriei şi produsul acesteia. Pentru a se realiza în practică, această concepţie integrală despre lume trebuie să producă o normă de conduită în viaţă, capabilă de a îndrepta voinţa colectivă spre transformarea raporturilor sociale. Expresia coerentă a concepţiei despre lume existentă în societate, această filozofie devine normă de viaţă, călăuză de *acţiune colectiva* care acţionează asupra realităţii în sensul modificării acesteia; ea este aptă de a deveni „istorie" în momentul cînd este înzestrată cu o voinţă colectivă. Astfel spus, o filozofie „este raţională" în măsura în care, corespunzînd unor necesităţi istorice obiective, ea devine „real" ****, fiind cauza reală a schimbărilor în realitatea înconjurătoare*****.

---

* Pentru aceste concepţii, v. A. Gramsci — *Opere alese*... p. 65, 96 97 98, 103, 104, 123—128.

** Conceptul de „materie" utilizat de Gramsci este natura, realitatea inconjurătoare şi nu categoria filozofică, adică o realitate a priori şi autonomă, situată în afara omului.

[16] A. Gramsci. *Opere alese*. Bucuresti, Edit. politică, 1969, p. 125—126.

*** Poziţia istoristă a lui Gramsci, care suscită încă controverse, se inserează în primul rînd în lupta contra deformărilor mecaniciste şi fataliste ale conducătorilor Internaţionalei a II-a. Concepţia sa este pusă în slujba valorizării subiectivităţii în vederea trecerii la acţiune politică, iar exagerările lui Gramsci sînt o reacţie la lecturile contemplative şi anchilozante ale „Capitalului", simultan cu neglijarea revoluţiei pe care istoria o punea la ordinea zilei.

**** Acest proces de transformare a teoriei în „real" reprezintă pentru Gramsci o rezultantă a legăturii strînse dintre economie şi suprastructură. (A. Gramsci — *Il materialismo storico*... p. 39—40).

***** În sensul celei de a [illegible] Feuerbach.

Există deci, aparent la Gramsci o concepţie antropologică despre istorie, căci fundamentul gîndirii istoriste gramsciene îl constituie interpretarea conceptului de „natură umană". Omul este privit ca un proces, un produs al dezvoltării istorice, o cucerire treptată a propriei identităţi, o devenire solidară în orice moment cu întregul trecut. În concepţia gramsciană unitatea genului uman nu poate fi definită prin natura biologică comună, nici prin facultatea de a raţiona *. „Natura umană" este „complexul raporturilor sociale" care include ideea devenirii : omul nu este niciodată pe deplin format; el devine, „se schimbă necontenit împreună cu schimbarea raporturilor sociale". În acest sens se poate spune că „natura omului este istoria"[17], adică un proces de devenire, în cadrul căruia fiecare om neagă ideea şi concepţia de „om în general", care nu poate exista în istoria reală. Astfel, graţie unităţii şi chiar identităţii pe care o stabileşte între filozofie, istorie şi politică, — care justifică de fapt poziţia sa istoristă — Gramsci relevă legăturile care unesc între ele toate nivelurile unei formaţiuni social-economice, influenţarea lor reciprocă avînd loc în procesul trecerii de la „necesitate" la „libertate". Prin prisma acestei legături, identificarea filozofiei praxisului cu istorismul absolut apare mai clară din punct de vedere logic : filozofia, atunci cînd devine „forţă materială", se realizează în practică prin politică, confundîndu-se cu istoria care este în curs de realizare**. Din această cauză, filozofia şi istoria „formează un bloc", iar orice antiistorism este în fond metafizică, căci nu admite evidenţa : perisabilitatea unor concepte şi legi, precum şi necesitatea reflectării schimbărilor sociale în noi concepte şi legităţi. Filozofiei — ca moment teoretic al conştientizării oamenilor în ceea ce priveşte forţa „exterioară" (economia) care îi striveşte — îi revine sarcina recunoaşterii şi identificării contradicţiilor, a elaborării instrumentelor teoretico-practice care să reliefeze aceste contradicţii în vederea subminării raporturilor de producţie existente; tot filozofiei îi revine sarcina demonstrării caracterului istoric — deci temporal, caduc, al categoriilor economiei politice burgheze, — în sensul identificării momentului realizării voinţei colective, care să corespundă unei necesităţi istorice***.

Această filozofie se concepe ea însăşi ca o fază de tranziţie a gîndirii filozofice, deci în mod istoric şi această trăsătură distinctivă" se vede nu numai implicit din întregul ei sistem, ci apare explicit în cunoscuta teză, după care dezvoltarea istorică se va caracteriza la un moment dat prin trecerea de la domnia necesităţii la cea a libertăţii"[18]. Filozofia praxisului" e o filozofie eliberată (sau care încearcă să se elibereze) de toate elementele ideologice unilaterale şi fanatice, *este conştiinţa deplină a contradicţiilor*, în care filozoful însuşi, individ sau întreg grup social, nu numai

---

* „Nu gîndirea i-a unit sau i-a diferenţiat pe oameni, ci ceea ce ei gîndesc realmente" (A. Gramsci — *Opere alese...* p. 51).

[17] A. Gramsci — *Ibidem*, p. 51.

** Această transformare a realităţii prin politică, trecerea de la teorie la practică, la istoria în devenire, nu este un proces unidirecţionat; filozofia care se transformă — prin politică — în istorie trebuie să reflecte schimbările pe care ea însăşi le-a produs.

*** În sensul descifrării teoretice a posibilităţii de modificare a structurii (economiei) potrivit principiului marxist, reluat de Gramsci, conform căruia noile relaţii de producţie nu se pot impune înainte ca în sînul vechii societăţi să se fi copt condiţiile materiale ale acestor raporturi (v. pag. 282, subsol).

[18] A. Gramsci — *Ibidem*, p. 85.

că înţelege contradicţiile, dar se constituie el însuşi ca un element al contradicţiei, ridică acest element la rangul de principiu de cunoaştere şi, ca urmare, de acţiune"[19]. (Subl. A. S.). Dacă raţionalitatea acestei filozofii este demonstrată prin forţa ei de expansiune, creativitatea ei* e exprimată de faptul că ea istoricizează gîndirea în general, care se află într-un raport dialectic, istoric, cu realitatea pe care o modifică oamenii.

Depozitară a unei asemenea sarcini de demonstrare a istoricităţii oricărei orînduiri sociale, filozofia — ca activitate teoretică, nu ar fi fost decît o metodologie a cunoaşterii dezvoltării istorice, ocupîndu-se cu identificarea faptelor repetabile şi cu traducerea lor în categorii logice capabile de a descifra mecanismele care le guvernează. În acest sens, filozofia ar fi fost ştiinţa istoriei, dar nu a unei istorii în cadrul căreia principalul protagonist este omul (şi care este primul şi cel mai important sens al istorismului gramscian), ci ca o cunoaştere a devenirii istorice relevată prin praxisul uman, ca istoriografie. Filozofia nu rămîne însă în planul teoretic (Gramsci plasîndu-se în acest sens în linia gîndirii a cărei sursă este G. Vico, pentru care istoria este ceea ce s-a creat de oameni în decursul timpului) : filozofia „realizată", devenită politică, se va identifica cu istoria creată de oameni ; ea va fi un „istorism absolut", „o mondanizare" absolută a gîndirii, „un umanism absolut al istoriei". În această legătură indisolubilă dintre teorie şi practică, filozofia, concepută ca o activitate teoretică, este totodată cunoaşterea condiţiilor de actualizare a voinţei în cadrul procesului obiectiv al realului. În acest sens, ea va fi ştiinţa dezvoltării istorice, va fi, după expresia lui Croce**, „o metodologie generală a istoriografiei".

NECESITATE, LIBERTATE, ÎNTÎMPLARE

Gramsci nu aprofundează consecinţele acestei luări de poziţie care identifică filozofia marxistă cu istorismul absolut***. El relevă însă că secretul unităţii dintre gîndire şi acţiune, teorie şi practică, a identităţii dintre filozofie, istorie şi politică, rezidă în faptul că inegalităţile sociale contează numai în măsura în care, oamenii au conştiinţa acestora ca indivizi sau ca grup social. În acest cadru, filozofia apare ca „istorie în act"****, viaţa însăşi*****, căci acţiunea în istorie a legilor-tendinţă se manifestă în două moduri : fie printr-o linie mediană trasată în jurul valorilor compensatorii, fie printr-un *nou* fenomen, ale cărui premize sînt create de

---

[19] A. Gramsci — *Ibidem*, p. 86.

* Filozofia praxisului este nu numai receptivă (ceea ce în mod strict ar implica simpla reflectare a existenţei) şi coordonatoare (ceea ce implică efectuarea unei ordonări, adesea pasive, a gîndirii indivizilor), ci mai ales *creatoare*, termen ce trebuie înţeles „în sensul" relativ" al unei gîndiri ce modifică modul de a simţi al unui cît mai mare număr de oameni, şi deci modifică însăşi realitatea, ce nu poate fi gîndită fără acest număr mare. Creatoare, de asemenea, în sensul că ea ne învaţă că nu se poate concepe o „realitate" ce ar exista prin sine, în sine, şi pentru sine, ci într-un raport istoric cu oamenii care o modifică etc.". (A. Gramsci — *Ibidem*, p. 43).

** Pentru care istoria nu era decît „etico-politică", adică numai intelectual-speculativă, fără legături nemijlocite cu realitatea. (D. Grisoni, R. Maggiori — *Op. cit.*, p. 154, 237—238).

*** El sublinia însă, că identitatea dintre filozofie şi istorie este „imanentă materialismului", însă doar ca „previziune istorică" unei faze viitoare de dezvoltare a societăţii.

**** A. Gramsci — *Opere alese*... p. 161.

***** Astfel interpretează Gramsci, în sensul indicat de cea de a XI-a teză despre Feuerbach, afirmaţia lui Engels, potrivit căreia proletariatul german este moştenitorul filozofiei clasice germane (v. F. Engels — *Ludwig Feuerbach şi sfîrşitul filozofiei clasice germane*. În : K. Marx F. Engels — *Opere*, vol. 21, Bucureşti, Edit. politică 1965, p. 304.

fenomene contradictorii. Problema identităţii teoriei cu practica* se pune mai ales în cel de-al doilea caz, mai ales, „atunci cînd mişcarea de transformare e mai rapidă, cînd într-adevăr forţele practice dezlănţuite cer să fie justificate pentru a fi mai eficiente şi mai dezvoltate, sau se înmulţesc programele teoretice, care şi ele pretind să fie justificate din punct de vedere realist, în măsura în care dovedesc că pot fi asimilate de mişcările practice, care numai astfel devin mai practice şi mai reale"[20].

Problema identităţii teoriei cu practica se pune cu acuitate în contextul acţiunii legilor sociale, care se manifestă ca acţiunea sumară a unui uriaş număr de factori întîmplători**, avînd, deci, un caracter statistic. Pe scară de masă, întîmplările se coanihilează, acţiunile se reduc reciproc, şi din această luptă a contrariilor rezultă legitatea. Acţiunile individuale sînt determinate de o mulţime de factori întîmplători, care adesea nu pot fi explicaţi raţional; aceste acţiuni individuale se contopesc însă în totalitatea acţiunilor sociale (ale masei mari de oameni). Istoria însăşi există prin unitatea dialectică dintre necesitate şi întîmplare, dintre particular şi general***. Sub latura concretului, istoria este irepetabilă; ea este repetabilă în general, iar categoria de formaţiune social-economică relevă modul de dispoziţie şi ordonare a elementelor constitutive ale societăţii la un moment dat pe scara timpului istoric****.

Generalul, legitatea istorică se manifestă ca *tendinţă*, iar determinismul dialectic este *probabilistic*, întrucît nu poate exista previziunea certă a direcţiei de dezvoltare a fiecărui element în parte*****. Necesitatea se realizează ca o *medie* a fluctuaţiilor întîmplătoare, întrucît rezultatul obiectiv al activităţii oamenilor nu concordă cu proiectele individuale******:

---

* În concepţia lui Gramsci, „...*identificarea teoriei cu practica e un act critic* (subl.A.S.) prin care se demonstrează că practica e raţională şi necesară, sau că teoria e realistă şi raţională" (A. Gramsci — *Opere alese*, p. 57).

[20] A. Gramsci. Ibidem, p. 57.

** Legitatea internă se manifestă la suprafaţă sub forma întîmplării şi cauzalităţii. Se regăseşte aici concepţia lui Engels: întîmplarea este o formă de manifestare a necesităţii, fiind completarea acesteia; necesitatea, ca tendinţă dominantă, îşi croieşte drum prin mulţimea întîmplărilor. (K. Marx, F. Engels — *Opere alese în 2 volume*. Bucureşti, Edit. politică, vol. 2, ed. a III-a, 1967, p. 477).

*** Fără general, repetabil, istoria ar fi fost o îngrămădire de fapte brute, haotice; fără individual, specific, particular, ea ar fi devenit imperiul necesităţii oarbe.

**** Istoria a devenit ştiinţă tocmai prin extragerea caracteristicilor generale şi repetabile ale formaţiunilor social-economice. Generalul, repetabilul există încorporat în trăsătura vie a istoriei; orice rupere de concret şi individual în istoric, orice generalizare artificială şi mecanică, cantonează cercetarea în schematism şi devine o frînă a progresului social.

***** „Se cunoaşte ceea ce a fost sau ceea ce este, nu ceea ce va fi, care este un „nonexistent" şi deci incognoscibil prin definiţie" (A. Gramsci *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. Roma. Edit. Riuniti, p. 160).

****** Sînt istorice acele evenimente, care au legătură cu înfăptuirea legităţii, adică cu firul conducător prin labirintul trecutului. În contextul istoric însă, „...orice acţiune este rezultatul unor voinţe diferite, cu diverse grade de intensitate, de conştiinţă, de omogenitate în raport cu întregul complex al voinţei colective...", Problema esenţială a identităţii teoriei cu practica este următoarea: ...„să construim pe o practică determinantă o teorie care, coincizînd şi identificîndu-se cu elementele hotărîtoare ale practicii înseşi, să grăbească procesul istoric în act, făcînd practica mai omogenă, mai coerentă, mai eficientă în toate elementele

proiectele şi acţiunile fiecărui individ sînt limitate de încorsetările momentului istoric respectiv. Dacă Gramsci consideră că „libertatea este însăşi dialectica istoriei”, din însuşi „manifestul” său rezultă pregnant că libertatea nu este numai înţelegerea necesităţii, a condiţiilor istorice concrete (care însă nu sînt imuabile), dar şi a *posibilităţii de a le transforma prin voinţa colectivă*. Această voinţă este capabilă de a rupe încorsetările necesităţii, creind astfel premizele unei noi libertăţi istorice; voinţa poate determina cu *subiectul libertăţii* şi *forma necesităţii* să concorde. Garanţia libertăţii de acţiune şi a reuşitei acesteia este oferită de faptul că alegerea scopurilor şi a mijloacelor nu reprezintă un simplu joc al capriciilor subiective, ci se încadrează cu un coeficient de inventivitate şi creativitate în alternativele oferite de ambianţa socială şi de condiţiile naturale*. Astfel, libertatea ca o cunoaştere a necesităţii, libertatea de a decide în cunoştinţă de cauză presupune momentul mobilizării voinţei în vederea transpunerii în fapt a proiectelor umane. Libertatea nefiind o caracteristică a individului, ci a societăţii, a omului articulat într-un complex de relaţii sociale, conţinutul principal al libertăţii rezidă întotdeauna în transformarea, prin acţiune, prin *praxis*, a realităţii şi a existenţei umane, ceea ce implică lupta oamenilor pentru eliberarea de constrîngerile propriului lor trecut. Fără această permanentă depăşire a necesităţii ca produs al trecutului, progresul istoric ar fi fost imperceptibil, fiecare act, toate acţiunile oamenilor putînd fi extrapolate liniar din trecut, fiind în întregime determinate de necesitate**.

Oamenii nu sînt însă captivii trecutului şi nici marionete ghidate doar de categorii economice: pentru filozofia praxisului, realitatea nu este altceva decît produsul intervenţiei, active şi creatoare, a oamenilor în ceea ce ce este „istorie”***. Privită prin prisma istoriei acestei intervenţii, filozofia marxistă este un „umanism absolut al istoriei”, care nu este însă altceva decît un istorism absolut, căci natura omului nu se defineşte printr-o „condiţie umană” generică, predeterminată, nici prin „*omul în general*” *abstract şi metafizic*, *ci istoric*, adică prin reflectarea capacităţii umane de a se concepe în raporturi sociale dialectice şi de a deveni forţa

---

sale, adică potenţînd-o la maximum, sau, dimpotrivă, dată fiind o anumită poziţie teoretică, să organizăm elementul practic indispensabil pentru punerea ei în lucru”. (A. Gramsci — *Opere alese*..., p. 57).

* În concepţia gramsciană, contactul omului cu natura se realizează nu numai prin tehnică, ci şi prin cunoaştere filozofică. El consideră că delimitarea strictă a „societăţii oamenilor” de „societatea lucrurilor” conduce nu numai la un strict determinism, dar şi la o ciuntire a imaginii generale despre aspiraţiile umane într-un moment istoric dat. Gramsci pledează pentru elaborarea unei doctrine, „în care toate aceste raporturi să fie active şi în mişcare, stabilind foarte clar că studiul acestei activităţi e conştiinţa omului singur care cunoaşte, vrea, admiră, creează... şi se concepe nu izolat, ci plin de posibilităţile pe care i le oferă ceilalţi oameni şi societatea de lucruri...” (A. Gramsci — *Opere alese*..., p. 49).

** O asemenea concepţie mecanicistă şi deterministă conduce în cele din urmă la „un sistem dogmatic”, retrograd, de aşa-zise „adevăruri absolute şi eterne”. Această concepţie anti-istoristă, care exclude din istorie voinţa omului, este un „materialism vulgar”, adică „metafizica „materiei”, care nu poate să nu fie eternă şi absolută” (*Ibid.* p. 88). De aceea, Gramsci subliniază că în expresia „materialism istoric”, rolul principal îl are cel de-al doilea termen. (*Ibidem*, p. 125).

*** În istorie există chiar posibilitatea ca unele personalităţi să se sprijine nu pe necesitatea generală, ci pe una *specifică* (avînd însă o libertate limitată de acţiune). Fără negarea necesităţii (şi uneori şi a libertăţii), fără voluntarisme, istoria (şi politica) şi-ar pierde propria esenţă, transformîndu-se într-o simplă ştiinţă a naturii.

care modifică realitatea istorică.* „Mondanizarea" filozofiei praxisului înseamnă că ea își înfige adînc rădăcinile în lume, neadmițînd nici o intervenție a vreunei ființe exterioare; această „terestrizare" înseamnă că activitatea teoretico-practică a omului, voința sa, au înlocuit transcendența, ca și autoreglarea naturală.

Intervenția voinței omului conștient** în istorie are o importanță politică în sensul trecerii de la simpla contemplare filozofică la acțiune, la răsturnarea praxisului prin acte revoluționare. Filozofia praxisului este un istorism și un umanism absolut, deoarece în cadrul acestei concepții integrale, care se consideră ea însăși istoric, tranzitiv, se recunoaște că, lupta pentru înnoirea socială, constituie o posibilitate reală (în trecerea de la „necesitate" la „libertate"), pe care istoria o oferă ca șansă voinței colective a oamenilor *reali****. Filozofia praxisului—„expresia cea mai completă a contradicțiilor istorice", este implicit „legată de „necesitate", și nu de „libertate", care nu există și nu poate încă să existe istoric"[21] Marx „inaugurează pe plan intelectual o epocă istorică ce va dura probabil secole, adică pînă la dispariția societății politice...****. Numai atunci concepția sa despre lume va fi depășită (concepția despre necesitatea depășită de concepția despre libertate*****)"[22].

PARTINITATE ȘI ADEVĂR ISTORIC

Din istoricitatea filozofiei praxisului, (filozofie care afirmă în mod necesar istoricitatea oricărei concepții despre lume și viață), rezultă în mod implicit că fiecare „adevăr", considerat etern, imuabil, absolut, a avut origini practice și a reprezentat o valoare provizorie pe o anumită treaptă a dezvoltării istorice. De aceea, fiecare eveniment, fiecare concepție despre lume trebuie examinată *istoric*, în dinamica sa, căci „constatarea că sistemele filozofice au fost depășite nu exclude, din punct de vedere istoric, faptul că, ele au fost valabile și că au îndeplinit o funcție necesară :...că ele erau *demne* de a se prăbuși nu constituie o judecată morală sau de igienă a gîndirii, emisă dintr-un punct de vedere „obiectiv",

---

* Individualitatea fiecărui om exclude existența în istorie a „condițiilor asemănătoare". Fiecare individ are întotdeauna un grad de libertate, fiind tocmai creatorul și purtătorul „condițiilor asemănătoare" (v. A. Gramsci — *Opere alese...*, p. 65). Libertatea, care înseamnă realizarea unor posibilități, simultan, cu eliminarea altora, este strîns legată de acest conținut al noțiunii de umanism.

** Noțiunea de „voință colectivă", care apare frecvent în scrierile lui Gramsci desemnează „conștiința activă a necesității istorice" (protagonistul efectiv al istoriei reale). Această voință nu se poate constitui decît pe un teren ideologic prealabil pregătit, prin inițierea, de către Partidul revoluționar, a unei „reforme intelectuale și morale", care se bazează pe sinteza aspirațiilor clasei revoluționare și a altor forțe sociale, ce militează pentru o înnoire a societății.

*** Voința colectivă se sprijină pe cea individuală, deși aparent fiecare individ este lipsit de forța necesară pentru a efectua schimbări sociale. „Faptul acesta e adevărat pînă la un punct. Căci fiecare individ se poate asocia cu cei ce doresc aceeași schimbare... și să obțină o schimbare mult mai radicală decît cea care i se păruse posibilă la prima vedere". (A. Gramsci — *Op. alese ...*, p. 49).

[21] A. Gramsci, *Ibidem*, p. 86.

**** Stat.

***** „Dacă dovedim că vor dispărea contradicțiile, dovedim implicit că va dispărea, adică va fi depășită, și filozofia praxisului : în imperiul „libertății", gîndirea, ideile nu se vor putea naște pe terenul contradicțiilor și al necesității luptei" (A. Gramsci — *Ibidem*, p. 86).

[22] A. Gramsci—*Ibidem*, p. 69.

ci o judecată dialect-istorică"[23]. Afirmîndu-se contra metafizicii istorice,* ca şi împotriva „prezenteismului"** lui Croce, Gramsci remarca că, în concepţia filozofiei praxisului, istoria este progresul, care însumează dialectica conservării şi înnoirii concomitente, dar înnoirea conservă trecutul, depăşindu-l. Acţiunea arbitrară, conjuncturală a istoricului de a aborda unilateral trecutul, fără legături cu ansamblul general şi cu procesul istoric în sine devine un simplu act de voinţă arbitrară, expresia unei tendinţe politice unilaterale, de moment, care poate oferi temei nu ştiinţei, ci nemijlocit ideologiei politice. Ceea ce se reţine din trecut pentru posteritate, nu poate fi determinat *a priori* de savanţi şi filozofi, ci este un rezultat al procesului însuşi, al necesităţii istorice. Numai astfel se poate înţelege într-o perspectivă sistemică procesul istoric, precum şi filozofia istoriei, care demonstrează „ce efort colectiv a costat modul nostru actual de a gîndi, care rezumă şi adună toată istoria trecută, chiar şi în ceea ce priveşte erorile şi delirurile sale, care, de altfel, dacă au fost săvîrşite în trecut şi au fost corectate, nu înseamnă că nu se repetă şi în prezent şi nu se cer să fie încă o dată corectate"[24].

Cunoaşterea istoriei, ca şi făurirea ei, este opera oamenilor. În cercetarea istoriei, pe calea care duce de la fapte la legi (metoda istorică) şi de la legi la fapte (metoda logică), fiecare istoric este călăuzit de cunoştinţele, concepţiile şi ideile sale, iar reliefarea adevărului istoric este condiţionată de încercările sale de a se retrage în spatele unui punct de vedere obiectiv, pe care să-l reprezinte. Gramsci arată însă că, în cunoaştere nu poate exista o „obiectivitate în sine", cu caracter „extra-istoric" şi „extrauman", adică independentă de activitatea teoretico-practică a omului; ca şi realitatea, cunoaşterea, obiectivitatea şi adevărul sînt într-o permanentă devenire istorică. Obiectivitatea este punctul de convergenţă a rezultatului multiplelor interogări şi cercetări teoretico-practice a oamenilor, verificate de praxis: nici o „dată" nu devine „obiectivă" decît în măsura în care şi-a căpătat acest statut prin praxis-ul oamenilor***. Obiectivitatea este întotdeauna legată de prezenţa omului, de activitatea gnoseologică şi productivă, adică de activitatea „subiectivă",universal-subiectivă****. Căci fără om, „...cine va decide asupra unei asemenea obiecti-

[23] A. Gramsci — *Ibidem*, p. 114.

* „A considera întreg trecutul filozofic ca un delir şi o nebunie nu e numai o eroare datorată unei concepţii antiistorice — căci această concepţie cuprinde pretenţia anacronică de a cere trecutului să gîndească aşa cum gîndim noi azi — ci reprezintă şi un adevărat reziduu de metafizică, căci ea presupune o gîndire dogmatică valabilă în toate vremurile şi în toate ţările, după măsura căreia se judecă întregul trecut". *(Idem)*.

** Croce milita pentru o istorie scrisă în funcţie de interesele epocii în care trăieşte istoricul, o istorie angajată faţă de interesele prezentului.

[24] A. Gramsci — *Opere alese*, p. 25.

*** Gramsci se întreabă pe bună dreptate: „Fără om, ce ar fi însemnat realitatea universului?... Fără activitatea omului, creatorul tuturor valorilor, chiar ştiinţifice, ce ar fi obiectivitatea? Un haos, adică nimic, vidul... (A. Gramsci — *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. Torino, Einaudi, 1949, p. 56).

**** Pentru a demonstra obiectivitatea realităţii se face întotdeauna apel la istorie şi la oameni; din această cauză, „obiectiv înseamnă întotdeauna „obiectiv din punct de vedere uman", ceea ce corespunde exact cu „obiectiv din punct de vedere istoric", altfel spus „obiectiv" ar însemna în mod „universal subiectiv" (A. Gramsci — *Ibidem*, p. 111). Filozofia şi istoria sînt din nou indisolubile, căci realizarea unităţii „genului uman", a unei „obiectivităţi" cu caracter universal, certificate şi acceptate de către *toţi* oamenii, unificaţi istoric, nu poate avea loc decît o dată cu dispariţia contradicţiilor care subminează societatea umană şi a tuturor

vităţi? Cine se va putea plasa în această speţă de „punct de vedere al cosmosului în sine" şi ce va însemna un atare punct de vedere?"[25].

Pe calea spre „domnia libertăţii", judecata de valorizare va fi legată de partinitate, iar raportul obiectivitate-partinitate va fi raportul dintre cerinţele progresului procesului istoric şi interesele fundamentale ale clasei revoluţionare. În acest context, obiectivitatea omului de ştiinţă, a istoricului, coincide cu partinitatea sa,* în măsura în care cercetările sale sînt axate pe legile obiective („universal-subiective") care din trecut — prin prezent — indică calea spre viitor. Această coincidenţă a partinităţii şi obiectivităţii reclamă intransigenţă faţă de tendinţele de denaturare privind sensul procesului istoric şi faţă de ideologia politică care se degajă din acest fals. Înlocuirea cercetării cu înghesuirea realităţii istorice într-o schemă conjuncturală, dictată de împrejurări de suprafaţă, subiective, vremelnice, conceperea istoriei prin intermediul schemelor naturaliste şi pozitiviste înseamnă, în cele din urmă, nu o căutare ştiinţifică a elementelor concrete ale devenirii istorice în înlănţuirea lor dialectică, ci este o încercare zadarnică de a recupera trecutul şi de a-l utiliza pentru determinarea viitorului, prin descifrarea unei „cauze fundamentale", unei „cauze a cauzelor"**, care să justifice a posteriori — şi a priori — orice eveniment.

Conştiinţa de clasă devine conştiinţă istorică abia în capitalism***, mai exact, cu dezvoltarea capitalismului. Filozofia praxisului a dat o lecţie de ştiinţă a politicii chiar adversarilor ei „căci dacă întemeietorul filozofiei praxisului a analizat exact realitatea, el nu a făcut decît să sistematizeze în mod raţional şi coerent ceea ce agenţii istorici ai acestei realităţi simţeau şi simt în chip confuz şi instinctiv şi de care ei au devenit mai conştienţi după critica adversarului"[26]. Realităţile istorice au confirmat părerile şi previziunile gramsciene.****

---

condiţiilor de alienare a oamenilor. Astfel, lupta pentru libertate, pentru unificarea istorică a genului uman este în cele din urmă o luptă pentru obiectivitate, adică pentru „o societate umană" sau „umanitate socializată" (În sensul celei de a X-a teze despre Feuerbach).

[25] A. Gramsci — *Opere alese*... p. 111.

* Convingerile politice, partinitatea istoricului nu pot fi identificate cu valoarea cercetărilor sale, tot aşa cum orientarea ideologică justă nu fereşte în mod automat pe istoric de erori şi nu poate înlocui măiestria profesională. Istoria şi cunoaşterea fiind *procese*, în căutarea adevărului istoric „mai avansat" este cel, care se situează pe punctul de vedere că adversarul lui ar putea exprima o exigenţă ce trebuie încorporată, fie şi numai ca un moment subordonat, în propria lui construcţie" (A. Gramsci — *Opere, alese*, p. 40).

** Convingerea eronată că „metodologia istorică a fost concepută „ştiinţific" doar în măsura în care se permite în mod abstract să se „prevadă" viitorul societăţii", îi determină pe unii istorici să continue „căutarea cauzelor esenţiale, şi chiar a „cauzei prime", a „cauzei cauzelor" (A. Gramsci — *Op. alese*, p. 104).

*** Părere exprimată şi de G. Lukács („...doar o dată cu capitalismul... conştiinţa de clasă a ajuns în stadiul în care ea poate deveni conştientă").

[26] A. Gramsci — *Ibidem*, p. 75.

**** Privit retrospectiv, se poate spune că, la începuturile sale, capitalismul a fost un empirism; el nu a fost imaginat şi descris înainte de a lua naştere. Capitalismul s-a manifestat spontan şi sporadic în diferite puncte ale globului, atunci cînd unele ţări au atins un anumit nivel de dezvoltare. Nici o revoluţie burgheză nu s-a proclamat ca atare; nici un stat, în care a triumfat revoluţia burgheză (paşnică sau violentă), nu s-a proclamat „capitalist". Orînduirea burgheză a apărut şi s-a dezvoltat fără un proiect *conştient*; abia sub influenţa „criticii adversarului": teoria marxistă, iar apoi a revoluţiilor socialiste, capitalismul a căpătat o conştiinţă de sine, adaptîndu-şi în mod *conştient* raporturile dintre structură şi suprastructură în vederea supravieţuirii acestei orînduiri.

Capitalismul a arătat însă, cum pe măsura instituţionalizării ideologiei sale, s-a manifestat pregnant tendinţa de denaturare a adevărului istoric, al sensului istoriei, pentru a asigura unor grupuri sociale conservarea şi perpetuarea poziţiilor lor sociale. Blestemul istoriei care planează asupra burgheziei conduce în cele din urmă conştiinţa sa istorică la conflict, la contradicţie cu sine însăşi, conştiinţa reală fiind silită să se autosuprime, făcînd loc conştiinţei false*, a celei care doreşte cu orice preţ să justifice viabilitatea ordinii sociale existente. Falsul istoric, bazat uneori, chiar şi aparent, pe un consens social privind o imagine tradiţională asupra trecutului, trăieşte într-o simbioză cu cultivarea sentimentului de satisfacţie privind prezentul. Dualismul conştiinţei, falsitatea ei, se perpetuează prin cultivarea spiritului de automulţumire — condiţie necesară a stabilităţii şi consolidării regimurilor depăşite, împiedicînd prin atitudinea pe care o propagă depăşirea reală a contradicţiilor sociale**. Acest mod de a privi istoria (care este într-o strînsă legătură cu filozofia şi politica) este acceptată de oameni în „vremuri normale"*** ; noile judecăţi şi reinterpretări ale istoriei apar în perioadele de criză şi opoziţie făţişă, cînd dispare optimismul privind posibilitatea unei „purificări" prin viitor, iar trecutul, blamat pentru prezent, este supus unor cercetări riguroase prin prisma problemelor şi dificultăţilor prezentului istoric****.

Metodologia istorică marxistă nu postulează (aşa cum se mai pretinde uneori sau cum o interpretează încă dogmatic cei ce se pretind apărători fideli ai acesteia) că toate fluctuaţiile politicii şi ideologiei sînt expresii *imediate* ale economiei. Gramsci se referă la precauţiile în acest sens chiar a fondatorilor materialismului istoric, la dificultatea de a identifica pas cu pas, în mod static, evoluţia structurii (economiei) şi de a examina politica (deci, istoria) ca un simplu „reflex" al *tendinţelor* de dezvoltare a economiei. Istoria se dezvăluie în perspectiva timpului, iar evenimentele au întotdeauna o semnificaţie „postumă", a efectelor lor.***** Efectele constituie un lanţ în care, unele verigi, aparent importante, îşi pierd cu timpul semnificaţiile (şi invers). Criteriile de evaluare ale evenimen-

* Această idee gramsciană este sugestiv exprimată de G. Lukács : , conştiinţa falsă se transformă în falsitatea conştiinţei".

** Închistarea metafizică, lipsa capacităţii de regenerare şi înnoire, în general „criza ideii de progres nu este deci o criză a ideii însăşi, ci o criza a purtătorilor acestei idei, care au devenit ei înşişi „natura" ce trebuie dominată" (A. Gramsci — *Opere alese*, p. 53).

*** În „vremuri normale", membrii unui grup social, „care are o concepţie proprie despre lume", pot împrumuta de la membrii unui alt grup social, „din motive de supunere şi subordonare", unele idei sau chiar o concepţie, „pe care o proclamă în vorbe şi pe care îşi închipuie chiar că o urmează...". În timpul crizelor, a „vremurilor excepţionale", grupul respectiv se eliberează de orice subordonare şi se pune în mişcare ca un ansamblu organic, urmîndu-şi propria concepţie (A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 25).

**** Cercetarea trecutului, datorită imperativelor prezentului, nu înseamnă subiectivism decît dacă se încearcă „modernizarea" istoriei (în sensul preconizat de Croce), prin ştergerea limitelor calitative dintre trecut şi prezent. Semnificaţiile istoriei se dezvăluie în plenitudine în perspectiva timpului şi este firesc ca unele judecăţi să se modifice (A. Gramsci — *Scrieri alese*, Bucureşti, Edit. Univers, 1973, p. 108).

***** A. Gramsci — *Opere alese* . . ., p. 89.

telor din trecut variază în timp, se modifică percepţia si selecţia faptelor istorice, ceea ce conduce implicit la modificarea imaginii despre istorie.

★

Concepţia lui Gramsci despre adevărul ştiinţific şi partinitate* derivă din întreaga sa concepţie despre istorie** ca teren de afirmare a luptei oamenilor pentru libertate într-o realitate dialectică, care nu poate fi definită decît prin prezenţa umană, căci realitatea este şi ceea ce oamenii transformă prin acţiunile şi proiectele lor, prin decizii, speranţe, hotărîre şi luptă.

Prin întreaga sa activitate teoretică şi practică Gramsci a militat contra şablonării viitorului şi denaturării prezentului istoric, de dragul încadrării procesului istoric într-o schemă prestabilită***. De la primele articole din tinereţe şi pînă la ultimele file ale „Caietelor", redactate în vara anului 1936, Gramsci a fost receptiv la orice fapt istoric, la orice idee, pe care le-a examinat însă întotdeauna la lumina critică a evidenţei istorice, prin plasarea fiecărui fenomen, *în totalitatea sa*****, în *contextul procesului istoric*. El a considerat întotdeauna că orice „fază structurală" trebuie cercetată concret, „numai după ce ea a parcurs întregul său proces de dezvoltare"[27]; în timpul procesului însuşi, această analiză nu poate fi efectuată decît incomplet şi ipotetic*****.

Întreaga sa metodologie s-a regăsit în activitatea practică de formare şi întărire a P.C.I., desfăşurată de-a lungul unui şir de grele încercări, într-un efort continuu de descifrare ştiinţifică, creatoare a realităţilor concret istorice.******. În lucrările şi în activitatea sa, Gramsci revine în permanenţă la ideea că „..." în realitate se poate prevedea în mod „ştiinţific" doar lupta, *nu momentele ei concrete*, care nu pot să nu fie rezultatul unor forţe contrastante, în continuă mişcare, forţe ce nu pot fi

---

* Partinitatea este privită şi prin scopul politic al filozofiei praxisului: crearea condiţiilor pentru a „asigura progresul intelectual al maselor" (A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 30).

** Concepţia gramsciană despre istorie se regăseşte în studiul unor pasaje ale istoriei italiene, cum e cazul „Risorgimento"-ului, ca şi în analiza unor fenomene social-politice. Gramsci s-a opus oricărei tratări şi interpretări eurocentrice a istoriei, conferind acesteia o dimensiune autentic universală. Subliniind importanţa Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, el a stabilit totodată o relaţie strînsă între implicaţiile luptei antiimperialiste a clasei muncitoare din ţările avansate economic şi lupta popoarelor asuprite pentru independenţa naţională. Tot aşa cum preocupările lui Marx l-au condus pe acesta la studiul unor experienţe istorice din diferite părţi ale globului, Gramsci a analizat specificul luptei de eliberare a ţărilor din Extremul Orient ca parte componentă a procesului revoluţionar mondial (Gramsci — *Ordine Nuovo*, Torino, 1963).

*** Aceste denaturări se răsfrîng nu numai asupra calităţii operelor ştiinţifice elaborate despre prezent şi trecut, dar şi asupra dezvoltării procesului istoric însuşi, în numele căruia se efectuează această ciuntire voită a realităţii.

**** Călăuză în descifrarea şi catalizarea procesului istoric, adevărul se relevă nu numai prin analiză, cît mai ales prin sinteză, căci... „societatea, ca şi omul, este întotdeauna în mod esenţial o unitate istorică..., care se dezvoltă negîndu-se şi depăşindu-se continuu. Politica şi economia, mediu şi organism social constituie întotdeauna o unitate şi unul din marile merite ale marxismului constă tocmai în afirmarea acestei unităţi dialectice" (Organizare economică şi socialismul" apărut la 9 februarie 1918 în „Il Grido del Popolo"; v. A. Gramsci — *Écrits...*, 143).

[27] A. Gramsci — *Opere alese*, p. 89.

***** Adesea forma mascheaza fondul, Gramsci furnizînd ca exemplu istoria bisericii „care, în multe privinţe nu-şi găseşte explicaţia în economie. (A. Gramsci — *Ibidem*).

****** P. Togliatti — *Antonio Gramsci*, Roma, Edit. Riuniti, 1967.

reduse la o *cantitate fixă*, deoarece în ele *cantitatea devine necontenit calitate*"[28] (subl. A.S.). Toată activitatea politică desfășurată de Gramsci a fost ghidată de semnificațiile și implicațiile acestei constatări, care conduce la transformarea bătăliei pentru socialism într-o autentică necesitate a momentului istoric, într-o descoperire, proprie fiecărui partid, a căilor de soluționare a contradicțiilor sociale, a soluțiilor ce depind de loc, timp, calea spre prezentul istoric și interdependențe. Rezultantă directă a concepției sale despre istorie, convingerea lui Gramsci—urmată neabătut în practică — că revoluția nu este un act determinist și nici o rezultantă mecanică a unei crize economice*, ci un *proces complex* care antrenează legătura dialectică dintre baza economică și suprastructură, a fundamentat toate acțiunile sale teoretico-practice de revoluționare a mentalităților, de desfășurare a luptei pentru „reformare morală și intelectuală" a societății în toate compartimentele ei. Efortul lui Gramsci de a uni dialectic — în însăși concepția despre istorie — toate laturile teoriei și practicii revoluționare și de a transforma partidul revoluționar în *organizatorul* și *educatorul* maselor este o consecință directă a concepției sale despre revoluție — formată încă sub influența M.R.S.O. — și are drept componentă esențială lupta migăloasă și permanentă pentru demonstrarea unui număr crescînd de oameni a necesității unei „reformări morale și intelectuale a societății". Prin prisma actualității componentelor ideologică și culturală a luptei pentru socialism, Gramsci apare astăzi ca o primă deschidere creatoare a mișcării revoluționare din Italia în efortul ei de a forma o conștiință națională modernă, cu toate implicațiile sale politice și culturale.

Demersul istoric gramscian, fundamental opus oricărei metodologii de tip paternalist, de vulgarizare și denaturare a realității, de generalizări sui-generis și de monocentrism în gîndirea științifică, nu putea să nu ridice în permanență problema concordanței teoriei cu practica**, care în fond este calea afirmării adevărului științific (chiar incomplet, căci știința istorică reflectă și progresul cunoașterii, a metodelor acesteia, adevărul „absolut" fiind conținut în succesiunea adevărurilor relative, parțiale). Adevărul este revoluționar numai în măsura în care se opune oricăror denaturări ale realității, indiferent de motivările și rațiunile acestora, deformări care perpetuate, riscă să conducă la depolitizarea și pasivitatea maselor. Gramsci considera că aceste subterfugii nu sînt necesare noii viziuni asupra lumii, că „filozofia praxisului n-are nevoie de proptele eterogene; ea însăși e atît de puternică și fertilă în adevăruri noi, încît lumea veche recurge la ea pentru a-și completa arsenalul cu armele cele mai moderne

---

[28] A. Gramsci — *Opere alese...*, p. 104.

* În limbaj istorico-politic se poate afirma că, în concepția lui Gramsci, exercitarea puterii de către burghezie, mai ales în țări cu suprastructuri dezvoltate, nu este numai expresia raporturilor economice dominante în acel moment istoric, ci și *mijlocul* pentru structurarea cadrului social necesar pentru ca ideile și obiectivele acestei clase că capete valori și valențe, cel puțin în aparență, universale. Rețeaua complexă de condiționări ideologice, politice și culturale este destinată să modeleze un *anumit* mod de viață și o *anume* viziune asupra lumii, care — avînd drept scop asigurarea perpetuării dominației politice a burgheziei — determină ca în momentele de criză gîndirea și acțiunile majorității populației să coincidă cu interesele puterii (A. Silard, *Antonio Gramsci: 40 de ani de la moarte*, „România Literară" X, nr. 19, 12 mai 1977, p. 20—21).

**P . Apostol—*Prefață la „Opere alese"*, p. 6—7.

şi mai eficace"[29]. Viabilitatea acestei concepţii despre lume reclamă o singură condiţie metodologică prealabilă: aceea de a avea discernămînt şi o atitudine critică faţă de orice teorie, judecată sau afirmaţie, de a delimita lait-motivul, clementele devenite stabile şi permanente în opera oricărui gînditor,* ţinînd seama de faptul că „pasiunile, stilul vioi" sînt adesea surse ale unor erori de logică, iar „rapiditatea mai mare a gîndirii e adesea în detrimentul solidităţii ei".[30] Numai astfel marxismul evită trăsăturile filozofiilor speculative**, care caracterizează declinul unei gîndiri instituţionalizate (şi reacţia ei împotriva acestui declin) după atingerea apogeului***.

Adevărul ştiinţific se afirmă ca un „pesimism al inteligenţei", conceput de Gramsci ca o atitudine dialectică, inseparabilă de „optimismul inimii" pe calea lungă şi dificilă de formare a unei voinţe colective revoluţionare. Inteligenţa este pesimistă, întrucît ea cunoaşte în permanenţă limitele cuceririlor ei în procesul descifrării şi rezolvării contradicţiilor, precum şi riscurile extremelor în calea de tranziţie a „societăţii oamenilor" de la „necesitate" la „libertate". Optimismul este generat de actul politic, prin care voinţa aderă la realitate în scopul transformării acesteia prin praxis, adică prin politică, într-un sens revoluţionar.

În închisoare, Gramsci va elibera formula „numai adevărul este întotdeauna revoluţionar" de utopiile****, entuziasmul facil şi rezonanţa idealistă a tinereţii sale*****. Îi va restitui însă întreaga sa semnificaţie politică, atunci cînd va scrie că „în politica de mase, a spune adevărul este o necesitate politică"[31].

NOTE ISTORICE

Benedetto Croce (1866 1952) — istoric, filozof şi om politic italian. Ministru al educaţiei naţionale în ultimul cabinet (1920 21) Giolitti. (v. A. Gramsci — *Opere alese*. Bucureşti, Editura Politică, 1969, p. 27). După cel de al doilea război mondial a fost senator.

Atras de marxism încă din tinereţe, în special sub influenţa lui A. Labriola, Croce s-a îndreptat însă rapid spre concepţii revizioniste, aşa cum o atestă eseul său intitulat „Materialis-

---

[29] A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 124.

* Gramsci menţionează criteriile de prudenţă faţă de operele lui Marx şi Engels, recomandînd studierea atentă a acestora, în vederea stabilirii corecte a aportului fiecăruia la dezvoltarea materialismului istoric (A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 70—72).

[30] A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 72.

** Gramsci consideră că în prezent, filozofia praxisului „nu poate face decît o afirmaţie generală" despre stadiul viitor al societăţii omeneşti; „în fapt, ea nu poate să evadeze de pe actualul teren al contradicţiilor, nu poate afirma, decît în general, o lume lipsită de contradicţii, fără ca prin aceasta să nu se creeze imediat o utopie" *(Op. cit.*, p. 86). Tocmai datorită acestor limitări obiective, „propoziţia privitoare la trecerea de la domnia necesităţii la cea a libertăţii trebuie analizată şi elaborată cu multă fineţe şi delicateţe" (p. 88).

*** v. A. Gramsci, *Op.cit.*, p. 61—62.

**** În concepţia gramsciană, utopia are o certă valoare filozofică şi politică, conducînd la fermentarea revoltelor contra realităţii inacceptabile, la conştientizarea oamenilor. Gramsci consideră religia ca o „gigantică utopie" o „grandioasă tentativă de a împăca într-o formă mitologică contradicţiile reale ale vieţii istorice" (A. Gramsci — *Op.cit.*, p. 86—87). Ideile propagate de religie au fost în bună parte nobile; însă tot religia, biserica — devenită o alienare a credinţei, a contribuit adesea în decursul istoriei la potolirea elanului revoluţionar.

***** M. A. Macciocchi, *Pour Gramsci*, Paris, Edit. du Seuil, 1974, p. 40

[31] A. Gramsci, *Passato e presente*. Torino, Ed. Einaudi, 1952, p. 53.

mul istoric şi economia marxistă", publicat în anul 1900. Această lucrare furniza, aşa cum remarca Gramsci, ,,armele intelectuale pentru două din cele mai importante mişcări revizioniste ale epocii, celei a lui Bernstein în Germania şi a lui Sorel în Franţa". Întrevăzînd în recrudescenţa revizionismului un aport important al operei sale, Croce a crezut că a ,,lichidat", marxismul, pe care-l considera ca ,,o pură schemă economică de interpretare a istoriei".

Alături de G. Gentile (care mai tîrziu a aderat la mişcarea fascistă), Croce este considerat a fi părintele neoidealismului italian, în măsura în care în lucrările sale el a redus realitatea la cea a spiritului şi istoria concretă la cea a ideilor*. Afirmîndu-se contra determinismului mecanicist de orice natură, idealismul crocean restituia omului locul său de unic protagonist şi creator al istoriei şi nega schemele prestabilite, fataliste care şi-au croit loc în filozofia istoriei de la începutul secolului al XX-lea. Acest aspect pozitiv al activităţii lui Croce a ancorat însă în scheme care acordau omului statutul abstract de ,,om universal", definit ca o idee, ruptă de realitatea socială, motorul istoriei fiind considerată gîndirea, spiritul. Redînd omului primatul plenitudinii sale, dar operînd în permanenţă cu natura umană, generalizată, abstractă, ruptă de realităţile social-economice, Croce proiectează pe omul concret, pe fiecare individ, în afara dezvoltării istorice**. Filozofia, identificată cu istoria, era considerată ca ,,ştiinţă a spiritului", în timp ce ştiinţele naturii nu constituiau decît un ,,pseudo-concept", întrucît ele erau legate de materialitate şi deci, private de caracterul de universalitate a spiritului.

Duşman declarat al socialismului, Croce a fost un politician liberal, care în timpul dictaturii lui Mussolini s-a situat pe poziţii antifasciste. El şi-a exprimat în nenumărate rînduri opiniile sale antifasciste, fără a fi însă persecutat pentru ele. Această atitudine a regimului fascist faţă de el se explică prin faptul că, încă de la începutul secolului, Croce a devenit cel mai bun instrument de dominaţie al burgheziei, care — aşa cum remarca Gramsci — ,,a contribuit substanţial la hegemonia unui grup social asupra hegemoniei naţionale în totalitatea sa". Datorită prestigiului de care se bucura Croce (Gramsci considera că în anul 1918, el era ,,cel mai mare gînditor al momentului"), concepţiile sale deveniseră treptat o dogmă pentru intelectualitatea italiană. Astfel, generaţii de italieni au afirmat că istoria, cu locul ei privilegiat în ansamblul ştiinţelor, acordat de Croce, este istoria ideilor, a spiritului care se dezvoltă, se mişcă continuu spre libertate, fără a ţine seama de forţe materiale, economice şi sociale, iar arta era considerată ca independentă de istoria reală, avîndu-şi obîrşia doar în conştiinţa morală.

După cel de-al doilea război mondial, sub presiunea valorilor culturii moderne, a filozofiei ştiinţei, a marxismului, curentul crocean a pierdut teren şi audienţă, dar şi-a păstrat influenţa asupra unor categorii ale intelectualităţii italiene (de exemplu, învăţătorii). Dacă azi Croce este îngropat din punct de vedere cultural şi al filozofiei istoriei, acest fapt se datoreşte în bună parte cunoaşterii şi difuzării operei gramsciene, care a luat naştere tocmai în lupta contra concepţiilor croceene. Gramsci însă era conştient de faptul că, gîndirea lui Croce a reînnoit cultura italiană, provincială şi de inspiraţie pozitivistă, şi a stîrnit o creştere a interesului tinerilor pentru marxism, tot aşa cum hegelianismul a constituit pentru tînărul Marx originea unei noi concepţii despre istorie şi legile ei. Gramsci însuşi a utilizat creator lecţia sa de neohegelianism în lupta contra materialismului vulgar, prin relevarea dimensiunilor etico-politice ale materialismului istoric***.

Datorită influenţei exercitate de concepţiile şi personalitatea lui Croce asupra intelectualilor, şi mai ales a acelor elemente ale gîndirii acestuia care, situîndu-se în linia tradiţiilor începute de intelectualii Renaşterii, militau pentru educarea oamenilor ,,de sus", fără a intra direct în acţiunea politică şi istorică reală, Gramsci l-a considerat ca fiind principalul adversar ce trebuie atacat, ,,reacţionarul cel mai dăunător al peninsulei"****. Confruntarea sa cu Croce nu este numai o luptă teoretică, ci şi un moment politic şi cultural, în măsura în care scopul

---

* Gramsci considera că în concepţia lui Croce ,,istoria devine o istorie formală, o istorie a conceptelor şi, în ultimă analiză, o istorie a intelectualilor, ba chiar o istorie autobiografică a gîndirii lui Croce..." (A. Gramsci — *Opere alese*. Bucureşti, Ed. politică, 1969, p. 85).

** Rupt de realităţile social-economice, istorismul crocean cade pradă racilelor pe care dorea să le combată": pozitivismul, schematismul, determinismul mecanicist. Viziunea sa asupra dialecticii istoriei este de tip evoluţionist, Croce concepînd ,,dezvoltarea istorică ca pe o competiţie sportivă, cu arbitrul său şi cu reguli prestabilite care trebuie riguros respectate...". (A. Gramsci — *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. Roma. Ed. Riumti, p. 265).

*** ,,Nu este adevărat că filozofia praxisului exclude istoria etico-politică, adică faptul că, ea nu recunoaşte realitatea unui anumit aspect al hegemoniei, că ea nu acordă nici o importanţă direcţiei culturale şi morale şi că ea consideră doar pentru pură aparenţă fenomenele suprastructurale" (A. Gramsci — *Il materialismo storico e la filozofia di Benedetto Croce*. Torino, Einaudi, 1949, p. 189).

**** M.-A. Macciocchi — *Op. cit.*, p. 76—77.

lui Gramsci consta în stabilirea condiţiilor care ar permite clasei revoluţionare să-si asigure funcţia conducătoare în societate, prin relevarea capacităţii ei de a-şi demonstra supremaţia pe terenul ideologic şi al culturii. Acest ultim deziderat nu putea fi realizat decit prin crearea intelectualilor organic legaţi de clasa revoluţionară, deci implicit prin lupta împotriva conc p-ţiei ,,elitiste" despre intelectualitate.

LA CONCEPTION DE L'HISTOIRE DANS L'ŒUVRE D'ANTONIO GRAMSCI

RÉSUMÉ

L'étude se propose de relever le remarquable apport d'Antonio Gramsci au développement de la science historique. On souligne les conséquences politiques et philosophiques de l'identité entre la philosophie, l'histoire et la politique, établie par Gramsci. Point de départ pour comprendre les éléments fondamentaux de la conception socio-politique gramscienne, cette identité est considerée par Gramsci comme immanente dans la philosophie de la praxis. Cette conception du monde, autonome et intégrale, est l'histoire même, parce qu'elle reflète la réalité dialectique, mais aussi parce qu'elle contribue à la transformation de cette realité et dans ce cas, la philosophie s'identifie à la politique.

L'identité philosophie-histoire-politique justifie la position historiciste de Gramsci. Loin d'être ,,volontariste", l'identification de la philosophie de la praxis à ,,historicisme absolu" explique la dynamique interne de l'histoire, ayant comme protagoniste l'homme concret qui est le sujet des rapports complexes : économiques, sociaux, psychologiques, etc. Les hommes dont parle Gramsci ne sont pas des marionnettes dont les fils sont tirés par des forces ,,extra-historiques" ou déterministes, mais les créateurs de l'histoire, qui ont la capacité de devenir la force modificatrice des rapports sociaux dialectiques. L'humanisme gramscien justifie sa position historiciste, car la ,,nature humaine" n'est pas une chose fixe et predéterminée pour tous les hommes de tous les temps, mais un ,,mouvement", c'est-a-dire une ,,histoire".

Dans cette perspective dialectique, l'étude met en évidence la conception du Gramsci sur les rapports : libérte-nécessité, lois historiques-hasard, général-particulier, quantité-qualité, histoire-avenir, passé-prévision, homme-matière, vérité-partinité et examine la signification theorique et pratique de ,,l'objectivité humaine".

DOCUMENTAR

DIN ISTORICUL PRESEI UNIRII : „JURNALUL CRAIOVEI" (1854)

DE

ADRIAN T. PASCU

În timpul luptelor pentru realizarea obiectivelor sociale şi naţionale cuprinse în programe revoluţionare, presa joacă un rol de mare importanţă ideologico-politică, educativă [1]. Acest rol a ieşit pregnant în evidenţă în cazul presei militante din perioada care a urmat revoluţiei de la 1848—1849, cînd în prim planul luptei pentru progres social desfăşurate de români a trecut problema Unirii Moldovei şi Munteniei [2]. Continuînd tradiţiile presei politice revoluţionare [3], periodicele editate de militanţii exilaţi şi de colaboratorii lor din ţară au dat vieţii politice un autentic element de dinamism, expresie a maturizării procesului de formare a naţiunii române [4]. Analiza lor nuanţată, atît din punct de vedere bibliografic cît şi istoric, continuă să fie deosebit de instructivă, plină de învăţăminte; permite reliefarea unei permanenţe din istoria poporului român : lupta „pentru afirmarea fiinţei sale naţionale, pentru libertate, neatîrnare şi progres, pentru prietenie şi colaborare cu celelalte popoare"[5].

Avînd în vedere slujirea acestor imperative majore, ne vom referi în continuare la „Jurnalul Craiovei". Este vorba de prima gazetă din anii luptei pentru unire, apărută în ţară în primăvara anului 1854[6], prin valo-

---

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Bucureşti, Edit. politică, 1975, p. 163.

[2] Vasile Maciu, *Poziţia claselor sociale faţă de Unirea Principatelor Române*, în „Revista de filosofie", Bucureşti, XIII (1966), nr. 1, p. 3—4.

[3] Nicolae Iorga, *Istoria presei româneşti*, Bucureşti, 1922, p. 91—101; Dan Berindei, *Dezvoltarea presei bucureştene în perioada formării şi organizării statului naţional român*, în „Studii", VI, 1962, nr. 3, p. 668 şi urm.; Constantin Antip, *Contribuţii la istoria presei româneşti*, Bucureşti, 1972, p. 28—30.

[4] Vezi Damian Hurezeanu *Formarea naţiunii române*, în „Revista de istorie", 28, 1975, Nr. 7, p. 1021—1039.

[5] Nicolae Ceauşescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică şi cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conştient şi devotat al societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi al comunismului în România*, prezentată la Congresul educaţiei politice şi al culturii socialiste — 2 iunie 1976. Bucureşti, Edit. politică, 1976, p. 9.

[6] Fil. Arh. St. Dolj, Craiova, fond Ocîrm. jud. Dolj, nr. inv. 26/1854, f. 1, 8, 9, 11, 21; nr. inv. 94/1854, f. 15—17; Nerva Hodoş şi Al. Sadi-Ionescu, *Publicaţiile periodice româneşti*, tom. I, Bucureşti, 1913, p. 358; *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti*, vol. II, *1851—1858*, partea I-a, întocmită de Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Camariano şi Ovidiu Papadima, Bucureşti, Edit. Academiei, 1970, p. VII şi 213.

rificarea tradiţiilor presei din Oltenia [7]. O publicaţie editată în condiţii istorice naţionale şi continentale complexe [8], care prin conţinutul articolelor inserate a fost de fapt o tribună de luptă a tuturor exponenţilor naţiunii române. Continua astfel seria publicaţiilor militante — „România viitoare", „Junimea română" şi „Republica română" — editate de revoluţionarii exilaţi în vestul Europei [9], publicaţii citite cu deosebit interes în Oltenia [10]. Chiar redactori şi colaboratori de prestigiu ai gazetelor revoluţionare anterioare au scris materiale utile pentru „Jurnalul Craiovei"[11]. De asemenea, însăşi tipografia era aceeaşi unde apăruse şi „Naţionalul"[12].

„Jurnalul Craiovei" a apărut la 13/25 mai 1854, la două zile după ce G. [Iorgu] Măcescu a obţinut aprobarea cîrmuirii doljene [13]. Numărul de debut — realizat în limbile română şi franceză, tocmai pentru a facilita popularizarea dezideratelor naţionale în faţa opiniei publice continentale — arăta că „acum a sosit momentul pentru români să dea dovezi lumii că merită prin bărbăţia lor de a fi în rîndul popoarelor libere"[14]. Chemarea la lupta de eliberare naţională era realizată concomitent cu aceea la acţiunea de emancipare socială şi politică internă. Atît articolul semnat în primul număr de C. Haralambie cît şi un memoriu ulterior al redactorului G. Măcescu evidenţiau aceasta. Astfel, la sfîrşitul războiului, respectîndu-se proprietatea, urma să înflorească comerţul, iar ţăranul se va „bucura de munca sa"[15]. Libertatea „individuală a omului"

---

[7] În anul 1838, „Înainte de a dispare la Bucureşti « România » lui Aron Florian şi Hill" Constantin Leca intenţiona să scoată la Craiova „Deşteptătorul" (Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 58). In cele din urmă a editat „Mozaicul", între 3 octombrie 1838 şi 25 septembrie 1839 (vezi Nerva Hodoş şi Al. Sadi-Ionescu, *op. cit.*, p. 438). Un deceniu mai tîrziu, în urma revoluţiei, după o temeinică pregătire coordonată de Nicolae Bălcescu, comisarii de propagandă Petre Cernătescu şi Teodor Strâmbeanu au scos în august-septembrie 1848 gazeta „Naţionalul" (Fil. Arh. St. Dolj, Craiova, fond Magheru, XXXVI bis 32; Nerva Hodoş şi Al. Sadi-Ionescu, *op. cit.*,p. 444; N. Iorga, *op. cit.*, p. 91; Ileana Petrescu, *O gazetă pașoptistă*, în „Ramuri", V, nr. 47, 15 mai 1968; Florea Firan, *Începuturile presei literare craiovene*, în *Rezonanţe culturale oltene*, Craiova 1971, p. 117—118; Ileana Petrescu şi Vladimir Osiac, *Anul revoluţionar 1848 în Oltenia*, Craiova, Scrisul românesc, 1973, p. 75—80; Nicolae Andrei, *Ani de lumină*, Craiova, Scrisul românesc, 1976, p. 328—329; *Istoria Craiovei*, Craiova, Scrisul românesc, 1977, p. 53). Tribună mobilizatoare, în vederea unirii forţelor revoluţionare române, prin articolul programatic redactat de transilvăneanul Ioan Axente, publicaţia explica maselor populare „principiile sale despre tot ce este naţional, despre baza naţionalităţii şi drepturile ce le are o naţiune, fie ea mică sau mare" (Vezi şi Adrian Pascu, *Ioan Axente Sever şi revoluţia română de la 1848*, în „Studii", 26, 1973, nr. 3, p. 489).

[8] L. Boicu, *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii*, 1853—1856 Bucureşti, Edit. Academiei, 1972, p. 125—138, 142—144, 191.

[9] Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluţionarilor exilaţi de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960; idem, *Din activitatea revoluţionară a „Junimii române" de la Paris între 1851—1853*, în „Studii", XIV, 1961, nr. 5; Dan Simonescu, *Din istoria presei româneşti: „Republica română" — Paris, 1851, Bruxelles, 1853*, Bucureşti, 1931.

[10] Fil. Arh. St. Dolj., Craiova, fond Magheru, LXI bis/15, 16.

[11] B.A.R.S.R., Bucureşti, Mssc., nr. 6, f. 45.

[12] Fil. Arh. St. Dolj, Craiova, fond Ocirm. jud. Dolj, inv. 26/1854, f. 1.

[13] Ibidem, f. 2 (fost dos. nr. 14 a).

[14] „Jurnalul Craiovei", Craiova, I, 1854, nr. 1, 13/25 mai, p. 1.

[15] Ibidem, f. 1—2.

urma a fi „văzută în legi drepte"[16]. Erau formulate deziderate ale revoluției de la 1848, transformări burghezo-democratice. Pe primul plan al luptei — avînd în vedere eliberarea Craiovei, a Olteniei de sub ocupația țaristă și părăsirea orașului de „arbitrarii guvernului"[17] — trebuia trecut însă dezideratul național. Trebuia declanșată lupta unită a forțelor sociale și politice interne „împotriva vrăjmașului obștesc" care ocupa încă teritoriul de la est de Olt. De succesul luptei naționale depindea la acea dată progresul social al românilor, dădeau să se înțeleagă cei ce semnau „comentarii la situația politică"[18].

Chemarea la lupta împotriva ocupației instaurate în vara anterioară era însoțită de apeluri și proiecte în vederea înfăptuirii — în condițiile extinderii războiului continental — a unirii Moldovei și Țării Românești. Un astfel de proiect a fost publicat în numărul al treilea, apărut la 17/29 iunie 1854. Elaborat de Dimitrie Bolintineanu, într-un articol care purta chiar titlul dezideratului național [19], proiectul își propunea „cîștigarea de partea forțelor revoluționare, a opiniei publice europene"[20]. Pe baza unor argumente istorice convingătoare, apelînd și la articolul 425 din Regulamentul organic, autorul proiectului susținea ideea unirii celor două țări române sub suzeranitatea Porții și cu concursul și garanția puterilor democratice ale Europei, care la acea dată ar fi putut asigura autonomia declarată anterior [21]. Desigur, Bolintineanu exprima punctul de vedere al unui larg cerc de militanți revoluționari care, încă din 8/20 martie 1849, cu prilejul adunării de la Constantinopol a emigrației române, cereau „în interesul național... ca ambele emigrații din Moldova și Țara Românească să se împreune sub o singură direcție" și „să lucreze pe lîngă cabinetele europene pentru unirea ambelor principate într-un singur stat, sub suzeranitatea Turciei"[22].

Unirea Principatelor, aprecia D. Bolintineanu în „Jurnalul Craiovei", era de mare folos atît românilor cît și Europei. „Centralizarea politico-administrativă" ar fi contribuit la dezvoltarea de ansamblu a statului național român. Apoi, prin crearea acestuia, se putea forma o barieră puternică între cele două imperii aflate în conflict, o „barieră care se află, dar slabă și lăsată la dispoziția Rusiei..."[23]. Utilitatea noului stat pentru asigurarea liniștei la Dunăre era argumentată în strînsă legătură cu posibilitatea apărării de către localnici a spațiului carpato-danubiano-pontic. Franța și Anglia, participante la războiul ce se extindea, dacă ar fi dorit să apere acest spațiu — calcula Bolintineanu — nu ar putea ține la Dunărea de jos 100.000 de oameni și nici nu-și puteau permite să cheltuiască în plus circa 200 de milioane de franci [24].

---

[16] Fil. Arh. St. Dolj, Craiova, fond Ocîrm. jud. Dolj, inv. 94/1854, f. 15.
[17] Ibidem. (fost dos. nr. 54 1854).
[18] „Jurnalul Craiovei" nr. 1, p. 1—2.
[19] Cel de al treilea număr al ziarului nu se păstrează. O copie, cu caractere semichirilice, a articolului semnat de D. Bolintineanu, la B.A.R.S.R., București, Msse, nr. 6, f. 45—54.
[20] *Istoria Craiovei*, p. 57.
[21] B.A.R.S.R., nr. 6, f. 52—53.
[22] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848. Noi scrisori către V. Alecsandri*, comentate de Olimpiu Boitoș, vol. 3, Craiova, 1940, p. 86.
[23] B.A.R.S.R., Ms. nr. 6, f. 50.
[24] Ibidem, f. 49.

În schimb românii, în cadrul unui singur stat, cu o autonomie garantată și cu o armată proprie puteau realiza în condiții optime apărarea teritoriului lor istoric, de o deosebită importanță strategică.

Includerea în cadrul articolelor publicate de „Jurnalul Craiovei" a ideilor înaintate de la 1848 — consolidarea autonomiei interne, înlăturarea armatelor străine, unirea, armată națională, legi noi, libertăți individuale, intensificarea comerțului, a celorlalte activități economice, emanciparea țărănimii ș.a. — a stîrnit reacția elementelor reacționare din interior și din afară. Vechiul cîrmuitor al Doljului, care efectuase anterior numeroase arestări și exilări, sub protecția trupelor de ocupație [25], a pus la cale oprirea apariției gazetei după răspîndirea celui de al treilea număr [26]. G. Măcescu a mers la Musir Sami Pașa, guvernatorul Vidinului și „nazirul României" după părăsirea Olteniei de către trupele ruse [27]. În urma protestelor redactorului, demnitarul otoman a adresat, în 2 iulie 1854, o notă cîrmuitorului județului Dolj, cerînd „a lăsa liberă ieșire acestui jurnal fără să i se facă nici o cenzură, lăsînd răspunderea asupra redactorului care, la întîmplare de vreo abatere va trage singur asupra-i osînda ce-i hotărăște articolul de lege din condica penală"[28]. Din considerente tactice, guvernatorul Vidinului, care continua politica Porții de apropiere a militanților români numai pentru a-i supraveghea, avea de gînd să lase să circule „Jurnalul Craiovei". Solicita însă autorităților județene să „trimită regulat la cancelaria sa cîte un exemplar din acel jurnal spre a se vedea totdeauna spiritul lui"[29]. Cîrmuitorul Doljului a trimis, la 4 iulie, materialele care urmau să apară în al patrulea număr al jurnalului. Preciza că acestea erau „articole dintre cele ce au circulat în acest principat în anul 1848", potrivnice „atît ordinului regal cît și vătămătoare liniștei obștești, pe care temei... s-a poprit ieșirea afară a unei asemenea gazete"[30]. Cum redactorul G. Măcescu a stăruit „a se tipări fără excepție „articolele, cîrmuitorul a interzis editarea numărului. Solicita lui Musir Sami Pașa să citească originalele și să decidă[31]. Acesta a răspuns în 15 iulie încuviințînd „libera ieșire a acelui jurnal numai sub cenzura noastră"[32]. Evident și acesta era un abuz. Cîrmuitorul reacționar nu a dat însă curs dispoziției. Profitînd și de faptul că, pentru o perioadă de timp, redactorul, de comun acord cu revoluționarii intrați în țară, a activat în afara Craiovei, acest cîrmuitor a pus capăt activității de publicare a unui ziar militant în Oltenia. Revenirea lui Măcescu în reședința județului Dolj și încercarea lui de a obține, la 28 septembrie 1854, o nouă aprobare nu au putut asigura reapariția „Jurnalului Cra-

---

[25] „Gazeta Transilvaniei", Brașov, XVI, 1853, p. 376.
[26] Fil. Arh. St. Craiova, fond Ocîrm. jud. Dolj, inv. 26 (fost dos. nr. 14.a, f. 9/r.)
[27] Ibidem, f. 8r.
[28] Ibidem.
[29] Ibidem, f. 8r. În același timp, guvernatorul Vidinului cerea oprirea răspîndirii ziarului lui Zaharia Carcalechi (ibidem, f. 11r-v.)
[30] Ibidem, f. 9r.
[31] Ibidem, f. 9v.
[32] Ibidem, f. 21r-v.

iovei"[33]. Împotrivirea vehementă venea acum și din partea autorităților habsburgice, care considerau că, la Craiova, „presa predica idei socialiste și comuniste"[34]. Așa aprecia Alfons Graf von Wimpffen, acest „mare dușman al emigrației române", cum îl caracteriza N. Iorga [35], revendicările economice, sociale și politico-naționale preconizate, de pe poziții burgheze radicale, de D. Bolintineanu și ceilalți colaboratori la „Jurnalul Craiovei". La rîndul lor, autoritățile otomane, pe măsură ce au trecut iarăși în nordul Dunării, au acceptat tacit măsura arbitrară.

Deși de scurtă durată, apariția „Jurnalului Craiovei" a reprezentat totuși un fapt foarte important, prin publicarea proiectului de program unionist de la 1854. De asemenea, ea a servit activității generale desfășurate de revoluționarii care încercau să reintre în țară și să ridice poporul la lupta pentru înlăturarea ocupației instaurate în urmă cu aproape un an, pentru trecerea la crearea statului național modern. Așa cum va spune redactorul G. Măcescu, „Jurnalul Craiovei" a îndeplinit „funcții folositoare și anunțătoare de lumini"[36], propagînd o parte din punctele viitoarelor programe unioniste. „Jurnalul Craiovei" a deschis seria publicațiilor unioniste din țară, fiind primul dintre cele cinci ziare aprobate să apară în 1854[37]. El a fost deci primul organ de presă al mișcării revoluționare pentru unire desfășurate în acel an, un organ de presă militant, apărut în contextul adîncirii stării de spirit de luptă a maselor populare, a tuturor forțelor sociale progresiste din Oltenia. O stare de spirit întreținută de „Jurnalul Craiovei" în mod strălucit și concretizată în numeroase acțiuni sociale și naționale desfășurate în satele, tîrgurile și orașele de la vest de Olt, apoi în întreaga Țară Românească [38]. Toate aceste mișcări urmau a fi valorificate de revoluționarii aflați la Dunăre, care urmăreau să formeze un guvern, capabil să conducă lupta pentru unire și reorganizare internă a țării [39].

Articolele publicate în „Jurnalul Craiovei", cu precădere programul mișcării de înnoire a societății românești, precum și prezența temporară a unor revoluționari emigranți au sporit neliniștea, dezordinea și frica marii boierimi conservatoare [40]. Ea s-a împotrivit continuării apariției jurnalului, determinînd — după cum am văzut — cîrmuitorul județean reacționar să îndeplinească un act lipsit total de patriotism. Pe de altă parte, Austria, care — după alianța cu Turcia — pregătea ocuparea Principatelor, era împotriva generalizării mișcării revoluționare din

---

[33] Ibidem, inv. 94/1854 (fost dos. nr. 56), f. 15r-v, 17 r.
[34] Alfons Wimpffen, *Erinnerungen aus der Walachei Während der Besetzung durch die Oesterreichischen Truppenin den Jahren 1854—1856*, Wien, 1878, p. 68.
[35] N. Iorga, *Conflictul militar austro-rus din 1854—1857 după un martor austriac*, în „Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Istorie", seria III-a, t. XIX, 1937, p. 249.
[36] Fil. Arh. St. Craiova, fond Ocirm. jud. Dolj, inv. 94/1854 (fost dos. nr. 56) f. 17 r.
[37] Dir. Arh. Cent. St., fond M. I., Dir. Ad-ve, dos. 18/1854, f. 5; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 669.
[38] Dir. Arh. Cent. St., fond M.I., Dir. Ad-ve, dos. nr. 2/1854, f. 3 și urm.; Ibidem, Microfilme, *Austria*, rola 81, c. 353—364; B.A.R.S.R., fond Corespondența consulatului austriac din București, Mapa X, acte 139, 184, 234, 237—238, 246 ș.a.
[39] „Telegraful român", Sibiu, II, 1854, nr. 71, p. 283.
[40] Fil. Arh. St. Craiova, fond Ocirm. jud. Dolj. inv. 11, dos. nr 5/1854, f. 56, 85, inv. 41. (dos 22/1854), f. 386 r-v. ș.a.

Oltenia, mult prea aproape de Transilvania şi Banat, unde dealtfel concentrase puternice trupe [41], Ea nu putea deci accepta — din interese străine aspiraţiilor românilor — nici editarea unei publicaţii care propunea unirea Principatelor, prilej de mobilizare la luptă a supuşilor săi, crunt exploataţi de oamenii regimului neoabsolutist. De asemenea, prezenţa armatelor turce în nordul Dunării, apoi în ţară, împreună cu cele austriece, a împiedicat realizarea planului privind organizarea unei noi ridicări la luptă a românilor, prin crearea legiunii acestora — şi pentru că făceau eforturi Gh. Magheru [42], Chr. Tell [43] şi ceilalţi revoluţionari [44] — şi insurecţionarea Olteniei [45]. Prin aceasta, turcii au împiedicat practic şi editarea în continuare a ,,Jurnalului Craiovei". Nu au putut însă împiedica, nici ei, nici habsurgii, nici boierimea conservatoare, generalizarea ideilor de unitate, autonomie, pînă la independenţă, idei la a căror popularizare a contribuit în 1854 ,,Jurnalul Craiovei". Ulterior, prin noi modalităţi tactice, aceste idei își vor găsi concretizarea în îndeplinirea obiectivului strategic naţional.

---

[41] L. Boiciu, *op. cit.*, p. 140.

[42] B.A.R.S.R., Msse, Arh. I. Ghica, V, act 109; f. 402—405. Vezi şi Apostol Stan şi Constantin Vlăduţ, *Gheorghe Magheru*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1969, p. 199 200.

[43] B.A.R.S.R., Msse., Arh. *Chr. Tell*, I, varia 2a-31; Anastasie Iordache şi Constantin Vlăduţ, *Christian Tell*, Craiova, Scrisul românesc, 1976, p. 71 şi urm.

[44] Vasile Maciu, *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Craiova, Scrisul românesc, 1973, p. 174.

[45] Detalii la L. Boicu, *op. cit.*, p. 125—138.

CONTRIBUŢII CRONOLOGICE LA DOMNIILE LUI ALEXANDRU ŞI BOGDAN LĂPUŞNEANU

DE

TEODOR BOJAN şi IOAN GABOR

Analele, cronicile şi istoriile noastre consemnează lacunar şi divergent elementele cronologice ale încheierii domniei lui Alexandru Lăpuşneanu, ale morţii lui şi cele ale începutului domniei fiului său, Bogdan. Astfel, încheierea domniei lui Alexandru Lăpuşneanu şi moartea lui este dată în 1566[1], 1568[2], martie 1568[3], 5 martie 1568[4], 5—16 martie 1568[5], 5 mai 1568[6], 1572[7], ori este omisă [8]. În lucrările mai recente aceste două

---

[1] Gheorghe Şincai, *Opere II. Hronica românilor*, tomul II, ediţie îngrijită de Florea Fugaru, note de Manole Neagoe, Bucureşti, 1969, p. 292.

[2] *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, întocmit de Grigore Ureche şi Simion Dascălul. Ediţie de Constantin C. Giurescu, Craiova, 1939, p. 149; Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 180; D. Onciul, *Din istoria României*, Bucureşti, 1908, p 185 186; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiana*, ed. a III-a, revăzută de autor, îngrijita şi ţinută la curent de I. Vlădescu, vol. V, Bucureşti, 1927, p. 84—85; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti 1962, p. 909; Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ştefan Pascu, *Istoria României. Compendiu*, Bucureşti, 1969, p. 623.

[3] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediţie revăzută si completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 147; Aurelian Sacerdoţeanu, *Liste de suverani*, în „Hrisovul", I (1941), p. 165 (în extras p. 27); *Dicţionar enciclopedic român*, vol. I Bucureşti, 1964, s. v. *domn*.

[4] *Documente privitoare la istoria românilor*, colecţia Eudoxiu Hurmuzaki, vol. XV, partea I, Bucureşti, 1911, p. 628; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, Bucureşti, 1937, p. 97.

[5] *Istoria României în date*, elaborata sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, Bucureşti 1971, p. 458

[6] Data de 5 mai 1568 a sfîrşitului domniei a doua a lui Alexandru Lăpuşneanu şi a morţii lui a fost consemnată mai întîi de N. Iorga, bazîndu-se pe un calc incomplet pe care N. Beldiceanu l a scos după piatra funerară a unui călugar Pahomie, găsită de el la mănăstirea Slatina piatra pe care însa marele istoric nu o mai găseşte acolo prin 1905. Vezi N. Iorga, *Istori romanilor...*, vol. V, p. 97, n. 4; N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, Fascicula I, Bucureşti, 1905, p. 18, inscripţia nr. 102; *Documente...*, colecţia E. Hurmuzaki, vol. XV, partea I, p. 629, nota 1; Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, cu o prefaţă de E. Petrovici, Bucureşti, 1968, p. 411; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, publicate de A. Veress, vol. III, Bucureşti, 1931, p. 155, nota 3.

[7] Nicolaus Isthvanffius, *Regni Hungarici historia*, Coloniae-Agrippinae, 1724, p. 321; Nicolae Costin, *Chronica Valachica*, copie manuscrisă din 1765, fila 325, în prezent în Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj-Napoca, sub cota Ms. rom. 53.

[8] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei dela zidirea lumii pînă la 1601*, ediţie cu o introducere de Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942, p. 490, ambele redacţii; Miron Costin (greşit, în loc de Nicolae Costin, — n.n.), *Opere complete* după manuscripte si note de V. A. Urechia, tomul II, Bucureşti, 1888, p. 335—336.

evenimente sînt separate, indicîndu-se sfîrșitul domniei lui Alexandru Lăpușneanu între 5 și 16 martie 1568, iar moartea lui în 5 mai 1568[9]. Pe de altă parte, începutul domniei lui Bogdan IV Lăpușneanu este trecut sub anii 1566[10], 1567[11], 1568[12], martie 1568[13], 5—16 martie 1568[14], 5 mai 1568[15], 1572[16], 7076—1574, 7076—1572 (sic !)[17]. Diferit apare și numele de călugărie al lui Alexandru Lăpușneanu, atribuindu-i-se fie numele de Pahomie[18], fie cel de Paisie[19].

Divergențele asupra acestor probleme — justificate de însăși dezacordul izvoarelor cunoscute pînă acum — își găsesc clarificarea în două însemnări făcute în 1568 pe un manuscris slavon păstrat azi în Biblioteca

---

[9] Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, ed. a II-a, București, 1975, p. 908; *Documente privind istoria României, Introducere*, Vol. I București, 1956, p. 489; vezi nota 6 de mai sus.

[10] Gh. Șincai, *Opere II...*, vol. II, *op. cit.*, p. 292—293, apud Constans Miron, *Chronica Valachica*, cap. 52, și apud Engel, *Recent. Hist. Mold.*, p. 214. Editorul volumului consemnează eronat datele din nota a) de la p. 293; Gh. Șincai, *Colecție de documente*, manuscris, vol. III, fila 48 din Ms. rom. 463 din Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj-Napoca; August-Treboniu Laurian, apud Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 337.

[11] Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 337, nota cu asterisc, în care editorul consemnează că la Arhivele Statului există urice date de Bogdan încă în octombrie 1567. Datarea este însă greșită și astfel de urice nu au fost publicate pînă acum în niciuna din colecțiile noastre de documente.

[12] D. Onciul, *Din istoria...*, *op. cit.*, p. 185—186; *Istoria României*, *op. cit.*, II, p. 909; *Călători străini despre țările române*, III, București, 1971, p. 282, nota editorului; A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, *op. cit.*, vol. V, p. 85, nota 105; Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 337, nota cu asterisc la Cod. C; *Cronicile slavo-române...*, ed. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 147.

[13] Gr. Ureche, *Letopisețul...*, ed. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 181; Gr. Ureche, *Letopisețul...*, *op. cit.*, ed. C. C. Giurescu, p. 150; Aurelian Sacerdoțeanu, *Liste...*, *op. cit.*, p. 165 (în extras p. 27); *Dicționar enciclopedic român*, *op.cit.*, II, s.v. *domn*.

[14] *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, *op.cit.*, p. 489; *Istoria României în date...*, *op.cit.*, p. 458; C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor...*, *op.cit.*, p. 908.

[15] N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 397.

[16] N. Isthvanffius, *Regni hung...*, *op.cit.*, p. 321; Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op.cit.*, vol. II, p. 337, în Codicele Văcărescu și nr. 11.

[17] Nicolae Costin, *Letopisețul...*, ed. Ioan Șt. Petre, *op.cit.*, p. 491, redacția către cititor și redacția către domn; Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op.cit.*, p. 337, apud Cod AA Văcărescu și nr. 11; Miron Constans, *Hronica Valachica...*, *op.cit.*, ms. rom. 53 (nr. vechi 57).

[18] *Cronicile slavo-române...*, ed. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 147; Gr. Ureche, *Letopisețul...*, ed. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 149; Gr. Ureche, *Letopisețul...*, ed. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 181; A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, *op. cit.*, vol. V, p. 84; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, *op.cit.*, p. 97.

[19] Nicolae Costin, *Letopisețul...*, ed. Ioan Șt. Petre, *op.cit.*, p. 489, redacția către domn; Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 336; Gh. Șincai, *Hronica românilor...*, *op.cit.*, II, ed. Fugaru Florea, p. 292; Constans Miron, *Chronica Valachica*, cap. 51, ms. rom. 53.

Academiei R. S. România, Filiala Cluj-Napoca [20], însemnări pe care le reproducem aici în facsimil:

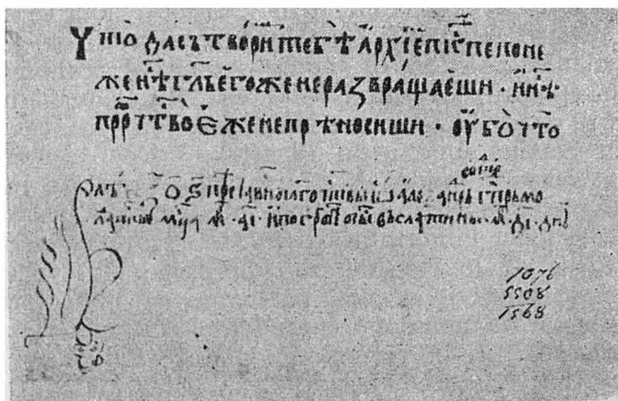

Fig. 1 Prima însemnare (scrisă cu negru pe fila 89^r)

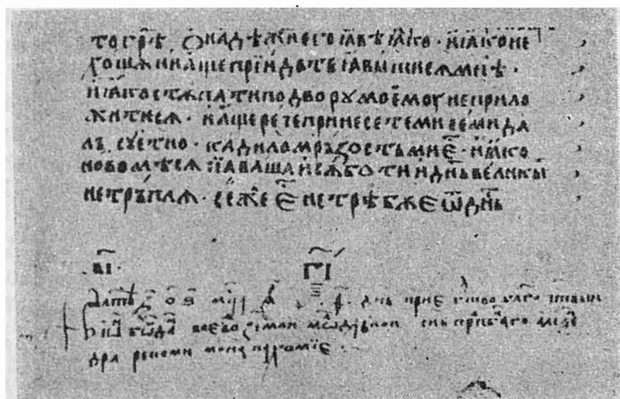

Fig. 2 A doua însemnare (scrisă cu roşu pe fila 89^v)

---

[20] Ms. sl. 26 (număr vechi 18), *Sbornic*, cuprinde, pe lîngă cîteva texte religioase, şi texte astrologice, ca zodiacul, trepetnicul, gromovnicul, colednicul. Provine din fosta bibliotecă arhidiecezană de la Blaj, dar în 1661 (vezi fila 1^r şi 2^r) a aparţinut mănăstirii din Bălgrad (Alba Iulia). A fost descris de I. Iufu, *Manuscrisele slave în bibliotecile din Transilvania şi Banat*, în „Romanoslavica", VIII, Bucureşti, 1963, p. 453 şi 456—457, dar nu a sesizat însemnările de la f. 89, încît datează manuscrisul din sec. XVI—XVII, consemnînd ca filigran o stemă. Pr. Chiril Pistrui, *Manuscrisele slave în Transilvania Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România — Filiala Cluj*, în „Biserica ortodoxă română", anul XC, nr. 9—10, sept.-oct., 1972, p. 1101, transcrie şi traduce incomplet însemnările de la f. 89, şi nu sesizează însemnătatea acestora pentru cronologia epocii. Atenţia asupra valorii acestor însemnări a fost atrasă de coautorul acestei lucrări în comunicarea *Manuscrise slavone din fondul Blaj* (30 mai 1975).

Textul slavon al ambelor însemnări fiind deosebit de clar, transcrierea lui este superfluă, dar este utilă traducerea lor integrală şi cît mai corectă [21].

Prima însemnare: „În anul 7076 (=1568), luna martie, în 9 zile primi domnia dreptcredinciosul Ion Bogdan voievod al Ţării Moldovei fiul preacucernicului Alexandru numit monahul Pahomie”.

A doua însemnare: „În anul 7076 (=1568) a murit dreptcredinciosul Io Alexandru voievod, domnul Moldovei, luna martie, 11, şi a fost înmormîntat la Slatina, martie în 14 zile”.

Avînd în vedere abundenţa informaţiilor cuprinse în aceste două însemnări (data înscăunării lui Bogdan, data morţii lui Alexandru Lăpuşneanu, data şi locul înmormîntării lui, ca şi numele său de călugăr), sîntem îndreptăţiţi să le considerăm sincronice cu evenimentele consemnate. Ele sînt scrise de aceeaşi persoană, de pisarul manuscrisului. Precizia informaţiilor ne îndeamnă să credem că însemnările au fost făcute la Curtea domnească, ori în vreuna din mănăstirile din timpul lui Alexandru Lăpuşneanu, poate chiar la Slatina. Filigranul hîrtiei, mistreţul (vezi f. 25, 43, 93, 101, 377)[22] este tot în sprijinul tezelor de mai sus, pentru că el apare frecvent pe hîrtia manuscriselor moldovene din a doua jumătate a secolului al XVI-lea [23]. În sfîrşit, datele însemnărilor sînt în concordanţă cu datele istorice pe care le cunoaştem din *Letopiseţul* lui Azarie şi din alte izvoare. Pe de altă parte, ele se încadrează perfect în limitele 5—16 martie 1568 stabilite pe baza documentelor care ni s-au păstrat de la aceşti doi domni ai Moldovei. În acelaşi timp, aceste însemnări completează informaţiile noastre de pînă acum.

Admiţînd autenticitatea şi corectitudinea acestor însemnări, sîntem îndreptăţiţi să le considerăm şi ca etalon pentru analiza critică a celorlalte anale, cronici şi istorii care consemnează evenimentele din Moldova anului 1568. Astfel, consemnarea lui Grigore Ureche, că Bogdan a fost ridicat domn *după* moartea lui Alexandru Lăpuşneanu, este respinsă atît de însemnările de pe fila 89^{r-v}, cît şi de cronica lui Azarie. Primul izvor, notînd evenimentele imediat după consumarea lor, precizează că Bogdan a primit domnia la 9 martie 1568, iar Alexandru Lăpuşneanu a murit după două zile, în 11 martie 1568. Al doilea izvor, Azarie, redă evenimentele în aceeaşi succesiune, menţionînd că „Alexandru... a dat schiptrul singurei stăpîniri fiului său, Bogdan „...” dar a mai trăit numai puţin” şi a murit, în 1568, luna martie. Azarie nu indică însă zilele în care au avut loc aceste două evenimente, distanţate oarecum în timp de perioada redactării cronicii sale.

Elementele cronologice cuprinse în însemnările de pe manuscrisul slavon nr. 26, aici analizate, ne oferă posibilitatea de a înlătura „petele albe” din cronologia domnilor Moldovei, Alexandru şi Bogdan Lăpuşneanu.

---

[21] Pr. Chiril Pistrui, *Manuscrise slave...*, *lucr.cit.*, p. 1101, omite din însemnarea a doua data înmormîntării lui Alexandru Lăpuşneanu.

[22] I. Iufu, *Manuscrise slave...*, *lucr.cit.*, p. 456 şi Pr. Chiril Pistrui, *Manuscrise slave...*, *lu r cit.*, p. 1100, arată greşit că filigranul hîrtiei acestui *Sbornic* ar fi o stemă, pentru că, de fapt, nu apare decît filigranul mistreţ.

[23] I.-A. Candrea, în introducerea la *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, Bucureşti, 1916, p. XCVII—XCIX, semnalează că filigranul mistreţ, de diferite tipuri, apare în special în primel^ trei pătrimi ale secolului al XVI-lea, îndeosebi în manuscrisele moldoveneşti.

COLOCVIUL INTERNAŢIONAL DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ

Prestigioasa manifestare, organizată de Comisia internaţională de demografie istorică şi-a desfăşurat lucrările în zilele de 5—9 septembrie 1977. Programul extrem de bogat al celor trei zile de dezbateri la Cluj-Napoca (în sălile Universităţii), completat cu vizitarea municipiului şi a Muzeului Transilvaniei, precum şi cu primirea participanţilor la Preşedinţia Consiliului Popular Judeţean, a fost fericit împlinit cu o excursie de două zile la mînăstirile din Moldova de Nord. Lucrarile Colocviului s-au bucurat de participarea oaspeţilor din Belgia, Brazilia, Canada, Cehoslovacia, Elveţia, Franţa, R. D. Germană, Grecia, Italia, Norvegia, Polonia, Suedia, Ungaria. Ţara noastră a fost reprezentată de o delegaţie — condusă de acad. Stefan Pascu — , formată din 25 de cercetători din Cluj-Napoca, Bucureşti, Iaşi, Sibiu, Bistriţa şi Tîrgu-Mureş: I. I. Adam, I. M. Copil, Adriana Ghibu, Natalia Giurgiu, St. Imreh, Al. Matei, Stela Mărieş, L. Moldovan, Ecaterina Negruţi, Gh. Platon, G. Retegan ş. a.

În vederea pregătirii Colocviului, au fost redactate din vreme şi trimise în multe ţări ale lumii chestionare asupra celor trei teme puse în discuţie. Chestionarul asupra primei teme („Înregistrarea botezurilor, căsătoriilor şi înmormîntărilor de către biserici") a fost elaborat de către André LaRose de la Universitatea din Montréal; se solicitau date asupra reglementarii înregistrării, asupra inventarului si înfăţişării registrelor, asupra raporturilor între înregistrarea confesională şi cea civilă, asupra exploatării registrelor parohiale; se propuneau formularea de sugestii asupra direcţiilor cercetării ulterioare. Chestionarul asupra celei de-a doua teme („Începuturile statisticilor naţionale") a fost alcătuit de Etienne Hélin de la Universitatea din Liège, secretarul Comisiei Internaţionale de demografie istorică; se puneau întrebări asupra raportului între primul recensămînt al populaţiei la scara întregii ţări şi numărătorile demografice anterioare, asupra condiţiilor întreprinderii şi realizării primului recensămînt, acţiunii recenzenţilor, tehnicii de înregistrare, specificului variabilelor colectate, limitelor lucrării verificărilor şi utilizării ei. Chestionarul asupra celei de-a treia teme („Sursele demografiei istorice") a fost trimis de Jacques Dupâquier din laboratorul de Demografie Istorică de la École des Hautes Études en Sciences Sociales din Paris, Secretar-adjunct al Comisiei Internaţionale de demografie istorică; se propunea a se răspunde asupra bibliografiei problemei, statisticilor mişcării naturale, structurii şi repartiţiei populaţiei în plan naţional. Pe baza răspunsurilor primite, fiecare din cei trei demoistoriografi a prezentat raportul general de deschidere a dezbaterilor asupra temei date. S-au prezentat, de asemenea, 58 de comunicări; au fost făcute numeroase intervenţii.

La Colocviu a fost marcată o importantă contribuţie românească. Raportul general al întregii reuniuni a fost expus de acad. Ştefan Pascu, preşedintele Comisiei Internaţionale de demografie istorică. Subliniindu-se însemnătatea disciplinei, atrăgîndu-se atenţia asupra varietăţii tehnicilor de cercetare şi izvoarelor utilizabile, s-a schiţat o istorie a actelor de stare civilă şi recensămintelor demografice pe plan mondial. S-au stabilit şi jaloanele unei asemenea istorii în România, cu relevarea specială a conscripţiei josefine din 1784—1787, a catagrafiilor moldovenească din 1820 şi regulamentare, a recensămîntului din 1850—1851 de dincolo de Carpaţi şi a celui din 1859—1860 din Vechea Românie. Luarea în considerare a problemelor dinamicii populaţiei a prilejuit trecerea în revistă a unor momente esenţiale ale procesului în secolele XIX—XX şi sublinierea perspectivelor. S-a arătat preferinţa pentru o politică demografică optimalistă, în concordanţa cu interesele poporului respectiv, şi s-a încheiat în spiritul nostru umanist: „Şi odată cu creşterea populaţiei, a mediei de vîrstă, a speranţei de viaţă se dezvoltă şi ştiinţa demografiei, care a depăşit domeniul cifrelor pentru a deveni o ştiinţă în slujba omului, care a depăşit faza cercetării individuale pentru a deveni colectivă".

21 de comunicări în cadrul celor trei teme, precum şi diferite intervenţii s-au datorat participanţilor din ţara noastră. În întîmpinarea colocviului a fost totodată publicat volumul II din *Populaţie şi societate* care întruneşte noi interesante lucrări.

Însăşi alegerea României ca gazdă a reuniunii — ce precede cealaltă manifestaţie, de mai mare amploare: Congresul Istoric Internaţional din 1980 de la Bucureşti — este semnificativă. Este o recunoaştere a rolului României în lumea contemporană, este o elocventă mărturie referitoare la succesele istoriografiei ţării în general, a demoistoriografiei în special, în înflorirea căreia există aportul valoros al atîtor oameni de ştiinţă.

Louis Roman

COLOCVIUL DE GEOGRAFIE ISTORICĂ BIZANTINĂ

În zilele de 12—13 septembrie 1977 s-a desfăşurat la Bucureşti şedinţa de lucru a comisiei de geografie istorică bizantină internaţională, cu participarea reprezentanţilor ţărilor europene. Colocviul a fost deschis în prezenţa acad. Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, care a adresat participanţilor un cuvînt de salut. La rîndu-i prof. Hélène Ahrweiler (Sorbonne), preşedintele comisiei de geografie istorică internaţională, a adus cuvinte de mulţumire organizatorilor colocviului, subliniind că acesta se înscrie în suita de manifestări ştiinţifice din domeniul istoriei, organizate în ţara noastră în acest deceniu, suită inaugurată de al XIV-lea Congres internaţional de studii bizantine (septembrie 1971) şi care se va încheia cu al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice de la Bucureşti din 1980.

Colocviul a avut la ordinea zilei trei puncte: a) rapoarte privind situaţia cercetărilor din domeniul geografiei istorice bizantine în diferite ţări în perioada ce s-a scurs de la ultima şedinţă a comisiei, desfăşurată la Atena (decembrie 1974); b) scurte comunicări personale de geografie istorică bizantină, şi c) proiecte pentru viitor.

La primul punct au luat cuvîntul Armin Hohlweg (Republica Federală Germania), Johannes Koder (Austria), Johannes Irmscher (Republica Democrată Germană), André Guillou (Franţa), Agostino Pertusi (Italia), Semavi Eyice (Turcia), Anna Avramea (Grecia), Vera Hrochova (Cehoslovacia), Petre Diaconu (România), Anthony Bryer (Anglia), Vasilka Tăpkova-Zaimova (Bulgaria) şi Božidar Ferjančić (Iugoslavia), care au prezentat stadiul cercetărilor de geografie istorică bizantină în ţările pe care le reprezentau. În ansamblu, se poate vorbi de eforturi, mai mult sau mai puţin susţinute, la nivelul fiecărei ţări în acest domeniu al bizantinisticii. Au fost elaborate lucrări de geografie istorică bizantină (R.F.G., Austria, Franţa, Grecia, Cehovlovacia, România, Bulgaria, Iugoslavia), au fost întocmite fişiere complete cu monumentele şi săpăturile arheologice din teritorii ce-au aparţinut cîndva statului bizantin (Grecia, România, Bulgaria), au fost întreprinse de către specialişti din Franţa, Italia, Anglia, S.U.A., Grecia, Austria, săpături arheologice în vechile teritorii bizantine, au fost întocmite hărţi istorice bizantine (R.F.G., Austria, Bulgaria, Iugoslavia) etc. Cîteva dintre proiectele naţionale — unele dintre ele deja în curs de realizare — mi se par foarte importante pentru viitorul cercetărilor în domeniul geografiei istorice bizantine. Între acestea figurează *Tabula Imperii Bizantini* (Austria), atlasul geografic şi istoric al Orientului Apropiat, pregătit de specialiştii de la Universitatea din Tübingen (R.F.G.) şi *Reallexikon der Byzantinistik* pregătit în R.D.G., care va fi, de fapt, o enciclopedie Pauly-Wissowa medievală. De un real interes sînt săpăturile arheologice engleze de la Amorion sau cele ce urmează a fi efectuate la Samosata, pe Eufrat, ca şi cele întreprinse de arheologii americani pe coasta pontică a Anatoliei. Dar cele mai multe dintre aceste realizări rămîn fructul unor iniţiative individuale sau ale unor cercuri foarte restrînse de specialişti, fără a exista o coordonare la nivelul fiecărei ţări pentru cercetări sistematice în acest domeniu. În acest sens, prof. H. Ahrweiler sublinia necesitatea unei coordonări a eforturilor depuse în domeniul geografiei istorice bizantine atît pe plan naţional cît şi internaţional, de către misiunile oficiale britanice, franceze, germane, italiene, americane, austriece etc. din Istanbul, Atena, Roma, Beirut, Cairo şi din alte centre şi de către şcolile arheologice ce întreprind săpături, cu deosebire în Asia Mică şi Italia de Sud, precum şi între acestea şi autorităţile locale.

În cadrul seriei de scurte comunicări, prof. A. Pertusi s-a oprit asupra unui mic raport adresat de un anonim sîrbo-dalmatin papei Sixt IV, în care sînt indicate drumurile din Balcani pe care trebuiau să le urmeze armatele cruciadei antiotomane, plănuită de papalitate. Pe marginea acestui raport, autorul a dezvoltat importante probleme metodologice de geografie istorică bizantină. Prezentînd o mică cetate bizantină necunoscută din regiunea anatoliană Silifke, prof. S. Eyice a pus în lumină serviciile pe care arheologia le poate aduce geografiei istorice. La rîndul său, P. Diaconu a relevat importanţa arheologiei în cazul concret al Dobrogei bizantine, regiune periferică asupra căreia informaţiile surselor bizantine sînt foarte sărace. În sfîrşit, în comunicarea sa A. Avramea a prezentat o hartă a Ţării Româneşti, descoperită la Biblioteca Naţională din Paris, care constituie o copie a unei hărţi germane întocmite în 1747.

Dintre proiectele internaționale, ce urmează să stea în atenția comisiei de geografie istorică bizantină în anii următori, două au fost prezentate de prof. H. Ahrweiler în cadrul colocviului de la București. Cel dintîi, finanțat de U.N.E.S.C.O., ce interesează deopotrivă pe bizantiniști și arabiști, are ca temă „Insulele mediteraneene — loc de întîlnire între civilizația europeană și cea arabă". Principala atenție va fi acordată insulelor centrale și occidentale ale Mediteranei dar și fațadei maritime a Africii de Nord. Cel de al doilea proiect are ca obiect studierea litoralului bizantin, cu ansamblul comunicațiilor maritime, fluviale și chiar terestre. Cele două proiecte au în vedere publicarea de lucrări de geografie istorică bizantină, schimburi de tineri cercetători, finanțarea unor săpături arheologice în regiunile studiate etc.

Stelian Brezeanu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN CEHOSLOVACIA

În perioada 12—27 octombrie 1977 am întreprins o călătorie de documentare în Cehoslovacia, ca oaspete al Universității din Praga. Constituind un prilej de investigații utile în bibliotecile pragheze — și mai ales la marea bibliotecă universitară Klementium —, vizita s-a dovedit în același timp deosebit de folositoare prin cunoașterea directă a unor realități și prin contactele stabilite cu mai mulți specialiști cehi.

Călăuzit cu multă amabilitate de dr. Josef Haubelt, specialist în istoria științelor, care se interesează și de istoria românească și pregătește o vizită de documentare în România, am fost primit la Catedra de istoria universală de șeful catedrei Alena Zavadová și am discutat, de asemenea, și cu alte cadre didactice universitare. Cea mai importantă manifestare a constituit-o informarea pe care am prezentat-o, la 24 octombrie, în fața membrilor Catedrei, cu privire la preocupările și realizările actuale ale istoriografiei românești. Cu acest prilej, colegii cehi și-au arătat interesul pentru o mai bună cunoaștere a României și a istoriei sale, pentru o colaborare mai strînsă cu istoricii români.

Tot la Praga am avut întrevederi cu lectorii de limbă și literatură română Marie Kavková și Jiří Felix, precum și, la Institutul cehoslovaco-sovietic, cu Miroslav Tejchman, specialist în istorie contemporană sud-est europeană, cunoscător al limbii române și autor al mai multor studii privitoare la istoria noastră.

Deosebit de interesantă, deși a durat numai două zile, a fost și vizita pe care am făcut-o la Universitatea din Brno. Brno este un puternic centru de cercetări asupra istoriei Europei Răsăritene, meritul pentru această orientare revenind în bună măsură profesorului Josef Macůrek. Autor al unor monografii și sinteze privind aproape toate popoarele Europei Centrale și Răsăritene, specialist în istoria românească (activitatea sa debutînd, în urmă cu o jumătate de veac, cu o cercetare privitoare la răspîndirea husitismului în țările române), profesorul Macurek este în prezent un șef de școală recunoscut și continuat de discipolii săi. Nu a încetat nici în prezent să se intereseze de istoria românească, mi-a arătat o impresionantă colecție de fotocopii ale unor documente privind istoria noastră medievală, culese în arhivele cehoslovace sau din alte țări.

La Universitatea din Brno am fost primit la Catedra de istorie a Europei Centrale, Răsăritene și Sud-Estice de șeful catedrei, prof. František Hejl, care a avut amabilitatea să mă prezinte și studenților, trecînd în revistă activitatea mea științifică, în primul rînd preocupările de istorie a raporturilor româno-cehoslovace. Am discutat, de asemenea, cu prof. Richard Pražák, preocupat mai ales de istoria Ungariei, dar interesat și de istoria noastră, conducînd și lucrări de diplomă cu această problematică (mi-a arătat o asemenea lucrare, despre reformele lui Cuza oglindite în presa cehă). M-am întîlnit și cu profesorul Jaroslav Kudrna, cunoscut specialist în probleme de istoriografie universală, precum și cu alte cadre didactice universitare.

Am întreprins o vizită și la filiala Institutului cehoslovaco-sovietic din Brno, aflat într-o aripă a cetății Spielberg, renumită închisoare politică sub Habsburgi, astăzi în cea mai mare parte muzeu. Am discutat aici cu dr. Vladimir Štásny și dr. Milan Šmerda.

Am întîlnit peste tot în Cehoslovacia un interes deosebit pentru România și dorința de a întreprinde mai mult pentru conlucrarea istoricilor din cele două țări. A fost, cred, semnificativ în acest sens, și interesul pe care numeroși istorici l-au manifestat pentru cartea mea recentă *Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks, 1848—1914*. Există o frumoasă tradiție de colaborare — de amintit aici și cele două simpozioane româno-cehoslovace din 1967 și 1969 —, tradiție care poate fi continuată, cu noi realizări, de istoricii din cele două țări.

Lucian Boia

***** *Independența României. Documente.* vol. II, partea I—II, *Corespondență diplomatică străină*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1977.**

În seria de documente publicate de către Direcția generală a Arhivelor Statului, cu colaborarea Institutului de istorie „N. Iorga", în cinstea centenarului independenței noastre de stat, volumul II cuprinde corespondența diplomatică străină. Marele număr de documente, ce se publică cu acest prilej, a făcut necesară împărțirea volumului în două părți : partea I, cuprinzînd perioada de pînă la proclamarea independenței, iar partea II-a din mai 1877 pînă la sfîrșitul anului 1878. Toate documentele sînt inedite și provin din fonduri de arhivă din strainătate. Piesele publicate au fost selecționate cu migală de un colectiv de cercetători din cadrul Direcției generale a Arhivelor Statului. Coordonator al acestei serii este Ionel Gal, director general al Arhivelor Statului, iar redactor responsabil Vasile Arimia. Redactori responsabili adjuncți pentru cele două tomuri de corespondență diplomatică sînt Iosif I. Adam și Dan Berindei. Culegerea, transcrierea, traducerea, adnotarea. confruntarea și colaționarea textelor s-au efectuat de către un colectiv din care au făcut parte următorii : Lelița Gămulescu, Vasile Matei, Gabriela Mărăsoiu, Elena Moisuc, Cornelia Moraru, Sanda Racoviceanu, Dumitru Zaharia. Au mai colaborat Eugenia Ciocan, Valentina Costake, Slavka Diamandi, Marilena Popescu și Sabina Popescu.

Întreg materialul publicat provine din fondul de microfilme și xerografii păstrat la Arhivele Statului. El a fost cules ca urmare a acțiunii de reproducere și colectare a documentelor din străinătate privind istoria țării noastre. Întîlnim astfel piese din arhivele Ministerelor de externe ale Marii Britanii, Austro-Ungariei, Belgiei, Franței, Germaniei, Italiei, Rusiei, Serbiei sau Statelor Unite ale Americii. Depistarea celor publicate în volumul II a necesitat strădanie și competență, materialul parcurs fiind de multe ori mai numeros decît ceea ce s-a încredințat tiparului. După părerea noastră acest efort a dus la excelente rezultate. Cele două tomuri de corespondență diplomatică devin acum instrumente de informare de maximă importanță pentru cercetătorii problemelor la care se referă. Tehnica de elaborare, înfățișarea volumului, sînt auxiliare prețioase în buna și utila folosire a culegerii. Documentele sînt reproduse în original, dîndu-ni-se și traducerea în limba română, ceea ce sporește valoarea științifică a lucrării. Întreg materialul este organizat strict cronologic, iar la fiecare document se reproduce data și după stilul vechi, ceea ce facilitează mult folosirea lui. Cînd s-a ivit cazul, s-au dat în notă, la sfîrșitul documentului respectiv, explicații asupra unor evenimente sau persoane.

Din punct de vedere formal întîlnim corespondență diplomatică provenind de la reprezentanții altor state în România, instrucțiuni către agenții diplomatici la București, rapoarte ale unor diplomați în principalele capitale europene, mai ales de la Constantinopol, Viena, Petersburg, corespondență de presă, toate acestea referindu-se la probleme românești. Lista documentelor este tradusă și în limba engleză, dînd astfel și cercetătorului. străin posibilitatea folosirii întregii lucrări. În partea I se publică și o foarte utilă „Notă asupra ediției", în care Iosif Adam și Sanda Racoviceanu arată cum s-a întocmit lucrarea și dau explicații asupra tehnicii folosite. Fiecare din cele două tomuri este înzestrat cu un indice. Un număr de ilustrații, reproduse la finele fiecăreia din cele două părți completează vizual întreaga lucrare, oferindu-ne portrete și imagini ale evenimentelor de care documentele ne vorbesc. Toate acestea fac din întreaga lucrare o culegere alcătuită după cele mai exigente cerinți ale tehnicii de editare, după cele mai pretențioase deziderate ale specialistului.

Volumul se bucură de un studiu introductiv semnat de Dan Berindei. Pentru a ușura prezentarea materialului, fiecare parte a volumului își are o introducere. Ni se dezvăluie importanța materialului documentar, prin o expunere cronologică, de înaltă ținută științifică, pe baza evenimentelor. Sînt arătate vederile unor oameni politici sau militari și cum se reflectă acestea în materialul publicat. Activitatea diplomatică, participarea militară,

sînt încadrate de autorul introducerii în mersul general al evenimentelor, căpătînd astfel mai mult relief şi importanţă. Dan Berindei porneşte de la prezentarea luptei pentru independenţă a poporului român şi importanţa sa în istoria răsăritului european. Fără a pierde din vedere cadrul general, autorul subliniază pe bună dreptate că „naşterea României moderne a fost în primul rînd rezultatul eforturilor şi sacrificiilor poporului român, care a reuşit, făcînd faţă indiferenţei şi deseori ostilităţii puterilor, să-şi croiască drumul înainte, realizîndu-şi obiectivele naţionale între care independenţa se înscria la loc marcant"[1]. Apoi, urmînd documentele volumului, pe care le încadrează în fapte de istorie universală şi explicaţii de istorie naţională, introducerea ne prezintă pe larg iniţiativele ce aveau să aducă independenţa de stat a României. Împrejurările, bine analizate şi cu claritate expuse, creează un bun cadru pentru înţelegerea şi folosirea documentelor din volum.

Seria documentelor se deschide cu un raport din 3/15 februarie 1853, semnat de Eugène Poujade, agent şi consul general al Franţei la Bucureşti, care în ajunul războiului din Crimeea, propunea la Paris independenţa şi neutralitatea Principatelor române. Apoi, în tot timpul războiului, pînă la încheierea Tratatului de la Paris, relatările diplomaţilor străini vorbesc despre năzuinţa spre independenţă a românilor. În ianuarie 1856 L. Bécard, agent şi consul general al Franţei, stăruia pentru „suprimarea legăturilor care unesc Moldo-Valahia de Poarta otomană". Privind epoca de după 1859, un grup de documente ne dezvăluie politica externă a lui Alexandru Ioan Cuza, considerată de un diplomat turc că „nu a făcut altceva decît să înfrunte autoritatea suzerană". Aspiraţia spre independenţă a domnitorului unirii, continuă să reţină pe toţi observatorii străini ai societăţii româneşti pînă în 1877. Corespondenţa diplomatică ne aduce într-o lumină mai completă ecoul demersurilor şi strădaniilor pe care le face guvernul de la Bucureşti în anii premergători cuceririi independenţei, pentru a apăra autonomia ţării şi drepturile ei legitime. Încercarea din 1873 sau problema dreptului de a încheia convenţii comerciale dă loc unui număr de rapoarte, care, în ceea ce ne priveşte, furnizează ştiri deosebit de interesante privind optica în care era văzută situaţia internaţională a României, interesele economice ale puterilor străine, situaţia internă etc. În această vreme agentul diplomatic al Franţei raporta că la Bucureşti „prerogativele suzeranităţii Porţii sînt reduse la perceperea tributului anual", iar „această formalitate îndeplinită, guvernul român înţelege să trateze cu puterile străine, şi chiar cu Poarta, pe picior de egalitate şi de independenţă perfectă". Redeschiderea crizei orientale obliga pe diplomaţii străini să se intereseze de atitudinea României. Consulul general al Marii Britanii la Bucureşti îi semnala lordului Derby că „principele Carol aşteaptă doar o întorsătură favorabilă a evenimentelor pentru a-şi proclama independenţa". Şi rapoartele vorbesc despre pregătiri militare, despre înţelegerea cu Rusia. Sînt însă în aceste rapoarte şi ştiri, unele foarte preţioase, cu privire la politica guvernului român ca şi la poziţia marilor puteri. Ne vorbesc despre eforturile pentru neutralizarea Dunării, politica de neutralitate, apropierea de Rusia şi avertismentele, mai ales ale Angliei şi Franţei, temătoare de orientarea spre vecinul din răsărit. La începutul anului 1877 tot mai multe sînt veştile despre pregătiri militare, tatonările la Petersburg, Viena şi Berlin. În aprilie 1877, se raportează că Alvensleben „a primit instrucţiuni de a-i determina pe români să se angajeze pe căile politicii ruseşti". De la mijlocul lui aprilie ştirile de război deţin prioritatea. Imediat după semnarea convenţiei româno-ruse, Kogălniceanu îi declară lui Mansfield, agent şi consul general al Marii Britanii, că „singura noastră dorinţă este de a păstra ceea ce am dobîndit şi de a nu schimba în nici un fel poziţia noastră politică". Cu pregătirea proclamării independenţei şi a primelor ecouri ce a trezit actul de la 9 mai 1877 se încheie partea întîia a volumului.

Partea a II-a începe cu zilele imediat următoare proclamării independenţei. Rapoartele încearcă să evalueze consecinţele, se menţionează entuziasmul populaţiei. Informaţii preţioase răzbat despre starea de spirit din ţară, despre mişcarea populară în favoarea cuceririi independenţei. Reţine atenţia de asemenea problema cooperării armatei române. La 3/15 iunie 1877 englezului Kingston i se pare „aproape imposibil ca armata română să nu ia parte activ la lupta iminentă ..." Sînt urmărite cu atenţie tratativele româno-ruse şi toate împrejurările cooperării militare. Rapoartele oglindesc şi intenţiile marilor puteri. În mai Viena îşi arată tendinţa de a se opune oricărei influenţe sau protectorat exclusiv în ţările creştine eliberate de sub turci. În ceea ce priveşte independenţa României chestiunea este amînată de marile puteri. Dar o „notă foarte secretă", pornită de la Ballplatz la 31 mai/12 iunie 1877 arată marea valoare a actului din 9 mai, subliniind imposibilitatea ignorării proclamării independenţei României. În legătură cu participarea armatei române dincolo de Dunăre consulii raportează pe larg despre discuţiile din ţară. În acelaşi timp alte documente ne vorbesc

[1] Partea I, p. XI.

despre ecoul produs la românii din Transilvania, prin măsurile ce se iau de către autorități spre a împiedica trecerea lor în România și a se înrola în armata română. Atitudinea diplomaților străini reprezintă desigur poziția guvernelor ce le reprezintă. Mansfield vede campania armatei române inutilă, Débains o prezintă de cele mai multe ori malițios, Fava este favorabil românilor, dar are îndoieli asupra rezultatelor, reprezentanții austro-ungar și german sînt mai favorabili. Lipsesc rapoarte rusești, probabil pentru că Gorceakov, în această vreme, era la București. Mansfield scria la 9/21 dec. 1877 că „entuziasmul guvernului român cu privire la rolul jucat de armata lui în ultimele operațiuni este în mod curios exagerat". Reprezentantul Belgiei informează obiectiv, chiar cu simpatie, dar păstrează o rezervă prudentă în relațiile cu oficialitățile românești pentru a nu angaja Belgia într-o atitudine sau alta. Débains se laudă în ianuarie 1878 că este singurul agent diplomatic la București, care nu a cerut audiență să prezinte felicitări domnitorului și care evita legăturile cu miniștrii români. Atitudinea lui pornește de la credința sa că guvernul român era sub influența Rusiei și Germaniei. În perioada de pregătire a Congresului de la Berlin sînt mai ales știri despre ecoul intern, acțiunea diplomatică a României, interesul subit al diplomației britanice, înțelegerea germano-rusă. În mijlocul atîtor adversități sau interese contradictorii, manifestate de marile puteri, apar în permanență de dincolo de Dunăre statornice dovezi de simpatie din partea Serbiei. În ziua independenței ei, Serbia trimitea un mesaj în care vorbea despre „țelul comun al luptei pe care cele două popoare au susținut-o vitejește, a strîns și mai mult vechile noastre legături de prietenie și interese". Și volumul se încheie cu problemele ridicate de Congresul de la Berlin și cu efortul pentru recunoașterea independenței.

Privind în ansamblu materialul documentar publicat în acest volum, îl considerăm de o deosebită importanță, prin știrile ce ni le aduce cu privire la unele importante momente din lupta pentru cucerirea independenței, la unele probleme interne și externe, care stau la baza acestui mare eveniment al istoriei noastre naționale. Un cuvînt de laudă se cuvine colectivului care a investit muncă și competență, precum și Direcției generale a Arhivelor Statului care a avut inițiativa și a lucrării și a aducerii în țară a documentelor.

Paul Oprescu

IOAN LUPAȘ, *Scrieri alese*, I, Introducere, ediție critică, note și comentarii de acad. Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1977, 259 p.

Unul din meritele editurii clujene *Dacia* este și acela că revalorifică, prin temeinice ediții critice, opera unor străluciți reprezentanți ai vechii școli istorice din orașul de pe Someș. Seria a fost deschisă cu volumul Ioan Moga, *Scrieri istorice 1926—1946*, Ediție îngrijită de Mihail Dan și Aurel Răduțiu. Studiu introductiv de Ștefan Pascu, Cluj, Editura Dacia, 1973, 357 p. O continuitate a preocupărilor editurii în această direcție se concretizează în actuala ediție, în care sînt selecționate o parte din contribuțiile științifice ale lui Ioan Lupaș (1880—1967), reprezentant de seamă al istoriografiei românești din perioada interbelică.

Ediția critică de față debutează cu o temeinică *Introducere* (p. 7—28), în care editorii prezintă, cu deosebită aplicație, viața și activitatea culturală, politică și științifică a creatorului de școală care a fost istoricul Ioan Lupaș. Cercetarea unei opere atît de diverse și, nu o dată, contradictorie, cum este aceea datorată lui Ioan Lupaș, impune, în mod firesc, raportarea ei la etapa de creație, detectarea formației spirituale a omului de știință, în directă congruență cu specificul unui început de secol atît de frămîntat.

Originar din Săliște (jud. Sibiu), Ioan Lupaș urmează școala elementară în comuna natală iar cursurile medii la gimnaziul crăiesc din Sibiu, pe care este silit să-l părăsească, în 1899, în urma unui conflict. După absolvirea liceului românesc din Brașov, Ioan Lupaș se înscrie la Universitatea din Budapesta, la cursurile Facultății de litere și filozofie; aici va studia istoria modernă, istoria Ungariei, filozofia, diplomatica și latina. Anii de studii budapestani, hotărîtori pentru evoluția istoricului de mai tîrziu, îi încheie în 1904, cu diploma de licență în istorie și latină, la care se adaugă teza de doctorat *Biserica ortodoxă română din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*.

Epoca fertilă a studiilor universitare n-ar fi completă dacă n-am aminti activitatea culturală a lui Ioan Lupaș în cadrul *Societății Petru Maior* și în calitate de frecvent colaborator la revista „Luceafărul".

După un scurt stagiu la Brad, ca profesor de liceu, Ioan Lupaş se îndreaptă spre Berlin, beneficiind, alături de Octavian Goga, de o bursă de studii, acordată de Societatea *Transilvania*. Anul studiilor berlineze, profitabili pentru formaţia viitorului cercetător şi dascăl de istorie, îl familiarizează cu metodica de cercetare germană, determinînd o lărgire a orizontului său intelectual şi o sensibilizare pentru problematica de filozofie a istoriei. După o scurtă călătorie de studii în Italia, reintîlnim pe Ioan Lupaş la Institutul teologic din Sibiu, în calitate de profesor, unde îşi va inaugura cursul cu prelegerea *Despre originea românilor*. Negăsind înţelegerea necesară pentru împlinirea aspiraţiilor sale, prea curajoase faţă de momentul pe care îl traversa, tînărul profesor se vede obligat să-şi întrerupă cursul, în 1909, stabilindu-se la Sălişte, ca protopop şi inspector şcolar. Aceasta este epoca în care Ioan Lupaş se dedică, după puteri, ridicării poporului la cultură, în spiritul tradiţiei iluministe. Perioada coincide şi cu apariţia primelor contribuţii ştiinţifice fundamentale, dintre care reţinem monografia *Andrei Şaguna*. Stăruitoarele cercetări asupra veacului luminilor au drept rezultat contribuţii de genul : *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici şi Ioan Bob la curtea din Viena 1792* (1912), *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul românilor pe Pămîntul Crăiesc* (1913), *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni, 1780—1792. Cu 84 acte şi documente inedite* (1915) ş. a. Prin lucrări de genul celor mai sus menţionate, cercetarea veacului luminilor primeşte noi dimensiuni, îndeosebi în direcţia referinţelor la istoria centraleuropeană.

Ioan Lupaş, de acum o personalitate pe deplin conturată, era cunoscut în Transilvania şi peste Carpaţi. Este epoca în care semnează o seamă de contribuţii, temeinic documentate, dedicate lui Gh. Lazăr şi V. Moga, ziaristicii ardelene, lui G. Bariţ şi A. Mureşianu, epocii reformei în Ardeal (1917) şi redactează o istorie bisericească a românilor ardeleni (1918). Ales membru al Academiei Române, în 1916, Ioan Lupaş va rosti discursul de recepţie abia în anul 1920, cu *Nicolae Popea şi Ioan M. Moldovan*, răspunsul fiindu-i acordat de N. Iorga.

Afirmîndu-se pe tărîmul vieţii politice ca un element progresist, animat de spiritul patriotic pentru Unirea cu patria mamă, Ioan Lupaş ajunge profesor la Universitatea clujeană, nou înfiinţată. În această calitate va depune o stăruitoare muncă de dascăl, va semna cursuri şi va conduce seminarii, va contribui la pregătirea mai multor generaţii de studenţi, dintre care unii se vor distinge prin contribuţii ştiinţifice remarcabile, creînd o adevărată şcoală istorică.

Personalitatea istoricului s-a impus nu numai de la catedră sau în munca de cercetare ci şi printr-o neobosită activitate culturală : a contribuit la bunul mers al Institutului de Istorie Naţională, fundat în 1920, a fost preşedinte al Secţiunii istorice a Academiei Române, membru în Comitetul central şi preşedinte al Secţiunii istorice a *Astrei*. A susţinut conferinţe, a participat la polemici dar a rămas, înainte de toate, un credincios adept al zeiţei Clio, un cercetător şi un popularizator al istoriei, ştiinţă care a găsit, în persoana profesorului Ioan Lupaş, pe unul din cei mai pasionaţi şi mai devotaţi slujitori ai perioadei.

După această privire retrospectivă asupra vieţii şi activităţii istoricului de excepţie care a fost Ioan Lupaş, vom putea pătrunde mai bine în universul valorii ştiinţifice şi vom înţelege la justa lor importanţă valenţele documentare şi educaţionale ale articolelor şi studiilor incluse de editori în volumul I din *Scrieri alese*, volum care demonstrează, în ansamblul lui, dimensiunile personalităţii istoricului şi, în acelaşi timp, incită la abordarea dar şi la reinterpretarea unor subiecte de cercetare istorică.

În spiritul celor propuse în *Notă despre ediţie* (p. 29), selecţia se deschide cu textul unei conferinţe, susţinută, la Colegiul Academic din Cluj, cu prilejul deschiderii anului universitar 1939—1940: *Valoarea educativă a istoriei naţionale* (p. 31—38). Parte integrantă din ciclul de lecţii inaugurale, rostite de Ioan Lupaş timp de două decenii, conferinţa a fost susţinută într-un moment politic de excepţie, cînd evenimentele încercau să ameninţe integritatea statului unitar român. De fapt, valoarea interioară a lecţiei este în deplină congruenţă cu dominantele concepţiei istorice de o viaţă a lui Ioan Lupaş. Iniţial, lecţie de introducere la cursul *Politica externă a Transilvaniei*, predat în primul semestru al anului universitar 1920—1921, *Individualitatea istorică a Transilvaniei* (p. 39—53) ne aduce în faţă una din temele preferate ale savantului. Subliniind sensul istoric al voievodatului ca instituţie, contribuţia lui Ioan Lupaş nu pierde cu nimic din importanţa ştiinţifică, dacă mai reţinem şi alte studii ale aceluiaşi autor, cum ar fi, de pildă *Voievodatul Transilvaniei în secolele XII şi XIII* sau *Fazele istorice în evoluţiunea constituţională a Transilvaniei*.

Sensul şi scopul istoriei, lecţie expusă la 1 noiembrie 1923, inclusă în ediţie (p. 54—62), ne demonstrează, în mod peremptoriu, că Ioan Lupaş s-a aplecat, şi încă cu succes, asupra filozofiei istoriei, subliniind contribuţiile în domeniu ale lui Leopold von Ranke şi Oswald Spengler, dar precizîndu-şi, în acelaşi timp, punctul de vedere; în acest sens, Ioan Lupaş se declară adeptul metodei

explicativ-ştiinţifice. Preocupat de problema periodizării istoriei, Ioan Lupaş îşi fixează, în mod clar, punctul de vedere în *Diferite criterii pentru împărţirea istoriei românilor în epoci* (p. 63—71). În spiritul acestui studiu, evul modern românesc este marcat de revoluţia lui Tudor (1821).

Prin multe din contribuţiile lui Ioan Lupaş s-au conturat, în contextul şcolii istorice de la Cluj, preocupări pentru istoria istoriografiei, domeniu subordonat, potrivit concepţiei sale, reconstituirii evenimentului. Acestui spirit critic de cercetare îi răspunde, în chip deosebit, lecţia de deschidere a cursului de *Istoria Românilor*, susţinută la Universitatea din Cluj, în toamna anului 1940: *Probleme de istoriografie transilvană* (p. 72—84). Potrivit concepţiei sale (aceea a istoriei unitare a poporului în care se încadra şi Transilvania, prin remarcabila sa contribuţie la civilizaţia românilor) termenul de istoriografie transilvăneană este depăşit în sensul strict al cuvîntului, cercetarea fiind expusă şi la realităţile din afara arcului carpatic.

Din scrisul cronicarilor latini ai Transilvaniei (p. 85—112), studiu extrem de interesant şi de mobilizator pentru eventuale noi cercetări, a constituit, iniţial, o introducere la seminarul despre *Vechea istoriografie transilvăneană*. Studiul, în sine, este o mărturie în plus a preocupărilor profesorului clujean pentru chestiuni legate de istoriografie. Strîns legată de această contribuţie, ne apare cea imediat următoare, intitulată: *Dezvoltarea istoriografiei române din Transilvania în sec. XV—XIX* (pp. 113—135). Într-o primă etapă, introducere la *Cronicari şi istorici români din Transilvania — Şcoala ardeleană*, I—II, Craiova, 1933, lucrarea ne demonstrează, în mod ferm, faptul că una din dominantele activităţii sale ştiinţifice a constituit-o abordarea istoriei istoriografiei.

Introdusă în ediţia de faţă, conferinţa rostită în Aula Universităţii clujene, în 8 noiembrie 1923, intitulată *Activitatea literar-ştiinţifică a lui Dimitrie Cantemir* (p. 136—148), poate şi trebuie considerată nu numai ca un moment în fişierul personal al lui Ioan Lupaş ci şi în cadrul mai larg al exegezei cantemiriene. Cu ocazia centenarului morţii unei alte personalităţi din istoria culturii româneşti — avem în vedere pe Petru Maior — Ioan Lupaş a expus, la 15 februarie 1921, conferinţa *Scrierile istorice ale lui Petru Maior* (conferinţa va fi publicată în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj*). Textul conferinţei este, în esenţă, o dovadă concretă a preocupărilor şcolii istorice clujene asupra unuia din cei mai remarcabili reprezentanţi ai Şcolii ardelene.

Chestiunea originii şi continuităţii românilor într-o predică de la 1792 (p. 166—175) ni se relevă ca un interesant studiu, depăşit, pe anumite coordonate ca optică: întîietatea ideilor cuprinse în predica lui Sava Popovici din 1792, în ansamblul lor, raportate la universul operei lui Petru Maior, nu poate fi susţinută temeinic, fiindcă, deja în 1792, o parte din ideile istorice ale Şcolii ardelene erau receptate în anumite medii ale societăţii româneşti.

Hegel şi influenţa lui în scrisul lui Nicolae Bălcescu şi Mihai Eminescu (p. 176—183), studiu datorat lui Ioan Lupaş, va întruni aprecierile cuvenite în ampla cercetare a lui Tudor Vianu, *Influenţa lui Hegel în cultura română*, lucrare editată cu ocazia centenarului morţii filozofului (1933). Influenţa lui Ranke asupra lui Kogălniceanu a fost abordată, nu o dată, în istoriografia română; de fapt, însuşi Mihail Kogălniceanu a recunoscut ataşamentul său faţă de marele istoric. Contribuţia lui Ioan Lupaş, *Leopold Ranke şi Mihail Kogălniceanu*, parte integrantă a ediţiei de faţă (p. 184—194), reprezintă, în esenţă, o cercetare de o valoare documentară incontestabilă, conformată şi de recentele studii ale lui Al. Zub.

Viaţa şi activitatea istoricului Ioan Bogdan l-a preocupat în mod deosebit pe Ioan Lupaş. Rezultatele acestor străduinţe s-au concretizat în două studii de o certă însemnătate, introduse în ediţie: *Ioan Bogdan* (p. 195—202) şi *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondenţa sa* (p. 203—229). Ambele studii subliniază contribuţia lui Ioan Bogdan la critica latinismului exagerat, sesizează spiritul critic profesat de istoricul fondator de şcoală, legăturile sale cu slavistica europeană etc. Anumite aspecte ale personalităţii lui Ioan Bogdan au fost relevate, în ultimii ani, de cercetările regretatului profesor Mihail P. Dan, fost student al lui Ioan Lupaş.

Ultimul studiu, reeditat în volum, este un medalion, *Teodor V. Păcăţian* (p. 230—239), de o reală valoare comemorativă, care demonstrează, o dată în plus, înţelegerea şi preţuirea lui Ioan Lupaş pentru înaintaşii istoriografiei transilvănene.

Cele 15 studii, incluse în ediţie, diferite ca subiect de abordare dar definitorii pentru concepţia şi metoda istoricului Ioan Lupaş, beneficiază de pertinente comentarii (p. 240—247), în care editorii judecă valoarea fiecărui text în raport direct cu restul contribuţiilor semnate de istoric asupra aceleiaşi problematici. Comentariile conţin şi referinţe ştiinţifice asupra unor lucrări româneşti sau străine care abordează o tematică identică sau apropiată de aceea care a fost, odată, în atenţia lui Ioan Lupaş.

Concluziile care se impun pe marginea ediţiei de *Scrieri alese*, I, se referă la utilitatea

ei științifică și educativă, ca și în cazul altor apariții editoriale similare; ediția contribuie, într-o manieră aparte, la conturarea personalității lui Ioan Lupaș, ca savant și om de aleasă cultură, calități care au dublat întotdeauna profesorul de la universitatea clujeană.

Iacob Mârza

ILCIO DIMITROV, *Bălgarskata demokraticina obštestvenost, fašizmăt i voinata (Forțele democratice din Bulgaria, fascismul și războiul), 1934—1939*, Izdatelstvo na Otecestveniia front, Sofiia, 1976, 332 p.

Interesanta lucrare a istoricului bulgar Ilcio Dimitrov prezintă, în baza unei bogate documentații, „radiografia" — am putea spune — a unei scurte dar, din păcate, întunecate perioade din istoria poporului bulgar. Este vorba de perioada anilor 1934—1939 cînd, așa cum arată autorul, a avut loc, pe de o parte, „întărirea dictaturii monarho-fasciste, concentrarea puterii în mîinile țarului, generalilor, funcționarilor superiori de stat și carieriștilor politici, grupați în jurul acestuia", iar pe de alta „privarea maselor largi populare de drepturile politice și libertățile cetățenești elementare" în paralel cu „antrenarea Bulgariei în cel de al doilea război mondial de partea blocului fascist" (p. 25).

Lucrarea este precedată de o introducere în care sînt prezentate pe scurt principalele partide și grupări politice burgheze, inclusiv cele fasciste, care acționau în țară în ajunul loviturii de stat militaro-fasciste de la 19 mai 1934. Apoi, în cele patru capitole ale lucrării, autorul analizează în mod detaliat evoluția situației social-politice din Bulgaria anilor 1934—1939.

În iunie 1923 printr-o lovitură de stat, caracterizată de istoricii bulgari drept militaro-fascistă, la cîrma țării a venit un guvern fascist condus de Al. Țankov[1]. În urma loviturii guvernul Uniunii Populare Agrare Bulgare, condus de Al. Stamboliiski, este înlăturat de la conducere. După o perioadă de 8 ani în care noul regim cu toate eforturile depuse, inclusiv schimbări de cabinete, n-a reușit să-și creeze un sprijin de masă, în iunie 1931 partidul de guvernămînt „Înțelegerea democratică" (Demokraticeski sgovor) este învins în alegerile legislative. La conducerea țării vine un guvern al „Blocului Popular" (Naroden blok), coaliție politică burgheză formată din Partidul Democratic (condus de Al. Malinov), Uniunea Populară Agrară Bulgară (aripa lui D. Ghicev), Partidul Național Liberal (condus de Gh. Petrov) și Partidul Radical (condus de St. Kosturkov).

Blocul cîștigase alegerile și se instalase la cîrma țării în numele instaurării regimului parlamentaro-constituțional burghez, al promovării unei politici care să țină cont de interesele maselor populare. Datorită însă lipsei de omogenitate, a tendințelor centrifuge din interiorul său, la care s-au adăugat consecințele crizei economice mondiale care a lovit serios și Bulgaria, Blocul nu a putut pune consecvent în aplicare nici principiile unei conduceri democratice și nici programul de îmbunătățire a situației maselor muncitoare. Toate acestea au diminuat serios rezistența opusă loviturii de stat de la 19 mai 1934, moment cu a cărui prezentare începe capitolul I al lucrării, intitulat „De la dictatura militară la cea monarhică".

De la început autorul declară că prin lovitura de stat de la 19 mai 1934, „a fost deschisă calea spre dictatura fascistă în Bulgaria" (p. 26)[2]. El urmărește cu atenție evoluția vieții politice interne din Bulgaria, disensiunile din sînul partidelor sau dintre partide, relieînd faptul că deși aproape toate partidele și grupările politice burgheze, cu excepția celor de extremă dreaptă, erau adepte ale parlamentarismului, atitudinea lor față de lovitura de stat a fost diferită: unele au privit lovitura de stat cu satisfacție (U.P.A.B. — gruparea „Al. Stamboliiski"), altele au criticat doar modul în care s-a efectuat transferul de putere și au cerut membrilor lor să adopte o atitudine de expectativă (Partidul Democratic). În sfîrșit au fost și partide sau grupări care au condamnat lovitura de stat considerînd-o drept o „aventură, o încercare de instaurare a unei noi dictaturi" (U.P.A.B. — gruparea „Vrabcea 1") (p. 30).

[1] *Istoriia na Bălgarskata komunisticeska partiia*, Izdatelstvo na B.K.P., Sofiia, 1969, p. 269.

[2] În alte lucrări ale istoriografiei bulgare se consideră că în urma loviturii de stat de la 9 iunie 1923 în Bulgaria s-a instaurat „dictatura monarho-fascistă". Perioada anilor 1931—1934 este considerată drept o breșă în regimul de dictatură fascistă, iar în urma loviturii de stat militaro-fasciste din 19 mai 1934, s-au creat posibilități pentru instaurarea dictaturii monarho-fasciste, începînd cu luna noiembrie 1935. A se vedea: Istoriia na Bălgarskata komunisticeska partiia... p. 275, 372, 400.

Pe o poziţie fermă, deschisă, s-au situat Partidul Comunist Bulgar şi Partidul Muncitoresc Social-Democrat care au „apreciat corect caracterul fascist al loviturii de stat şi al puterii instaurate prin aceasta" (p. 27), caracterizîndu-le ca o „acţiune îndreptată împotriva poporului, plină de urmări periculoase pentru viitorul Bulgariei" (p. 37).

Dar P.M.S.D.B. era un partid cu o influenţă redusă în mase şi de aceea protestul său, de altfel singurul protest deschis împotriva loviturii de stat pornit din rîndul forţelor politice necomuniste, a fost adresat ţarului. La rîndul său P.C.B., deşi constituia cel mai dinamic element al forţelor antifasciste, „n-a putut organiza o rezistenţă de masă împotriva dictaturii militaro fasciste" datorită faptului ca a fost „paralizat de curentul sectarist de stînga care domina conducerea lui" (p. 38).

Autorul urmăreşte evoluţia situaţiei politice pe două planuri : 1) al comportării echipei aflată la conducerea ţării, care urmărea crearea unui stat totalitar după exemplul Italiei sau al Germaniei ; 2) al acţiunilor partidelor politice (dizolvate de jure după 19 mai 1934). El prezintă grupările şi regrupările de forţe la nivelul echipei guvernamentale, mecanismul prin care a avut loc transferul puterii în mîinile ţarului, evoluţia unora dintre participanţii la lovitura de stat spre opoziţia faţă de regimul la a cărei instaurare contribuiseră.

Grupări şi regrupări au loc şi în rîndurile partidelor politice nefasciste, care pun bazele unui larg front opoziţionist faţă de regim. Un rol important în crearea acestui front i-a revenit P.C.B. care, spre finele anului 1934, face propuneri concrete U.P.A.B. şi P.M.S.D.B. de a crea un front unic de luptă împotriva regimului instaurat la 19 mai 1934. Dar dacă la nivelul partidelor, în acest an, nu se realizează nimic concret, pe linia organizaţiilor de tineret această acţiune reuşeşte. În noiembrie 1934, de pildă, conducerea organizaţiilor de tineret Uniunea Tineretului Muncitor („Rems") şi Uniunea Tineretului Agrarian — gruparea „Vrabcea", publică un apel comun de luptă împotriva exploatării capitaliste şi a terorii fasciste, apel primit favorabil şi de conducerea altor organizaţii de tineret.

Anul 1935 debutează cu o puternică activizare a vieţii politice, provocată de intenţiile regimului de a modifica Constituţia *. Împotriva acestor proiecte s-au pronunţat toate forţele opoziţiei. Ele nu au găsit ecou nici chiar în rîndurile cele mai apropiate regimului. Împotriva intenţiilor guvernului de a schimba Constituţia s-a pronunţat, în modul cel mai ferm, Partidul Comunist Bulgar. El a propus celorlalte forţe de opoziţie o platformă constituţională democratică, antifascistă şi antimonarhică. Lupta sa pentru apărarea Constituţiei, a drepturilor şi libertăţilor democratice ale cetăţenilor a reprezentat, aşa cum arată autorul, „o etapă importantă în eforturile depuse pentru înfrîngerea sectarismului de stînga, pentru însuşirea tacticii de front popular" (p. 74).

Ca urmare a puternicei opoziţii a forţelor nefasciste, unanime în apărarea Constituţiei, intenţiile regimului au fost contracarate, proiectul noii Constituţii nefiind nici măcar publicat. Autorul remarcă faptul că unitatea de vederi a opiniei publice bulgare în problema menţinerii vechii Constituţii exprima posibilitatea creării unui larg front antifascist împotriva dictaturii. Nerealizarea acestui front, concluzionează însă el, s-a datorat în primul rînd „pregătirii insuficiente a factorului subiectiv" (p. 71).

În continuare, Ilcio Dimitrov descrie amănunţit procesul de transformare a dictaturii militaro-fasciste în dictatură monarho-fascistă. El aminteşte că în perioada mai 1934 — noiembrie 1935 au fost schimbate trei guverne, în cadrul cărora ţarul, sprijinit în primul rînd de partidele fasciste, a căpătat o influenţă tot mai mare.

Spre deosebire de poziţia oscilantă a partidelor burgheze, P.C.B. a mers, mai ales după depăşirea anumitor limite, pe o linie tactică fermă, de realizare a unei largi unităţi antifasciste. Aceasta a stimulat şi partidele burgheze nefasciste să renunţe la pasivitatea lor şi să se manifeste mai ferm pe linia realizării unităţii de acţiune a forţelor opoziţioniste.

Capitolele II şi III ale lucrării tratează evoluţia situaţiei politice din Bulgaria, din noiembrie 1935 şi pînă în primăvara anului 1938. Această perioadă debutează prin instalarea la cîrma ţării a guvernului condus de Gh. Kioseivanov care proclamînd că urmăreşte „normalizarea situaţiei din ţară şi aducerea ei la o viaţă politică armonioasă şi liniştită" (p. 104), pregătea de fapt terenul pentru impunerea „monarho-fascismului ca formă a dominaţiei de clasă a burgheziei" (p. 192). Un nou pas spre instalarea dictaturii monarho-fasciste l-a constituit remanierea ministerială din octombrie 1936 (Gh. Kioseivanov rămîne prim ministru). Procesul se încheie în urma alegerilor parlamentare din primăvara anului 1938 cînd, de jure, „este asigurată puterea supremă a ţarului în cadrul sistemului de dictatură" (p. 254).

În contextul prezentării amănunţite a evoluţiei situaţiei politice din aceşti ani, autorul remarcă faptul că la finele anului 1935 şi la începutul anului 1936, în ţară se conturaseră principalele grupări politice care, în pofida schimbărilor şi regrupărilor ce vor mai avea

---

* Este vorba de Constituţia adoptată în anul 1879, cunoscută sub numele de Constituţia de la Tîrnovo.

loc, îşi vor menţine fizionomia pînă la înlăturarea dictaturii monarho-fasciste, la 9 septembrie 1944.

Cresc şi se delimitează în această perioadă detaşamentele forţelor de stînga. Pe poziţia cea mai consecventă şi mai fermă se postează Partidul Comunist Bulgar care, prin noua sa linie tactică adoptată la plenara a VI-a a C.C., din februarie 1936, crează premisele organizării unei largi mişcări antifasciste. Frontul forţelor de stînga se măreşte prin ralierea unor curente de stînga care se delimitează în rîndurile unor partide şi grupări politice burgheze. Amintim între acestea, U.P.A.B. — gruparea „Pladne", P.M.S.D.B., Liga militară (Voena liga) etc.

Concomitent îşi desfăşoară activitatea forţele de centru, reprezentate de principalele partide şi grupări politice burgheze care năzuiau spre refacerea regimului parlamentar şi reinstaurarea Constituţiei de la Tîrnovo. Rolul principal în cadrul acestora îl juca U.P.A.B. — gruparea „Vrabcea", în jurul căreia s-a concentrat o parte a membrilor Partidului Naţional-Liberal, ai Partidului Radical, ai P.M.S.D.B., şi a membrilor fostului partid de guvernămînt în perioada 1923—1931, — „Înţelegerea democratică". De asemeni aici intrau Partidul Democratic şi o serie de alte partide.

Tot mai active devin însă în această perioadă forţele de dreapta reprezentate de organizaţii fasciste ca „Mişcarea social-populară", „Uniunea Legiunilor Naţionale Bulgare" etc. Fără a participa direct la conducerea statului, organizaţiile fasciste „constituiau sprijinul politic al dictaturii monarhice" (p. 126).

Unul din cele mai importante momente ale perioadei îl reprezintă crearea în mai 1936 a aşa numitului „Comitet al celor cinci". Din el au făcut parte: U.P.A.B. — gruparea „Vrabcea", P.M.S.D.B., Partidul Naţional Liberal (condus de B. Smilov), Partidul Radical (condus de Gh.P. Ghenov) şi Înţelegerea democratică. Deşi la baza creării acestui Comitet a stat unirea a două curente de bază ale opoziţiei burgheze, dintre care unul reprezenta „fidelitatea faţă de conducerea burghezo-democratică" iar al doilea — „loialitatea absolută faţă de capul statului" (p. 136), această coaliţie — arată autorul — „se opunea fascismului şi dictaturii" şi se sprijinea pe „o platformă de refacere a regimului parlamentar constituţional" (p. 137). În acelaşi timp însă, Comitetul se opunea şi „frontului popular care reprezenta a treia linie politică în evoluţia ţării" (p. 139) căutînd, în funcţie de etapă, cînd colaborarea cu forţele de stînga, cînd cu cele de dreapta. Această atitudine deseori inconsecventă a făcut ca în afara Comitetului să rămînă P.C.B. şi alte organizaţii politice care evoluaseră spre stînga, ca de pildă U.P.A.B. gruparea „Pladne", Liga militară etc. În pofida limitelor sale, subliniază autorul, prin înfiinţarea acestui comitet, în viaţa politică a apărut „o grupare politică nefascistă" care a enunţat deschis „un program de înlăturare a dictaturii şi restaurare a regimului constituţional" (p. 139).

Remanierea guvernamentală de la 23 octombrie 1936 care a dus la consolidarea dictaturii monarho-fasciste determină pe conducătorii partidelor nefasciste să renunţe vremelnic la disensiunile dintre ei şi să încerce realizarea „unei largi uniuni politice în numele Constituţiei" (p. 202). „Comitetul celor cinci" elaborează un document comun al partidelor de opoziţie, pe care îl adresează ţarului. În document se arată că prin amînarea alegerilor s-a pierdut momentul cel mai favorabil pentru realizarea unităţii dintre capul statului şi popor şi se cerea desemnarea unui guvern de concentrare naţională. Acţiunile desfăşurate de „Comitetul celor cinci" în vederea restabilirii regimului parlamentar, a respectării prevederilor constituţionale, acţiuni la care s-a căutat atragerea tuturor forţelor de opoziţie, erau, după părerea autorului, o dovadă a orientării Comitetului „spre colaborarea cu celelalte partide nefasciste şi a căutării unui larg sprijin popular în vederea reinstaurării prevederilor constituţionale" (p. 207).

După instalarea la cîrma ţării, în noiembrie 1935, a guvernului Gh. Kioseivanov, acesta şi-a propus zgomotos „atragerea poporului la conducere" prin organizarea alegerilor pentru consiliile comunale şi Parlament. Prevăzute a avea loc în anul 1936, ele sînt amînate pînă în primăvara anului 1937 cînd, după aprobarea de către ţar a noii legi electorale (ianuarie 1937) se hotărăşte ţinerea alegerilor pentru consiliile comunale în luna martie a aceluiaşi an. Urmărind lărgirea rîndurilor opoziţiei, Comitetul celor cinci hotărăşte organizarea de aşa numite comitete constituţionale în cadrul cărora sînt atraşi, în afara reprezentanţilor celor cinci partide, şi alţi „adepţi ai democraţiei şi constituţiei". Apreciind această atitudine ca „un pas înainte pe calea unei uniuni reale a tuturor forţelor democratice" (p. 209) P.C.B. hotărăşte să sprijine şi el această acţiune. Prezentînd cu lux de amănunte atitudinea diferitelor partide şi grupări faţă de alegerile din martie 1937, autorul concluzionează că unitatea de acţiune realizată de forţele de opoziţie a reprezentat „unul din apogeurile unităţii antifasciste ale democraţiei bulgare în ajunul celui de al doilea război mondial" (p. 214), şi „un prim succes mai însemnat pe linia creării unui larg front popular în Bulgaria" (p. 217).

În primăvara anului 1938 au loc alegeri parlamentare. În vederea alegerilor forțele democratice, dînd curs chemării P.C.B., își string rîndurile coalizîndu-se. Ca atare, alegerile au însemnat „noi succese importante ale mișcării antifasciste din Bulgaria, un nou pas pe calea făuririi frontului popular" (p. 246). Prezentînd atmosfera din preajma alegerilor, autorul demască numeroasele manevre făcute la nivelul echipei guvernamentale prin care se urmărea să fie alese numai acele persoane care erau fidele regimului existent. El descrie procesul complex de formare a coaliției forțelor democratice*, subliniind strădaniile P.C.B. de a orienta această coaliție spre realizarea unei unități principiale, bazate pe lupta activă împotriva regimului. Referindu-se la rezultatul alegerilor**, autorul conchide că coaliția democratică s-a manifestat „ca o însemnată forță politică" (p. 255), iar acțiunile și activitatea ei sînt urmărite pînă *în ajunul celui de al doilea război mondial*, cum de altfel se și intitulează ultimul capitol.

Urmărind, în cadrul acestui capitol, evoluția vieții parlamentare pînă în vara anului 1939, autorul prezintă procesul în urma căruia deputații opoziției devin o forță tot mai activă ce folosește „toate formele posibile în vederea criticării dictaturii monarho-fasciste", și „demascării politicii economice a guvernului" de legare a economiei țării de cea a Germaniei (p. 261).

Atenție acordă autorul în acest capitol și problemelor de politică externă a regimului monarho-fascist, subliniind activitatea intensă a opoziției democratice care a demascat în cadrul parlamentului politica Germaniei hitleriste și a cerut promovarea „unei politici active de pace și înțelegerea cu popoarele apropiate sau mai îndepărtate" (p. 289).

În încheierea lucrării autorul consideră că chiar dacă s-a ajuns la instaurarea dictaturii monarho-fasciste, poporul bulgar s-a opus regelui și politicii promovate de acesta, „sentimentele, starea de spirit și năzuințele marii majorități a poporului bulgar fiind exprimate de forțele nefasciste" (p. 324). În cadrul acestor forțe politice cel mai consecvent a fost Partidul Comunist Bulgar — care a militat neobosit pentru unirea tuturor forțelor democratice antifasciste ale poporului bulgar, în lupta împotriva dictaturii monarho-fasciste.

Lucrarea recenzată are marea calitate că prezintă cititorului complexitatea vieții politice din Bulgaria anilor 1934—1939, forțele politice care s-au confruntat și cele care s-au coalizat, diversele orientări politice și atitudini, numeroasele probleme care au confruntat viața politică internă și externă a Bulgariei. Constituie un mare merit al autorului faptul că încearcă să explice cauzele și să prezinte procesul complex de trecere în opoziție față de regimul fascist a unor organizații și grupări politice care inițial, și-au adus un aport direct la instaurarea lui. Deși lucrarea suferă de unele inconsecvențe în folosirea terminologiei ca de pildă, folosirea în unele locuri a termenului de dictatură militară, alteori cel de dictatură militaro-fascistă, sau de dictatură monarhică iar uneori cel de dictatură monarho-fascistă, în ansamblu ea constituie un aport vizibil la explicarea procesului de instaurare a regimului fascist în Bulgaria.

Crișan Iliescu

EDOUARD PERROY, *Le monde carolingien*, Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1974, 274 p.

Lucrarea lui Edouard Perroy, profesor la facultatea de litere și științe umanistice din Paris, încearcă ordonarea principalelor probleme care privesc Europa occidentală și centrală în epoca carolingiană (secolele VIII—IX). Nu este vorba de un studiu de ansamblu, ci de o lucrare care lăsînd de o parte evenimentele politice analizează economia carolingiană, structura socială care îi corespunde, instituțiile politice și administrative.

Prima parte a lucrării, „Economia carolingiană" urmărește: 1) Problema și sursele subiectului; 2) Mecanismul regimului domenial, în fine 3) Activitățile de schimb.

Sursele referitoare la economie sînt grupate în două categorii: 1) surse relative la fiscurile regale și 2) surse relative la proprietățile eclesiastice, foarte complete fiind polipticurile-inventarii detaliate (de exemplu polipticul mănăstirii Saint Germain des Près).

Odată cu expunerea datelor problemei, autorul trece la studierea regimului domenial. Atingînd problema „întinderii", formării și dezintegrării domeniilor, „istoricul francez menționează că cele trei categorii de proprietari funciari (suveran, mînăstire, senior laic), posedau domenii ce variau considerabil ca

---

* În această coaliție au intrat partidele ce formaseră „Comitetul celor cinci", Partidul Democratic, U.P.A.B. — gruparea „Pladne" și Partidul Muncitoresc.

** Din 160 deputați, 63 erau din partidele aflate în opoziția regimului.

întindere. Celula economică de bază o reprezenta villa sau fisci (pentru proprietățile regale). Dar caracteristica domeniului carolingian nu apare net marcată prin întinderea lui (variabilă) ci prin structura sa internă, prin modul de exploatare".

Secolul al IX-lea este o epocă de creație a domeniilor noi, care apar fie prin defrișări de terenuri (de exemplu în regiunea Ardenilor), fie în ținuturi noi care nu cunoscuseră organizarea domenială și unde cuceritorii au impus economia acestui regim, fie prin fracționarea unor vechi domenii cedate de seniori laici mînăstirilor.

Elementele fundamentale în organizarea domeniului, pe care autorul le punctează, sînt rezerva, anexele și pămînturile necultivate. Rezerva cuprindea pămînturile cultivate (terra arabilis) aflate în exploatarea directă a proprietarului sau a administratorului, curtea (curtis), centrul de exploatare sau grupul de clădiri cu locuința seniorului (sala dominicata), grădina, livada, pășunile, la care se adaugă pămînturile arabile propriu-zise grupate după cultura practicată anual (cultura). Pe rezervă locuiesc sclavii care formează familia proprietarului. Adăpostiți și hrăniți de stăpîn aceștia nu posedă nici un mijloc de întreținere propriu. Anexele cuprind moara, biserica sau capela iar în categoria pămînturilor necultivate (deserta) se găsește și pădurea (silvae).

Exploatarea acestor pămînturi ale rezervei seniorale se asigură urmînd principiul sistemului domenial: folosirea țăranilor liberi sau neliberi, așezați dincolo de pămînturile proprietății. Aceștia primesc pămînt (ce poate fi lăsat moștenire ereditară) pentru a-și asigura existența. Chiria acestui pămînt reprezintă renta anuală pe care stăpînul o fixează odată pentru totdeauna atît în natură cît și în bani, la care se adaugă diferite servicii gratuite pe pămîntul rezervei unde țăranul se folosește de propriul inventar agricol. Deci, subliniază autorul, prin aceste pămînturi date în arendă proprietarul obținea mînă de lucru gratuită și rente ce sporesc producția obținută pe domeniu. Aceste produse nu ar fi considerate decît o chirie pentru pămînt dacă la ele nu s-ar adăuga prestațiile de muncă.

Pămînturile ocupate de țărani apar în documente sub numele de terra mansionaria în care mansa desemnează pămîntul unui singur țăran.

În marea lor varietate mansele se pot împărți în două sau trei categorii principale: 1) mansi ingenuiles (libere); 2) mansi servi (servile); 3) mansi ledilas (lizi). În această clasificare autorul neglijează mansi fiscales care provin din donații regale și care nu au nimic de a face cu sarcinile grele și condiția juridică a celorlalte categorii. Această diferențiere este marcată de condiția juridică a țăranului: 1) liber; 2) dependent; 3) condiție intermediară între libertate și servitute. La această deosebire se adaugă o alta care privește caracterul diferit al sarcinilor datorate seniorului.

Prezentînd în linii generale problema originii și naturii acestor pămînturi, Perroy subliniază cele două puncte ale conflictului dintre romaniști și germaniști. Dacă primii susțin că mansa este o continuare francă a iugum-ului roman, ceilalți consideră că aceste manse sînt de origine germanică „inventate și impuse de popoarele germanice peste tot unde s-au așezat". Dar pentru autorul acestei cărți importantă rămîne nu atît stabilirea originii cît influența anumitor elemente care au produs generalizarea caracteristicilor sale proprii. Acceptînd definiția general recunoscută de istorici a acestor manse ca „un ansamblu de pămînturi capabile să asigure minimum de existență al unei familii de țărani" Perroy nu acceptă calculele care încearcă să demonstreze că suprafața acestor pămînturi ar fi prezentat o mare fixitate, o identitate de structură internă. Alăturîndu-se părerilor altor doi istorici (Ch. E. Perrin, și F.L. Ganshof), autorul cere o mai mare nuanțare a acestei probleme, accentuarea complexității, a neregularitățiilor sistemului manselor.

Ultimul subcapitol legat de problema regimului domenial se referă la „Rolul economic al domeniului". Modul în care trăsăturile esențiale ale economiei au acționat în contextul general al epocii ridică cîteva întrebări. Prima legată de latura demografică încearcă să stabilească dacă populația era în creștere sau în scădere. Se poate vorbi de o „anemie demografică în ansamblul lumii carolingiene", cu excepțiile cunoscute, în regiunea pariziană sau pe domeniile renane. În ceea ce privește veniturile domeniului, Perroy înfățișează natura și originea lor diversă, ca și destinația diferită în funcție de categoria de proprietar funciar.

Prima secțiune a lucrării se încheie cu capitolul „Activitățile de schimb". Autorul încearcă să demonstreze că deși schimburile erau de foarte mică importanță totuși pentru anumite regiuni sau perioade ale acestei epoci nu se poate vorbi de o reluare a activităților de schimb.

Încercînd să contureze cadrul urban al acestor activități, autorul demonstrează, bazîndu-se pe documente, „stagnarea vieții urbane". Orașele capătă un caracter semirural, ceea ce duce la degradarea rolului lor economic. Aceste afirmații Perroy le nuanțează arătînd că anumite cetăți din nordul Galiei suportă un fenomen invers: avînt demografic, creșterea suprafeței construite; se impune ipoteza unei creșteri a activității meșteșugă-

rești și comerciale. De exemplu apariția în regiunea Galiei de Nord a unor așezări ce apar în texte sub numele de Fontes și care concentrau populație parțial detașată din mediul rural. Puternic legate de rețeaua fluvială aceste mici tîrguri erau dotate cu cheiuri și antrepozite care asigurau traficul mărfurilor, negoțul.

În subcapitolul „Negustorii" Perroy își pune întrebarea dacă aceștia formau sau nu o categorie omogenă, numeroasă și bogată. Se cunosc mai multe categorii de negustori: evreii, care aduceau curții lui Carol cel Mare produse orientale; predecesorii acestora au fost sirienii, termen generic care se referă la toți negustorii veniți din provinciile orientale ale vechiului imperiu roman. La cele două categorii se adaugă negustorii ambulanți locali. Mai numeroși decît evreii, mai înstăriți decît vînzătorii ambulanți sînt negociatores care par a aparține unei categorii de negustori profesioniști a căror activitate este mai amplă. Aceștia obțin de la suveran privilegii: scutiri de rechiziții, de serviciu militar.

În legătură cu piețele sau mărfurile aduse la schimb, lucrarea amintește mai întîi pe plan local, existența piețelor denumite forum sau mercatum, în care schimburile erau în mici cantități; țăranii din împrejurimi veneau cu produsele excedentare. În schimb ei cumpărau produse de manufactură. Pe plan regional comerțul angrena cantități mult mai mari din produsele de primă necesitate (grîu, vin, pește, sare, metale).

Marele comerț se ocupa însă cu produsele de lux din orientul bizantin sau islamic. Veniturile acestui comerț erau foarte ridicate. Căile prin care mărfurile pătrundeau în lumea francă sînt fie pe continent, prin țările slave sau prin cîmpia danubiană, fie prin Mediterana orientală cu porturile bizantine ale Italiei de Sud sau ale Adriaticei.

O ultimă întrebare pe care Perroy și-o pune în legătură cu activitățile de schimb este cea legată de modul în care se stabilește balanța conturilor și a plăților. Din acest punct de vedere caracteristică era deflația monetară. Autorul remarcă „un marasm al prețurilor". Masa monetară în circulație este minimă și nu circulă decît cu încetineală. În același timp este minimă și masa bunurilor și a serviciilor oferite pe piață. În fața acestei paralizii a schimburilor, prețurile rămîn scăzute; argintul, în calitate de scară a valorilor, rămîne rar și scump.

A doua secțiune a cărții, „Societatea caroligiană", demonstrează că în general societatea acestei epoci se caracterizează prin: existența unei aristocrații funciare impusă de marea proprietate (criteriul esențial al distincției sociale), cu apariție relativ recentă, posterioară invaziilor germanice, formată prin amestecul a două elemente: minoritatea de războinici de origină germanică care parvine la împărțirea pămînturilor și vechea aristocrație galo-romană. Prin interese comune și mod de viață analog, cele două aristocrații fuzionează formînd un singur grup social unit și puternic.

Această societate de tip agrar își datorează structura și caracteristicile sale originale unui fenomen pe care condițiile economice îl pot explica parțial: vasalitatea. Voința oamenilor și mentalitatea epocii au creat această instituție socială pe care autorul încearcă să o definească în capitolul „Vasalitatea carolingiană". Deși elementele constitutive ale unui regim vasalic apar încă din perioada merovingiană, totuși secolul IX creează vasalitatea ca o operă proprie. Perroy consideră că cele două caracteristici fundamentale ale acestui regim sînt: legătura între efectuarea datoriei vasalice și concesiunea de pămînturi ca beneficiu, caracterul ereditar în creștere al beneficiului.

Dar transformările impuse de fenomenul de vasalitate la nivelul unei categorii laice nu întîrzie să influențeze și clerul. Ideia centrală a capitolului „Clerul și regalitatea în societatea carolingiană" este că extinderea vasalității a fost unul dintre factorii care a contribuit în mare măsură la ruinarea autorității monarhice.

Ultimul capitol al acestei părți se ocupă de studierea „claselor inferioare". Principiul care separă clasele inferioare este cel al libertății. Libertate totală posedă numai micii proprietari considerați ca liberi deși cu îndatoriri materiale mari și țăranii cultivatori (coloni) din villae. La aceste categorii se adaugă masa dependentă pe care autorul consideră că trebuie să o numim sclavi și nu iobagi.

O secțiune a lucrării se ocupă de studierea „administrației carolingiene". Cu toate că suveranii încearcă să impună ordine, sa asigure o armătură puternică statului, imperiul se menține unit numai prin bunăvoința unei aristocrații preocupată mai mult de interesele proprii decît de sprijinirea autorității suveranului. În aceste condiții nu putem vorbi decît de o administrație rudimentară. „Nici unul din principalele servicii ale palatului nu corespunde, nici pe departe cu ceea ce noi am numi administrație centrală".

Aceleași caracteristici se mențin și la nivelul cadrelor locale ale administrației. Teritoriul este împărțit în comitate a căror întindere variază de la o zonă la alta. Comitele exercită conducerea ajutat de un personal administrativ format din notarius, „un scrib capabil de a redacta textele esențiale ale administrației", vicontele, „un fel de delegat permanent al regiunii", și vicarul, reprezentat al autorității contelui într-o circumscripție

secundară. Contele reprezintă pe plan local puterea suveranului atît în sectorul administrativ și financiar cît și în cel juridic și militar.

Caracterul numai aparent unitar al imperiului este dat pe de altă parte de existența regatelor (cea mai mare parte a regiunilor înglobate în imperiu în secolul al IX-lea dar mai ales trei dintre acestea, Aquitania, Bavaria și Italia s-au constituit în regate autonome). Tot un caracter autonom păstrează ducatele „naționale", teritorii care teoretic se supun autorității suveranilor carolingieni dar practic își păstrează legile, organizarea politică. Acestea sînt: ducatele din regiunea Lombardă, Bretania și Gasconia.

Ideia centrală a capitolului „Administrația justiției" este aceea că de fapt condiția esențială a puterii politice este exercitarea justiției. O aparentă unitate caracterizează și organizarea juridică a imperiului; ea este dată de marea diversitate a legilor și obiceiurilor aplicate în tribunalele publice. Suveranii carolingieni au încercat să redacteze în scris principiile esențiale ale organizării juridice. Astfel, Carol cel Mare a pus să se întocmească legea saxonilor, a turingienilor, a frizonilor. Tot suveranii carolingieni au încercat „să pună în aplicare înalte principii în exercitarea justiției". Astfel, justiția poate apărea ca o îndatorire impusă suveranului de morala creștină. Încercînd să amelioreze acest regim imperfect al administrației justiției, suveranul dă o serie de reforme „care introduc principii echitabile și fac să crească autoritatea regală în domeniul juridic".

Pentru limitarea abuzurilor de putere în comitate, Carol cel Mare încearcă să diminueze competența politică a contelui. În acest scop se mărește importanța tribunalului palatului (prezidat teoretic de suveran), care devine instanța supremă a imperiului.

Capitolele finale ale lucrării se axează pe diferitele probleme care privesc armata și finanțele sau mijloacele de control.

Deși este o societate războinică, totuși imperiul nu posedă o armată regulată, chiar dacă obligativitatea de a veni la oaste există. „Fiecare franc de condiție liberă este prin definiție un războinic. El are datoria ca de fiecare dată cînd este chemat, să-și ia armele fie ca supus al suveranului, fie al vreunui mare senior."

Studiind documentele carolingiene s-a putut stabili un tablou al principiilor fundamentale ale legislației militare: 1) Serviciul militar este supus suveranului ori care ar fi comandantul militar; 2) Serviciul militar este obligatoriu pentru fiecare om liber indiferent de condiția sa economică sau rangul său social.

În domeniul finanțelor se poate observa absența unui veritabil sistem financiar, impusă de condițiile materiale ale vieții. Capitolul punctează cîteva idei: 1) Există încă în timpul lui Carol cel Mare vestigiile unei fiscalități directe, care cuprinde în același timp capitația și un impozit funciar; 2) Acest impozit nu apare decît asupra anumitor pămînturi și numai anumiți contribuabili continuă să-l plătească, și el este pe cale de dispariție.

Concluzia la partea a III-a a lucrării arată că în lipsa unui adevărat aparat administrativ palatul regal nu putea asigura el însuși ordinea. Singura rezolvare era ca suveranul să se ocupe el însuși de toate problemele și dacă era posibil chiar la fața locului.

„Adevărata problemă nu este de a ști de ce s-a prăbușit imperiul carolingian, ci prin ce joc al circumstanțelor și acțiuni individuale el s-a putut menține, de bine de rău, timp de mai bine de un secol".

Dintre lacunele monografiei menționăm că lucrarea nu posedă un aparat critic și o bibliografie.

Prin faptul de a da cititorului într-un singur volum ultimile opinii asupra epocii carolingiene lucrarea reprezintă totuși un bun instrument pentru medieviști, putînd fi apreciată ca un util și judicios instrument de lucru.

Andrei Busuioceanu

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

*** DOCUMENTE PRIVIND MAREA RĂSCOALĂ A ŢĂRANILOR DIN 1907, VOLUMUL 1, EDIT. ACADEMIEI R.S.R., BUCUREŞTI, 1977, p. 573

Încă un volum se adaugă la lucrările de interpretare şi publicare a unor izvoare şi materiale documentare referitoare la marea răscoală a ţăranilor din 1907. Tipărită în anul în care întregul nostru popor aniversează împlinirea a şapte decenii de la marele eveniment, volumul de faţă se înscrie organic în amplele preocupări ale cercetătorilor de istorie din ţara noastră, de a pune în evidenţă în lumina concepţiei profund ştiinţifice a partidului, lupta seculară a poporului nostru pentru libertate şi dreptate socială, volumul I de documente privind marele seism social din 1907 este rodul colaborării fructuoase dintre cercetătorii din cadrul Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Institutul de istorie „N. Iorga" şi Direcţia Generală a Arhivelor Statului.

Acest volum cu care se deschide de fapt colecţia este dedicat raporturilor agrare şi situaţiei economice şi social-politice a ţărănimii române de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea şi a apărut sub îngrijirea unui colectiv de cercetători format din: Damian Hurezeanu, Mircea Iosa, Vasile Niculae, Marin Badea, Augustin Deac, Ion Felea, Marin Florescu, Coralia Fotino, Titu Geogescu, Ion Ilincioiu, Anastasie Iordache, Traian Lungu, Rodica Şoimescu, Georgeta Tudoran, avînd drept coordonatori pe Ion Popescu-Puţuri şi regretatul academician Andrei Oţetea.

Volumul are meritul de a oferi istoricilor noştri izvoare documentare în mare parte inedite, care introduse în circuitul ştiinţific vin să adîncească aspecte mai puţin cunoscute şi totodată să îmbogăţească documentaţia legată de acest eveniment.

Acest volum înmănunchează 416 documente din perioada 1893–1910 şi cuprinde şi documente edite apărute pînă acum în ediţii parţiale care nu respectau întru totul exigenţele normelor ştiinţifice. Culegerea de documente pe care încercăm s-o analizăm reprezintă un punct de referinţă în istoriografia răscoalei din 1907 şi este un rezultat al unei ample şi temeinice investigaţii documentare a unor variate şi numeroase fonduri de arhivă locale şi centrale, înşuşi autorii afirmînd că accentul principal al acestei ediţii „cade pe documentele de arhivă".

Apariţia acestui volum răspunde unei evidente necesităţi deoarece are meritul de a cerceta exhaustiv şi de a introduce în circuitul ştiinţific o serie de documente din fonduri de arhivă şi publicaţii cărora nu li s-au dat atenţia cuvenită pînă acum.

Prin tema abordată, prin bogăţia de material pus în circulaţie, volumul se încadrează în mod fericit în bogata paletă a lucrărilor care au văzut sau urmează să vadă lumina tiparului cu prilejul aniversării a 70 de ani de la marele eveniment. Elaborat în spiritul Programului Partidului Comunist Român şi al celorlalte documente de partid, volumul redă din documentele inedite ceea ce este caracteristic, ceea ce exprimă esenţa fenomenelor chiar dacă fac aceasta dezvăluind o situaţie concretă, un fapt anume. Acest volum este totodată şi un omagiu adus aceleia care „a conservat din generaţie în generaţie, trăsăturile specifice ale întregului nostru popor: hărnicia şi justeţea, omenia şi dreptatea, cinstea şi curajul" (p. VII).

Editorii au căutat să desprindă din întreaga varietate a surselor documentare, elementele care redau cu obiectivitate realitatea istorică.

Acest volum evidenţiază că marea răscoală din 1907 a fost un produs obiectiv al condiţiilor social-economice şi politice ale României.

Volumul începe cu o introducere în care se relevă importanţa colecţiei, se reliefează unele aspecte mai importante ale documentelor.

O pondere însemnată în suita documentelor din culegerea de faţă revine „Contractelor de învoieli agricole, tablourilor şi rapoartelor privind situaţia învoielilor şi după răscoala în 10 din cele 32 de judeţe ale ţării de atunci". Se desprinde din această categorie de documente caracterul înrobitor al contractelor de învoieli agricole în cuprinsul cărora coexistau

cele 3 forme principale sub care moşierul sau arendaşul storceau supramunca producătorilor nemijlociţi, renta în muncă, renta în bani şi renta în produse. Contractele de învoieli erau perfectate mai ales atunci cînd ţăranii se găseau în mare nevoie, proviziile fiindu-le pe sfîrşite.

O categorie de documente relevă abuzurile comise de moşieri şi arendaşi care se ţineau lanţ de la măsurarea şi delimitarea loturilor de pămînt şi pînă la dijmuirea produselor.

Unele izvoare documentare relevă că repartiţia proprietăţii funciare prezintă anomalii şi contradicţii care se repercutau dureros asupra ţărănimii, cifrele menţionate de statisticile din volum indică polarizarea în mîinile unui grup restrîns de privilegiaţi a unei imense întinderi de pămînt arabil şi forestier, în timp ce milioane de ţărani deţineau o suprafaţă de teren arabil cu 10% mai mică decît moşierimea şi cu peste un milion şi jumătate ha. mai mică de păduri.

Unele documente relevă că deşi la începutul secolului al XX-lea angajarea ţăranilor în vederea executării unor munci contra plăţii în bani era frecventă, totuşi formele muncii în dijmă persistau.

Contractele agricole ca şi rapoartele, tablourile privind condiţiile de învoieli relevă exploatarea crîncenă a ţăranilor de către proprietari şi arendaşi constituind totodată o puternică forţă demascatoare la adresa regimului agrar bazat pe dominaţia economică a moşierimii asupra satului, mărturii elocvente ale încătuşării economice a ţărănimii muncitoare.

Starea cruntă de mizerie în care se afla ţărănimea la începutul secolului al XX-lea împreună cu alte aspecte care arată că marii proprietari şi arendaşi încălcau condiţiile de învoială şi aşa foarte grele, ca de exemplu reţinerea samavolnică a recoltei ţăranilor, impunerea la munci suplimentare faţă de prevederile iniţiale ale învoielilor, izgonirea ţăranilor faţă de prevederile iniţiale ale învoielilor, izgonirea ţăranilor „recalcitranţi" de pe moşii, globări pentru motive imaginare sînt amplu relevate de unele documente incluse în volum, ca plîngeri, petiţii, cereri ale ţăranilor către autorităţile locale sau centrale.

Alături de învoielile agricole înrobitoare, de lipsa acută de pămînt şi păşuni, de camăta care bîntuia ca o ciumă satele, de abuzurile şi samavolniciile de tot felul, condiţiile de viaţă materiale şi spirituale ale ţărănimii erau din cele mai mizere şi sînt redate în documente. O serie de documente se referă la muncitori agricoli, altele atestă fenomenul angajării de muncitori salariaţi din străinătate pentru sezonul de vîrf al muncilor agricole sau pentru necesităţile cu caracter special în gospodăriile moşierilor şi arendaşilor.

Unele documente relevă că unul din fenomenele care contribuiau la adîncirea mizeriei şi ruinării maselor ţărăneşti era şi camăta care reprezenta un adevărat flagel. Aşa cum arată documentele, o formă sub care camăta se practica pe o scară întinsă constă în arendarea pămîntului celui „împrumutat" de către cămătar. Unele documente relevă că luna lucrătoare fixată de proprietari şi arendaşi în foarte numeroase cazuri depăşea pe cea calendaristică.

Volumul de faţă înmănunchează şi o serie de documente privind situaţia materială şi culturală a maselor ţărăneşti. Problemele învăţămîntului la sate sînt reflectate de asemenea documentar atît prin date şi materiale din lucrările epocii cît şi prin rapoarte ale învăţătorilor şi ale revizorilor şcolari judeţeni precum şi prin procesele verbale de inspecţie ale medicilor, care arată starea localurilor de şcoală, lipsa de învăţători, frecvenţa elevilor şi condiţiile vitrege în care trebuie să se desfăşoare procesul de învăţămînt.

Apreciem că selecţionarea documentelor şi pregătirea pentru publicare deşi au ridicat numeroase probleme, au fost rezolvate cu succes de editori. Credem că ar fi fost nimerit ca volumul de faţă să cuprindă şi un rezumat într-o limbă străină de largă circulaţie care să facă cunoscut istoricilor străini problematica culegerii, sau măcar lista registrelor să fi fost tradusă.

De dorit ar fi fost dacă editorii ar fi inclus în volumul de faţă unele reproduceri, deoarece includerea lor în text ar fi dat acestuia o notă de variaţie. Nu putem încheia succinta prezentare fără a-l recomanda cu căldura cititorilor şi specialiştilor care pot găsi aici date importante, semnificative, atît pentru istoria locală cît şi a poporului român în general.

Volumul reprezintă o bogată sursă de informaţii inedite ce trebuiesc luate în consideratie la scrierea unor viitoare monografii locale. Necesitatea colecţiei, rezultatele obţinute şi calitatea volumului îndreptăţesc continuarea publicării documentelor. Felicitînd pe editori pentru acest preţios instrument ştiinţific — indispensabil oricărui specialist în ştiinţele sociale şi iubitor de istorie, remarcăm şi înalta ţinută ştiinţifică şi prezentare grafică.

Constantin Dobrescu

ŞTEFAN IONESCU, *Manuc Bei, zaraf şi diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj Napoca, Edit. Dacia, 1976, 206 [207] p. + il.

Bogatul negustor armean Manuc bei Mirzaean — intrat prin filiera Porţii şi rosturi cămătăreşti în viaţa politică şi economică a Ţării Româneşti pentru ca mai tîrziu să pribegească în Rusia ca protejat al ţarului Alexandru I — a constituit o figură foarte pitorească, dar în acelaşi timp însemnată în istoria principatelor dunărene şi a sud-estului european la începutul secolului al XIX-lea. Spre deosebire de studiile mai restrînse dedicate acestui personaj în trecut, dintre care cele mai temeinice au aparţinut regretatului orientalist Hagop Djololian Siruni, lucrarea de faţă prezintă în chip monografic biografia şi bogata activitate desfăşurată în bună măsură la Rusciuc, Istanbul, Bucureşti şi Chişinău de acest întreprinzător om de afaceri şi favorit al marelui vizir otoman Mustafa Bairaktar, devenit apoi dregător la curtea lui Constantin Ipsilanti, iar în chip paradoxal, la amurgul vieţii, „consilier de stat" în Imperiul ţarist. În alcătuirea cărţii sale autorul a făcut apel la o gamă variată de izvoare interne şi externe, inedite sau publicate, a ilustrat-o cu o iconografie adecvată, constînd din portrete şi reproduceri după stampe de epocă şi a pus în circuitul ştiinţific pentru prima oară izvoare armeneşti, descoperite de amintitul istoric Siruni.

Documentarea îngrijită a lucrării n-a împiedicat, însă, pe St. Ionescu să evite tratarea pedantă, didacticistă, a subiectului, ci dimpotrivă, datorită stilului plăcut şi alert, folosind uneori chiar dialogul, să-i confere o largă accesibilitate. Monografia, dedicată lui Manuc bei constituie evident, pînă la un punct, o lucrare de popularizare, dar care respectă adevărul istoric şi-şi menţine ţinuta ştiinţifică.

Autorul ne introduce la început, în complexul cadru economic, social şi politic prezentat de Ţara Românească în primii ani ai veacului trecut, cînd în vremea domniei sub unele aspecte, promiţătoare, a lui Constantin Ipsilanti (1802—1806), Manuc şi-a început prodigioasa carieră în reşedinţa de scaun a principatului muntean.

Născut în 1769 la Rusciuc, într-o veche familie armeană, Manuc îşi făcuse ucenicia în practica negustorească atît la sud de Dunăre cît şi în Moldova unde a locuit între 1780 1785, învăţînd şi româneşte. Reîntors în oraşul de baştină în ultima decadă a secolului al XVIII-lea, Manuc a dobîndit o stare materială prosperă care l-a făcut să devină vistierul şi omul de încredere al ayanului de Rusciuc, înaltul dregător otoman, temut rival al lui Pazvantoglu, Tersenik Oglu. Datorită intervenţiei unui prieten armean comun Bogos Sebastian, Manuc a fost poftit la curtea lui Ipsilanti şi căftănit chiar serdar în 1802. La Bucureşti, el şi-a fructificat veniturile prin negoţ şi camătă, dobîndind proprietăţi în Ţara Românească şi ridicîndu-şi case în oraşul ei de scaun. A rămas vestit în istoria capitalei noastre mai ales pentru faimosul han ce-i poartă numele, pe care l-a construit la 1804, pe fostele terenuri ale Curţii Vechi din apropierea Dîmboviţei. După uciderea lui Tersenik Oglu la 1804, Manuc n-a întîrziat însă să dobîndească protecţia succesorului acestuia, noul ayan de Rusciuc, Mustafa paşa Bairaktar, care făcea parte din rîndurile dregătorilor luminaţi sprijinitori ai reformelor iniţiate de sultanul Selim al III-lea[1].

Totodată, Manuc şi-a creat relaţii şi în cercurile diplomatice din Bucureşti, asigurîndu-şi, în special, prietenia consulului rus Luca de Kiriko. Autorul reconstituie apoi cadrul istoric al evenimentelor ce l-au plasat pe Manuc bei într-o poziţie neaşteptată, datorită izbucnirii războiului ruso-turc şi mai ales frămîntărilor interne care au zguduit Imperiul otoman, în anii 1807—1808. Mai întîi, răscoala ienicerilor retrograzi potrivnici reformelor sultanului, care a dus la 29 mai 1807 la detronarea lui Selim al III-lea, a provocat o reacţie în rîndurile cercului politic cu oarecare orientare progresistă „Amicii din Rusciuc", unde Mustafa Bairaktar juca un rol de seamă. O nouă lovitură de palat a îndepărtat pe efemerul sultan Mustafa al IV-lea la 28 iulie 1808, iar succesorul acestuia, Mahmud al II-lea, a încredinţat vizíratul lui Bairaktar. Anii 1807—1808 au fost cei de maximă influenţă exercitată de Manuc bei asupra tovarăşului său de idei, devenit mare vizir şi pe care l-a sprijinit din punct de vedere politic şi financiar din toate puterile. Pentru această atitudine, influentul armean a căpătat din partea noului sultan chiar titlul nominal de „bei al Moldovei" (22 septembrie 1808). O nouă răscoală a corpului ienicerese, acest vestigiu perimat al orînduirii militare feudale otomane, a dus însă la sacrificarea lui Bairaktar, adept al reformelor, care a pierit în timpul sîngeroaselor evenimente petrecute la Istanbul la 15 noiembrie 1808[2].

[1] Vezi în această privinţă remarcabila monografie a istoricului american Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789—1807*, Cambridge, Mass. (S.U.A.), Harvard Univ. Press, 1971, XIII + 535 p.

[2] Pentru viaţa şi cariera acestui însemnat dregător otoman, autorul ar fi putut face apel şi la clasica lucrare a istoricului sovietic A. F. Miller, *Mustapha Pacha Bairaktar*,

Odată cu moartea acestuia, Manuc a părăsit capitala Imperiului otoman, unde se instalase după izbucnirea războiului cu Rusia și a revenit în Țara Românească, aflată atunci sub ocupația militară țaristă. Autorul monografiei arată că Manuc își păstrase legăturile cu cercurile influente rusești, cîștigase încrederea comandanților militari din principate Miloradovici și Prozorovski și drept urmare, pierzînd ori și ce încredere în posibilitatea de renaștere a Turciei, a trecut în tabăra rusească. A încercat să-i ajute pe ruși să dobîndească cetatea Giurgiului la 1809 și apoi din 1810 a devenit mijlocitor activ al negocierilor de pace purtate între curtea de la St. Petersburg și Poarta Otomană. În decursul acestor complicate tratative, în care s-a dus o luptă acerbă pentru stăpînirea principatelor dunărene [3], desfășurate în faza finală chiar într-o aripă a hanului lui Manuc din București, întreprinzătorul armean a ținut, în permanență la curent partea rusească — datorită relațiilor sale — cu schimbările instrucțiilor primite de dregătorii Porții și prin indiscrețiile comise de frații Moruzi, dragomani ai delegației otomane, a aflat de primejdia care amenința Rusia prin invazia lui Napoleon. În urma gravei situații create, cabinetul țarist s-a grăbit să renunțe la pretențiile anterioare și a acceptat să incorporeze la Imperiul rus doar partea răsăriteană a Moldovei dintre Prut și Nistru și să obțină ieșirea la gurile Dunării. Pacea a fost semnată la București, chiar în marea sală a hanului lui Manuc, la 16/28 mai 1812. Rușii au ținut, mai tîrziu, să-și manifeste recunoștința pentru serviciile aduse lor de Manuc bei. După cum arată Șt. Ionescu, bogatul demnitar armean ne mai simțindu-se în siguranță în Țara Românească] unde nu se mai putea aștepta decît la răzbunarea Porții, și avînd drept pildă sălbatica ucidere, la Colentina, la marginea Bucureștilor, în primăvara anului 1813, a lui Ramiz pașa, fost dregător otoman refugiat în Rusia și căruia i se promisese iertarea, a păsărit principatul muntean la 1 aprilie, instalîndu-se temporar la Sibiu. Peste un an, datorită sprijinului Rusiei, el a izbutit să-și scoată întreaga familie din țară, expusă represaliilor lui Ioan vodă Caragea, docil instrument al Porții. În timpul Congresului de la Viena, Manuc s-a deplasat în Capitala Imperiului habsburgic, fiind primit în audiență chiar de țarul Alexandru I, la 3 octombrie 1814; el a cerut suveranului protecție și și-a făcut cunoscute îndrăznețele sale proiecte de colonizare a Basarabiei, de creiere a unui mare port la gurile Dunării, Alexandropol, și de ridicare a economiei acestei provincii. Țarul a fost atras de ideile întreprinzătorului armean și i-a acordat permisia de a se instala în imperiul său, numindu-l chiar „consilier de stat". În toamna anului 1815 Manuc s-a instalat la Chișinău, după ce-și lichidase o parte din bunurile lăsate în Țara Românească și a achiziționat proprietăți în Basarabia. El a încercat să-și pună în aplicare proiectele, dar moartea nu i-a mai oferit răgaz. A decedat la conacul său din Hîncești la 20 iunie 1817, în urma unui atac de apoplexie [4].

Reconstituind cu pricepere și interes activitatea bogătașului și diplomatului armean, și mai ales rolul jucat în viața politică și economică a principatelor, Șt. Ionescu n-a idealizat personalitatea acestuia, a lăsat clar să rezulte că Manuc bei n-a avut convingeri politice ferme și nici n-a fost adeptul unei stricte ideologii căutînd în primul rînd să-și armonizeze interesele cu acelea ale protectorilor săi, fie ei români, ruși sau otomani. A arătat sincer devotament și afecțiune numai pentru neamul din care s-a născut, făcînd numeroase danii comunităților armene din Turcia și înzestrîndu-le cu școli. Figură tipică a perioadei capitalismului incipient în acest colț al continentului, îmbinînd priceperea în afaceri cu un ascuțit simț al diplomației și ajungînd la o situație rar atinsă de vreunul din conaționalii săi, personalitatea contradictorie a lui Manuc bei a dominat, fără îndoială, scena politică a sud-estului european la începutul secolului al XIX-lea.

Paul Cernovodeanu

---

reeditată la București în 1975 în limba franceză de către Asociația internațională de studii sud-est europene și unde se fac referiri și la Manuc bei.

[3] O izbutită analiză a situației principatelor în această perioadă la Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a Țărilor Române între anii 1806—1812*, în „Revista de istorie", tom. 29 (1976) nr. 5, p. 657—676.

[4] O versiune puțin diferită a morții lui Manuc bei este redată în notele generalului maior rus Ivan Petrovici Liprandi, însoțind textul lucrării sale păstrate în manuscris asupra revoluției din 1821 și care a fost publicată în original și traducere în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. V, *Izvoare narative*, Bucuresti, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 457—497. Amănuntele privind pe Manuc și familia sa se află la p. 474—476 (text rus) și p. 491—496 (traducere română).

PAVEL CHIHAIA, *De la „Negru Vodă" la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, Editura Academiei R.S.R., 1976, 255 p.

Continuare a volumului *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, lucrarea istoricului de artă Pavel Chihaia, întemeiată pe o vastă documentație, pe o întinsă bibliografie ca și pe cercetarea documentelor de arhivă, vine să întregească în modul cel mai cuprinzător cunoștințele noastre despre legendarul întemeietor de țară „Negru Vodă" și despre importantul ctitor de scrieri și monumente Neagoe Basarab, ușurîndu-ne înțelegerea specificității unor importante perioade ale evului mediu românesc.

În prima parte a lucrării intitulată „Geneza și evoluția mitului lui „Negru Vodă", autorul întreprinde o trecere în revistă a documentelor în care apare menționat numele lui „Negru Vodă" precum și a cercetătorilor pe care i-a preocupat identitaea acestui personaj.

Rînd pe rînd, autorul ne prezintă ipotezele formulate în legătură cu mitul lui „Negru Vodă" de diversele personalități din secolul trecut ale culturii noastre: B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga etc. Dintre aceste ipoteze, Pavel Chihaia o consideră demnă de reținut pe cea emisă de istoricul D. Onciul potrivit căreia „descălecatul" din Țara Românească este o improvizație cărturărească inspirată de letopisețele Moldovei.

Pentru a creiona împrejurările în care „Negru Vodă" și-a făcut apariția în istoriografia Țării Românești, autorul întreprinde o analiză minuțioasă a diferitelor versiuni ale cronicilor Țării Românești din secolele XVI—XVII, pornind de la cele cunoscute spre cele mai vechi. Autorul redă în detalii conținutul și semnificațiile acestor cronici, straturile succesive ce li s-au adăugat de-a lungul timpului, subliniind faptul deosebit de semnificativ că aceste scrieri consemnează cînd punctul de vedere al voievozilor, cînd al diferitelor familii boierești, în funcție de interesele și poziția socială a celor ce le-au redactat. De aceea, nu este deloc de mirare faptul că, aceste cronici cuprind despre aceleași perioade și aceleași evenimente, știri contradictorii.

Autorul consideră Cronica despre Radu de la Afumați din 1525 drept prima cronică propriu-zisă cunoscută a Țării Românești, o creație originală românească în limba slavonă, cu caracter laic, reprezentînd,... piatra de temelie a istoriografiei din Țara Românească, statornicind pentru cîteva secole cronologia voievozilor, date în legătură cu activitatea lor și chiar denumirea lor, care se păstrează pînă în zilele noastre".

Prezentarea cronologică a cronicilor moldovene îi dă posibilitatea lui Pavel Chihaia să cuprindă știrile care au fost preluate din ele și inserate în cronicile din Țara Românească (Cronica despre Radu de la Afumați din 1525 și Cronica boierească despre Matei Basarab din 1636—1640), și invers, știrile luate din scrierile Țării Românești și inserate în letopisețele Moldovei (la episcopul Macarie, Grigore Ureche și Miron Costin), stabilind originea acestor împrumuturi, mobilele care le-au determinat ca și momentul în care au fost efectuate. Autorul consideră — pe bună dreptate — că, împrumuturile constatate în cronicile din Țara Românească și Moldova pot constitui repere pentru datarea reciprocă a acestora precum și pentru evidențierea izvoarelor lor.

Pentru a depista diferitele ipostaze în care apare „descălecătorul" de țară „Negru Vodă", Pavel Chihaia recurge la toate categoriile de izvoare scrise — documente, cronici, acte de cancelarie — ca și la cele figurative — pictură, sculptură, arhitectură.

Dacă inițial „Negru Vodă" a fost conceput din nevoia de a fi explicate împrejurările legate de întemeierea Țării Românești după modelul mitului din Moldova, ulterior el a fost identificat cu diverse personaje, servind intereselor de clasă ale acestora.

Legendele despre „descălecător" au gravitat în jurul a trei centre: Cîmpulung, Argeș și Tismana. Autorul consideră că odată cu zugrăvirea portretului lui „Negru Vodă" în biserica mănăstirii Argeș, s-a făcut un însemnat pas pentru inserarea în real a acestei improvizații cărturărești tîrzii.

Incursiunile în cronicile Țării Românești pentru identificarea lui „Negru Vodă" ca și analiza unor opere artistice legate direct de viața de curte din Țara Românească, i-au permis autorului să surprindă și unele conflicte între voievozi care și-au alăturat conform intereselor lor cînd puteri străine, cînd diferite familii boierești, sau cele între voievozi și unii boieri, ca urmare a tendinței lor de descentralizare a puterii domnitorului, reușind să redea atmosfera epocii respective, mentalitatea caracteristică oamenilor din acele timpuri.

În partea a II-a a lucrării intitulată „Cu privire la Învățături și la cîteva monumente din vremea lui Neagoe", autorul analizează într-o nouă lumină această fundamentală operă literară a evului mediu românesc urmărind prezența concepției, în diferite opere plastice. Autorul ajunge la concluzia întemeiată că această lucrare nu vădește o unitate de structură, anumite părți ale ei fiind scrise la date diferite și în ocazii diferite și

adăugate ulterior. Inițial a existat o scriere independentă compusă din capitolele V—XII elaborată de însuși Neagoe Basarab la care s-au adăugat apoi scrieri independente care au format cap. I, II, III, IV și XIII ale lucrării. La alcătuirea versiunii a II-a a Învățăturilor redactorul ei n-a inserat toate scrierile independente ale voievodului ci numai pe cele pe care le-a crezut de cuviință.

Există o legătură perfectă între concepția voievodului Neagoe Basarab exprimată în opera sa și pictura exterioară a bisericilor moldovenești, între expunerile de principii din „Învățături" și reprezentările pictate de la biserica mănăstirii Călui, ceea ce presupune marea rezonanță, puternicul prestigiu de care s-a bucurat această operă.

Ultimul subcapitol al părții a II-a readuce în discuție un subiect major al creației medievale românești — complexul monastic isihast din Munții Buzăului. Această temă a format obiectul de studiu al pasionatului și eruditului om de știință Alexandru Odobescu, dar care a fost dată, pe nedrept, uitării de către cercetători. Analizînd acest complex monumental, Pavel Chihaia îl leagă de numele lui Neagoe Basarab, în sensul că, prima mărturie scrisă despre acesta îl constituie pomelnicul de la schitul Agaton din vremea voievodului cînd are loc un reviriment al isihasmului în Țara Românească. Însuși Neagoe Basarab a fost un adept al curentului isihast pe care, de altfel, l-a și prezentat la Învățăturile sale ca pe un ideal monastic.

Recenzia cărții lui Pavel Chihaia ne-a prilejuit ocazia de a enunța doar cîteva din problemele complexe ridicate de autor, doar cîteva din rezolvările originale pe care le-a dat acestora, cititorului rămînîndu-i plăcerea de a descoperi multe altele legate de una din cele mai importante perioade din istoria poporului român, și anume, epoca de culme a civilizației medievale românești.

Legăturile permanente, schimbul neîntrerupt de valori dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, ca și începutul procesului de trecere de la conștiința „ecumenică" la cea „națională în societatea românească, constituie firul roșu care unește toate capitolele cărții.

Lucrarea istoricului de artă Pavel Chihaia — o abordare complexă, de înaltă ținută științifică, care vine cu noi răspunsuri și cu rezolvări inedite la problema veche dar mereu actuală — legată de întemeierea statului muntean — se recomandă de la sine ca o lucrare indispensabilă pentru toți cercetătorii din domeniul istoriei și istoriei artei.

Ilustrația amplă, riguros selectată și de bună calitate care însoțește și susține textul, sporește valoarea documentară a acestei importante lucrări de istoria culturii.

Maria Constantin

ISTORIA UNIVERSALĂ

JEAN BERENGER, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVII-e siècle*, Paris, Imprimerie nationale, 1975, 527 p.

Lucrarea de față reprezintă teza de doctorat a lui Jean Bérenger, susținută cu cinci ani în urmă. Elev și discipol al cunoscutului specialist în problemele istoriei Europei centrale V. L. Tapié, J. Bérenger, autor al unor alte lucrări legate de această temă *, a parcurs un foarte bogat material documentar obținut în arhivele austriece, franceze cehești, ungare ș. a. Autorul a dorit, ca această lucrare să oglindească epoca în care monarhia austriacă a încercat să-și recapete poziția de mare putere europeană, în locul Spaniei aflată în decădere și ca rivală a Franței, epocă ce acoperă domnia împăratului Leopold I (1658—1705).

Vastitatea și importanța temei l-au determinat pe J. Bérenger să se concentreze asupra a două aspecte importante legate în primul rînd de fiscalitate și de aportul finanțelor în evoluția unui stat și în al doilea rînd de caracteristicile și limitele așa numitului „absolutism austriac". Delimitînd astfel aria temei pe care o urmărește, autorul prezintă într-un capitol introductiv, două din întrebările fundamentale legate de istoria imperiului Habsburgic : a) în ce măsură se poate vorbi de „Austria" ca stat unitar și b) în ce măsură se poate vorbi de „absolutism" în acest stat? Răspunzînd la ele, în timp și spațiu, autorul trece apoi la cercetarea aproape

* *Les relations franco-hongroises pendant le gouvernement personel de Louis XIV*, în ‚Information historique", 1967, Nr. 3; *La Hongrie des Habsbourg au XVII siècle. République nobiliaire ou Monarchie limitée*, în „Revue Historique", 1967, fasc. 483, *La Contre-Réforme en Hongrie au XVII-e siècle*, în „Actes du colloque franco-hongrois", Paris, B.N.S.P.F., 1974 etc.

exhaustivă a finanţelor monarhiei austriece în anii 1657—1699. Interesul autorului s-a îndreptat tocmai spre lămurirea acestor probleme ca element ce a determinat saltul spectacular făcut de monarhia austriacă, în rîndul puterilor europene, într-o vreme cînd Franţa lui Ludovic XIV (1643—1715) domina Europa.

Astfel, J. Bérenger constată că în timp ce în celelalte state europene, lipsa de bani era temporară, determinată de anumite perioade critice, în monarhia austriacă ea era quasi-permanentă. Această situaţie rezulta şi din natura ambiguă pe care puterea imperială (austriacă habsburgică) o moştenise la moartea lui Carol Quintul (1556), cînd o singură persoană trebuia să îndeplinească simultan obligaţiile de prinţ ereditar, şef al creştinătăţii, şef al lumii germane, aliatul natural al monarhiei spaniole. Acestei convergenţe trebuia să-i răspundă puterea imperială şi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Pentru mai buna înţelegere a problemelor discutate, autorul lucrării de faţă pune la dispoziţia cititorilor o cantitate impresionantă de statistici, date, surse de venituri, impozite, liste cu cheltuieli civile, cheltuieli ale armatei, produsul vămilor, contribuţii, bilanţuri anuale etc; de asemenea prezintă încercările de reformă în diversele domenii de activitate, rolul jucat de cîteva personalităţi, elemente şi prin care J. Bérenger îşi argumentează punctul de vedere cu privire la rapida înflorire a economiei şi vieţii austriece dar şi în legătură cu eşecul final.

Constatările lucrării arată că nu se poate vorbi nici în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de o Austrie intr-un sens modern al cuvintului, ci cel mult de o monarhie federală al cărui conducător nu era nici pe departe absolut şi în orişice caz cu mult mai sărac decît o mare parte a supuşilor săi.

Cea mai importantă concluzie la care ajunge J. Bérenger este legată tocmai de problema absolutismului austriac, pentru că în timp ce, din punctul de vedere al teoreticienilor francezi din sec. al XVII-lea monarhul avea puteri nelimitate tocmai în domeniile financiar şi legislativ (exemplu concludent fiind Ludovic al XIV-lea), suveranii Habsburgi, nu puteau legifera în afara unor rare excepţii, decît cu acordul stărilor; acestea ajungînd să aibe unele prerogative (ca în Boemia sau Austria Inferioară), care în Franţa ţineau de competenţa administraţiei regale. Mai grav este însă, după părerea autorului, rolul pe care l-au jucat dietele şi stările pe plan general financiar şi politic, căci ele aveau dreptul să voteze anual şi să urmărească punct cu punct acele contribuţii ce constituiau principalele venituri ale monarhului. Acest principiu de la care dietele monarhiei austriece nu au vrut să abdice niciodată, a determinat în mare parte politica externă şovăielnică a împăraţilor habsburgi atît în răsăritul (conflictul cu Imperiul otoman) cît şi în apusul imperiului (problema Italiei şi Franţei) pe care l-au condus.

Practic reformele întreprinse de Leopold I nu au avut un caracter de fond, ci au constituit doar o încercare de îmbunătăţire şi modernizare în funcţionarea sistemului de conducere „cameral". Practic, puterea imperială era limitată tocmai de greutatea acelor constituţii aristocratice care dirijau ţările ce formau această monarhie.

Primele reforme de structură nu au intervenit de fapt decît odată cu Maria Tereza (mai ales după criza din 1740) ele fiind continuate în avalanşă de Iosif al II-lea în scurta sa domnie. J. Bérenger consideră, poate exagerat totuşi, că succesul lui Leopold I în a-şi tripla veniturile în cei 30 de ani s-ar datora nu încercărilor de reforme ci în primul rînd înfloririi economice şi interesului aristocraţiei spre o modernizare a fiscalităţii.

Lucrarea este structurată într-o introducere şi două părţi (cu capitole şi subcapitole), un indice bibliografic (surse documentare inedite grupate pe ţări, documente edite, lucrări vechi, studii şi articole), un indice de persoane şi unul de locuri.

Ştefana Simionescu

RAMON DE ARMAS, *La Revolucion pospuesta. Contenido y alcance de la Revolución Martiana por la independencia*, La Habana, Editorial de Ciencias Sociales, 1975, 216 p.

Lucrarea *Revoluţia amînată* conţine o interesantă analiză asupra Revoluţiei cubane din anul 1895. Reamintim că José Maria Marti, eroul naţional al poporului cuban, fusese unul dintre ideologii mişcării de eliberare a Cubei în a doua jumătate a secolului XIX.

În introducere se analizează pe scurt situaţia social-economică a coloniilor latino-americane în general şi a Cubei în particular. Se arată aici că în ultima decadă a secolului al XIX-lea, burghezia cubană dorea să deţină puterea politică şi nu se limita numai să fie uzufructuară absolută a proprietăţii. Marele patriot şi ideolog José Marti intuise că Revoluţia cubană era condiţionată în mod necesar de trecerea pe calea capitalistă de dezvoltare. Istoria a arătat de altfel că Revoluţia în Cuba a fost victorioasă abia după răsturnarea regimului reacţionar al dictatorului Batista în 1959 (p. 8—9).

După obținerea independenței, regimul colonial a supraviețuit în cadrul Republicii. Grupurile care puseseră mîna pe putere nu erau interesate la o transformare radicală a structurii economice coloniale bazată pe proprietatea latifundiară asupra pămîntului. Obiectivul lor era o consolidare economică prin intermediul puterii politice. Marti arătase la timpul său că ,,Oligarhia văzuse în independență doar modul de a despuia pe spanioli de putere, pentru a se așeza, pe spatele patriei recent născute, în locurile de cinste rămase goale" (p. 13).

Marele revoluționar vedea instaurarea republicii în patria sa legată de modificarea structurii economice. El sesiza că în această peioadă ,,America noastră a intrat în era industrială" (p. 21) și de aceea a căutat soluții politice proprii adecvate specificului latino-american.

Marti întrevăzuse penetrația Statelor Unite si sesizase că acetea vor deveni o nouă forță colonială care intenționa ,,să restabilească cu noi metode și numiri sistemul imperial pe unde se corup și mor republicile" (p. 26). Astfel el a anticipat nașterea imperialismului nord-american, ale cărui tentacule începuseră acapararea economică a Cubei, în contextul evenimentelor din 1895. Această remarcabilă intuiție s-a confirmat căci începînd din anul 1860 penetratia capitalului financiar nord-american a subjugat treptat economia națională a Cubei.

Republica cubană a lui Marti face obiectul altei părți a monografiei în care Ramon de Amas relevă condițiile specifice ale insulei față de restul țărilor din America Latină, care obținuseră independența.

Formula care urma să dea viață unirii tuturor forțelor progresiste antiimperialiste Marti o găsește în crearea Partidului Revoluționar Cuban în primăvara anului 1892 pe teritoriul S.U.A. După războiul de independență (1895—1898) el întrevedea instaurarea unei forme de stat republicane.

O importantă parte a volumului este consacrată războiului, care este considerat de autor drept o dublă frustrare. La 24 februarie 1895 poporul cuban a luat armele începînd Războiul de Independență, mai înainte de debarcarea nucleului vechilor militari ai emigrației, ce avea în frunte pe J. Marti, Gómez și frații José și Antoniu Maceo.

După debarcarea căpeteniilor revoluției s-a inițiat adevăratul proces de consolidare a insurecției.

Moartea eroică a lui Marti în luna mai 1895 a dus pentru moment la stagnarea insurecției, însă ceilalți lideri politici au reușit să o dezvolte și să o extindă în insulă. După constituirea Republicii în localitatea Jimaguayu (16—18 septembrie 1895), se acceptă participarea masivă în Armata Eliberatoare a păturilor eminamente populare și cu venituri mici, a burgheziei mijlocii și chiar a persoanelor de proveniență moșierească și a oamenilor cu profesiuni libere. Cu toate acestea prin moartea lui Marti s-a rupt echilibrul încă neconsolidat între forțele participante la războiul de independență și, anume între ,,militari" și ,,civili". Prin Constituție s-au asimilat funcțiile civile cu cele militare frustrîndu-se astfel proiectul martian de republică, în care instrumentul de control (Partidul Revoluționar Cuban) a fost înlocuit cu factorul numit Reprezentarea Plenipotențiară a Consiliului Guvernului cuban în străinătate. Din această cauză pozițiile celor trei diriguitori ai insurecției (cei doi Maceo și Maximo Gomez) au fost slăbite. Extinderea revoluției în toată insula a atras pe vechii politicieni autonomiști, fapt ce a însemnat o considerabilă întărire de clasă pentru oamenii din guvernul civil deoarece ei au primit funcții de comandă militare în Armata Eliberatoare. Generalul Gomez — după moartea eroică a soților Maceo — remarcă în jurnalul său că această măsură a contribuit la paralizarea si perturbarea ațiunilor militare din cauza disputelor dintre noii comandanți care nu aveau aptitudini militare și nu doreau radicalizarea Revoluției (p. 92—93).

Astfel după obținerea independenței, Consiliul de Guvern compus din burghezia națională ce constituia elementul civil al Revoluției și o parte considerabilă a comandamentului militar, începe să dețină primatul, fapt care va favoriza ascensiunea elementelor reacționare de dreapta ale burgheziei.

La nehotărîrea observată începînd din 1896 în decizii, măsuri și activitate a Guvernului civil al Revoluției s-a adăugat și apelul acestuia la guvernul nord-american ca să negocieze cu Spania, independența, pe baza unei indemnizații și astfel să se pună capăt insurecției din Cuba. În acest fel planurile revoluționare ale lui José Marti au fost spulberate și burghezia cubană a pactizat cu cercurile imperialiste din S.U.A., permițînd ocuparea Cubei de către infanteria marina nord-americană.

Lucrarea este însoțită de anexe documentare și o bibliografie.

Subliniind importanța deosebită a acestei recente lucrări asupra Revoluției din Cuba, așteptăm cu interes viitoarele producții ale istoricilor din îndepărtatul meleag al Antilelor constructori ai noii orînduiri în patria lor.

Ioan I. Neașcu

EUGEN CIZEK, *Structures et idéologie dans „Les Vies des Douze Césars" de Suétone*, Bucureşti, Edit. Academiei, Paris, Les Belles Lettres, 1977, 264 p.

Cunoscut specialist în domeniul culturii romane din epoca imperială, prof. Eugen Cizek a publicat recent o carte cu caracter monografic despre scriitorul C. Suetonius Tranquillus, carte apărută la Editura Academiei în colaborare cu prestigioasa editură pariziană Les Belles Lettres. Obiectul propriu-zis al analizei, cum arată şi titlul, îl constituie *Vieţile celor doisprezece Cezari*, principala operă care ne-a parvenit de la scriitorul roman. Mai întîi prof. Cizek zugrăveşte mediul cultural în care s-a format şi s-a dezvoltat Suetoniu (al doilea clasicism roman), cariera politică a scriitorului (el face parte în calitate de *ab epistulis* din *consilium principis* în timpul domniei lui Hadrian), tradiţia genului biografic la greci şi la romani. O contribuţie importantă ni se pare a fi reconstituirea cercului literar din care făcea parte Suetoniu, cerc căruia îi aparţineau şi Tacit şi Pliniu cel tînăr. *Vieţile celor doisprezece Cezari* sînt analizate sub toate aspectele: compoziţie, izvoare, substratul filozofic, ideologia social-politică, caracterele împăraţilor. Din punct de vedere social-politic, conchide autorul, Suetoniu este un partizan al principatului fundamentat pe *concordia ordinum*, adică pe ordinul senatorial şi cel ecvestru. Evoluţia domniei lui Hadrian arată o îndepărtare de acest program politic, ceea ce îl face pe Suetoniu să formuleze în chip voalat unele avertismente la adresa împăratului. Toţi împăraţii sînt judecaţi prin prisma acestui ideal politic. Suetoniu aparţinînd prin origine clasei cavalerilor elogiază toţi principii care s-au sprijinit pe această clasă (de exemplu, astfel se explică aprecierea pozitivă a unor acte ale lui Nero). Fiecare viaţă este analizată de autor pînă la cele mai mici detalii, iar rezultatele analizei sînt înscrise în chip sintetic în tabele sinoptice, după metode structuraliste. În final (p. 151), împăraţii sînt împărţiţi în patru categorii în funcţie de virtuţi şi vicii: I împăraţii excelenţi — Augustus, Otho, Titus; II împăraţii buni — Cezar, Vespasian; III împăraţii răi — Tiberiu, Galba, Domiţian; IV împăraţii detestabili: Caligula, Nero, Vitellius. Claudius, singurul împărat care lipseşte din acest tablou, ar trebui aşezat între categoria II şi III. Un singur lucru ni se pare ciudat în această clasificare: aşezarea lui Otho în prima categorie. Or, Suetoniu subliniază că la începutul domniei Otho s-a arătat un *imitator Neronis*, ceea ce nu permite situarea succesorului lui Galba în rîndul împăraţilor excelenţi (cf. Suetoniu, *Otho*, 7, 1). Că în atitudinea sa există o modificare provocată de conflictul cu Vitelius, modificare care îl situează la antipodul sistemului de guvernare neronian, asta este altceva. În rest clasificarea împăraţilor ni se pare judicioasă.

O altă chestiune asupra căreia autorul formulează o interpretare interesantă este dizgraţia în care a căzut Suetoniu spre sfîrşitul vieţii. Coroborînd toate datele cunoscute din izvoarele antice, prof. Cizek arată că, probabil, Hadrian s-a temut de influenţa politică a alianţei dintre Septicius, conducătorul fracţiunii politice căreia îi aparţinea şi Suetoniu, şi Sabina, soţia împăratului. Septicius, sprijinit de Suetoniu, a încercat să determine un nou curs al politicii imperiale, curs în favoarea căruia el o cîştigase pe împărăteasă. Informat asupra acestor chestiuni Hadrian renunţă la colaborarea lui Septicius şi Suetoniu şi a altor partizani ai lor.

În concluziile cărţii autorul arată şi destinul operei istoricului roman de-a lungul secolelor.

Înregistrînd toate interpretările formulate de exegeţii moderni (cf. bibliografia de la p. 247—252) cartea *Structures et idéologie dans „Les Vies des Douze Césars" de Suétone* se impune ca o lucrare originală care, cu siguranţă se va număra printre cărţile de referinţă asupra lui Suetoniu. Dar pe lîngă toate meritele în sine cartea mai dovedeşte un lucru asupra căruia se cuvine să medităm: necesitatea elaborării unor studii ştiinţifice româneşti asupra unor subiecte de interes general în limbi de circulaţie pentru înscrierea în circuitul cultural universal. Cercetările făcute de prof. Eugen Cizek în bibliotecile din Franţa cum şi contactele cu personalităţi ştiinţifice ca M. Rimbaud, Pierre Grimal, Alain Michel etc. au avut ca rezultat publicarea a două cărţi importante: *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques* apărută la editura Brill din Leyden şi cartea despre Suetonius. Ele dovedesc utilitatea contactelor în domeniul culturii.

Gheorghe Ceauşescu

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

RM ISSN CO—3878

I. P. INFORMAŢIA c. 7967

43 856

Lei 10.